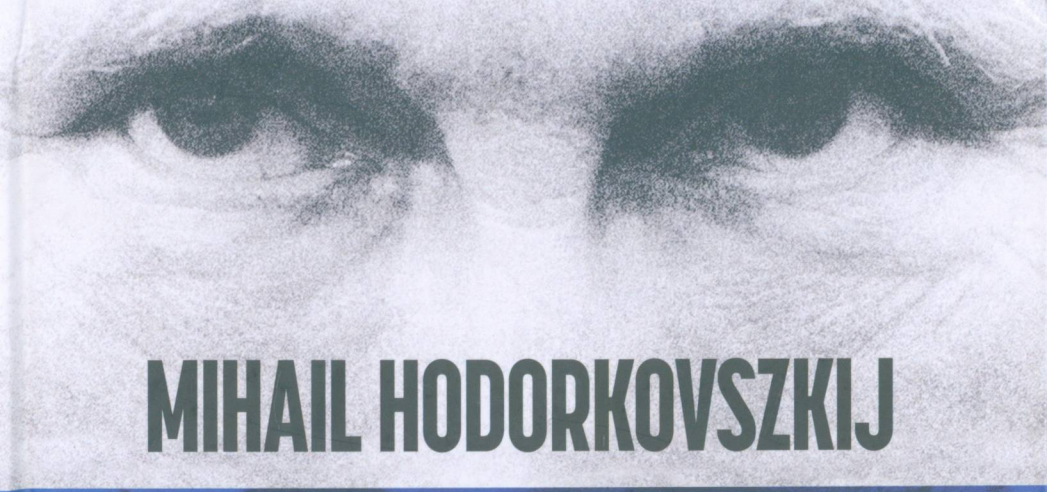

MIHAIL HODORKOVSZKIJ

AZ OROSZORSZÁG-FELADVÁNY

HOGYAN ESETT BELE A NYUGAT PUTYIN HATALMI JÁTSZMÁJÁNAK CSAPDÁJÁBA – ÉS HOGYAN LEHET KISZABADULNI BELŐLE

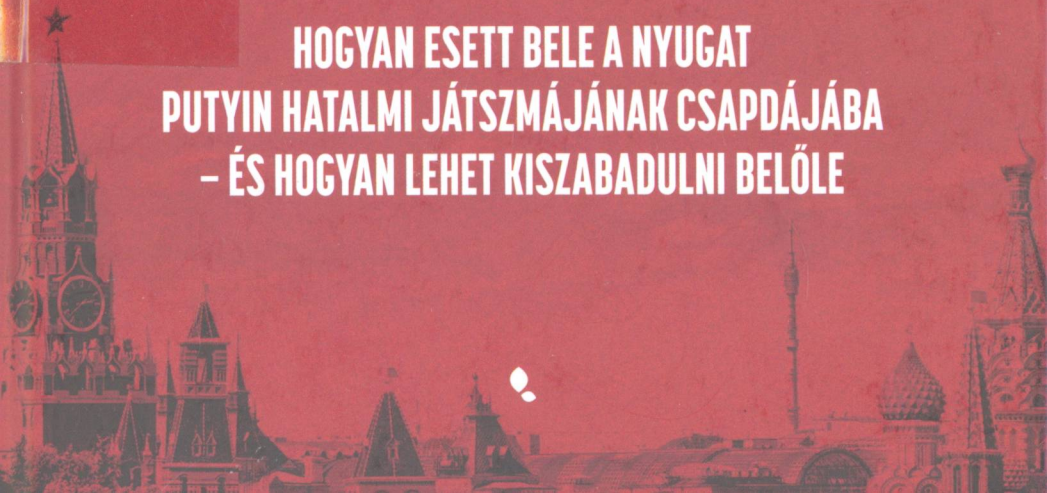

X 355135

MIHAIL HODORKOVSZKIJ
ÉS MARTIN SIXSMITH

AZ OROSZORSZÁG-FELADVÁNY

Hogyan esett bele a Nyugat
Putyin hatalmi játszmájának csapdájába
– és hogyan lehet kiszabadulni belőle

Jaffa Kiadó

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Mikhail Khodorkovsky, Martin Sixsmith:
The Russia Conundrum – How the West Fell for Putin's Power Gambit – and How to Fix It. WH Allen, 20 Vauxhall Bridge Road, London, 2022

Copyright © Mihail Hodorkovszkij (és Martin Sixsmith), 2022
First published as The Russia Conundrum in 2022 by WH Allen, an imprint of Ebury. Ebury is part of the Penguin Random House group of companies.

Mihail Hodorkovszkij fenntartja a jogát, hogy ezen mű szerzőjeként azonosítsák.

Hungarian translation © Kende Tamás, 2023
Hungarian edition © Jaffa Kiadó, 2023
Minden jog fenntartva

X355135
SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 3.

Borítóterv *Steve Leard*
A 44. oldalon található Anna Ahmatova-versrészletet Kis Orsolya fordította

Fordította *Kende Tamás*
Felelős szerkesztő *Schultz Judit*
Felelős kiadó *Rados Richárd*

Jaffa Kiadó www.jaffa.hu
ISBN 978-963-475-750-4

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001446241

TARTALOM

Előszó 7
Bevezető 11

ELSŐ RÉSZ – A NAGY KÍSÉRLET
Remények és törekvések 23
Egy nyílt társadalom 35
Fordulópont 46
Nagyban játszani 54
Megaláztatás 64

MÁSODIK RÉSZ – AZ ERŐS EMBER BELÉPŐJE
Mindenkinek mindent 79
Az összecsapás 95
A korrupció anatómiája 107
Putyin elszabadul 124
A tárgyalás 139
Fejlődésben visszamaradt 153
Gulag 169

HARMADIK RÉSZ – KELET ÉS NYUGAT

Ellenség a kapuknál 193
Irányított demokrácia 199
Nemzetközi műveletek 215
Hogy nevezik oroszul az álhírt? 235
Ne gondolják, hogy a medve mellett biztonságos 247
Álmok a terjeszkedésről 253
Egy rosszul hangolt hangszer 273
Nem vagy biztonságban 288
A mártírok születése 297
Egy fényesebb jövő 315

A szerzőkről 333
Köszönetnyilvánítás 335
Névmutató 336

ELŐSZÓ

E könyv írásának idején a világ megváltozott. 2022. február 24-én az Ukrajna elleni invázióval Vlagyimir Putyin a második világháborút követő időszak legkíméletlenebb konfliktusát szabadította Európára. A béke melletti elkötelezettség hét évtizedét felváltotta a visszatérés a nagyhatalmi fenyegetések korszakába. Egy paranoiás diktátor ki nem provokált háborút indított békés szomszédja ellen, civilek elleni, nőket és gyerekeket elpusztító szárnyasrakéta-támadások elrendelésével, az Armageddont kockáztatta atomerőművek tüzérségi lövetésével, saját sorkatonáit is elmondhatatlan szenvedéseknek kitéve, akik ezerszámra már csak fekete hullazsákban kerülnek haza.

Putyin hazudott az orosz népnek. Azt állította, hogy célja egy olyan ország nácitlanítása, amelyik valójában törvénytisztelő demokrácia, amelyet egy zsidó származású elnök irányít. Mindezt különleges katonai műveletnek nevezte el, és támadást indított mindazok ellen, akik a féktelen agresszióról az igazat merészelték mondani. Független újságokat és műsorszolgáltatókat tiltott be, hogy személyesen diktálhassa az eseményeknek azt az eltorzított változatát, amelyik az orosz állami médiában megjelent. Ugyanaz a hazugság áradt az olvasókra,

a rádióhallgatókra, a tévénézőkre éjjel-nappal, és a nagyobb részük el is hitte. Az orosz közönség nem láthatja a romokban heverő városok képeit, a rettegő menekült kisgyerekek arcát, a kiégett orosz harckocsikat, ahogy nem láthatják a hazájukat elszántan védő ukránokat sem. Nem hallanak a fogságba esett orosz katonákról, a nemzetközi felháborodásról, nem tudnak semmit arról, hogy a világ Putyin elnök elmeállapotán spekulál. Csak annyit hallanak, hogy Putyin katonai művelete „tervszerűen halad".

Olyannyira retteg a Kreml az igazságtól, hogy törvényt alkottak, amely tizenöt évnyi börtönnel sújthatja mindazokat, akik dezinformációkat (értsd: valódi, igaz információkat) terjesztenek a hadjáratról. Mindennek a végeredménye az abszurditások egész zuhataga lett, amelyben maguk az ukránok lettek a felelősek mindenért, beleértve saját atomerőműveik tüzérségi bombázását, azt, hogy szándékosan civileket állítanak az orosz lövedékek útjába, hogy kínai diákokat használnak élő pajzsként (ezzel is igyekezve elérni Peking további támogatását), vagy hogy ők lövik a menekülteket, azzal a szándékkal, hogy megállítsák őket. Egyetlen dologra volt képtelen az orosz média: hogy lelkesítő képeket sugározzanak a felszabadító csapatokat üdvözlő hálás ukrán lakosságról.

Még magának Putyinnak a mindenkit megtévesztő, cinikus *Realpolitik*ra épülő világában is csekély értelme van ennek az inváziónak. Az offenzíva kimenetelétől függetlenül nyilvánvaló, hogy kezelhetetlen problémákkal kell majd szembenézzen.

Talán végül bejelentheti, hogy Ukrajna legyőzetett, de nyilvánvalóan képtelen lesz egy automata fegyverek tízezreivel felfegyverzett, elkeseredett, bosszúszomjas lakosságot alávetettségre kényszeríteni. Még Ukrajna keleti, többségében orosz anyanyelvű lakossága is – akiket

állítólag Putyin megvédeni szándékozott – döbbenten áll az erőszak ilyen mértéke előtt. Egy hosszan elhúzódó, a megszálló csapatokat pusztító, a vidéken fürkésző-kalandozó fegyveres partizánfelkelés kilátása nem nevezhető vonzónak.

A gúnyos megvetéssel lekezelt nyugati szankciókról maga Putyin is tudja, hogy azok valóságos veszélyt jelentenek. Az orosz gazdaság régóta leszakadóban volt, és a globális bankrendszerből való kizárás a szakadék szélére sodorhatja. Az orosz lakosságot a valutavásárlás ellenőrzése, korlátozása, valamint az elszabaduló infláció és a készpénzhiány igenis súlyosan érintette: a fejlett elektronikai fizetési rendszereknek az országból való kivonása hosszú sorokat eredményezett a metróban, a fiatal korosztály körében pedig társadalmi elégedetlenséghez vezetett, hogy a megszokott üzenetküldő platformok mellett a kedvelt számítógépes játékok is nehezen (ha egyáltalán) elérhetővé váltak.

A szentpétervári és moszkvai háborúellenes tüntetéseket hetek alatt leverték, de még maga Putyin sem képes mindenkit bebörtönözni. Az Ukrajna ügye körül kikristályosodó új hazai ellenzék lehetősége aggasztotta, amit csak tovább rontott a megölt vagy fogságba esett orosz katonákat ábrázoló képek terjedése a közösségi médiában.

A februári invázió megdöbbentette a világot. Putyin már korábban, 2021 tavaszán is felsorakoztatott csapatokat az ukrán határokon, de a feszültség fokozódásával visszavonta őket. Amikor 2021 decemberében a csapatfelvonulások újból beindultak, a globális közösség úgy vélte, Putyin csak blöfföl. Spekulációk indultak el lehetséges céljait illetően, egyesek még szimpatizáltak is a NATO kelet-európai terjeszkedésével kapcsolatos kifogásaival, nem zárva ki annak lehetőségét, hogy a Nyugat ezek ügyében engedményeket tegyen. De mindezek a szimpátiák – valamint a nyugati liberálisok azon álláspontja, hogy

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED

Putyinnak is kijár, hogy a legjobbat feltételezzék róla – egy pillanat alatt váltak semmivé, amikor az orosz tankok átgördültek az ukrán határon.

A világ sokkja és elborzadása egy pillanatra megzavart. Szemben azokkal, akik minden korábbi provokációja fölött szándékosan szemet hunyva próbálták Putyint megbékíteni abban a reményben, hogy megnyugodva majd kedves lesz „velünk", én semmilyen illúziót nem dédelgettem vele kapcsolatban. Ugyanakkor be kell valljam, hogy magának a februári inváziónak a kiterjedtsége és a módszerei még engem is megleptek. Hosszú és fájdalmas személyes tapasztalataim arra tanítottak, hogy Putyinban sosem lehet megbízni, hogy a legszörnyűbb bűnökre is képes, hogy az együttműködésről, a kölcsönös megértésről szóló mosolygós ígéretei valójában semmit sem érnek.

Ma, sokkal inkább, mint valaha, meg vagyok arról győződve, hogy Putyin diktátor, hogy bármi áron meg kell állítani, függetlenül a kockázatoktól. A mi esetleges veszteségeink elhalványulnak az ártatlan civilek bombázása, tüzérségi lövetése mellett. Ha nem állítjuk meg Putyint Ukrajnában, az elkerülhetetlenül globális háborúhoz vezet. Egyeseknek talán túlzásnak tűnhet Hitlerhez hasonlítani Putyint, de kétségtelen, hogy óvakodnunk kell attól, hogy ugyanúgy próbáljuk kibékíteni őt, ahogyan az történt a végén szabad kezet kapó Hitlerrel az 1930-as években. Nem szabad azt a hibát újból elkövetnünk, mert beláthatatlanul sokba kerülne mindannyiunknak.

Jelen könyv megírásával az a célom, hogy bemutassam, mekkora károkat okozott Putyin két évtized alatt Oroszországnak és a kelet–nyugati kapcsolatoknak, és hogy miután a nemzetközi közvélemény megismerte az igazságot, konstruktív javaslatokat is megfogalmazzak a jövőre vonatkozóan.

2022. március 21.

BEVEZETŐ

Meglehetősen nyugodt alak vagyok, akit nem könnyű csak úgy megijeszteni. És mégis, némiképp aggódni kezdtem, mikor egy nap – szokás szerint – bekapcsolván az Ekho Moszkvi rádió adását, a hírekben azt hallottam, hogy a Kreml vérdíjat tűzött ki a fejemre. „Kijelentették – így a rádió adása –, hogy félmillió dollárt fizetnek annak, aki a Jukosz Olajvállalat volt vezetőjét, Mihail Hodorkovszkijt segít elfogni. Hodorkovszkij jelenleg Londonban tartózkodik. Bármely orosz állampolgár, aki visszaviszi Moszkvába az egykori oligarchát, megkaphatja a díjat." Bár nem tették hozzá az élve vagy halva kitételt, de nyilvánvalóan beleértették a közleménybe.

Mindez 2021 márciusában történt. Akkor már túl voltam a tízéves börtönbüntetésen, amit Putyin politikai foglyaként töltöttem, és épp hetedik éve éltem Nyugaton politikai száműzöttként. Mindig úgy véltem, hogy a börtönbüntetés letöltése – bármennyire nem létező bűnökért szabták is ki – lezárja magát az ügyet. A Kreml ezt nyilvánvalón másként gondolta. Szergej Szkripal is leülte a magáét, majd elengedték, de ez nem akadályozta meg Putyint abban, hogy

ráküldje a GRU* gyilkosait, hogy megmérgezzék. Miért lennék én különb Szkripalnál? A rádió szerint a vérdíjat Putyin belső körének egyik embere tűzte ki, így tisztában voltam vele, hogy a legmagasabb szintről jött a kezdeményezés.

A működő demokráciákban – amelyek közé a legtöbb nyugati országot sorolom – az embereket védik a hatalom általi bántalmazástól. Az emberek politikusokat választanak meg, majd ugyanők küldik el őket újabb választások útján. Garanciák biztosítják, hogy a potenciálisan alkalmatlan személyek ne saját, személyes céljaikra használják a hatalmukat.

Az olyan autoritárius rendszerekben, amilyen Putyin Oroszországa, nyilvánvalóan más a helyzet. Úgy tesz, mintha demokrácia volna, de valójában perszonális diktatúra. Éppen ezért életbe vágó fontosságú, hogy mind az orosz nép, mind az egész világ minél többet megtudjon azokról a személyekről, akik a Kremlt irányítják, működtetik. Engem saját személyes történetem késztetett, hogy alaposabb figyelmet szenteljek a témának, és a tanulságok egyáltalán nem megnyugtatóak. Putyin rendszerének intézményes kriminalitása megdöbbentő. Az 1990-es évek oligarcháinak – akik közé magam is tartoztam – azt hányták a szemükre, hogy hatalmas vagyonokat halmoztak fel. Igaz, de mi éles piaci, gazdasági versenyben tettük. A jelenlegi oligarchák a Kremlben ülnek, és vagyonukat a hatalommal való arcátlan visszaélésből szerezték.

Mára eljutottunk odáig, hogy Putyin és cimborái bármit megtennének, bármely harcot megharcolnának, elkövetnének minden bűnt, elpusztítanák politikai ellenfeleiket csak azért, hogy megőrizhessék

* Glávnoje Razvédovatyelnoje Upravlényije, az Orosz Katonai Hírszerzés. *(A ford.)*

gazdagságukat, s hogy a népet pusztító elnyomásuk alatt tarthassák. A bunkermentalitásuk és a jövőtől való félelmük arra készteti őket, hogy mindenáron kapaszkodjanak a hatalmukba. A módszerek pedig, amelyeket mindehhez alkalmaznak, az orosz lakosságot, sőt az egész világot veszedelembe sodorta.

Oroszország és az egész emberiség érdekében a dolgoknak meg kell változniuk. Oroszországon belül csak az orosz társadalom akaratából képzelhetők el valódi változások, ugyanakkor a Nyugat konkrét és konstruktív támogatással segíthet abban, hogy Oroszország a Putyin-féle maffiaállamból nyitottabb, demokratikus országgá alakulva kapcsolódjon vissza a nemzetek nagy közösségéhez. Célom annak megvizsgálása, hogy a Nyugat milyen erőfeszítéseket tesz Putyin hazai elnyomó rendszerének és külföldi agressziójának a megfékezésére, továbbá annak bemutatása, hogy milyen is a putyini hatalom valósága, és hogyan érti általában félre azt a Nyugat. Az is szándékom, hogy bemutassam, a véleményvezérek – politikusok, újságírók – téves percepciója hogyan formálta a nyugati közvéleményt és miként vezetett a kelet–nyugati politikai kapcsolatok tévedéseihez. Jelen könyv visszatekintés, annak a története, hogyan csodálta Oroszország hosszú időn keresztül a Nyugatot, tekintette a nyugati értékeket, a prosperitást olyan eszményeknek, amelyeket ő maga is átvehet, és hogyan homályosult el mára ez az eszmény. Egyben előretekintés, arról is szól, hogy képes-e, és ha igen, hogyan képes megváltozni Oroszország. Lehetséges-e reformokkal megszüntetni Oroszország páriaállam státuszát a nemzetközi közösségben? Milyen konkrét célokat hordozhat Oroszország jövője? Milyen hatalmi modell szolgálná leginkább Oroszország és a világ érdekeit? Válhat-e Oroszország globális problémából a globális problémák megoldásának részévé? Segítheti-e a Nyugat az orosz átalakulást?

Komoly és sürgető kérdések ezek. Oroszország a világ egyik legfontosabb és leghatalmasabb országa. Olyan, amelyet nem ignorálhat a világ.

Úgy vélhetik, hogy Vlagyimir Putyin börtöneinek és táborainak politikai foglyának lenni merő szerencsétlenség. Én ezt másként látom. Elég Shakespeare-t olvastam ahhoz, hogy megértsem azoknak a tragikus hősöknek a sorsát, akik a hatalom és a gazdagság csúcsaitól lebukva egyszer csak mindenüktől megfosztattak. Ám a pusztulásba és kétségbeesésbe taszított shakespeare-i hősök a bukásukkal együtt gyakran elnyertek valami fontosat, amivel korábban nem bírtak: azt a képességet, hogy tisztán láthassák a dolgokat önmagukban és a világban.

2003 októberében, a letartóztatásomat megelőzően közvetlen közelében voltam az oroszországi hatalom legmagasabb szintjeinek. Az 1990-es évek elején az első posztszovjet miniszterelnök tanácsadója voltam, majd később magam is miniszterhelyettes lettem, mielőtt visszatértem az 1980-as évek végén megalapított üzletemhez, hogy idővel az ország egyik vezető ipari nagyvállalkozója legyek. Rendkívül gazdag voltam, csodáltak, irigyeltek és gyűlöltek egy időben.

Az orosz hatalom legfelső szintjeinek alapos megismerése – és az ezen hatalom által rutinszerűen gyakorolt elnyomás mechanizmusának közvetlen megtapasztalása – után évek óta azon a Nyugaton élek, amelyet oly sok orosz egyszerre csodál és fél. Mindez sajátos, belső látásmódot tesz számomra lehetővé. Épp eleget láttam és tapasztaltam mindkét típusú társadalomban ahhoz, hogy meggyőződjek róla: a Nyugat és a Kelet olyannyira végzetesen félreérti egymást, hogy együtt katasztrófához vezetik a bolygónkat.

Elég közel álltam Vlagyimir Putyinhoz ahhoz, hogy felismerjem, miként gondolkodik valójában, hogy ösztönösen megértsem

pszichológiáját, hogy mik a céljai önmaga és Oroszország számára. Keveseknek adatott meg, hogy Putyin gondolataiban olvashassanak. Még kevesebbeknek adatott meg, hogy személyesen is szembesítsék őt azzal, mit is gondolnak a legfelső szinteken uralkodó korrupcióról. Pontosan ezt tettem én 2003 februárjában, egy televízión közvetített indulatos eszmecserénk alkalmából, amelynek során feltártam rendszerének sötét oldalait, és amely azonnal mindkettőnk számára drámainak bizonyuló események láncolatát indította el.

Hogy kimondtam az igazságot a hatalomnak, és mindezt a nyilvánosság előtt tettem, őrizetbe vételemhez, majd bebörtönzésemhez vezetett. A putyini, szeszélyes és perszonalizált autoriter rendszerrel való tapasztalataim megtanítottak arra, hogy alapvető különbség van az orosz állam, valamint a Kreml urai között. Putyin nem azonos Oroszországgal, ahogy Oroszország sem azonos Putyinnal. Börtönéveim elmélyítették a meggyőződésemet, hogy Oroszország fontos, gyönyörű, és van jövője. Annak a megértésében is segítettek, hogy Oroszország megmenthető az egymást váltó diktatúrák sorozatától, és képes normális országgá válni, amely a konfrontálódás és a szélsőségesség zavaros keverékéből előállt latorállam státusza helyett az őt megillető helyet foglalhatja el a nemzetek közösségében.

2013 decemberében, amikor végre kiengedtek a börtönből, a hatóságok kitoloncoltak Oroszországból. Életfogytiglani börtönnel fenyegettek meg, ha hazatérnék. Az azóta eltelt időben Londonban élve megértettem, miként látják Nyugatról Oroszországot. Ez segített, hogy felismerjem: a Nyugat segíthet Oroszországnak, nemcsak Oroszország érdekében, de önmaga és az egész világ érdekében is.

A Nyugat alatt azokat az amerikai és európai országokat értem, ahol védik az emberi jogokat, ahol demokratikus értékek biztosítják

az emberek választási jogát, ahol a polgári intézmények, a fékek és ellensúlyok – a közelmúlt jól ismert eseményei dacára – biztosítják az emberek jogát arra, hogy ellenőrizzék azokat, akiket megválasztottak.

Olyan országban, olyan városban élek, ahol a hazájukból elűzött nagy hatalmú oroszokat támadtak és öltek meg a Kreml ügynökei. Az Egyesült Királyság demokrácia, de Putyin hatalma nem ismer határokat. Tisztában vagyok vele, hogy bármely pillanatban engem is utolérhet ugyanez a sors, akár úgy, hogy polóniumot csempésznek a teámba, akár úgy, hogy novicsokkal kenik be az ajtókilincsemet, de megtanultam ezzel a tudattal együtt élni. Egy dologgal nem tudtam megtanulni együtt élni: azzal a tudattal, hogy a szülőhazám olyan emberek kezeiben van, akik kizárólag saját hatalmuk és gazdagságuk gyarapításának élnek. Itt, a Nyugaton élve láthattam, hogy a politikusok mennyire félreértik, félreértelmezik Oroszországot, miként esnek bele Putyin csapdájába azzal, hogy megpróbálják őt befogadni maguk közé, elnézve neki az általa jelentett fenyegetést.

Mint sokan a nyilvánosság szereplői közül, én is úgy érzem, hogy elvették tőlem az identitásomat, és olyan formába öntötték ki újjá, amit magam sem ismerek fel. A politika akut módon perszonalizált üzletmenetté vált. Ha valaki részévé válik a nyilvános konfliktusoknak, saját imázsa elkerülhetetlenül összekeveredik azoknak az értékeivel és előítéleteivel, akik ezt az imázst a saját céljaikra használják fel. Részese voltam Oroszország egyik legélesebb politikai összeütközésének, amitől a fent jelzett folyamat az esetemben még szélsőségesebben jelent meg. Támogatóim szemében a demokrácia ügyének szenvedélyes harcosa voltam, aki a nemzet lelkének megmentéséért harcol. Ellenfeleim szemében mohó oligarcha lettem, aki elsikkasztotta a nép örökségét.

Egyik verzió sem teljesen igaz, de mindkettő beleivódott a rólam mára kialakult képbe.

Igaz Kierkegaard bölcs megállapítása: az életünk csak visszamenőleg érthető, még ha arra kárhoztattunk is, hogy előrefelé éljük. Előre, a jövőbe tekintek, de minduntalan vissza is nézek ahhoz, hogy megértsük, miként formálódott az elmúlt három évtizedben a jelen válsága, hogy miért mentek félre a dolgok Oroszországban. 37 éve hirdette meg a Szovjetunió elnöke, Gorbacsov a közös európai ház gondolatát, egy olyan házét, amelyben a Kelet és a Nyugat együttműködik, egyesülve egymással. Harminc éve javasolta Jelcin elnök, hogy Oroszország legyen a NATO tagja. Miért pazaroltuk el a kölcsönös tisztelet és megegyezés lehetőségének ezt a pillanatát? Mi ítélte Oroszországot arra, hogy visszatérjen a Nyugat-ellenes autokráciához? Miért kellett az orosz népnek, amely oly régóta csodálta a nyugati típusú demokráciát, és vágyott rá, hogy maga is részesülhessen annak előnyeiből, csalódnia?

Oroszország meghajolt ezeréves történelme súlya alatt, behódolt egy autokrata vezető csábító rendszerének, aki rendet tesz ugyan a káoszban, de ugyanakkor megfosztja az embereket a szabadságtól, a prosperitástól és a méltóságtól. A 2000-es évek elejéig demokratikus államot építettünk, annak minden kezdeti hiányosságával, hasonlót, mint amilyen a tizennyolcadik, korai tizenkilencedik század Amerikája volt. 2001 óta – és különösen a Jukosz-ügy, Putyin és köztem a tulajdonjogok és a politikai értékek körül folytatott nyilvános viták megjelenése óta, amikor is az ország előtt két szemben álló jövőkép kristályosodott ki – az analógia inkább a fasiszta Spanyolországhoz vagy épp Latin-Amerikához teszi hasonlóvá a kialakult helyzetet: „A barátaimnak mindent, az ellenfeleimnek a törvényt!" Az orosz

népmesékből ismert útelágazás idéződik fel bennem, s nyilvánvaló, hogy Oroszország a téves utat választotta. Putyin alatt Oroszország egy egyszemélyi vezetésű autoritárius államkapitalista rendszer fogságába esett. Az államapparátust, a társadalmat a korrupció, a zsarolás, a megfélemlítés és az önkényes igazságszolgáltatás tartja kontroll alatt, miközben a civil intézmények alapvető függetlenségét aláásták. Így képtelenség korszerű országot építeni.

Ugyanakkor az önmagának akaratlanul is károkat okozó Nyugatot is hibáztatni lehet. A Kreml óriási hasznot húzott a demokrácia globális válságából, és abból, hogy rájött: a Nyugat valójában sokkal kitettebb a politikai korrupciónak, mint azt korábban gondolták. Amikor Putyint a politikai korrupció és türelmetlenség miatt kritizálják, ő egyszerűen csak a Nyugatra mutat. Azt üzeni ezzel az oroszoknak, hogy bár vannak itthon is tökéletlenségek, de nézzetek az úgynevezett nyugati demokráciákra, mennyivel rosszabbul mennek ott a dolgok. Ez régi taktika. Jól emlékszem, hogy amikor a szovjet vezetőket támadták az emberi jogok megsértése miatt, azt felelték: nézzétek csak az észak-amerikai feketéket, Észak-Írország katolikusait, nekik sokkal rosszabb soruk van. Az ilyen érvek váltak a putyinizmus egzisztenciális támaszaivá.

Időnként úgy tűnik, hogy mindkét fél felismeri a változás szükségességét, de valójában egyikük sem képes végrehajtani. Csakis a közös euroatlanti gyökereink számíthatnak. Az oroszok nem lehetnek idegenek a Nyugaton. Mi, oroszok európaiak vagyunk, mi is segítettünk ennek a civilizációnak a megteremtésében, megerősítésében, és meggyőződésem, hogy ismét fontos részesei leszünk majd.

A 2020-as évek magukban hordozzák a fordulópont lehetőségét Oroszország számára. Az Ukrajna elleni invázió végképp elvetette

a Putyin vezette rendszer jövőjének bizonyosságát, ugyanakkor muníciót adott Oroszország demokratikus ellenzékének. Putyin 2021-es döntése, hogy a neves Alekszej Navalnijt börtönbe veti, a népszerű korrupcióellenes aktivistából olyan politikai foglyot csinált, amilyen én voltam két évtizeddel korábban. Navalnij bűne ugyanaz volt, mint az enyém: rámutatott az elnök korrupciójára, meggazdagodására. Ugyanúgy döntött, mint korábban én: folytatta a harcát, még ha az a börtönhöz vezetett is. Ez mindkettőnknek a szabadságharcos, a demokrácia harcosának a státuszát kölcsönözte. A modern technológia ugyanakkor ezt a harcot ma már sokkal publikusabbá teszi. Navalnij leleplező anyagát Putyin nyilvános alapítványoktól lopott pénzből épített, fényűző fekete-tengeri palotájáról több mint százmillióan látták az interneten. A közösségi média segített koordinálni a Navalnij kiszabadításáért szervezett tüntetéseket, és nem csak Moszkvában és Szentpéterváron: százezrével vettek részt ezeken a tüntetéseken országszerte olyanok is, akik korábban sosem tiltakoztak a Kreml ellen. Többségükben fiatal emberek, és tiltakozásuk nem kizárólag Navalnijról szól, hanem Putyin rendszerének igazságtalanságairól is.

A Putyin-rendszer elleni elégedetlenség új magasságokat ért el. Olyan történelmi lehetőség pillanatában élünk, amely egy jobb jövővel kecsegtet. Ha ezt a pillanatot elszalasztjuk, a Keletet a Nyugattól elválasztó vonalak betemethetetlen lövészárkokká merevednek. Nemcsak Oroszország, de az Atlanti Szövetség is meg fogja ezt szenvedni, továbbá az egész világ békéje veszélybe kerülhet. Jószándékú emberek mindkét oldalról össze kell fogjanak, hogy ez ne történhessen meg. Az alábbiakban azt fejtem ki, miként juthatunk el mindehhez.

ELSŐ RÉSZ

A NAGY KÍSÉRLET

ELSŐ FEJEZET

REMÉNYEK ÉS TÖREKVÉSEK

A Kozmonauták utcájában, Moszkva északkeleti részében nőttem fel, olyan környéken, amelyet fiatalkorúak bandái és kisstílű bűnözők uraltak. Gyakoriak voltak az utcai verekedések, nemritkán igen félelmetesek. Korán eldöntöttem, hogy nem akarom az életemet félelemben leélni, nem akarok idegen erők zaklatásai által okozott stresszben élni. Ami a huligánokat illeti, egyszerű volt a megoldás: önvédelmi sportokat tanultam, izmokat növesztettem, és többé nem voltam hajlandó a fenyegetéseikre hallgatni. De az akkori Szovjetunióban voltak egyéb erők is, amelyek arra törekedtek, hogy megfélemlítsék az embert, és ezekkel már nehezebb volt konfrontálódni.

Az 1960-as és 70-es években gyerekként a szovjet emberek többségéhez hasonlóan én is hittem a pártban. A kommunizmus volt számunkra a világmindenség: ott volt mindenütt, és fel sem merült bennünk, hogy lehet másként is csinálni a dolgokat. Így működik a gyerek: bármit mondanak a szülők, a tanárok, a barátok, azt általában megkérdőjelezhetetlen tényként fogadja el. Igaz, előfordult

némi vihogás, amikor megjelent vezérünk, Leonyid Brezsnyev a tévéképernyőn, és motyogott valamit, vagy újabb kitüntetést adott át magának. Vicces volt. De talán másutt is így mentek a dolgok? Nem láttam összefüggést a politikai rendszerünk és a boltok üres polcai között. Elképzelni sem tudtam egy árukkal teli üzletet.

Ahogy visszatekintek, azon tűnődöm, hogy talán túlságosan naiv voltam, vak, hogy tisztán lássam a dolgokat. Már akkor megértettem, hogy sok minden nincs rendben, hogy nem kevés megvetendő figura van az országunk vezetői közt, de az egyes tényekből nem vontam le általánosabb következtetést. Talán nem is gondolkodtam sokat.

Tiltakozhattam volna. Voltak akkoriban disszidensek és emberi jogi harcosok, akik rámutattak társadalmunk igazságtalanságaira, de nem voltak ránk nagy hatással. Az állam uralt minden információforrást, internet pedig még nem volt. Akkoriban az embernek a saját független gondolkodása, a saját információs forrásai alapján kellett arra az elhatározásra jutnia, hogy tiltakozzon. Akiből hiányzott a spontán, személyes meggyőződés, anank nem volt könnyű megérteni mindazt, amit az ellenzéki disszidensek mondtak. Az emberek túlnyomó többsége – beleértve magamat is – elfogadta azt a világot, amelyben felnőtt, és hajlott rá, hogy elfogadja a megszokott valóságot.

Jó tanuló voltam. Nemcsak jó osztályzatokat, de ösztönzést is kaptam a rendszertől, és úgy vélem utólag, ezért sem utasítottam el. A kémia iránt érdeklődtem, és felvételt nyertem a Moszkvai Mengyelejev Kémiai Műszaki Főiskolára, ami kifejezetten jó oktatási intézménynek számított. 1986-ban, a szovjet történelem sorsfordító évében diplomáztam kitüntetéssel. Mihail Gorbacsov akkor már egy éve vezette a Szovjetunió Kommunista Pártját, és éppen nekilátott felrázni a régóta pangó állapotokat.

Tizenöt évesen, diákként kezdtem el dolgozni. Először utcaseprő, utána asztalos lettem, majd éjszakánként egy moszkvai pékségben dolgoztam. De lett másik állásom is. 1986-ban én lettem az Összszövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség – a Komszomol – szervezeti ügyekért felelős függetlenített másodtitkára a főiskolán. Hogy miért? Elsősorban azért, mert ez megnyitotta előttem az Összszövetségi Jogi Főiskola levelező tagozatát. De azt is be kell valljam őszintén, hogy ez az állás komoly lehetőséget teremtett a magamfajta feltörekvő ember számára. A Komszomol a szovjet társadalom integráns részeként egyfajta biztosítékot nyújtott, emellett arra is alkalmas volt, hogy rajta keresztül fontos, befolyásos emberekkel kerülhessünk kapcsolatba különböző területekről.

A Komszomolban leginkább a taggyűlések szervezése és a tagdíjak beszedése volt a feladatom, de ez azt is jelentette, hogy a legjobb helyen voltam, ami a későbbi karrierem elősegítését illeti, mert ne feledjük: ebben az időben indultak be a gorbacsovi peresztrojka* reformjai is. Gorbacsov rájött, hogy a túlcentralizált, kézivezérelt szovjet gazdasági rendszer egyszerűen kiszívta az emberek lelkesedését, kezdeményezőkészségét azzal, hogy az állam döntötte el, ki mit és hogyan végezzen. Az emberek nem voltak érdekeltek abban, hogy keményen dolgozzanak, hiányzott a kezdeményezés, az innováció, hisz ezeket nem jutalmazta a rendszer. Csak félig viccesen szoktuk akkoriban mondogatni: mi úgy teszünk, mintha dolgoznánk, és az állam úgy tesz, mintha kifizetne bennünket. Gorbacsov látta, hogy ez nem mehet így tovább, és kisebb – tényleg csak kisebb – magánvállalkozásoknak terepet adott.

* Peresztrojka: szó szerint átépítés. *(A ford.)*

Eleinte ezek a vállalkozások magántaxik, fodrászatok, pékségek, kávézók voltak. Lehetett ilyen kisvállalkozása az embereknek, de a látszat kedvéért szövetkezeteknek kellett őket hívni, és mint ilyenek, formálisan közösségi tulajdont képeztek, részvényesek nélkül és szigorúan korlátozott dolgozói létszámmal. Gorbacsov félszívű hozzáállása olyan volt, mint csak kicsit terhesnek lenni, de a profitelv elfogadását követően már tudtam, hogy ezen az úton végig kell mennünk. Ezért úgy döntöttem, magam is beszállok. Néhány barátommal, a Komszomol-kapcsolatainkat felhasználva, kávézót nyitottunk, ahol a legegyszerűbb ételeket és italokat szolgáltuk fel. Nem volt ez túl nagy szám, de arra jó volt, hogy megtanuljuk, hogyan működik egy vállalkozás, és miként lehet pénzt keresni. Tudtuk, hogy a peresztrojka kiszélesedésével egyre nagyobbra nőhetünk, fejlődhetünk tovább.

Első feleségemmel főiskolásként ismerkedtünk meg, húszéves voltam, amikor összeházasodtunk. De volt egy másik, titkos szerelmem: számos kortársomhoz hasonlóan imádtam a nyugati popzenét, a Boney M-et, az ABBA-t és elsősorban a lenyűgöző Annie Lennoxot.

A nyugati könnyűzenét a Szovjetunióban idegenkedéssel kezelte a hivatalosság. A Kreml vénemberei a CIA összeesküvésének tartották, amely azt szolgálta, hogy az ártatlan szovjet ifjúság lelkét megrontva terjessze a veszedelmes kapitalista értékeket. És valóban volt ilyen hatása! Épp a tiltás miatt lett a nyugati pop olyan népszerű a köreinkben. Még egy rövid életű diszkót is létrehoztunk az osztályunkban. Osztálytársaim nyugati turistákat zaklattak bakelitlemezekért, vagy kerülő utakon arra vették őket rá, hogy levelezzenek velük. Az így beszerzett lemezeket mindenféle technikákkal lemásoltuk.

A magnókazetták megjelenése az 1980-as években felvirágoztatta a feketepiacot. Egy Artyom Troickij* nevű fiatalemberről, aki féllegális diszkót szervezett a Moszkvai Egyetemen, az a hír járta, hogy bármilyen nyugati zenét képes beszerezni.

Amikor Gorbacsov úgy döntött, hogy enyhít a brezsnyevi pangáson, megjelenhetett az angol és amerikai pop a szovjet rádiókban. A szovjet hanglemezkiadó vállalat, a Melódija kiadott néhány hanglemezt Paul McCartney-tól, 1987-ben Billy Joel a Szovjetunióban koncertezhetett. De én Annie Lennoxra vártam, és 1989-ben ő is eljött.

Peter Gabriel, Chrissie Hynde, valamint a Thompson Twins társaságában jött a Szovjetunióba, hogy egy *Breakthrough* című dupla albumot adjanak ki közösen. Ezen huszonöt előadó szerepelt, többek között Sting, Bryan Ferry, Sade, a Dire Straits és a Grateful Dead. A szovjet zenerajongók valósággal megrohamozták a zeneboltokat, és órák alatt az utolsó példányig megvették az albumot. De számunkra a legmeglepőbb az volt, hogy az albumon szereplő énekesek és zenészek ingyen ajánlották fel részvételüket, hogy a bevétellel a környezetvédelmi nyomásgyakorló csoportot, a Greenpeace-t támogassák. Ez igen-igen mély benyomást tett ránk. Oroszok százezreivel együtt hirtelen megértettem, hogy a bennünket körülvevő világ alapvetően különbözik a miénktől. A Nyugat egyszer csak a szabadság, a színek és az energia világaként állt előttem. Szerettem a zenét, a szókimondást, a félelem hiányát, a független gondolkodást.

* Ma Észtországban élő híres orosz könnyűzenei szakíró. Az 1990-es évek meghatározó alakja az orosz rock and roll életben. Amerikai egyetemek rendszeres előadója a szovjet és posztszovjet popkultúráról. A Szabadság Rádió (a Szabad Európa orosz megfelelője) rendszeresen jelentkező könnyűzenei munkatársa. *(A ford.)*

Szerettem, ahogy ezek a nyugati művészek idejüket és energiájukat olyan, az egész emberiséget érintő és egyesítő globális ügyeknek szentelték, mint a környezet védelme. Mindez teljes ellentéte volt annak a világnak, amelyben mi éltünk, egy olyan országnak, ahol a zenét, a szabadságot, a gondolatot is elnyomták. Ez ébresztett bennem először komoly kétségeket a kommunista rendszerrel és annak autokratikus vezetésével kapcsolatban, ez vitt engem arra, hogy a Nyugatot imádjam, és hogy egy szabad, prosperáló és igazságos társadalom tagja akarjak lenni.

Gorbacsov – azzal, hogy elfogadta a szabad gazdasági vállalkozásokat – segített hozzá, hogy megalapozzam a vagyonomat. Voltunk néhányan a húszas éveik közepén-második felében lévő fiatalok vegyipari, közgazdasági, geológiai végzettséggel, akik úgy döntöttünk, kipróbáljuk magunkat, és meghódítjuk a világot. Mindez egy 1987-ben megalapított, számítógépekkel foglalkozó szövetkezettel kezdődött. Életre szóló kaland indult el, amelyet dicsőség és tragédia kísért.

Miután 1987-ben Gorbacsov bejelentette, hogy az egyetemek kutató-fejlesztő központokat hozhatnak létre, és ezek szakértelmüket szolgáltatásként felajánlva jövedelmet szerezhetnek, azonnal éltünk a lehetőséggel. Létrehoztuk az impresszív elnevezésű Iparközi Tudományos és Műszaki Fejlesztési Központot (rövidítve Menatep), amely számítógépeket, továbbá IT-rendszereket üzemeltető programozókat szolgáltatott nagy állami vállalatoknak és minisztériumoknak. Ez a számítógépes forradalom időszaka volt, és az ország szűkében volt az IT-szakembereknek, akik az új technológiát működtetni voltak képesek. Mi minőségi szolgáltatást kínálva, magas árakon dolgoztunk, és hatalmas hasznot szereztünk.

Óriási volt a kereslet személyi számítógépekre is. Mivel a Szovjetunióban nem gyártottak ilyet, külföldön dolgozó, kiküldetésre utazó szovjet embereket vettünk rá, hogy hozzanak haza számítógépeket. Felvásároltuk tőlük a gépeket, elláttuk cirill betűs billentyűzettel, újraprogramoztuk, majd haszonnal újraértékesítettük. 1988 végére jelentős mennyiségű hasznosítatlan készpénz fölött ültünk. Szerencsénkre Gorbacsov ekkor jelentette be, hogy 72 évnyi tiltást követően a Kreml ismét engedélyezi privát bankok létrehozását. Ez kihagyhatatlan lehetőség volt.

Visszatekintve nem hiszem, hogy az az ember, aki ezeket a reformokat lehetővé tette, tudta volna, hogy valójában a Szovjetunió sorsát pecsételi meg velük. Csakis azért engedték a szabad vállalkozásokat, hogy a halálra ítélt gazdaságot új életre leheljék. A kapitalista attitűd, a kemény munkára és a meggazdagodásra való törekvés meggyőződésem szerint az emberi agyban megbújó ösztönből fakad. Ezen ösztönöket a kommunisták hét évtizedig elnyomták, aztán hirtelen ismét szabadjára engedték. Úgy gondoltam, hogy amíg az egész ország vissza nem tér a szabadpiaci kapitalizmushoz, nem lehet kielégíteni az oroszok igényeit. Az oroszok igenis akartak keményen dolgozni, hogy javítsanak saját életük minőségén, csakhogy erre hét évtizedig nem volt lehetőségük a szovjet uralom alatt. Szabadságra volt szükségük ahhoz, hogy beindíthassák saját vállalkozásukat, hogy el tudják tartani a családjukat, hogy a prosperitás olyan fokára juthassanak, amelytől sokáig meg voltak fosztva.

Az 1980-as évek legvégére kicsiny számítógépes vállalkozásunknak már 150 alkalmazottja volt, és további mintegy ötezer ember vett részt a kutatás-fejlesztési tevékenységünkben. Ezek briliáns,

csillogó elméjű fiatalemberek voltak, többségükben egyetemisták vagy frissdiplomások, akik naponta új és új ötletekkel, projektekkel jöttek hozzám. Szerettük volna ezeket az úttörő fejlesztéseket megvalósítani, de hiányoztak hozzá a forrásaink. Egy szabad, demokratikus társadalomban befektetőket kereshettünk volna, rávéve őket olyan finanszírozási konstrukciókra, amiből mindenki hasznot hajtott volna. De azokban az időkben az egyetlen pénzügyi forrás az állami bankrendszer volt. Hitelhez csak azok az állami vállalatok juthattak, amelyek az Állami Hitelterv részét képezték.

Valaki vigyázhatott rám felülről, mert egyszer csak megjelent egy angyal a nagyszerű madame Krusinszkaja személyében, aki a számlavezető állami bankunknál volt menedzser. Valami oknál fogva úgy döntött, segítségünkre lesz. Egyszer félrehívott, és így szólt hozzám: „Figyeljen rám! Hallom, hitelre van szüksége. Talán hallotta, hogy a kormány épp nemrég engedélyezte független magánbankok létrehozását. Ha ilyet alapítanának, én mint hivatalos állami bank tudnék hitelt folyósítani a bankjuknak." Megadta egy, a bankközpontban dolgozó magas beosztású kapcsolata telefonszámát, és azt javasolta, próbáljak szerencsét vele. Így találkoztam Viktor Bukatóval, aki legnagyobb meglepetésemre támogatásáról biztosított, és segített az alapító irat összeállításában. „Mi legyen a bankjuk neve?" – csak ezt kérdezte. Tényleg ilyen egyszerűen ment minden.

Egy hónap alatt megalapítottuk a KIB NTP Bankot (a későbbi Menatep Bankot) százezer rubeles alaptőkével és jóváhagyott hitelkerettel, amely egyike lett az első orosz magánbankoknak 1917 után. Ezzel végre új területekre terjeszkedhetünk, továbbfejleszthettük IT-technológiánkat, és beindíthattuk a tőkehiány miatt évek óta várakozó projektjeinket. Céges autót vettünk, és nagyobb irodába

költöztünk. Öltönyt és nyakkendőt kezdtem hordani, és hirtelen hasonlítani kezdtünk egy felnőtt vállalkozásra.

A kölcsönpénz és a tudat, hogy saját bankunk van, lassan a fejünkbe szállt. Olyan őrült vállalkozásokba is belevágtunk, mint a Napóleon brandy forgalmazása, hogy mást ne említsek, de alapvetően csak az eredeti tevékenységünkben voltunk igazán jók. A számítógépek, az IT-technológia maradtak a fő tevékenységi területünk, különösen miután áttértünk arra, hogy keményvalutában, azaz stabil külföldi devizában vettük és adtuk a gépeket a rubel helyett. Ekkor a rubel még nem volt konvertibilis, tehát az országon kívül sehol nem tudtunk vele fizetni, így a devizában való üzletelés nagy előnyt jelentett. Annyi devizát kerestünk, hogy maga elé hívatott az Állami Bank elnöke, Viktor Gerascsenko, aki tudni akarta, hogyan csináltuk. Szép sorban mindent elmagyaráztam neki, mire ő átnézte az összes vonatkozó szabályozást abban a reményben, hogy megfoghat minket. A végén el kellett ismerje, hogy semmilyen szabályt nem szegtünk meg.

Meglehetősen jók voltunk abban, hogy az adott szabályok között felmerülő lehetőségeket kiaknázzuk. Mivel korábban a Szovjetunióban nem működhettek magánvállalkozások, az emberek egyszerűen belenyugodtak, hogy az ilyesmi nem lehetséges. A szovjet jogfelfogás vezérelve az volt, hogy minden tilos, ami nincs külön engedélyezve. Ám a gorbacsovi reformok ezt hirtelen felülírták: minden szabad lett, amit külön nem tiltottak. Mi ezt szó szerint értelmeztük.

Az IT-technológia olyan sok területén terjeszkedtünk, olyan sok piacot hódítottunk meg, hogy egész kormányintézmények, köztük a Szovjet Tudományos és Műszaki Bizottság érdeklődni kezdett irántunk mint az új gazdaságpolitika sikeres példája iránt. A velük való együttműködés idején pedig a moszkvai maffia is felfigyelt ránk.

Szervezett bűnözés mindig is létezett, de különösen erőssé a peresztrojka éveiben vált. Ebben az időben szinte rutinszerűen vett át a maffia egész üzleti vállalkozásokat. Bennünket az úgynevezett izmajlovói bűnszövetkezet környékezett meg. Meghívtak egy „baráti beszélgetésre", ahol „védelmet" ajánlottak fel számunkra saját verőlegényeik ellen. Gondolhatják, hogy rendkívül udvarias és tiszteletteljes voltam ezen a tárgyaláson. Abban maradtunk, hogy kapcsolatban maradunk.

A munkahelyemre visszatérve azonnal írtam a helyi KGB-nek (akkoriban a KGB-hez tartozott a szervezett bűnözés elleni harc). Jó kapcsolataink voltak velük, mert hozzájuk tartozott a főiskolám is, az irodánk az ő felségterületükön volt, ráadásul számos üzleti partnerünk volt a védelmi iparban, így hallgattak panaszunkra. Akkor hallottam utoljára az izmajlovói bandáról. Évekkel később tudtam meg, hogy a helyi, illetékes KGB-s vezető finoman jelezte a maffiózóknak, hogy a védelmi ipari beszállításaink miatt érinthetetlenek vagyunk. Akkoriban így működtek a dolgok. Rengeteget lehetett hallani felrobbantott irodákról, elvágott torkú vállalkozókról, de nekem sosem volt gondom a maffiával. Talán jobban kellett volna aggódnom. Néhányszor figyelmeztettek, hogy vérdíjat tűztek ki a fejemre, olyankor felfogadtam pár testőrt, de védelmi pénzt sosem fizettem. Közöltem a stábommal, hogy sose akarok tájékoztatást kapni a biztonsági helyzetünkről, hogy immunis maradjak. Nem akartam félelemben élni.

Pavel fiam akkor született, amikor a feleségemmel mindketten egyetemre jártunk. Nagyon fiatalok voltunk még mindketten, és kemény idők jártak. A házasságunk nem tartott sokáig. Az igazság az, hogy

találkoztam valaki mással. Ez akkor történt, amikor a Mengyelejev Főiskola Komszomol-bizottságában dolgoztam. Én akkor 23 éves voltam, Inna pedig 17. Eleinte tartott tőlem, nagyképű, törtető fickónak tartott, de én a legelső pillanattól tudtam: szerelmes vagyok belé, és vele akarom leélni az életemet. Elköltöztem a családomtól, és mindaddig egy autóban aludtam, amíg Inna szíve meg nem esett rajtam. Negyedik évtizede vagyunk házasok, van egy felnőtt lányunk és két ikerfiunk. Az üzleti életben mindig én irányítottam, de meg kellett tanulnom, hogy a szerelem kiszámíthatatlanabb.

Innával eleinte kétszobás kis bérelt lakásokban, használtan vásárolt bútorok között éltünk, az asztalt és a székeket az irodából kölcsönöztem. Az üzleti klíma ekkoriban, nem túlzás állítani, öldöklő volt. Voltak ellenségeim, akik meg akartak öletni, és Inna is veszélyben volt. Mégis kitartott mellettem, bátorított, mindig vidám és gyönyörű maradt. Nem tudom meghálálni neki mindazt, amit értem tett.

Az évek múltával egyre könnyebbé vált a növekedés, a fejlődés. Bár a törvénytelenség évtizede volt ez Oroszországban, mi keményen dolgoztunk továbbra is, és a Menatep Bankot idővel a tisztesség és a becsületesség aurája lengte körül. Az emberek kezdtek rájönni, hogy nálunk a pénzük biztonságban lehet. Ez nemcsak arra volt jó, hogy számos privát befektetőt szerezzünk, de az állami, kormányzati, intézményes ügyfelek bizalmát is elnyertük, akik nálunk kezdték vezetni a folyószámláikat. Néhány éven belül számos leányvállalatunk lett, és a forgalmunk jelentősen megnövekedett. Mi lettünk az első olyan orosz bank, amelyik nyilvánossá tette a részvényesei listáját.

Gyorsan változtak a dolgok a Szovjetunióban, és akinek volt esze, és gyorsan tudott alkalmazkodni, sok pénzt kereshetett. Akkoriban nem volt tőzsde, nem létezett korszerű privát bankrendszer, így

azoknak a cégeknek, amelyek keményvalutát tudtak keresni, az állami bankhoz kellett fordulniuk, ahol azonban igen előnytelen volt a hivatalos devizaárfolyam. A mi újításunk az volt, hogy megkerestük ezeket a vállalatokat, és a hivatalosnál kedvezőbb árfolyamon váltottuk át a keményvalutájukat „puha" rubelre. Ugyanakkor pontosan tudtuk, hogy számos állami vállalatnak, amelyek hatalmas „puha" rubelkészleteken ültek, életbe vágó szükségük van devizára, hogy fejlett, csak külföldről beszerezhető technológiákat vásárolhassanak. Beutaztuk az egész országot, hogy felkutassuk ezeket a cégeket, és korrekt marzsot felszámítva felajánlottuk nekik a segítségünket. Ez lehetővé tette számunka a belépést a valutagazdálkodásba, ami a szovjet alkotmány alapján tilos, súlyos börtönnel vagy akár halállal büntetendő cselekmény volt, de a gorbacsovi időszakban külön nem tiltották. Csak egy csapat ifjonc voltunk, többségünk még mindig 30 alatt, de hamar Oroszország egyik vezető kereskedelmi bankjává tettük a Menatepet. A jövő egyre fényesebbnek tűnt. A gorbacsovi liberalizáció lehetővé tette, hogy meglássuk, hogyan működnek a dolgok a Nyugaton, és mi nyugati szabadságot akartunk magunknak.

2. FEJEZET

EGY NYÍLT TÁRSADALOM

A szabadságért és a demokráciáért küzdő oroszok hagyományosan a Nyugat felé tekintettek ihletért. A nyugati liberális demokrácia és a vele azonosított prosperitás generációkat inspirált arra a felismerésre, hogy a hazájukra kényszerített autokrácia nem szükségszerűség, hogy a dolgok intézésének van jobb módja is. A bolsevik uralom idején a Kreml felismerte az ilyen gondolatok veszélyességét, és igyekezett megelőzni, hogy az oroszok megismerkedhessenek a nyugati élet előnyeivel. A médiát ellenőrzés alatt tartó kommunista állam teljhatalmat gyakorolt a tömegtájékoztatás felett: megakadályozta a külföldi sajtó bejutását Oroszországba, és megakadályozta az oroszok külföldre utazását. A Kreml cenzorai szabták meg, hogy mit írhatnak a lapok, és azt is, hogy miként mutassa be a média a külföldi életet. Felnagyították a kapitalizmus hibáit – kihangsúlyozva az egyenlőtlenségeket, a szegénységet, a gyarmati kizsákmányolást, a bűnözést, a faji megkülönböztetést –, és csak korlátozottan számoltak be a Nyugat vívmányairól, eredményeiről. Sok szovjet polgár

– köztük én is – úgy nőtt fel, hogy mindent elhitt, amit a Kreml mondott. Független elmére és kitartó érdeklődésre volt ahhoz szükség, hogy valaki felismerje a valóság és a propaganda közti különbséget. De azért láttunk néhány villanásnyi jót a Nyugatból, amelyeket felnagyított az élőszóbeli terjesztés és a szamizdat kiadványok, amelyeket szinte habzsoltunk, leginkább azért, mert olyan éles ellentétben álltak a mindennapi szovjet élet kellemetlenségeivel.

Amikor az 1980-as évek végén Gorbacsov enyhített az elődei által gyakorolt titkolózáson, a dolgok megváltoztak. Több előzménye is volt a gorbacsovi glasznoszty (nyitottság) politikájának, köztük az is, ahogyan Gorbacsov az ő liberalizáló reformjait ellenző ortodox, régivágású Kreml-beli kollégáit kicselezte. Mivel a keményvonalasok ellenőrizték a hatalom eszközeinek többségét, Gorbacsov egy bátor döntéssel közvetlenül a szovjet néphez fordult, átnyúlva a maradi apparatcsikok feje fölött. Hogy biztosítsa peresztrojkapolitikájának támogatását, aktívan biztatta a lakosságot, hogy önmagukra gondoljanak – ami sokáig elítélendő volt –, azáltal hogy jóval több információs hozzáférést tett lehetővé számukra, mint a múltban lehetséges volt, beleértve a nyugati életmódról szóló nagyobb igazságokat is.

1987 márciusában, amikor Margaret Thatcher hivatalos látogatáson a Szovjetunióban járt, Gorbacsov arra használta fel az alkalmat, hogy kiszélesítse az általa kezdeményezett glasznosztyot. Egyetlen nyugati politikus sem szólalhatott meg szabadon a szovjet televízióban Richard Nixon 1959-es beszéde óta – az az eset rosszul végződött, mivel a nézők láthatták, ahogy Nyikita Hruscsov leszerepelt az amerikai alelnökkel folytatott rossz hangulatú televíziós vitán. Gorbacsov jól tudta, mennyire kockázatos elfogadni Thatcher kérését, hogy vágatlan interjút adjon a szovjet televíziónak, de beleegyezett.

Az a sok szovjet ember, aki láthatta az angol miniszterelnöknőt, most először rájött, mennyire más is a Nyugat annál, amit addig láttattak vele.

A Szovjetunió három vezető riporterét bízták meg azzal, hogy alaposan fűtsenek be a „zseleznaja légyi"-nek, a vasladynek, akit a szovjet sajtó addig a Szovjetunió ellenségeként, a kapitalizmus szörnyeként mutatott be, olyasvalakiként, aki Moszkvának világuralmi törekvéseket tulajdonított, és a szovjet kommunizmust az erőszak szinonimájának nevezte. Borisz Kaljagin, a szovjet televízió és rádió politikai szerkesztője, Tomasz Kolesznyicsenko, a *Pravda* külpolitikai szerkesztője, valamint Vlagyimir Szimonov, a Novosztyi hírügynökség politikai szakírója vállalkoztak rá, hogy 45 percen keresztül szerkesztetlen, élő adásban interjúvolják Thatcher asszonyt. Évekkel később Kaljagin bevallotta, hogy biztosak voltak benne: bármelyik kapitalistát képesek kifullasztani.

Nem így sült el az interjú. Az újságírók makacsul azt kérdezgették Thatchertől, hogy miért ragaszkodik a brit atomfegyver-arzenál fenntartásához, amire az angol miniszterelnök eleinte kényesen udvariasan válaszolt. De amikor az újságírók megkérdőjelezték válaszait, Margaret Thatcher megmutatta acélos jellemét, és olyan dolgokat mondott, amiket a szovjet tévénézők addig sosem hallhattak. „Nos, a Szovjetuniónak több atomfegyvere van, mint a világ összes országának együttvéve – jelentette ki Thatcher, aki nem jött zavarba a szovjet újságíróktól. – Egyedül több ballisztikus rakétájuk és [nukleáris] robbanófejük van, mint a teljes Nyugatnak. Önök közép-hatótávolságú rakétákat fejlesztettek, míg nekünk ilyen fegyverünk nincsen. Több a rövid hatótávolságú fegyverük, mint az egész Nyugatnak. Mindenkinél több a... – A szerencsétlen újságírók megpróbálták

félbeszakítani, de Thatcher nem hagyta magát. – Egy pillanat – pirított rájuk –, hadd mondjam el még ezt: Minden katonai fegyver veszedelmes. Csodálatos lenne, ha nem lenne rájuk szükség. De ezt csak akkor érhetjük el, ha sokkal nagyobb lesz az egymásba vetett bizalmunk és hitünk. Ehhez sokkal nyitottabb társadalomra van szükség. Hadd szögezzem le, az első világháború 1918-as vége óta nem volt arra példa, hogy az egyik demokrácia a másikra támadott volna. Ezért hiszünk mi a demokráciában. Tényleg meg akarnak szabadulni a [nukleáris] fegyverektől? Csodálatos lenne, ha megtehetnénk, de ehhez sokkal több bizalomra, hitre lenne szükség."

Thatcher asszonynak sikerült a vitát abba az irányba terelnie, ahol összevethetővé váltak a nyugati demokrácia érdemei a szovjet kommunizmussal.

„A mi társadalmunk nyílt társadalom – folytatta Thatcher, majd kijelentette: – Ez azt jelenti, hogy a szólásszabadság, a vallásszabadság, a szabadság a félelemtől és a szükségtől alapvető adottságok nálunk. Egy nyitottabb társadalom önök számára azt jelentheti, hogy éppúgy megvitathatják a saját ügyeiket, ahogy mi tesszük. Kétféle módon működhetnek: élhetnek egy teljesen centralizált és ellenőrzött rendszerben, ahol megszabják, hogy mit termeljenek, mennyiért adják el, mennyit kereshetnek – ami valójában nem túl hatékony működésre ad lehetőséget, mivel az emberek nem érdekeltek a jobb és több munkában. Vagy élhetnek az embereket valójában ösztönző társadalomban, amelyben minél keményebben dolgozik valaki, annál jobban keres. Lássák be, hogy az emberek nem kizárólag a hazájukért, hanem elsősorban önmagukért, a családjuk jobb életéért dolgoznak. Magasabb életszínvonalat szeretnének elérni, és ha értelmét látják, keményebben fognak dolgozni. Tegyük félre egy

pillanatra az elméleteket, a politikai elméleteket – amelyekből túl sok van szerintem –, és ismerjük be: nincs olyan élő ember, de még csak számítógép sem, amelyik képes lenne egy olyan hatalmas országot tervszerűen irányítani, amilyen a Szovjetunió. Ilyen sokféle, számos tagköztársaságból összetevődő, hatalmas és sokszínű lakosság igényeit, vágyait, ellátását lehetetlen központilag megszabni. A felelősséget azokra az emberekre kell ruházniuk, akik a különböző tagköztársaságokban, a városokban és a falvakban a valós élet közelében tevékenykednek. Őket kell felruházni a felelősséggel, és cserébe megkapják az ösztönző, innovatív társadalmat."

Tomasz Kolesznyicsenko a Pravdától megpróbált vitába szállni az angol miniszterelnökkel. Közölte vele, hogy álláspontja szerint a szocializmus alapelvei helyesek, és számos előnnyel járnak a gyakorlatban. „Meglehetősen provokatív megjegyzést tett – felelte Thatcher, majd így folytatta: – Tehát mik is lennének a szocialista társadalom előnyei?" „A tervgazdaság – hozta fel döntő érvként Kolesznyicsenko. – A gazdaság számára a tervgazdaság kétségtelenül előnyös. És nemcsak központi tervről beszélünk, hanem helyi, éves tervekről is..." Erre Thatcher asszony elkezdte felsorolni saját társadalma előnyeinek jóval hosszabb listáját: „Nagy-Britanniában ma soha nem látott mértékben magas az életszínvonal. Nagyon keményen dolgozunk ezért. A lakáskérdést valószínűleg alapvetően másként szabályozzuk, mint teszik önök. 100 családból 64 a saját tulajdonú lakásában él. A sajátjukban! Az a szándékom, hogy ezt az arányt 75%-ra növeljük. Kitűnő egészségügyi ellátó rendszerünk van, tényleg nagyon jó,* és egyre több kórházat építünk

* Manapság ez a kijelentés vitatható, de a brit egészségügy továbbra is jobb bárminél, ami Oroszországban Moszkván kívül elérhető. *(A szerző megjegyzése.)*

jelenleg is. Sajnálatos módon létezik még munkanélküliség, az nem tűnt el. Ugyanakkor csökkenőben van a munkanélküliek száma. Minden technológiai váltás elengedhetetlenül együtt jár a munkanélküliséggel. És tisztázzuk: a munkanélküliek éppúgy lakásokban élnek, mint mások. Ezek főként bérlakások, és a lakbért kifizeti helyettük az állam, hisz bevételük nincs. Heti segélyt kapnak, értelmezhető összegű segélyt, és ha gyerekeik vannak, akkor ez az összeg magasabb, akár elérheti az iparban foglalkoztatottak bérét. Mindaddig jár nekik a munkanélküli-segély, amíg munkát nem találnak. Igyekszünk ezt hat hónapon belül megoldani. Munkát ajánlunk nekik, átképzéseket szervezünk, és úgynevezett közösségi programokat indítunk be számukra. Ismerjük a problémáinkat, dolgozunk a megoldásukon, és reméljük, hogy a munkanélküliséget fokozatosan csökkentve olyan életszínvonalat biztosíthatunk az érintetteknek is, amilyet mások élveznek."

Gorbacsov számára, aki ezt az interjút a Kremlben nézte televízión, mindez többszörös győzelmet jelentett. Thatcher asszony a régi típusú szovjet parancsuralmi rendszernek épp azokra a társadalmat megfojtó elemeire mutatott rá, amelyek megváltoztatásáért maga Gorbacsov is küzdött, kihangsúlyozta a produktív munka ösztönzésének előnyeit – amelyeket Gorbacsov is igyekezett óvatosan bevezetni –, és külön megdicsérte a peresztrojka liberális reformjait, felszólítva a szovjet népet a nyílt társadalom támogatására. Nagyobb nyitottsággal és demokratizálódással, állította Thatcher asszony, a szovjet társadalom is élvezheti a nyugati szabadság és prosperitás előnyeit.

> „Önök itt a Szovjetunióban egy korábban nem tapasztalt szabad társadalmat teremtenek meg, végre szabadon vitathatják meg a dolgaikat. Ez is része a mi alapértékeinknek,

> hitünknek... Mostanra sokkal jobban értem Gorbacsov hatalmas átépítésének (peresztrojka) kihívásait a szovjet társadalom számára, hogy egy új és nyitott társadalmat teremtsenek. Sok sikert kívánunk ehhez a hatalmas vállalkozáshoz, és bízunk benne, hogy sikeres lesz."

Thatcher asszony egy olyan jövőkép felvázolásával zárta le az interjút, amelyet maguk az oroszok is szerettek volna látni. Egy olyan jövő képét, amelyben az oroszok nemcsak szabadon utazhatnak Nyugatra, de élvezhetik a szabadpiaci demokrácia összes előnyét.

> „Azt szeretnénk, ha önök sokkal gyakrabban utazhatnának hozzánk, mert meggyőződésünk, hogy egyre fontosabb a népeink közti barátság, hogy végre megalapozhassuk a kölcsönös bizalmat a Szovjetunió és a Nyugat, különösen Nagy-Britannia népei között. Nagyon élveztem a mostani látogatásomat önöknél. Különösen tetszett a meleg fogadtatás. Nem fogom elfelejteni, és remélem, egyre többen fognak önök közül ellátogatni hozzánk, hogy megismerkedhessenek életformánkkal, és remélem, hogy egyre több brit látogat majd el önökhöz is. Köszönöm a jókívánságaikat, a kedvességüket. Reménykedjünk abban, hogy egy jobb jövő elé nézünk."

Igen erőteljes üzenet volt ez, és a nézők többsége helyeselve fogadta. A valódi vitákhoz nem szokott három szovjet újságíró úgy érezhette, hogy vereséget szenvedtek. Egyikük, Vlagyimir Szimonov azt mondta, úgy érezték magukat, mint egy falusi sakkbajnok, miután

Garri Kaszparovval kellett játszania. Borisz Kaljagin egyetértett vele: „Thatcher egészen kitűnő volt. Gyors volt, és mindig a megfelelő szót, kifejezést találta meg. Nem vágtunk az interjún, nem változtattunk rajta semmit, most először mindent hallhattak a nézők, amit Thatcher mondott, és maguk vonhatták le a saját következtetésüket. Úgy vélem, a nemzetközi kapcsolatokban ez volt a glasznoszty kezdete. Thatcher asszony volt e vita győztese."

Közel százmillióan látták az interjút, amely élénk beszélgetések, viták tárgya lett. Sok néző az újságírók udvariatlan és agresszív stílusát kérte számon. Különösen a nők keltek Thatcher asszony védelmére. Kaljagin emlékei szerint általános vélemény volt akkoriban, hogy a három férfi csatát vesztett egy nővel szemben. Egyértelmű volt Thatchernek mint a nyugati értékek képviselőjének általános csodálata. Bryan Cartledge moszkvai angol nagykövet egyenesen „Maggie-mániáról" számolt be Londonnak a miniszterelnök tévés interjújáról szóló diplomáciai jelentésében. Megfogalmazása szerint a szovjetek a *mi Másánk,* vagy egyszerűen csak Maggie néven emlegették Thatchert, akinek szavait úgy idézték, mint valami új világ ígéretét. „MT [Margaret Thatcher] látogatásához, és különösen a televíziós interjújához hasonló látványosságok jól mutatják az ő [Gorbacsov] glasznoszty melletti drámai elkötelezettségét – fogalmazott Cartledge. – Ezzel is jelezhette Gorbacsov a szovjet közönségnek, hogy milyen irányba szeretne haladni."

Alig 18 hónappal korábban a szovjet és az angol kormány között különösen feszült volt a viszony. Diplomatákat utasítottak ki kölcsönösen azt követően, hogy a KGB londoni rezidense, Oleg Gorgyievszkij Angliába disszidált. Thatcher moszkvai útjának előestéjén a szovjet rendőrség Izraelbe kivándorolni akaró szovjet zsidók tüntetését verte

szét, akiktől megtagadták az engedélyt. Ezt az incidenst Thatcher arra használta, hogy a Kremlben felszólaljon olyan üldözött ellenzékiek mellett, mint Anatolij Saranszkij, Joszif Begun vagy Andrej Szaharov.* Azzal, hogy nem hagyta szó nélkül a Kreml emberi jogokhoz való hozzáállását, csak megerősítette saját morális álláspontját, reputációját. Úgy tekintettek rá, ahogyan Reaganre is: a Nyugat szóvivőjeként.

Thatcher részt vett egy ortodox misén a Moszkva melletti Zagorszk egyik kolostorában, és a Gorbacsov házaspár társaságában megnézte *A hattyúk tavát* a Bolsoj Színházban. Látogatása legemlékezetesebb momentuma mégis az maradt, hogy egyszerű orosz emberek között sétált, válaszolt a kérdéseikre a moszkvai utcán. Meg sem kísérelték megelőzni spontán találkozását az egyszerű moszkvaiakkal a nemrég épült Krilatszkoje negyed máris lepusztulóban lévő utcáin, ahol az emberek rajongása Thatcher iránt nyilvánvaló volt.

A Nyugat iránti lelkesedés valódi volt, és legalábbis részben ez a lelkesedés magyarázta Thatcher következő moszkvai programját. A Patyomkin falvak** – hamis díszletfalvak, a külföldiek lenyűgözésé-

* Neves ún. refjuznyikok (az angol refuse szóból képzett orosz kifejezés), akiktől megtagadták a szovjet hatóságok az Izraelbe való kivándorlást. Saranszkij később Izraelben politikus lett, több jobboldali kormány tagja is volt. *(A ford.)*

** A Patyomkin-falvak Nagy Katalin uralkodásának idejére nyúlnak vissza. A cárnő 1787-ben látogatott a frissen meghódított Krímbe, ahol Grigorij Patyomkin kormányzó, Katalin egykori szeretője minden módon igyekezett lenyűgözni az uralkodónőt. Egy anekdota szerint – amely vagy igaz, vagy nem – Patyomkin a valóságos szegénységet és nyomort elfedendő olyan műfalvakat építtetett, amelyekben a házaknak csak homlokzatuk volt. Ezeket a cárnő útvonala mentén gyorsan fel lehetett állítani, majd szétszerelve egy másik helyen újból fel lehetett őket „építeni", mintegy jelzendő a vidék gazdagságát, jólétét. Gorbacsov is megalkotta a maga Patyomkin-falvait Thatcher asszony számára, és ezt teszi ma nagyobb méretekben Putyin is, aki egyszerre igyekszik a Nyugatot és az orosz népet megtéveszteni. Erről részletesen majd a 15. fejezetben szólok. *(A szerző megjegyzése.)*

re – hagyományait követve elvitték a brit miniszterelnököt egy külön erre az alkalomra sajttal, felvágottakkal, gyümölcskonzervekkel és friss zöldségekkel feltöltött szupermarketbe. Visszatekintve is szórakoztató elképzelni, mit gondolt magában Thatcher a számára alapvető, de számunkra akkoriban ritka luxusnak számító élelmiszerekkel feltöltött pultok láttán. A tudósítók, akik hátramaradtak, miután Thatcher autókonvoja távozott, láthatták, amint a helyiek megpróbálták felvásárolni, sikertelenül, a sok-sok hiánycikket, mielőtt szorgalmasan visszacsomagolták volna őket az illetékesek.

Öt évtizeddel ezt az esetet megelőzően a nagy orosz költő, Anna Ahmatova *Hős nélküli poéma* című művében megírta élményét arról, hogy egy elragadó brit diplomatával folytatott rövid találkozása miként nyitotta rá a szemét a szovjet élet zord valóságára. A diplomatát a jövőből jött vendégnek nevezte a költő, mivel olyan jövőt képviselt, amelyet talán minden orosz élvezhet majd egyszer.

A jövő a múltban érik…
Őt tükrözi minden tükör,
Az embert, aki nem jött még el,
Belépni ide nem volt képes.
Nem jobb, nem rosszabb ő, mint más,
de Léthé fagya meg nem fogta,
Meleg keze áldomást hoz.
Vendég a Jövőből! – lehet tán,
Hogy tényleg eljön énhozzám?…

Thatcher asszony 1987-ben magabiztos optimizmusával és a nyugati értékekbe vetett megingathatatlan hitével, elegáns kalapjaival,

cobolyprém galléros kabátjával, bézs színű velúrcsizmájával szintén jövőből érkezett vendégként állt előttünk, olyanként, amilyenek az oroszok is lehetnek egyszer, ha jól választanak, és a történelem meghálálja a nép erőfeszítéseit.

3. FEJEZET

FORDULÓPONT

A gorbacsovi reformok lehetőségeket teremtettek azoknak, akik meg tudták ragadni őket. A szovjethatalom évtizedei ugyanakkor kiölték az emberekből a kezdeményezőkészséget, így kevesen próbálkoztak vállalkozást beindítani. Az emberek annyira hozzászoktak ahhoz, hogy az állam dönt helyettük – minimális munkáért cserébe minimális bért, alapvető lakhatást, élelmiszert és fűtést juttat –, hogy már nem voltak képesek önmagukra gondolni és önmagukért cselekedni. Azoknak, akik hajlandóak voltak kockáztatni, a peresztrojka óriási haszonnal csábító lehetőségeket nyitott meg. A Menatep belevágott, és társaimmal együtt a korszakban igen tehetősnek számítottunk.

De volt egy nagy gond. A keményvonalas kommunisták dühösek voltak Gorbacsov kapitalizmussal flörtölő reformjaira, és fennállt a veszély, hogy megbuktatják őt. 1991 augusztusában puccsot hajtottak végre. Tankok jelentek meg a moszkvai utcákon, Gorbacsovot a krími nyaralójában őrizetbe vették, és a puccs vezetői bejelentették, hogy visszatérnek a régi időkhöz, visszavonva Gorbacsov politikai és

gazdasági reformjait. Ha sikerrel jártak volna, a vállalkozásainknak vége lett volna, nem is beszélve a ránk és családtagjainkra várható személyes következményekről. Az emberek megijedtek, hogy a peresztrojka óta megszokott jogok és szabadságok örökre elveszhetnek. Ezért csatlakoztam a parlament körüli barikádokon Borisz Jelcinhez, annak ellenére, hogy vezetési stílusában sok mindent – többek közt a nepotizmust és a kezdettől jelen lévő korrupciót – nem kedveltem. A puccsisták harckocsikat és csapatokat vezényeltek a moszkvai utcákra, és utasították a KGB elit alakulatát, az Alfa kommandót, hogy foglalják el az orosz parlamentet, bennünket pedig pusztítsanak el. A moszkvaiak egymásba karolva körülvették a parlament épületét, így állva el a tankok útját. Néhányukat lelőtték, másokat eltaposták a harckocsik, de megvédtük a szabadságot, a demokráciát. Magunkat védtük ott és akkor, és mindazt, amit kivívtunk. Ezért nem adtuk meg magunkat. Életem egyik legfelemelőbb élménye volt.

Amikor a barikádokon álltam azokon a drámai augusztusi napokon, 28 éves sikeres üzletember voltam. Azon év elején ráadásul Ivan Szilajev, a Szovjetunió miniszterelnökének tanácsadója is lettem. Személyesen is érdekelt voltam tehát a gorbacsovi reformista gazdaságpolitikában. Azért mentem védeni a parlament épületét, mert Szilajev is bent volt, és mert kötelességem volt megvédeni az általunk javasolt liberális reformokat, amelyeket a puccsisták elsöpörni szándékoztak. Nem biztos, hogy tisztában voltam akkor az események jelentőségével, de a lelkesedésem magasan szárnyalt. Az augusztusi események megerősítették elkötelezettségemet a demokrácia és a piacgazdaság iránt.

1991 augusztusa mindent megváltoztatott Oroszország számára, és számomra is. Az orosz nép hősiessége és a puccs összeomlása

bebiztosította az utat a szabadpiaci demokrácia felé. 1991 augusztusa és decembere között néhány viharos hónap alatt felbomlott a Szovjetunió, és Oroszország új elnökeként Borisz Jelcin örökölte meg a hatalmat. Ugyan Gorbacsov indult el a piacgazdaság felé, de döntései korlátozottak és csupán kísérleti jellegűek maradtak. Ő megerősíteni szerette volna a kommunista rendszert minimális gazdasági vállalkozásokkal, szabadsággal, egyáltalán nem akarta a bukását. De mégis bekövetkezett.

A történelem váratlan fordulata olyan szerepbe emelte Borisz Jelcint, amire szerintem maga sem gondolt előtte. Ellenkezőleg, támogatta a radikális gazdasági reformokat, többek közt a régi központosított parancsuralmi rendszer lecserélését, de most neki kellett bevezetnie, alkalmaznia őket. A keményvonalas kommunisták feletti győzelem mámorában Jelcin elkötelezte magát a nyugati közgazdászok által javasolt „gazdasági sokkterápia" mellett. Ezek a közgazdászok az úgynevezett chicagói fiúk voltak, fiatal technokraták, akiket Jeffrey Sachs harvardi közgazdász vezetett. Az amerikai kormányzat támogatásával jelentek meg Oroszországban, és az volt a szándékuk, hogy a stagnáló kommunista parancsuralmi rendszert egy megújult, magánvállalkozásokon alapuló piacgazdasággá alakítsák át, új életet lehelve ezzel magába az államba is. Eszméiket Jelcin reformkabinetjének olyan tagjai támogatták lelkesen, mint a miniszterelnök, Jegor Gajdar, vagy a privatizációs guru, Anatolij Csubajsz. A chicagói fiúk meggyőzték Jelcint, hogy nincs vesztegetni való ideje, hogy minden késlekedés csak növeli a feladat nagyságát, és az átalakítást véghez kell vinni, mielőtt a kommunisták újjászervezik magukat, hogy visszaforgassák az időt. Csakis a rendszerben érdekelt új üzleti elit és új középosztály megteremtése

garantálhatja, hogy a kommunisták ne térhessenek vissza, érveltek, míg az állami tulajdonú ipar fenntartása garancia a visszatérésükre. A chicagói fiúknak korábban voltak bizonyos sikereik a Jaruzelski utáni Lengyelországban, és még inkább a Pinochet vezette Chilében. Ám ezekben az országokban élt a működő kapitalizmus emlékezete, ellentétben Oroszországgal, ahol hiányzott ez a történelmi hagyomány, így a társadalom teljesen felkészületlen volt a javasolt radikális változásokra.

A reformerek elfogadták, hogy a változások sebessége rövid távon fájdalmas ugyan, de úgy vélték, a hosszú távú haszon érdekében érdemes belevágni. A chicagói fiúk által javasolt első jelentős lépést 1992 végén Gajdar és Csubajsz vezényelték le: bevezették a kuponos privatizációs rendszert, amelynek célja az volt, hogy az állami tulajdonú ipart az orosz nép kezébe juttassák. Minden állampolgár tízezer rubelnyi (kb. 60 dollárnyi) privatizációs kupont kapott, amellyel résztulajdonosok lettek az állami tulajdonú iparban. Ez teremtette volna meg a részvénytulajdonosi középosztályt, de a vállalkozás kudarcra volt ítélve.

A jelcini reformkabinet tanácsadójaként belülről követhettem a folyamatokat. Sosem álltam igazán közel Jelcinhez magához, de 1992-ben kineveztek a Befektetési és Fejlesztési Alap elnökének üzemanyag- és energiaügyi miniszterhelyettesi ranggal. Közvetlen közelről láthattam az elkövetett hibákat, és igyekeztem figyelmeztetni a ránk váró csődre. A problémák közül nem keveset a chicagói fiúk okoztak. Sokat írtak a szerepükről, de én a saját szememmel láttam, ahogyan szisztematikusan szétszedték a népgazdaságot, és ahogyan lerombóltak olyan, évtizedek alatt kiépített struktúrákat, amelyeket nem lett volna szabad lerombolni. Nem tudom, milyen

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED

meghatalmazással bírtak ezek az amerikai tanácsadók, vagy hogy ki bízta meg őket valójában, de a mi orosz politikusaink hallgattak rájuk, és ha vita bontakozott ki köztük, mindig az amerikaiaknak adtak végül igazat.

Ami a leginkább elkeserített – és ami miatt otthagytam a kormányzati posztomat –, az a mód volt, ahogyan az orosz olajipart teljesen szükségtelenül darabjaira szedték. Minden javaslat ellenére az a döntés született, hogy az olajipar ágazatait – bányászat, feldolgozás, marketing és kereskedelem – külön-külön privatizálják, ami azzal az elkerülhetetlen következménnyel járt, hogy a termelés összeomlott. Nyilvánvaló, hogy egy olyan iparágban, ahol a kitermelést a kikötőktől, de még a lakott településektől is több száz, néha több ezer kilométer távolságban, kifejezetten barátságtalan körülmények között végzik, és ahol a kitermelt olaj hosszú távú tárolása megoldhatatlan, az ellátási és szolgáltatási lánc feldarabolása csakis hiányhoz, az elhanyagolt olajkutak befagyásához, valamint a feldolgozóüzemek berendezéseinek tönkremenéséhez vezetett. Tiltakoztam a döntés ellen, de figyelmen kívül hagyták érveimet. Ironikus módon néhány év múlva épp nekem jutott a feladat, hogy helyrehozzam az olajiparnak a chicagói fiúk és orosz partnereik által okozott károkat.

Olyan sok ügyben mentek rosszul a dolgok, hogy 1993-ban végül lemondtam posztomról a reformkabinetben. Közöltem a kabinettel, hogy ha nem hallgatnak a magamfajta vállalkozók tanácsaira, úgy nem marad más számunkra, mint hogy kihasználjuk az általuk elkövetett hibákat. Úgy döntöttem, főállásban az üzletnek szentelem magamat.

A kuponos privatizáció megbukott, mert teljesen eltorzította az orosz gazdaság realitásait. Maga az érintett összeg is illogikus volt.

Oroszország népessége 150 millió fő volt akkor, tehát kibocsátottak 150 millió privatizációs kupont. Ez azt jelentette, hogy gyakorlatilag a teljes orosz gazdaságot 9 milliárd dollárnyira értékelték. Bárki, aki megtanult számolni, láthatta, hogy ez nem stimmel, és akinek volt egy kis üzleti érzéke, az előtt óriási lehetőségek nyíltak meg. De az oroszok többségének sem tapasztalata, sem fogalma nem volt a magántulajdonról, örültek, ha néhány rubelért megszabadulhattak a kuponjaiktól. A Menatep csoport nagy mennyiségben vásárolta fel ezeket az utcasarkokon árult kuponokat, így lett meghatározó részvénytulajdonos olyan iparágakban, mint a textilipar, vegyipar, fémfeldolgozás, üveggyártás, élelmiszeripar, fafeldolgozás, papírgyártás, műtrágyagyártás és olajipar. Nem volt ez rizikómentes, hisz senki sem tudhatta igazából előre, valójában milyen állapotban voltak ezek az ágazatok, iparvállalatok – a szovjet rendszernek sosem volt erőssége az átlátható könyvelés, a hivatalos nyereség- és veszteségkimutatások mindig megbízhatatlanok voltak –, de vállaltuk a kockázatot. Számos így megszerzett vállalatot nehéz volt feltámasztani, néhány semmi hasznot nem termelt, egy pedig csődbe is jutott, de hát minden vállalkozás hordoz magában kockázatot. Amikor bejöttek a dolgaink, azzal vádoltak minket, hogy bagóért vásároltunk fel, holott csak az akkori játékszabályok alapján játszottunk. Átvettem az általunk megszerzett vállalatok irányítását, és néhányból sok millió dolláros céget sikerült csinálnunk, ugyanakkor hamarosan azt is láttam, hogy túlságosan nagy és széles lett az üzleti portfóliónk. A Menatepnek le kellett fogynia, hogy csak egy ágazatra tudjon koncentrálni, és 1996-ban az olajipar mellett döntöttem. Döntésemet részben az energetikai minisztériumban szerzett tapasztalatom, vegyipari mérnöki végzettségem és az a körülmény befolyásolta, hogy

számos üzleti partnerem olajmérnöki képzettséggel rendelkezett. Oroszország hatalmas természeti kincsekkel rendelkezik, de az állami tulajdonú olajvállalatok évtizedeken át ráfizetéssel termeltek, és szomorú állapotban voltak. Az egész ágazat mély válságban volt. Én láttam a hatalmas lehetőségeket, és azt is tudtam, hogyan lehetne megfordítani a dolgokat. Csakhogy az érvényes orosz törvények tiltották a magántulajdont a stratégiai iparágakban. Jelcinnek sikerült számos ágazatot privatizálnia, de az orosz parlament kommunista frakciója sikeresen akadályozta a termőföld, a vas- és acélipari üzemek, a kőolaj- és a földgázbányák eladását.

De az idők megváltoztak, amikor az elkerülhetetlen válság az olyan hagyományos állami nagyipari ágazatokban, mint a védelmi ipar, a szovjet gazdaság széthullása, a chicagói fiúk sokkterápiája és Jelcin ügyetlen gazdaságmenedzsmentje eredményeképpen fellépő hatalmas infláció a csőd szélére sodorta az országot. A béreket és a nyugdíjakat nem fizették ki, rengetegen elvesztették az állásukat. Hogy a dolgok még rosszabbak legyenek, elnökválasztások közeledtek, és a közvélemény-kutatások szerint a kommunista Gennagyij Zjuganov tűnt befutónak. Jelcinnek, ha azt akarta, hogy legyen bármi esélye az újraválasztásra, sürgősen készpénzre volt szüksége ahhoz, hogy a gazdaság működhessen, és hogy az ellenőrzés alól kicsúszó ipart megőrizhessék. Az ország vezető üzletembereihez – köztük hozzám is – fordult segítségért, és mi rábólintottunk. Kétségtelenül érdekünkben állt, hogy megakadályozzuk a kommunisták győzelmét, akik a vállalkozásaink újraállamosításával kampányoltak, és azzal, hogy visszaállítják a régi államgazdasági rendszert. Segítségünkért cserébe a kormány megígérte, hogy felülvizsgálja az állami ipart szabályozó törvényt, és eladásra bocsátja

a bennünket érdeklő cégeket. Figyelemre méltó megállapodás volt ez: egy csapat fiatalember voltunk, akik a szovjet állam egyet nem értése ellenére indított kisvállalkozásokat alig egy évtizede, és most maga az állam kért tőlünk segítséget.

Az orosz nagyvállalkozók 1,8 milliárd dollárt ajánlottak fel Jelcinnek, de ennél is fontosabb, hogy véget vetettek a nagyipari vállalatoknál uralkodó káosznak, és stabilizálták a helyzetüket; ez adóbevételt teremtett az államnak, és a dolgozók milliói is fizetéshez jutottak végre. Ezzel sikerült a korszak nagy sztrájkjainak véget vetni vidéken és a nagyvárosokban egyaránt, és az emberek fizetéshez, nyugdíjhoz jutottak. Jelcin népszerűsége ismét megnőtt, és 1996 júliusában másodszorra is megválasztották elnöknek. Egy állami árverésen az üzlettársaimmal megvettük a Jukosz olajvállalatot. Ez olyan fordulópontnak bizonyult, amely az egész hátralevő életemet meghatározta.

NEGYEDIK FEJEZET

NAGYBAN JÁTSZANI

A Jukosz hatalmas állami olajvállalat volt, de a működtetésében nem érdekelt állami bürokraták irányították, így hosszú ideig nemhogy nem hatékony, de ráfizetéses volt, és mélyen el volt adósodva. 1996-ban 309 millió dollárt fizettünk a vagyonkezelő társaság 78 százalékos ellenőrző többséget biztosító részvénycsomagjáért, bár tudtuk, hogy az csak kisebbségi tulajdonos magában az olajkitermelő vállalatban, és a folyó hiteltartozása meghaladta a 3,5 milliárd dollárt. Mégis belevágtunk, mert tisztában voltunk a Jukosz potenciáljával, és bíztunk a saját vezetésünkben, elkötelezettségünkben, merészségünkben, amivel megfordíthattuk a vállalat helyzetét.

És működött is. Vezetésünk alatt a Jukosz Oroszország legnagyobb olajkitermelő cégévé vált, az ország termelésének 20 százalékát mi állítottuk elő, és idővel a világ egyik vezető olajvállalata lettünk. 2003-ban a moszkvai tőzsdén a cég értéke meghaladta a 30 milliárd dollárt. De mindez nem ment könnyen. 1996-ban a teljes orosz olajszektor káoszban volt. A fő vállalatok hanyatlóban voltak, nem

fizették ki a dolgozóikat, egyáltalán nem fizettek adót, és csődközeli helyzetben voltak. A Jukosz 2 milliárd dollárnyi adóval tartozott az államnak, a dolgozók és az alvállalkozók felé felhalmozott adósságok spiráljával kellett szembenéznünk, miközben a termelés évi 45-ről 35 millió tonnára csökkent, aminek eredményeképpen a kitermelői, feldolgozói és szállítási infrastruktúra összeomlott. Elégedetlen volt a Kreml, elégedetlenek voltak a dolgozók, a feszültség pedig csak tovább nőtt. Mikor Jelcin beleegyezett az olajipar privatizációjába, tudta, hogy ez az egyetlen útja az iparág megmentésének, de szigorú feltételeket szabott. „Azonnal biztosítani kell, hogy a legnagyobb iparvállalatok befizessék adótartozásaikat – közölte velünk a Kreml tárgyalója. – Ezért vagyunk hajlandóak eladni ezeket a cégeket maguknak. De legelőször is maguknak kell meggyőzniük a vállalatok jelenlegi igazgatóit, hogy adják át a hatalmat. Ezt maguknak kell elintézniük. És aztán azonnal lássanak hozzá a dolgozói bérek kifizetésének és az adótartozások törlesztésének."

Nagyon jól emlékszem, milyen volt akkoriban a Jukosz. A béreket fél éve nem fizették ki, az alkalmazottak vagy magukban morogtak, vagy hangosan panaszkodtak. Megrázó volt a munkahelyi lopások és a korrupció mértéke a dolgozók, de még a vezetőség köreiben is. A Jukosz óriási deficitben volt, és csak az ország kilenc régiójában működött. Hét évvel később, amikor otthagytam a céget, az átlagkereset meghaladta a havi 1000 dollárt, nem voltak fizetési elmaradások, miközben évente 3,5-4 milliárd dollárnyi adót fizettünk, mindössze 20 dolláros hordónkénti kőolajár mellett. A privatizáció lehetővé tette, hogy bevezessük a megfelelő vezetési módszereket, amelyek a régi vágású szovjet „vörös igazgatók" alatt ismeretlenek voltak.

Mindezt nem volt könnyű elérnünk. Mint említettem, a szovjet korszak munkavállalóinak jelszava az volt, hogy „mi úgy teszünk, mintha dolgoznánk, míg ti úgy tesztek, mintha fizetnétek". Ennek következtében a Jukosz-ban százával voltak olyan középvezetők, akik beblokkoltak a munkaidő elején, aztán pedig nem csináltak semmit. Hogy helyrerázzuk a céget, a többségüktől meg kellett szabadulnunk. Sokakat kirúgtunk. Súlyos büntetéseket vezettünk be a munkahelyi italozás megfékezésére, ami katasztrofális méreteket öltött. A korrupciót is letörtük, szigorúan büntetve a csaló alkalmazottakat, beszállítókat és a munkahelyi tolvajokat. Hét év után a cég az ország mind az 50 régiójában működött, termelése évi 80 millió tonnára nőtt, és a trendek további növekedést jeleztek előre. A Gazprom után a költségvetés második legfontosabb befizetői lettünk, 5 százalékos részesedéssel. Mindezt egy olyan országban értük el, amely éppcsak megszabadult hét évtizednyi kommunizmustól, és ahol külön meg kellett harcolnunk azért, hogy találjunk a magángazdaságot működtetni képes dolgozókat, menedzsereket.

A Jukosz sikeres felvirágoztatása az orosz üzleti világ elmaradottsága és entrópiája elleni küzdelmet is jelentette. Mindeközben meg kellett harcolnunk a nyugati nagyvállalatok kőkemény üzletelési stílusával is. Fű alatti megállapodások, a megkötött szerződések tiszteletben nem tartása, és arcátlan vadnyugati kapitalizmus tette nehézzé, hogy tisztelni tudjuk az addig csodált fényes Nyugattal azonosított szabadpiaci demokrácia oroszországi gyakorlatát.

Személyesen láttam, tapasztaltam, hogyan használták ki nyugati vállatok a maguk tárgyalási tapasztalataikkal az orosz hivatalnokok üzleti analfabetizmusát, hogyan voltak képesek addig alkudozni a kormánnyal, amíg a valódi értékük 2-4 százalékáért szereztek meg

olajmezőket. És számos alkalommal láttam a gazdasági zsarolás, a greenmailing gyakorlatát alkalmazni nyugati befektetőktől. Ez általában úgy működik, hogy kisebbségi részvénycsomagot vesznek, majd fokozatosan annyi részvényt szereznek, amennyivel megvétózhatják a vezetőségnek a cég átszervezésére, modernizálására irányuló terveit. A zsaroló ezután felajánlja, hogy feloldja a vétót, ha cserébe a vezetőség hajlandó a piacinál jóval magasabb áron kivásárolni őket. Ezt velünk is megcsinálták nyugati befektetők, amikor a Jukosz néhány leányvállalatát integrálni akartuk. Végül sikerült elhárítanunk a greenmailing-kísérleteket, de a módszereikkel megrengették bizalmamat a nyugati üzleti modellben.

1998-ban aztán a rossz dolgok még rosszabbra fordultak. A világpiaci kőolajárak hirtelen csökkenését követően a rubel gyorsan elértéktelenedett, és az energiaexporttól függő orosz gazdaság zuhanórepülésbe kezdett. Dollármilliárdok vesztek el hirtelen a tőzsdén. Korábban stabilnak tűnő cégek sora ment falnak, és úgy tűnt, a Jukosz-t is ez a sors várja. A kőolaj világpiaci ára 8,5 dollárra zuhant, miközben továbbra is 12 dollárba került az előállítása. Ez azt jelentette, hogy kitermeltük az olajat, és aztán fizettünk azért, hogy termeltünk. A csőd árnyékában drasztikus lépésekre kényszerültem. 30 százalékkal csökkentettem a dolgozók létszámát, ami több tízezer embert érintett egy év alatt. A megmaradt mintegy százezer alkalmazott beleegyezett, hogy jövedelmüket 30 százalékkal csökkentettük (de ezt a csökkentést a rubel gyors romlása kevesebb mint a felére puhította).

Elmentem a Jukosz legjelentősebb termelői központjába Nyeftyejuganszk városába, és találkozóra hívtam a dolgozók képviselőit a helyi színházba. Elmagyaráztam nekik, miért kérem tőlük, hogy szavazzák meg a fizetéscsökkentést. A törvény szerint szükségem

volt a formális szavazás alapján történő beleegyezésükre. A hangulat eleinte ellenséges volt, de a megbeszélés végére meggyőztem őket, hogy a cég jövője érdekében érdemes belemenniük egy átmeneti jövedelemcsökkentésbe. Azt ígértem nekik, hogy egy éven belül kárpótolom őket, és büszke vagyok rá, hogy ezt az ígéretemet betartottam. De ennél is fontosabb volt számomra, hogy elnyertem a dolgozók bizalmát.

Az 1998-as gazdasági válság egyféle ébresztő volt számunkra, de nem mindenki hallotta meg. Sok orosz a Nyugatot vádolta, a Nyugatra panaszkodott, de én inkább a saját ügyeinkre koncentráltam, hogy fontos döntéseket hozzak meg. Üzlettársaimmal összhangban a Jukosz-t teljesen nyilvánosan működő, transzparens, a nyugati könyvvizsgálati sztenderdeket betartó céggé alakítottuk át, amely a környezetvédelemben, a munkajogban és a munkamorálban is világszínvonalat célzott meg. Nyilvánvalóvá vált, hogy ezek nélkül nem leszünk képesek helytállni egy olyan nemzetközi piacon, ahol a verseny kegyetlenül éles. A legjobb szakembereket hívtuk segítségül a világ minden részéről, hogy segítsenek újjászervezni a termelési módszereket, visszafizettük a munkatársaink kiesett jövedelmét is. Ez a befektetés kifizetődött: a termelés ismét megnövekedett, a költségeink csökkentek, a globális piac szívesen fogadott minket, és a profitunk nőtt.

A Jukosz az egyik első volt az orosz vállalatok között, amely bevezette a nyugati vállalatirányítási sztenderdeket, és tiszteletben tartotta a részvényesek jogait, beleértve azt is, hogy a könyvvitelünk a legelismertebb amerikai előírásokat (Generally Accepted Accounting Principles, GAAP) követte. Független igazgatótanácsot hoztunk létre, amelyben elismert orosz és nyugati szakemberek ültek, olyanok, mint

a nemzetközi befektetési szakértő, Bernard Lozé, Jacques-Antoine Koscioszko, a prominens francia bankár, a washingtoni ügyvéd, Sarah Carey Reilly és mások. Nyilvánosságra hoztuk a cégünk tulajdonosainak nevét és a tulajdoni részesedésük mértékét, minden egyes részvényest beleértve, és új cégmottót választottunk: „Őszinteség, nyíltság, felelősség". Ennek is köszönhetően a Jukosz letéti kötvényeket az amerikai piacon is elfogadták, és amerikai befektetők – köztük nagy állami nyugdíjalapok – felvásárolták a cég részvényeinek 15 százalékát. A nyugati sztenderdek bevezetésével megerősítettük a cég presztízsét, és egyben a profitját is megnöveltük. A Jukosz igazi bezzeggyerek lett, annak a szimbóluma, hogy igenis lehetséges, hogy az orosz gazdaság és annak árnyékos üzleti élete önmagától átalakuljon. A *Business Week* arról írt, hogy az amerikai befektetők honorálják az új módszereinket. A Jukosz részvényei 250 százalékos emelkedést produkáltak. A *Business Week* szerint „ha Mr. Hodorkovszkij tudja tartani ezt az irányt és fejlődést, úgy végre a teljes orosz energiaipar nyerhet némi tiszteletet".

Szerencsések voltunk. Nyugatról olyan szakemberekkel, tanácsadókkal vettük körül magunkat, mint például az olajmezők legjelentősebb specialistájának, a Schlumbergernek a vezető munkatársai, és másokkal, akikkel nagyszerű élmény volt együtt dolgozni. Nemcsak abban segítettek a tanácsaikkal, hogy a cégünket átszervezzük, de egész gondolkodásunkat is megváltoztatták. A Schlumbergertől érkezett csapat megmutatta nekünk a nyugati munkaetika legjobb oldalát, és azt, hogy miért is fontos az integritás. Meghatározott viselkedési kódex alapján tevékenykedő, őszinte emberekként nemcsak mint szakemberek, hanem mint valódi értékekkel bíró becsületes emberek is tiszteletet teremtettek maguknak. Mind a mai napig

a legnagyobb elragadtatással gondolok rájuk. Ők győztek meg róla, hogy az Oroszországot korábban elárasztó csalók valójában nem is a nyugati kapitalizmus igazi arcát mutatták meg nekünk.

A nyugati értékekbe vetett hitem helyreállt és meg is nőtt, de a legtöbb orosz másképp látta mindezt. Nagyon sokakat súlyosan érintett az 1998-as válság, és sokan a Nyugatot hibáztatták miatta. Azok az orosz kormánytisztviselők, akik visszavágták az állami kifizetéseket és bevezették a pénzügyi megszorításokat, nem késlekedtek a Nemzetközi Valutaalap követeléseit idézni, ha súlyos döntéseiket kellett magyarázni. Mindennek az eredménye egyfajta növekvő, általános ellenszenv lett a „nyugati beavatkozással" szemben. Amikor a csődbe ment orosz bankok nem fizették ki az emberek megtakarításait, azt is az IMF Oroszországra kényszerített előírásaival magyarázták, és az emberek el is hitték, hogy a Nyugat szándékosan teszi tönkre az orosz pénzügyi rendszert, mintegy megtisztítandó a terepet a nyugati bankok előtt. A dolgok egyre rosszabbra fordultak, és a Nyugat – és elsősorban a pénzügyi intézményei – kiváló bűnbaknak bizonyult. Egyfajta nemzeti szemrehányás volt elterjedőben, amelynek a Nyugatot kiszolgáló „hazaáruló" orosz kormányerők voltak a célpontjai. A nyugati értékek mellett elkötelezett Jelcin-adminisztrációt tették felelőssé az ország minden bajáért, megteremtve ezzel annak a feltételeit, hogy új típusú politikusokra – titkosszolgálati múlttal bíró politikusokra legyen szükség, akik kemény kézzel visszaállítják a centralizált autokrácia hatalmát.

Az a benyomásom, hogy az 1990-es évek végének Oroszországa egyfajta Weimar-szindrómában szenvedett. Az 1930-as évek Weimari Köztársaságának lakossága úgy vélte, hogy Németország minden szegénységéért, megaláztatásáért az első világháború győztesei által

kierőszakolt versailles-i békeszerződés szigorú feltételei a felelősek. Hasonlóan kezdték el az oroszok Nyugat-Európát és az USA-t felelősnek tartani saját bajaikért.

Az orosz lakosság életszínvonala csökkent, sokan szegénységbe süllyedtek. Az állami támogatások rubelmilliárdjaival fenntartott mesterséges árkontroll évtizedeit követően – amely még azt sem tudta biztosítani, hogy a boltok polcait feltöltse árukkal – Jelcin és a chicagói fiúk az alapvető termékek és szolgáltatások kivételével felszabadították az árakat. Az infláció az egekbe szökött, az emberek megtakarításai néhány napi élelmiszer megvásárlására voltak elegendőek. Az utcákat koldusok hordái lepték el, az emberek arra kényszerültek, hogy családi ingóságaikat értékesítsék, csak hogy a felszínen maradhassanak. A Szovjetunió és a szovjet tervgazdaság összeomlása a gyárakat beszállítók és állami megrendelések nélkül hagyta. Mivel nem tudtak alkalmazkodni a piaci viszonyokhoz, képtelenek voltak a dolgozóknak béreket, az államnak adókat fizetni. Hogy a költségvetési egyensúlyt megőrizze, Jelcin visszavágta az állami kiadásokat, és komolyan megemelte az adókat. A betegségek és a gyermekhalandóság nőtt, ahogyan az alkoholizmus és az öngyilkossági ráta is, a várható élettartam a férfiaknál 57 évre csökkent. Az ország becsapva és leértékelve érezte magát. Mindeközben Nyugat-Európa és Észak-Amerika láthatóan virágzott. Sok orosz nehezményezte, hogy a hatalmas világbirodalmukból harmadik világbeli ország lett. Tudták is, kit kell mindezért hibáztatni. A társadalomban erőteljes hangok vádolták a rosszindulatú Nyugatot azzal, hogy beletapos Oroszország nemzeti érdekeibe, miközben ugyanezek a hangok arra szólítottak fel, hogy vissza kell állítani a nemzet büszkeségét a Nyugattal való együttműködés felmondásával.

Szerencsétlen körülmények következtében a koszovói albánok elleni szerb etnikai tisztogatást követő jugoszláv válság kitörése időben egybeesett az oroszországi revansista követelések megerősödésével. 1999-ben a Kreml még aktívan vett részt a nemzetközi közösség politikájában, és cserébe pénzügyi támogatást kapott Nyugatról. Amikor szívinfarktusok sorozata miatt Jelcin elnök már nem tudta ellátni tisztségét, az ország valódi vezetését Jevgenyij Primakov miniszterelnök vette a kezébe. Azon esztendő március 24-éjén Primakovnak Washingtonba kellett repülnie, hogy az IMF-től újabb 4,2 milliárd dollárnyi hitelt kérjen, és engem is magával vitt az üzleti delegáció tagjaként. Miközben felszálltunk Moszkvából, Primakov elmagyarázta, hogy nem optimista a kölcsönkérés sikerét illetően, mondván, a Nyugat már eddig is rengeteg pénzt pumpált Oroszországba, igen csekély hatásfokkal a gazdaságunkat illetően. Ráadásul egyre nőtt az általános düh amiatt, hogy – így a közfelfogás – Jelcin feltartott kézzel hagyta az országot térdre kényszeríteni a nyugati „ellenség" által. És közben újabb szikra lobbant fel: a NATO-tagországok bejelentették, hogy beavatkoznak a jugoszláv válságba a muzulmán koszovói albánok elleni etnikai tisztogatásokkal vádolt szerb haderő bombázásával, ami tovább tüzelte az orosz közvéleményt.

Már a levegőben volt a gépünk, amikor Al Gore alelnök telefonon közölte Primakovval, hogy megkezdték a légicsapásokat. Primakovnak döntenie kellett, mit tegyen. A legtöbb orosz szemében a szerbek szláv testvérek, akikkel évszázadokon át együtt harcoltak a keletről fenyegető muzulmánok ellen. Gyors megbeszélést követően Primakov utasította a repülő személyzetét, hogy az Atlanti-óceán felett forduljunk vissza Moszkvába, kukába hajítva a régóta előkészített gazdasági és politikai tárgyalásokat a Clinton-adminisztrációval.

Ez nemcsak a Szerbia elleni akcióval szembeni szimbolikus tiltakozás volt, de egyben éles fordulat is Oroszország és a Nyugat viszonyában. Bár a gépen voltam, még én sem értettem teljesen az események végzetes következményeit abban a pillanatban. De azt tisztán éreztem, hogy valódi történelmi dráma zajlik a szemem előtt. A Shannon repülőtéren, Írországban, ahol üzemanyagot vételezni álltunk meg, vettem egy whiskyt, amelyet aztán a jövőt illető rossz előérzettel az utolsó cseppig kiittunk a repülőn. Még nem tudtuk, hogy hat hónap múlva Jelcin távozni fog, és Oroszországot egészen más típusú vezető fogja irányítani.

ÖTÖDIK FEJEZET
MEGALÁZTATÁS

Gyermekkorom régi emléke, hogy szilveszter éjszaka sokáig fennmaradhatok. Egészen kiskorom óta tudtam, hogy éjfél előtt néhány perccel, mielőtt a televízióban megszólalnának az új évet jelző kremli harangok, az ország vezetője beszéddel fordul az orosz néphez. Ez a hagyomány 1941-ben kezdődött, a legsötétebb időszakban, amikor az állam akkori formális feje, Mihail Kalinyin a rádión keresztül lelkesítette a Hitler barbár támadása ellen harcoló szovjet embereket. Legkorábbi emlékeimben Leonyid Brezsnyev motyogta el az elmúlt év vívmányait és vázolta fel az elkövetkező esztendő célkitűzéseit. 1985-ben kivételes várakozással néztük a Kreml új vezetőjének, Mihail Gorbacsovnak a változásokat felvázoló szilveszteri köszöntőjét. Aztán 1987-ben és 1988-ban egy különleges cseréből kifolyólag Ronald Reagan beszélt az oroszokhoz, míg Gorbacsov az amerikaiakat köszöntötte szilveszterkor, ezzel is jelezve, hogy a hidegháború a végéhez közeledik.

Mégis az 1999-es televíziós szilveszteri államfői beszéd lepett meg a legjobban. Televíziónézők millió döbbentek meg, akik éjfélkor

bekapcsolva a tévékészüléket a vörös orrú, felpuffadt arcú Borisz Jelcin szokásos megjelenését várták, pezsgőspohárral a kezében. Helyette egy alacsony, ismeretlen férfit láttak rosszul szabott öltönyben, aki egy feldíszített karácsonyfa előtt ült, és nagyon igyekezett elnökien kinézni. Hosszú évek hagyományával szakítva Jelcin előre felvette újévi beszédét, és a szokásos köszöntések helyett ezekkel a szavakkal döbbentett meg minket, nézőket: „Szeretnék elnézést kérni, amiért nem váltottam valóra minden álmunkat, amiért nem láttam előre, hogy a látszólag könnyű változások valójában milyen pokolian nehéznek bizonyulnak. Elnézést kérek, amiért elárultam mindannyiunk reményét, akik hittük, hogy egyetlen ugrással eljuthatunk a szürke, elmaradott autoritárius múltból a fényes, gazdag és civilizált jövőbe." Jelcin bejelentette, hogy visszavonul, azért, hogy a hatalmat egy új embernek adja át, „egy olyan erős embernek, aki megérdemli, hogy elnök legyen", olyannak, aki biztosítja majd, hogy az ország soha ne fejlődjön vissza a diszkreditált, autoritárius múltba. Azoknak, akik nem tudták, ki is ez az új és erős ember – vagyis a nézők túlnyomó többségének – egy felbukkanó felirat segített tájékozódni: Oroszország ügyvezető elnöke, Vlagyimir Vlagyimirovics Putyin.

Legtöbbünk számára az új elnök első szavai megnyugtatónak hangzottak, nyíltan elkötelezte magát, hogy folytatja elődje Nyugatbarát politikáját, megtartva Oroszországot a liberális, szabadpiaci demokrácia továbbfejlesztésének útján. „Biztosíthatom önöket, hogy nem lesz hatalmi vákuum – ígérte Putyin. – Az orosz állam határozottan kiáll a szólásszabadság, a lelkiismereti szabadság, a sajtószabadság, a magántulajdonhoz való jog és a polgári társadalom más alapvető elemeinek megvédése mellett. Oroszország visszavonhatatlanul elkötelezte magát a reformok, a demokrácia mellett,

és folytatja céljai elérését... Az újév olyan ünnep, amikor az álmok valóra válnak, és nincs ez másként idén sem. Közös álmaink a jövőt illetően valóra fognak válni..."

Putyin ígéretei megnyugtatóak voltak, a többségünk nyugodtan feküdt le aludni. Ha tudtuk volna, hogy mik történtek korábban a zárt ajtók mögött, nem lettünk volna ilyen nyugodtak. Amikor december 14-én Jelcin közölte az „erős emberrel", hogy ő lesz az orosz szuperhatalom új vezetője, Putyin azt válaszolta, hogy még nem áll készen erre a feladatra (legalábbis mindketten ezt írták e találkozóról utólag). Ám nem sokkal később az „erős ember" már hagyta magát rábeszélni. Üstökösszerű felemelkedése a szovjet titkosszolgálatok alsó szintjéről – egy rövid civil kitérővel a szentpétervári városházán – a KGB utódszervezete, az FSZB (Szövetségi Biztonsági Szolgálat) élére, majd elnöki kinevezése előtt három hónappal a megbízott miniszterelnöki tisztségbe, végül a végrehajtó hatalom csúcsára repítette.

Amikor megkapta a hírt kinevezéséről, Putyin pontosan tudta, kiknek kell először beszámolnia: alig egy nappal később felkereste régi kollégáit a Lubjankán, az FSZB és korábban a KGB székházában. A Lenin által lapított elnyomó szervezet, a Cseka* jubileumi ünnepségén az egykori FSZB-s kollégáira emelte poharát, és így szólt: „Elvtársak! Jelentem, hogy egy csapat fedett FSZB-s sikerrel hajtotta végre küldetésének első szakaszát a kormányzati munkába való beférkőzéssel."

Akkoriban ez ártalmatlan tréfának tűnhetett – még ha a Lubjanka pincéiben korábban elkövetett szörnyű kínzások fényében némiképp

* A bolsevikok első titkosrendőrségének 1917 után Cseka volt a neve. *(A szerző megjegyzése.)*

ízléstelennek is –, de visszamenőleg a tréfának egyértelműen baljós felhangja volt. Putyinnak a titkosrendőrök báljának színpadán előadott hetvenkedését az adott kor kontextusában kell szemlélnünk. 1999 végére a Szovjetunió majdnem egy évtizede halott volt, és a félelmetes erőszakszervezetei, így a KGB is, megszűntek. A Szovjetunió összeomlása minden oroszt összezavart és elkábított, de a biztonsági szolgálatok dolgozói számára a korabeli felfordulás különösen fájdalmas volt. A Szovjetunió felbomlását szimbolizáló esemény az 1991 augusztusi szégyenletes puccskísérlet volt, amely a gorbacsovi reformokat kívánta visszacsinálni, a szocialista ortodoxiához való visszatérés érdekében. A keményvonalas kommunisták akciójának bukását követően a szervezőket megszégyenítették, börtönbe zárták, és mivel a KGB akkori vezetői, Vlagyimir Krjucskov elnökkel az élükön, kiemelkedő szerepet játszottak a puccsban, a titkosrendőrség számára a következmények gyorsak és katasztrofálisak voltak. A korábban is gyanakvással szemlélt KGB-ből sok millió ember tudatában hirtelen a puccs mögött álló gonosz erő lett, amely az ország jövője feletti ellenőrzés átvételével meg akarta fosztani az embereket szabadságuktól, attól a fejlődéstől, amelyet a gorbacsovi reformok ígértek nekik.

Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a puccskísérlet elbukott, augusztus 22-én ezrek gyűltek össze a Lubjanka téren. A korábban tiltott tüntetések Gorbacsov alatt megszokottá váltak, így senki nem csodálkozott azon, hogy ismét tömegek voltak az utcákon. Ám az elkövetkező események olyannyira „képromboló" jellegűek voltak – a szó szoros értelmében –, hogy sosem fogom elfelejteni őket.

Feliksz Dzerzsinszkijnek, a Cseka (és később a KGB) alapítójának Lubjanka tér közepén emelkedő hatalmas szobra a KGB-s

elnyomás kézzelfogható szimbóluma volt. A „gyilkos", „cárgyilkos", „Antikrisztus" feliratú táblákat felvonultató tömeg ellepte a szobor talapzatát, „Szabadságot!" és „Le a KGB-vel" szlogeneket kántálva. Valakinek sikerült a szobor nyaka köré egy – az akasztófákon használthoz hasonló – kötelet hurkolni, majd egy autóbusz segítségével megpróbálta ledönteni a szobrot, sikertelenül. Közben beesteledett. Valahonnan – máig nem tudni, honnan – három mobil emelődaru került a térre, és egy csapat építőmunkás vezetésével átvágtak a tömegen. Az egyik darukosár felemelt egy munkást Vas-Feliksz arcáig. Ő a kötelet acéldrótra cserélte, amely a daruhoz volt rögzítve. Nem sokkal éjfél előtt a 15 tonnás szobor úgy lengedezett a tömeg fölött, mint egy akasztott ember. Petárdák durrantak, a tömeg örömittasan kiabált, rugdalták és köpködték a ledöntött szobrot. A térre nyíló KGB-székházban egyetlen ablakban sem világított lámpa azon az éjszakán. Az egykor érinthetetlen KGB-t megalázták, a rettegett mindenhatóságába vetett hit elpárolgott. Korszakos pillanat volt.

A szabadságnak a Szovjetunió összeomlását követő klímájában Oroszország vezetői arra törekedtek, hogy az ország sose térjen vissza a rendőrállami múlthoz. A reformista új KGB-elnök, Vagyim Bakatyin kijelentette, hogy a szervezetnek meg kell szabadulnia „a csekista hagyományoktól". Olyan intézkedéseket jelentett be, amelyek megkurtítják a szervezet törvénytelen ellenőrzését a társadalom felett, és megígérte, hogy a nagy monolitot egymással egyenlőként versengő szervezetekre osztja fel, amelyek átláthatóan fognak működni, a törvények és az emberi jogok jegyében. Az új szervezeteknek nem a politikai ellenfelekkel, hanem a bűnözéssel kell majd harcolniuk, rendőri eszközökkel.

A következő évtizedben nehéz idők jártak a titkosrendőrökre. Az FSZB, a KGB utódszervezete csak halvány árnyéka volt elődjének. Az átszervezett, és látszólag depolitizált szervezet költségvetését brutálisan megkurtították, és korábbi állományának fele dolgozott csak benne. Ez egyben azt is jelentette, hogy 200 000, korábban a polgártársai feletti korlátlan hatalomhoz szoktatott ember elvesztette állását. Több ezren közülük az őrző-védő szektorban tudtak elhelyezkedni, ki testőrként, ki elemzőként, ki behajtóként, ki politikai tanácsadóként, ki épp üzletemberként, de igen sokan a megerősödő szervezett bűnözésben találták meg a helyüket. A szervezett bűnözés és a KGB kapcsolata országos jelentőségű ügy lett. De még az FSZB-ben maradt egykori KGB-sek fizetése is bizonytalanná vált, gyakran ők se jutottak hozzá időben. Ennek eredményeként ők is kitettek voltak annak, hogy vagy a magánszektor, vagy a szervezett bűnözés szippantsa be őket, belső szolgálati információik és hatalmuk révén jutva némi mellékkeresethez, egyszerre szolgálva az állam és a magánszektor érdekeit.

Volt a KGB-seknek még egy kategóriája: azok az emberek, akiknek az ideológiáját a szervezet alakította, és akik elszántan igyekeztek feltámasztani a KGB-t. Amikor a mámoros tömeg 1991 augusztusában a terror végét ünnepelte, egy csapat tiszt kiosont a KGB székházából, hogy leszereljék és megmentsék az emberek dühe elől Jurij Andropov volt KGB-elnök bronz domborművét az épület faláról! Andropov nagyra becsült elnök volt a hatvanas és a hetvenes években, amely időben a szervezet hatalma csúcsára jutott, 15 évig vezette a KGB-t, mielőtt 1982-ben ő követte Leonyid Brezsnyevet a Szovjetunió Kommunista Pártja főtitkáraként. Korai halála miatt nem vezethette az országot sokáig, de mint KGB-vezető nagy tisztelet övezte. Ahogy az 1990-es évek a politikai kiábrándultságba és

a gazdasági összeomlásba fordultak, a titkosszolgák egyre gyakrabban emlegették a „régi szép idők" iránti nosztalgiával Andropov nevét, mondván, ha hatalmon maradhatott volna, megmentette volna a kommunizmust, megelőzte volna a gengszterkapitalizmust, és a kínai modellhez hasonló intézményrendszert vezetett volna be. Nosztalgiájukat erősítette az a körülmény, hogy komoly gondot okozott megtalálniuk a helyüket az új Oroszországban; tették, amit tenniük kellett személyes túlélésükért, miközben arról álmodoztak, hogy visszaszerzik vezető szerepüket. És ami a legfontosabb: ezek közé a kiábrándult apparatcsikok közé tartozott – mint azt nemsokára saját bőrünkön tapasztalhattuk meg – Vlagyimir Putyin is.

Sok orosz ma sem hiszi, hogy a jelenlegi FSZB gonosztevők gyülekezete, akik lábbal tapossák az emberek jogait, és ártatlan embereket gyilkolnak meg Angliában. Országunk legnyitottabb korszakában, az 1990-es években is voltak olyan hangok, amelyek szerint a KGB szélnek eresztése a törvény és a jogszolgáltatás erős szervezetétől fosztotta meg az országot, és nélküle Oroszország irányíthatatlanná válik.* A védelem és felügyelet nélkül, amelyet egy mindent átfogó,

* Nyugaton általában úgy tekintenek a Csekára, az OGPU-ra, az NKVD-re, a KGB-re és az FSZB-re, mint gonosz bűnözők által irányított szervezetekre, amelyeknek az orosz nép elnyomása és a külföldi felforgatás a célja. Ám sok orosz ezt nem így látja. Minden olyan oroszra, aki szidja a KGB-t, jut egy olyan, aki csodálja. Az én korosztályom olyan szovjet titkos ügynökökről szóló meséken nőtt föl, akik a haza védelmében bátor küldetéseket hajtottak végre, igen gyakran a kapitalista Nyugat gonosz erői ellen harcolva. *A tavasz tizenhét pillanata* című 1973-as televíziós sorozat főhőse egy olyan szovjet hírszerző, aki nemcsak a tengelyhatalmak ellen harcolt, de ugyanakkor igyekezett megakadályozni a nyugati szövetségeseket, Nagy-Britanniát és Amerikát is abban, hogy azok a náci Németországgal összefogva meggyengítsék a Szovjetuniót. Egy másik James Bond-jellegű szovjet film, a *Pajzs és kard* hatására jelentkezett Putyin a KGB-hez. *(A szerző megjegyzése)*

erős biztonsági apparátus biztosíthatott volna, kevés eszköze maradt Jelcin kormányzatának az országon végigsöprő bűnözési hullám elleni harcban. Alternatív megoldásokra volt szükség. Kényszerűségből – de talán önszántából is – az FSZB kiegyezést keresett a bűnözői világgal. Oroszország legnagyobb városaiban a helyi FSZB-szervezetek közvetítettek a gengszterek, az üzletemberek és a városvezetők között, gyakran olyan korábbi KGB-sek közreműködésével, akik mindhárom szférában tevékenykedtek. A cél egy olyan kompromisszum, nem hivatalos tűzszünet elérése volt, ahol a gengszterek visszafogják magukat, hogy a hatóságok megteremthessék a rend látszatát az utcákon, és cserébe azok szemet hunynak a bűnözők tevékenysége felett.

Szentpéterváron a fenti megegyezést intézményesítették. A polgármester, Anatolij Szobcsak arra utasította az önkormányzat helyettes vezetőjét, Vlagyimir Putyint, hogy működjön együtt a városi alvilággal. Putyin szerepe abban állt, hogy a szervezett bűnözők vezetőit vonja be a városirányításba, ezzel is biztosítandó az erőszak és a bűnözés minimalizálását. Cserébe mindenki részesedést kapott az akkoriban elburjánzó zsarolásokból, védelmi pénzek beszedéséből, a prostitúcióból és a drogszállításból. A titkosrendőrök, akik ezt a fausti megállapodást közvetítették, továbbra is parancsokat hajtottak végre, de egy elmúlt korszak műemlékeinek tekintették őket, olyanoknak, akiket a helyzet konszolidálódásával lecserélhetnek. Az egykor büszke szervezetet lenézték.

Az 1990-es években átélt megaláztatás és az abból kinőtt sértettség sok mindent megmagyaráz Putyin későbbi tevékenységéből. Végül is Putyin az az ember, aki büszkén emlékezett vissza rá, hogy gyermekkorában egyetlen plakát lógott a falán, amely Feliksz Dzerzsinszkijt ábrázolta. Amikor 1998-ban Jelcin kinevezte

őt az FSZB vezetőjének, első dolga az volt, hogy összehívja régi szentpétervári csapatát. Közülük többen is korábbi KGB-sek voltak, akik az elmúlt évtizedet az orosz valóság vadonjában, és/vagy a bűnözői világgal kollaborálva töltötték, és égtek a vágytól, hogy visszatérjenek a hatalom folyosóira. Putyin azonnal vezető beosztásba ültette őket az ügynökségen belül, majd elnöki kinevezését követően kormányzati tisztségekhez és az állammal összefonódott cégek legfőbb vezetői pozícióihoz juttatta őket.

Ahogy a Putyin-korszak előrehaladt, úgy szaporodtak el az orosz politikai és üzleti elitben Putyinnak a titkosszolgálatokból ismert volt kollégái. A moszkvai Elitkutató Intézet egy 2006-os tanulmánya szerint „míg a szovjet és a korai posztszovjet időszakban a KGB-sek és FSZB-sek leginkább a biztonsági szektorban tevékenykedtek, jelenleg mintegy felük az üzleti életben, a politikai pártokban, NGO-kban, a regionális hatalomban és a kultúrában tölt be vezető szerepet. Minden politikai intézményt megszálltak". A kutatóközpont 1016 vezető politikai figurát – köztük a Putyin-adminisztráció intézményeinek vezetőit, kormánytagokat, a parlament két házának összes tagját, a föderatív jogalanyok minden vezetőjét, a helyi törvényhozó és végrehajtó hatalom vezetőit – vizsgált mélyinterjúkkal. Arra a megállapításra jutottak, hogy az interjúalanyok 78 százalékának volt köze formálisan is a KGB-hez vagy annak utódszervezetéhez. Innen nézve Putyin 1999-es beszéde arról, hogy az FSZB – fedésben – elfoglalta a kormányzatot, egyáltalán nem tűnik viccnek, inkább valamiféle terv bejelentésének.

Putyinnak a Lubjankán elhangzott beszédét épp egy évvel követően Nyikolaj Patrusev, Putyin utódja az FSZB élén már nyilvánosan örvendezhetett a szervezet sorsának drámai átalakulása fölött.

„Legjobb kollégáink, az FSZB büszkeségei és dicsőségei – jelentette ki –, ha tetszik, ma az ország új nemességét alkotják." A korábbi számkivetettekből egy szempillantás alatt az ország vezetői lettek, és ezzel visszatért a titkosrendőrség. Putyin jól ismerte volt kollégáit, és tudta, hogy számíthat rájuk. Azzal, hogy visszaadta a presztízsüket, visszahelyezte őket a hatalomba, amelytől Jelcin megfosztotta őket, Putyin olyan testületet hozott létre, amelynek tagjai mindent neki köszönhettek, és bármilyen törvénytelenségre kaphatók lettek hálájuk jeleként, amire csak utasítja őket. Putyin uralmának első évtizedében az FSZB óriásira növelt költségvetéssel és állománnyal dolgozó, kivételezett szervezetté lett, amelynek tevékenységét példátlanul kiterjesztették, és ugyanakkor kivonták gyakorlatilag minden hivatalos és törvényes ellenőrzés alól. Putyin új praetoriánus gárdáját, amelybe a vezetőség és minden rendfenntartó szerv különleges erőinek tagjai tartoznak, „sziloviki"-nek nevezik: ők azok, „akik az erőt alkalmazzák" (*szila* oroszul erő). Mint a cárhű nemesek, akikkel Nagy Péter közhivatalainak Rangtáblázatát benépesítette, úgy vonták befolyásuk alá ezek a szilovikok az állam minden szektorát, fokozatosan kitúrva a kormányt korábban meghatározó jelcini liberálisokat, ezzel is elterjesztve Putyin keményvonalas értékrendjét.

Putyin alatt az FSZB-nek nagyobb a hatalma, mint a KGB-nek virágkorában volt. Ők felügyelik az összes jogszolgáltató szervezetet, beleértve a bíróságokat, az ügyészséget, a Szövetségi Nyomozó Bizottságot, a belügyminisztériumot, a vámhatóságot, a határőrséget stb. A szervezetnek felhatalmazása van arra, hogy eltávolítsa a vezetésre veszélyes politikusokat, hogy ellenőrizze a sajtót, és üldözze a Kreml oligarcháinak dominanciáját veszélyeztető üzletembereket. Az FSZB-hez tartozik a hírszerzés, a kémelhárítás, a gazdasági

bűnözés, az elektronikus kémkedés, a társadalom megfigyelése, és az ország számítógépes választási rendszerének ellenőrzése. Feladata továbbá a civil szervezetek megfigyelése, különös tekintettel a külföldről támogatottakra. Jogában áll felkutatni és megsemmisíteni a feltételezett ellenségeket külföldön.

A Szovjetunióban a KGB-t a kommunista párt felügyelte, az gyakorolta a politikai ellenőrzést a szervezet tevékenysége fölött. Az FSZB esetében nem beszélhetünk ilyesmiről. Az újságírókat és bárkit, aki megkísérli feltérképezni a szervezet tevékenységét, ellenségként kezelik. Amikor a jeles oknyomozó újságíró, Andrej Szoldatov az FSZB visszaéléseit megakadályozó garanciákról érdeklődött, egyszerűen bevitték a Lubjankára, és hosszasan kihallgatták. Az, hogy az FSZB-t kivonták a hagyományos törvényi felügyelet alól, és egyúttal a hatáskörét is kiterjesztették, azzal is járt, hogy a „lovagrenden" kívülről szinte lehetetlen megfékezni elburjánzását.

Putyin elnök és Patrusev FSZB-főnök kettőse egymás paranoiáit felerősítő visszhangkamrát teremtett, ahol egyik a másik félelmeit, előítéleteit erősíti meg és fel. Az FSZB, majd az orosz Biztonsági Tanács élén eltöltött évek alatt Patrusev hosszasan ápolta bizalmatlanságát a Nyugattal szemben, ellenezte a nemzetközi biztonsági integrációt és együttműködést, és az Amerika állítólagos ellenséges magatartásáról szóló szenzációhajhász „értesülések" révén arra biztatta Putyint, hogy a titkosszolgálatokra támaszkodjon. 2014-ben Patrusev kijelentette, hogy magát a Szovjetuniót is az amerikaiak bomlasztották fel, és hogy az Oroszország feldarabolására irányuló akkori CIA-művelet ma is tart. A Nyugat szándékosan provokálta ki a csecsen háborút – így Patrusev – „a maga szélsőségeseivel, azok követőivel, valamint amerikai és brit szolgálatok támogatásával,

akiket később az európai szövetségeseik is követtek". Emellett meggyőződése szerint az Egyesült Államok azzal töltötte a Szovjetunió felbomlását követő negyed évszázadot, hogy megalapozza az ukrajnai válságot. „Ukránok teljes generációját mérgezte meg a Nyugat az Oroszország iránti gyűlölettel és az úgynevezett európai értékekkel... Az ukrajnai felfordulás újabb eszköz nekik [a nyugatiaknak] az országunk feltartóztatása érdekében folytatott politikájukhoz. Megszakítás nélkül ezt a politikát alkalmazzák, csak a kivitelezés formája és taktikája változott." Az FSZB elnökének további vádjai között szerepelt, hogy az ISIS-t az Egyesült Államok politikája hozta létre, hogy a balti államok neonácikat támogatnak, és hogy Madeleine Albright szerint Szibériának nem kellene Oroszországhoz tartoznia. Amikor ez utóbbi meglepő kijelentésre vonatkozó bizonyítékokat kértek számon rajtuk, Borisz Ratnyikov FSZB-tábornok nyilvánosságra hozta, hogy az információ gondolatolvasó ügynökei munkáján alapul, akik „elfogták Albright gondolatait", és felfedezték, hogy „patologikusan gyűlöli a szlávokat".

Joe Biden 2021-es kijelentése, miszerint Putyin gyilkos, szintén Patrusev Nyugat-ellenességét erősítette. Szerinte Biden szavai egy új hidegháború kezdetét jelezték, hasonlóan Churchill híres vasfüggönybeszédéhez, amely az első hidegháború nyitánya volt. „Még Truman vagy Reagan, országunk legfanatikusabb ellenfelei is elismerték, hogy van határa annak, amit nyilvánosan ki lehet mondani... függetlenül attól, hogy a zárt ajtók mögött mennyire szélsőséges a ruszofóbiájuk."

A szovjet időszakban a KGB folyamatosan konfliktusokat kezdeményezett volna a Nyugattal, de mindig ott volt a külügyminisztérium, amelynek munkatársai közvetlen kapcsolatban álltak amerikai és

európai kollégáikkal, hogy ellensúlyozza az agresszív fellépést. A mai FSZB példátlan dominanciája, és a tény, hogy közvetlenül és kizárólagosan súghatnak az elnök fülébe, azzal a következménnyel is jár, hogy a korábbi közvetítők szerepe megszűnt. A Patrusev és társai által terjesztett vad elméletek Oroszország bekerítéséről és a nyugati agresszió veszélyéről egyre nagyobb hatásúak és dominánsabbak lettek az elnök környezetében. A 2022. februári, Ukrajna elleni invázió nem kis részben az említett visszhangkamrában önmagát felerősített paranoia eredménye is volt.

Ami az 1999-es újévi köszöntőben Putyin által sorolt, a demokráciára és a szabadságra vonatkozó ígéreteket illeti, azok közül alig akadt olyan, amelyet betartottak volna. Az 1990-es évek politikai szabadsága mára teljesen eltűnt, helyét az elnök körül felsorakozó, gengszter haverokból és szintén haramiaszerű szilovikokból álló kis csoport autokratikus kontrollja vette át, akiket az FSZB apparátusa hűségesen kiszolgál. A hatalom alternatív központjait, köztük az ellenzéki pártokat, a Putyin isteninek felmutatott hatalmát megkérdőjelező befolyásos embereket, a környezetvédő szervezeteket, az emberjogi szervezeteket, a külföldieket, a kritikusokat, a médiát mind-mind elnyomták. „A kormányba 1999 decemberében fedésben behatoló FSZB-sek" elérték céljukat. Kevesen voltunk akkoriban tisztában ennek mérgező következményeivel.

MÁSODIK RÉSZ

AZ ERŐS EMBER BELÉPŐJE

HATODIK FEJEZET

MINDENKINEK MINDENT

Az évezredfordulón, amikor Borisz Jelcin lemondott és Putyin hatalomra került, minden megváltozott Oroszországban. Jelcin lemondásának előkészítése során én is hallottam pletykákat arról, hogy Putyin fogja őt követni, de nem tudtam mit mondani akkor. Se nem támogattam, se nem elleneztem utódlását. Egyszerűen elfogadtam, hogy Jelcin Putyint jelölte ki utódjául, és minden bizonnyal tudja, mit tesz, hisz nálunk sokkal jobban ismeri Putyin valódi természetét.

Egy darabig úgy gondoltam, Putyin jó választásnak bizonyulhat. Változó intenzitással egy évtizede vettem részt a kremli politikai játszmákban, és tisztában voltam vele, hogy olyan történelmi fordulóponthoz érkeztünk, amikor Oroszország jövője a tét, hogy országunk radikálisan ellentétes fejlődési utak között választhat, és az események legcsekélyebb külső befolyásolása is a jó útról a rossz útra lökheti. Oroszország történelme során számos példa volt ilyen sorsfordító pillanatra. 1237-ben a tatárjárás hajnalán, a tizenhetedik-tizennyolcadik században Nagy Péter és Nagy Katalin

uralkodása alatt, 1825-ben a dekabrista felkelés idején, az 1861-es jobbágyfelszabadításkor, az 1917-es forradalmak idején, Sztálin 1953-as halálát követően, az 1991-es puccskísérletkor – Oroszország mindig a demokrácia és a folyamatos autokrácia közti válaszúton találta magát. Ilyen sorsdöntő történelmi pillanatokban vezetőink jellemének meghatározó hatása volt az események végkifejletére. Lélegzet-visszafojtva csak abban reménykedhettem, hogy Putyin helyesen fog választani.

Első találkozásunk után az volt az érzésem, hogy meglehetősen értelmes emberrel van dolgom, aki osztja Jelcin és a mi liberális nézeteinket. Első találkozásunkat követően Putyin időről időre meghívott, ha szükségét érezte a gazdaság ügyeivel vagy a Jukosz-szal kapcsolatos tanácsaimnak, értesüléseimnek. Általában az irodájában találkoztunk, de egy bizonyos találkozó élesen belém ivódott, mert ekkor szabadtéri grillezésre hívott a kollégáimmal együtt. Ez 2000 májusában történt, amikor már ő volt az elnök, és az alkalmat arra használta, hogy megállapodást, egyfajta megnemtámadási szerződést kössön velünk. Ajánlata arról szólt, hogy ő nem avatkozik bele a mi üzleti ügyeinkbe, ha mi, az úgynevezett oligarchák nem gyakorlunk nyomást a kormányzatra. Nem követelte a gazdasági lobbizás beszüntetését – ez igen naiv dolog lett volna –, hanem olyan megegyezésre törekedett, amelyben a mi nagy hatalmú cégeink nem okoznak zavart a kormánynak tiltakozások provokálásával vagy például az ellátás szabotálásával. Az ajánlata meglehetősen tisztességesnek tűnt. A későbbi visszaemlékezésekben ez a találkozó a „barbecue-találkozó" vagy a „barbecue-megállapodás" néven vált ismertté. Számos további, formálisabb megbeszélésünk volt, általában a Kremlben, a Szent Katalin tárgyalóterem hatalmas

asztala körül, leggyakrabban az Orosz Vállalkozók és Nagyiparosok Szövetségének tagjaival közösen.

Kétségtelen, hogy Putyinnak meggyőző modora volt. Ezt a képességet, úgy vélem, a KGB-ben sajátította el, majd a szentpétervári városházán fejlesztette tovább, ahol Anatolij Szobcsak közvetítőként használta őt a várost irányító hivatalnokok, titkosrendőrök és a bűnözők közti megegyezésre, amelynek eredményeként a három részt vevő fél felosztotta egymás közt a zsákmányt. Kifejlesztette a képességet ahhoz, hogy maga mellé állítson embereket, és használta is hatalma első éveiben: ha szüksége volt a segítségedre, képes volt meggyőzni arról, hogy alapvetően azonosak a céljaitok, még a véleményetek is. Ezekben a korai időkben volt egy megbeszélésünk a Kreml közelében lévő Megváltó Krisztus-székesegyház tőszomszédságában lévő pinceétteremben. Putyin azzal kezdte, hogy ezt és ezt akarja az állam, de gyorsan kijavította magát: „Nem, nem az állam. Az ország! Az ország sokkal több, mint az állam. Az ország a legfontosabb!" Én meg persze rögtön úgy véltem, ez az ember megfelelő gondolkodásmóddal bír. Úgy tűnt, tudja, mire van szükségük az orosz állampolgároknak, és hogy ez fontosabb az állam érdekeinél, ő maga pedig csak egy közülünk. Még Jelcin sem értette meg teljesen, hogy a hatalmas állam érdekeinél sokkal fontosabb az egyének jogaiért dolgozni.

De valójában Putyin csak tettette magát, és mint kiderült, egyáltalán nem hitt a szájából áradó liberális eszmékben. Épp csak a megfelelő kifejezéseket használta ahhoz, hogy elhitesse velem: ugyanolyan liberális, mint én. Jó ideig ez működött is. Sokáig takarékoskodtam a kétségeimmel Putyint illetően. Bár mondott rettenetes dolgokat is, amelyekből egyértelmű lehetett volna számomra, hogy egyáltalán

nem érdeklik az orosz polgárok személyes jogai, jó darabig eltartott, mire rájöttem, hogy micsoda alattomos hazudozó és képmutató is valójában. Amikor a Kurszk atom-tengeralattjáró borzalmas tragédiájára való reakció gyanánt egy szenvtelen vállrándítással odalökte, hogy „Hát jó, akkor elsüllyedt", azzal nyugtattam magam, hogy csak nyelvbotlás volt, a pillanat hevében. Amikor azt hallottam, hogy a tengeralattjáróval együtt elpusztult tengerészek tüntető özvegyeit tízdolláros ribancoknak nevezte, elhitettem magammal, hogy mindezt csak Putyin nagy ellenfele, Borisz Berezovszkij találta ki és terjeszti róla. Amikor 1999 végén – Putyin miniszterelnöksége idején – Moszkvában bérházakat robbantottak fel, épp megfelelő pillanatban az újabb csecsenföldi katonai beavatkozáshoz, nem akartam hinni az összeesküvésekről szóló ijesztő mendemondákban. Azt mondogattam magamban, biztosan terroristák tették, és a helyszíneken talált megmaradt robbanóanyagok csakis valamiféle gyakorlatból ottmaradt robbanóanyagok voltak. De egyre csak szaporodtak a tények, míg végül nem tagadhattam tovább az igazságot.

Putyin uralmának első felében a Kremllel való kapcsolatom azt jelentette, hogy ha az új elnöknek tájékoztatás kellett, mindig kéznél voltam. A tapasztalatlan Putyin eleinte jó volt abban, hogy tanácsokat kérjen, és megfogadja őket. Valóban jó dolgokat hangoztatott, elkötelezettségét a demokrácia, az internacionalizmus és a reformok ügyei iránt. Visszatekintve el kell tűnődnöm, hogyan ismerhettem ennyire félre. Vajon tényleg hitt az általa hangoztatott liberális értékekben, és csak idővel változott meg? Vagy sosem gondolta komolyan mindazt, amit hangoztatott? Ha ez utóbbi esettel van dolgunk – és ma már így hiszem –, miként tudott Putyin megvezetni engem, és a demokrácia pártolói közül sokakat meggyőzni arról, hogy valójában

ő az az ember, aki a demokráciát biztosítani képes? Az egyetlen válaszom e kérdésekre, hogy szerintem Putyin az az ember, aki képes mindenki szemében a legjobb választásként feltüntetni magát. A módszere az, hogy rád néz, és visszatükrözi, amit mondasz. Azt mondja, amit hallani akarsz. Ha konzervatív vagy, ő is azzá válik, ha liberális vagy, azonnal biztosít saját liberalizmusáról. Kaméleon, aki elhiteti mindenkivel, hogy az ő oldalán áll, és ez nagyon hatásos trükk olyan politikus kezében, aki mindenáron megvalósítja a céljait. Hosszú lenne elmagyarázni, miért gondolta a Nyugat, hogy Putyin folytatni fogja Borisz Jelcin szimpatikus, piacorientált demokratikus politikáját. Egy idő után mégis kiderült, hogy Putyin egyáltalán nem az a nyitott gondolkodású liberális, akinek látszott. Ekkor értettem meg, hogy nem támogathatom ezt az embert, és ez a felismerés vezetett el a nyílt összeütközéshez köztünk.

Mivel elsősorban üzletember voltam, kapcsolatom a politikával csupán sporadikus jellegű volt, az első összeütközésünk is üzleti ügyből fakadt. Az 1998-as gazdasági összeomlást követően a Jukosz-t nyilvános, átlátható szabályokon nyugvó vállalattá alakítottuk át, amelyik minden területen megfelelt a nyugati sztenderdeknek. Ezzel megmentettük a céget, és az elkövetkező években jelentős sikereket is értünk el. Mély meggyőződésemmé vált, hogy hasonló módszerekkel nemcsak az orosz gazdaságot, de magát az orosz államot is megmenthetjük, és kötelességemnek éreztem, hogy ezt az üzenetet mindenkihez eljuttassam, aki hajlandó meghallgatni. Számtalan fellépésemen, cikkemben hirdettem, hogy új módon kell a politikához, a kormányzáshoz viszonyulni, hogy egyszer s mindenkorra véget vessünk a gazdasági korrupciónak, a társadalmi kényszernek, a nemzetgazdaság magánérdekű fosztogatásának, a véleménynyilvánítás

elnyomásának, mindannak, ami a Putyin-kormányzatot egyre inkább jellemezte.

Putyin mindezt magára vette. 2000 januárjától, amint elnök lett, egyre több volt KGB-s és FSZB-s kollégáját nevezte ki a Kreml vezető posztjaira. Ezek az erős emberek, a szilovikok, akik elszántan igyekeztek minden hatalmat maguk alá gyűrni, képtelenek voltak a Kremlen kívüli központokból érkező véleményeket figyelembe venni, az övéktől eltérő viselkedésmódok pedig felbosszantották őket. Putyin bejelentette, hogy „az oligarchákat mint társadalmi osztályt" el fogja pusztítani, Sztálin egykori, a kulákságot mint osztályt elpusztító véres kampányát visszhangozva. Ahogy később kiderült, Putyin valódi célja egyszerűen a vagyonok újrafelosztása volt a saját belső köre javára, akikből nemsokára tényleg valódi oligarchák lettek. A májusi megnemtámadási egyezményt követően Putyin júliusban újból összehívta az ország legnagyobb cégvezetőit, hogy ezúttal már törvénybe foglalják a megállapodást. Azt mondta, hogy távol kell tartanunk a cégeinket a politikától, ám az csak később derült ki, hogy ennél sokkal többre gondolt.* Valójában a magánvállalataink forrásait akarta megszerezni, hogy azok az ő saját és a barátai érdekeit szolgálják. A hivatali korrupció megbélyegzésének akart véget vetni, mert az ő üzlete maga a korrupció volt. A korrupción keresztül tervezte uralni az orosz államot, és nem akarta, hogy bárki korlátozza ebben.

* Putyin hazugságainak mértékét sajnos már csak a börtönben ülve láttam át teljesen. Ott jöttem rá, hogy a kremli korrupció kapcsán köztünk kialakult harc – amely harcban csak én bukhattam el – nem személyes jellegű, hanem országos mértékű küzdelem, amelynek során Putyin arra is képes volt, hogy tönkretegye Oroszország legsikeresebb cégét csak azért, hogy átjátszhassa a tettestársainak.

A putyini előadás hallgatói közül többen felháborodva reagáltak. Borisz Berezovszkij, aki úgy érezte, személyesen emelte hatalomba Putyint, úgy vélte, a feltörekvő elnök megsértette őt, és hosszan tartó ellenállásba kezdett. Vlagyimir Guszinszkij megpróbálta megőrizni médiabirodalmának függetlenségét, de őrizetbe vették, letartóztatták, majd száműzetésbe kényszerítették, ahol nemsokára csatlakozott hozzá Berezovszkij, majd mások is.

Ami engem illet, én eggyel hátrébb léptem. Hamarosan a minimálisra csökkentettem személyes érintkezéseimet Putyinnal, és helyette a kormánnyal és a miniszterelnökkel működtem együtt. Ha elkerülhetetlen volt a Putyinnal való tárgyalás, a kollégáimat küldtem magam helyett. Tudtam, hogy nem leplezhetném az ellenszenvemet, és a megvetésemet sem lennék képes eltakarni azon dolgok felett, amiket művelt. Jobb volt a cégünknek is, ha más tartja a kapcsolatot a Kremllel.

Putyin hamar megmutatta a valódi arcát, és már nem is próbálkozott tovább az álcázásával. Utasításba adta, hogy zárják be a független NTV televíziós csatornát. Pénzügyi okokra hivatkozott, de nem csinált nagy titkot belőle, hogy a valódi ok az volt, hogy a tévécsatorna kritizálni merészelte az elnököt. Aztán ott voltak azok a nyilvánvaló hazugságok, amelyeket a a moszkvai Dubrovka színház 2002. októberi megostromlása és a beszláni iskolabeli 2004-es tömeggyilkosság után mondott. Mindkét esetben csecsen terroristák ejtettek fogságba ártatlan túszokat, és a biztonsági szolgálatok közbelépése rengeteg civil halálát okozta.

Most már nagyon másként tekintek vissza a frissen sütött húsok fölött folytatott beszélgetésünkre ott az elnöki rezidencián. Putyin azt mondta: „Fejezzük be a múltba való visszatérést! Teremtsünk

egy olyan új életet ebben az országban, amelyikben az állam nem próbálja befolyásolni és ellenőrizni az üzletet, és az üzlet nem arra használja az erőforrásait, hogy az állam működését megzavarja!" A szavai teljesen egybeestek a meggyőződésemmel. Élénken emlékeztem a Szovjetunió felbomlását követő nehéz napokra, amikor a „vörös igazgatók" a kormányt zsarolták azzal, hogy a dolgozókat sztrájkra kényszerítették, mesterséges áruhiányt teremtve az alapvető termékek ellátásának és beszállításának szabotálásával. Putyin azt mondta, nem akar még egy hasonló zsarolást az üzleti szférától, és én teljes mértékben egyetértettem vele. Később viszont már azt állította, hogy valami egészen másról egyeztünk meg akkor. Azt kezdte terjeszteni, hogy mindenfajta, politikával kapcsolatos tevékenységtől visszavonulunk, nemcsak a sztrájkokkal való fenyegetéstől, de még a véleményünk hangoztatásától, valamint a politikai pártok és jelöltek támogatásától. Mindez természetesen képtelenség volt. Putyin pontosan tudta, hogy ilyesmit nem kérhet tőlünk. Minden cégnek szüksége van a jól felfogott érdekeik miatti lobbizásra, hisz ez hozzátartozik az üzleti élet valóságaihoz mind Oroszországban, mind a Nyugaton.

Minden megtévesztése és hazugsága mellett, még azután is, hogy lehullott róla az álca, Putyin igyekezett az elvek emberének mutatkozni. Mindig jó volt a tettetésben, és az emberek nehezen láttak rajta keresztül. Sorsdöntő időszakot éltünk, és szerettem volna biztosítani, hogy országunk a törvényesség, az átláthatóság és a nyugati típusú integritás sztenderdjeinek az útját választja. Ha Oroszország megreked a régi típusú, jól ismert korrupció és sógorkomaság világában, akkor a Jukosz nem lesz képes nyugati típusú, nyílt profilú cégként működni, minden ajtó bezárul előttünk, és

a dolgok elkerülhetetlenül rosszra fordulnak. És Putyinnak kellett meghoznia ezt a meghatározó döntést Oroszország jövőjéről. Láttam, hogy egyre mélyebbre téved a rossz irányba vezető úton, és tudtam, hogy át kell mennem támadásba. Előbb-utóbb muszáj lesz kihívást intéznem az őt körülvevő keményvonalas szilovikok ellen, akik meg akarták változtatni az uralkodó széljárást.

A 2000-es évek elejére nyilvánvalóvá vált, hogy Putyin közvetlen munkatársainak többsége többé nem érdekelt a demokratikus szabadságokban, ehelyett elkötelezték magukat Oroszország visszatérítése mellett a régi korrupt és perszonalizált autokráciához. Első reakcióm az volt, hogy elmondjam az oroszoknak – és elsősorban a fiatal oroszoknak –, hogy ezt nem szabad hagyni. Tudtam, még mindig volna esély másik utat választani, mint amit a szilovikok kínáltak, és azt hittem, még maga Putyin sem hozta meg ezzel kapcsolatban végső döntését. Azt hittem, még mindig lehetséges őt a szabadság és a demokrácia útja felé terelni. Az utólagos tudás ezt persze nyilvánvalóan megcáfolja, de a 2000-es évek elején én és a hasonló módon vélekedők őszinte optimizmussal kampányoltunk a korlátlan liberalizmus ethoszának terjesztése mellett.

Amikor 2001-ben létrehoztam a Nyílt Oroszország nevű oktatási-jótékonysági szervezetet, Soros György Nyílt Társadalom Intézete (ma már Nyílt Társadalom Alapítvány) inspirált, amelynek küldetéséről az alapító okirat így beszélt: „Befogadó és élénk demokráciát akarunk építeni... úgy, hogy megváltoztatjuk, ahogyan egymásról gondolkodunk és egymással együttműködünk." Azt akartam, hogy a Nyílt Oroszország ne csupán befoltozza az aktuális rendszer hiányosságait, hanem azt is, hogy valóban befolyásolja országunk

társadalmi változásait. Akkoriban még telve voltam optimizmussal. 2002-ben a *Washington Post*nak adott interjúban kifejtettem reményeimet arról, hogy miként is tudjuk Oroszország jövőjét jobbá tenni: „Hisszük, hogy az oktatás a kulcsa mindennek, ezért is adunk pénzt mindenféle oktatási tevékenységekre, amelyek megtanítják a gyerekeket az internet használatára, összehozzák a fiatalokat Amerikából, Nagy-Britanniából és Oroszországból, vagy épp újságírók képzésére stb. A célunk egyszerű. Elmúlt húsz év. Újabb húsz vagy harminc év múlva normális ország lehetünk."

Azért koncentráltunk alapítványunkkal a fiatalokra, mert ők a jövő, az ő gondolkodásukat még nem gyarmatosította a konformitás ósdi szelleme. Ahogy a Chatham House külpolitikai tanácsadócsoport megállapította, „ők a jövő politikai döntéshozói … akikre akkor lesz szükség, amikor Putyin távozását követően megszületnek a fejlett demokrácia intézményei". Ezért is szervezett a Nyílt Oroszország nyári sátortáborokat, ahol a gyerekek játszva sajátíthatták el a demokratikus társadalom játékszabályait. „Új civilizációnak" neveztük őket, és lelkesen másoltuk az amerikai cserkészmozgalom szabadtéri tanulási módszereit. A táborokban a gyerekek üzletemberek, dolgozók, állami hivatalnokok és politikusok szerepeit játszották. A tábor ideje alatt maguknak kellett vezetniük önmaguk mikrotársadalmát: üzleteket indítottak, felvettek és elbocsátottak alkalmazottakat, adót szedtek, nyugdíjakat fizettek, választásokat szerveztek kampányokkal és szavazatokkal. Megmutattuk a fiatal oroszoknak, hogyan működhet és hogyan kell működjön egy szabadpiaci demokrácia, felnyitottuk a szemüket egy újfajta, jobb világra, mint a Kremlt uraló bűnözők által irányított, Putyin menedzselte „demokrácia", amelyben felnőttek.

A Nyílt Oroszország támogatta a Nyilvános Politika Iskoláit Oroszország regionális központjaiban, amelyekben a politikai karrier iránt érdeklődő fiataloknak oktatták a többpárti demokrácia előnyeit. Fiatal újságírók iskoláit támogattuk, ahol a hallgatók megtanulhatták a szakma fontosságát, és elsajátíthatták annak titkait. Az Internet Oktatási Szövetségünk mintegy 50 000 tanárt képzett ki, továbbá támogatta az alternatív információs és kommunikációs forrásokhoz való hozzáférést, ezzel is kihívást intézve a putyini monolitállam médiamonopóliuma ellen.

Eszméinket és eredményeinket a Kreml saját ifjúsági mozgalma, a Nási (magyarul: a mieink) igyekezett kisajátítani, egészen más célokra. Ahogyan korábban az úttörőmozgalom, úgy a Nási is ellenőrzése alá akarta vonni a fiatal korosztályok gondolkodását, hogy a Kreml államközpontú, Nyugat-ellenes eszméit terjesszék. Putyin módszerei az emberek – legyenek azok idősek vagy épp fiatalok – gondolkodásának formálására meglehetősen erőteljesek és hatékonyak, mivel az állam minden erőforrására támaszkodhat. Jelenti-e azt, hogy biztos lehet a sikerében? Vagy igen, vagy nem.

Kétségtelenül létezik az orosz lakosságnak egy rétege, amely hajlamos támogatni ezen keményvonalas értékeket. Ez különösen nyilvánvalóvá válik abból, hogy milyen sokan támogatták fenntartások nélkül, amikor 2022 februárjában Putyin megtámadta Ukrajnát. Különösen az idősebb emberek hajlamosak a társadalmi változásoktól való félelmükben az ellenséges külvilággal szemben biztonságot ígérő államba kapaszkodni. Úgy vélem, hogy a fiatalok esetében más a helyzet. A fiatalok jobban bíznak a jövőben, kevésbé félnek megkövetelni személyes jogaikat és szabadságaikat, mindazokat a dolgokat, amelyeket egy elmaradott autokrácia képtelen

biztosítani. A fiataloknak vannak álmaik és ambícióik, jobbá akarják tenni a világot. Ez Keleten és Nyugaton egyaránt így van. Ha egy társadalom képtelen valamiféle pozitív álmot, jövőt ajánlani a fiataljainak – többet, mint hogy „dolgozz keményen, fogadj szót, és tegyél félre öregkorodra" –, akkor ezek a fiatalok másutt keresnek álmokat: a fantáziák, a babonák világában, vagy éppen a vallási fanatizmusban. A Nyílt Oroszország valódi előremutató utat akart kínálni a fiatal oroszoknak. Meg akartuk adni nekik a választási lehetőséget, hogy miről mit szeretnének gondolni, és hogyan akarják élni a saját életüket.

Megalapozott döntésekhez információra van szükség, de az információt a Kreml megtagadja. A Nyílt Oroszország ezért kezdeményezte a „Segíts, adj tanácsot" programot. Fiatal önkéntesek által vezetett szolgáltatás volt ez, afféle „Csináld magad" tanácsadó irodák hálózata. Bárki, akinek konkrét gondja akadt a közszolgáltatásokkal, az egészségügyi ellátással vagy épp a helyi végrehajtó hatalom valamely döntésével, felhívhatta a szervezetet, és tanácsot kérhetett. Az önkéntesek megkeresték a megfelelő szakembereket, és összehozták velük a panasztevőket. A „Népítélet" elnevezésű programunk alapvető jogi segítséget nyújtott azoknak a polgároknak, akiknek nem volt pénzük a jogi képviseletre, pontosabban nem volt pénzük arra, hogy megfizessék a szükséges kenőpénzt, hogy a bíróság igazságot szolgáltasson az ügyeikben. A program segített az áldozatoknak ügyvédhez jutni, és tanácsokat adott nekik azzal kapcsolatban, hogy hogyan harcoljanak a jogaikért és a tisztességes eljárásért.

A Nyílt Oroszország Korallovo néven árvaházat alapított Moszkva mellett azoknak a gyerekeknek, akiknek a szülei Oroszország szolgálatában vesztették életüket. Apám, Borisz, és anyám, Marina

vezette ezt az intézményt. Itt is a társadalmi értékek elsajátítására fókuszáltunk. Nem uralkodtak luxuskörülmények, de volt benne uszoda, sportcsarnok, és tisztességes egészségügyi ellátást is biztosítottunk az ott élőknek. A 2004-es beszláni iskolai tragédiát követően számos árván maradt, súlyosan sérült gyereket hoztak fel moszkvai kórházakba. Akkor én már börtönben ültem, de amikor megtudtam, mi történt, aktívan részt vettem a sérült gyerekek megsegítésében. Mivel fennállt a veszélye, hogy az elárvult gyerekek egy részét magára hagyják, helyet kínáltunk nekik a bentlakásos iskolánkban. Amíg a beszláni vérengzés a címlapokon szerepelt, az állam úgy tett, mintha segítené a gyermekáldozatokat, ám egy hónappal később, amikor kiengedték őket a kórházból, megfeledkeztek róluk. Fontos lecke volt ez számomra.

Minden árva és összetört családból érkezett gyermek megfelelő oktatást kapott Korallovóban, sokan tovább is tanultak, egyetemre mentek. Minden gyereknek volt internet-hozzáférése, támogattuk a különböző nézetek, vélemények felfedezését, az önálló gondolkodás kifejlesztését, hogy képesek legyenek kritikusan szemlélni az állami propagandát. Ki akartuk terjeszteni az internetes programunkat az ország összes iskolájára, hogy a gyerekek képesek legyen önállóan gondolkodni ahelyett, hogy vakon elfogadják, amit az állami média feltálal nekik. Számtalan nyilvános előadást tartottam a Nyílt Oroszország működéséről, és visszaolvasva ezeket látom, mennyire optimisták voltunk akkoriban a fiatal generáció oktatásának hatásával kapcsolatban Oroszország jövőjére.

„Úgy véljük, a mi, idősebb generációink mentalitását megváltoztatni nagyon nehéz. De ha a fiatalokkal

folytatott munkánk sikeres lesz, akkor úgy 15-20 év múlva már ők határozhatják meg az orosz politikát. Ők egy új Oroszországba születtek, és képesek lesznek Oroszországot normális országgá alakítani. Nagyvállalataink nem lesznek többé törpék Nyugatról nézve, nyugdíjaink nem tűnnek majd kicsinynek, és az élet normális lesz."

A normalitás alatt az eltorzult putyini társadalmi értékrendtől való elfordulást értettem a nyugati nyitott, pluralista, vállalkozói értékek felé.

„Oroszország gazdasági fejlődése intellektuális potenciáljától függ, a tudósoktól, a kutatóktól, a vállalkozóktól, az intellektuális elitünktől... ők társadalmunk aktív hajtóereje. A mi feladatunk magasan képzett egyének kinevelése. Hogyan tudjuk ezt elérni? Elsősorban az oktatással és a kezdeményezőkészség ösztönzésével... De ugyanilyen fontos gondoskodnunk róla, hogy ezeknek az embereknek vonzó legyen Oroszországban maradni, hogy ne akarjanak kivándorolni. Az államnak a nép érdekeit kell szolgálnia. Nem lehet valamiféle idol... Az egyén legfőbb felelőssége az önmaga, családja és környezete érdekeinek szolgálata. Az államnak az egyén érdekeit kell támogatnia. Keményen kell dolgozzunk, hogy ezek az értékek természetesek legyenek a mi fiataljaink számára. Ezt szeretné tenni a Nyílt Oroszország."

A Nyílt Oroszország célkitűzései a közgondolkodás megváltoztatásáról, a civil kormányzatról és a szabadpiaci kapitalizmusról éles ellentétben álltak a putyini „irányított demokrácia" elképzeléseivel. A putyini modell kudarcot vallott, mert elpusztított minden, egy virágzó társadalom alapját képező kezdeményezést, eredeti gondolatot, és úgy éreztem, az én feladatom minderre rámutatni.

Nem kell Carnegie-hez vagy Rockefellerhez visszamenni tevékenységem előképeiért, elég, ha Warren Buffet, Bill Gates vagy Soros György példáit hozom elő, és azt, hogy milyen fontos a tevékenységük az oktatásban, a civil társadalom megteremtésében. Hozzájuk hasonlóan mi is arra törekedtünk, hogy segítsünk az embereknek szabaddá válni, hogy egyenlő lehetőségeket teremtsünk számukra a minőségi oktatás és a normális jövő eléréséhez. A különbség abban rejlett, hogy míg az amerikaiak nyílt társadalomban működnek, addig mi egy szabadságokat korlátozó országban igyekeztünk a szabad embereket megteremteni, egy olyan országban, ahol a vezetők félték és ellenezték a tevékenységünket, és minden eszközzel akadályozták.

Mindig azt mondogattam, hogy szeretném, ha gyerekeim és unokáim egy szabad Oroszországban élnének, hogy az életem akkor lenne igazán sikeres, ha látnám, hogy a politikai rendszerünk megváltozott. De ahhoz, hogy ez megtörténjen, nem elég Vlagyimir Putyint leváltani. Ha nem hajtunk végre alapvető társadalmi változásokat, úgy bárki vegye át a helyét, csak egy új Putyin lehet belőle. Államunkat demokratikus, federalista elveken nyugvó parlamenti demokráciává kell alakítanunk, valahogy úgy, ahogyan az Egyesült Államokat egykor létrehozták. És ahogyan az amerikaiaknak, nekünk is előremutató fiatal vezetőkre van szükségünk.

A Nyílt Oroszország azzal, hogy a politikai oktatásban, a részvételen alapuló demokráciában, a társadalom jogsegélyezésében tevékenykedett, sokat tett azért, hogy kiképezze ezeket a fiatal vezetőket. Szervezetünk Oroszország 40 legnagyobb régiójában tevékenykedett több mint ezer munkatárssal. Ám mára a szervezetet „nemkívánatosnak" nyilvánította az állam, és ez a teljesen értelmetlen megjelölés azt jelenti, hogy bárki, aki együttműködik velünk, polgári és büntetőjogi eljárásoknak van kitéve. Anasztaszja Sevcsenkót házi őrizetben tartották több mint két évig, amiért a Nyílt Oroszország tagja volt, „nemkívánatos" szervezethez való tartozás vádjával. Amikor haldoklott a lánya, nem engedték meg neki, hogy az utolsó napokat vele tölthesse a kórházban. Andrej Pivovarov, a Nyílt Oroszország ügyvezető igazgatója ugyanilyen vádakkal jelenleg is börtönben ül, más aktivistáinkat is letartóztatták vagy pedig körözést adtak ki ellenük. Végül kénytelenek voltunk bejelenteni oroszországi tevékenységünk felfüggesztését, igaz, sokan ma is folytatják munkájukat vagy illegalitásban, vagy külföldi száműzetésben.

A Nyílt Oroszország célja hozzásegíteni az oroszokat a saját életükről szóló döntéseikhez szükséges információkhoz; a szabad és nyilvános viták előmozdítása; az emberek hozzásegítése az önmagukról való gondolkodás eszközeihez. Nyugaton ezen dolgok egyike sem vitatott tevékenység, ott ezek a szabad társadalom bevett normáinak számítanak. Ám Vlagyimir Putyin másként látja. Ha egy vezető ennyire retteg az emberek érdeklődésétől, kérdéseitől, az csak egyet jelenthet: azt, hogy tudja, uralma bizonytalan alapokon nyugszik, a megtévesztésen és a kényszerítésen alapul, azok nélkül tekintélye összeomlana, és ő maga a vádlottak padján ülne.

HETEDIK FEJEZET

AZ ÖSSZECSAPÁS

A 2000-es évek elején Putyinnak és a szilovikoknak sikerült konszolidálni a hatalmukat, amihez az egyik módszerük az volt, hogy a független kritikusokat és a független üzletet leverték. Meg akarták szerezni maguknak Oroszország vezető nagyiparosainak a vagyonát, mert szükségük volt a (kész-)pénzre, és meg akarták mutatni az országnak, hogy ki a valódi főnök. A Jelcin idejében privatizált vállalatok újraállamosítása erős üzenet lett volna arról, hogy a liberális kapitalizmus korszakának vége, és eljött az állami hatalom korszaka. Emellett lehetővé tette volna régi céljuk beteljesítését, a kisajátított vagyonoknak saját befolyásuk alá hajtását pontosan úgy, ahogyan a régi maffiás, zsarolós korszakban csinálták fiatal éveikben, amikor megalapozták személyes vagyonukat.

Putyin számára a legkívánatosabb és legfontosabb célpont az olajipar volt. Igor Szecsint bízta meg azzal, hogy vonja újra az olajvállalatokat a Kreml befolyása alá, és ehhez szabad kezet adott neki. Szecsin évtizedek óta Putyin beosztottjaként dolgozott, ő volt

a kifutófiúja a leningrádi KGB-ben, idővel pedig a szilovikok egyik meghatározó alakja lett. 2000-es hatalomra jutását követően Putyin Szecsint mint legközelebbi tanácsadóját a legnagyobb állami olajvállalat, a Rosznyefty igazgatóságának élére nevezte ki azzal a megbízatással, hogy szerezze vissza a korábban privatizált cégeket. Miután ellenőrzést kapott a Rosznyefty fölött, Szecsin kíméletlenül folytatta a cégbirodalom gyarapítását, hogy a maga és a kremli kollégái, köztük Putyin gazdagságát tovább növelje. A potenciális nyereséget dollármilliárdokban mérték, és Szecsinnek nem voltak gátlásai.

Akkoriban a Jukosz-nak jól mentek a dolgai. Kemény munkánkba került, hogy az egykor környezetszennyező, ráfizetést termelő ipari dinoszauruszból modern vállalkozást csináljunk. Sikeresen kijöttünk az 1998-as tőzsdei összeomlásból, és eszem ágában sem volt bárkinek átadni az általunk teremtett céget. Borisz Berezovszkijt és Vlagyimir Guszinszkijt börtönnel és még rosszabbal fenyegették, és rávették őket, hogy átadják az üzleteiket és visszavonuljanak külföldre, de nekem nem voltak ilyen szándékaim. Válaszul a Kreml fenyegetések egész sorozatát indította el ellenem és a kollégáim ellen.

2002 júniusában a *Kommerszant* című napilapban azt kérdezték tőlem, biztonságban érzem-e magamat Oroszországban, és én azonnal rávágtam: „Természetesen nem. Mint magánember egyáltalán nem érzem magam biztonságban... Van-e kockázata, hogy én mint magánember egyszer csak eltűnök? Igen, ez megtörténhet. De azt nem hiszem, hogy a Jukosz-t el tudnák tüntetni. A társadalom tudja, hogy egy ilyen nagyvállalat elvesztése elfogadhatatlan veszteség lenne minden egyes orosz ember számára... ezért van, hogy bár Putyin nem kedveli a cégünket, kénytelen velünk szóba állni..." Mint az események később megmutatták, akkori optimizmusom

reménytelenül alaptalan volt. Néhány hónapon belül megszűntek az említett beszélgetések, és megkezdődött az üldöztetés.

2003 januárjában azt fontolgattuk, ajánlatot teszünk egy északoroszországi kőolaj-kitermelő, a Szevernaja Nyefty megvásárlására. A tulajdonosok 200 millió dollárt kértek érte, ami jóval a piaci értéket meghaladó ár volt. Egy olajcég sem volt hajlandó ennyit fizetni. Aztán megtudtuk, hogy a Rosznyefty elképesztő összeget, 600 millió dollárt fizetett a cégért, ami a piaci ár több mint háromszorosa volt. Az üzlet nyilvánvalóan magán hordozta a korrupció jegyeit, a 400 millió dollár túlfizetés – amit a Rosznyefty közpénzből állt – minden valószínűség szerint valakinek a zsebébe vándorolt. Nekem ez volt az utolsó csepp a pohárban, a végső bizonyítéka annak, hogy a szilovikok letérítették Putyint az átláthatóság és az integritás útjáról a korrupció és a sógor-komaság útjára. Ami Putyint magát illeti, minden hibája ellenére még mindig úgy véltem, hogy nem döntött véglegesen Oroszország és a maga útjáról. Hamar rá kellett jönnöm, hogy tévedtem.

2003. február 19-én Putyin a Kremlbe hívta az ország vezető üzletembereit. Ez egyike volt azoknak a széles nyilvánosság előtt megrendezett találkozóknak, amelyek arra voltak hivatva, hogy megmutassák az országnak: Putyin foglalkozik az egyszerű oroszok gondjaival. A találkozóról, amelynek meghirdetett témája a „korrupció elleni küzdelem" volt, részletesen beszámoltak az országos televíziók és a sajtó. A résztvevőktől azt várták el, hogy a korrupciós gyakorlatok elleni fellépés szükségességéről beszéljenek, és mi úgy véltük, a tévékamerák jelenléte arra ösztönzi Putyint, hogy maga is kötelezze el magát az ügyben. Azt gondoltuk, hogy mi és a kormányzati szövetségeseink szabad utat kapunk, hogy a bevett

gyakorlatot megváltoztatva gyakorlati intézkedésekkel javítsunk a helyzeten.

Számos felesleges, értelmetlen felszólalást követően hozzám került a mikrofon. Én vetített ábrákkal illusztrált előadással készültem, hogy közvetlen szemrehányást tehessek a korrupciót intézményesítőknek, Putyinnal bezárólag. Amikor eljött a pillanat, izgatott voltam, de nem volt visszaút. A résztvevők monitorján megjelent az előadásom címe: „Az oroszországi korrupció mint a gazdasági növekedést fékező faktor" – jelent meg a monitorokon, bizonyító erejű statisztikai ábrák sorának kíséretében. A közvélemény-kutatási adatok alapján az oroszok 27 százaléka szerint a korrupció jelenti az országra a legnagyobb veszélyt; a lakosság 49 százaléka úgy vélekedik, hogy az állami hivatalokat – beleértve a rendőrséget, az adó- és vámhatóságot, a biztonsági szerveket, a bíróságokat, a közúti rendőrséget *és a legmagasabb szintű szövetségi hatalmat* – átjárja a korrupció. Az adat, hogy a lakosság mintegy fele szerint az elnök és közvetlen környezete korrupt, zúgolódást váltott ki a nagy asztal körül ülőkben. Putyin a táblázatokba merülve hallgatott, de mint jól képzett KGB-s semmilyen érzelmet nem mutatott.

A következő ábra azt mutatta be, hogyan látja a lakosság a Kreml és a korrupció kapcsolatát. A megkérdezettek 32 százaléka úgy vélte, hogy az orosz vezetés leszámolna ugyan a korrupcióval, de nincs meg hozzá az elégséges ereje; 29 százalék szerint bár legyűrhetné a korrupciót, de nem akarja; míg 21 százalékuk szerint se nem tudja, se nem akarja legyőzni a korrupciót. A találkozó a jámbor remények üres frázisaitól a konkrétumok irányába mozdult el: a bizonyítékok felé, amelyek szerint az oroszok egyharmada úgy véli, az elnök nem képes legyűrni a korrupciót, másik harmaduk szerint pedig nem is áll szándékában.

Láttam, hogy Putyin fokozatosan elveszíti a türelmét. Szúrós tekintettel nézett rám, feszülten gúnyos mosoly ült ki a szája szélére, készült, hogy félbeszakítsa az előadásomat. De nekem még volt fontos mondanivalóm, a korrupció egy konkrét esetéről, amely az elnök közvetlen munkatársait érintette. „A korrupciót szégyellni valóvá kell tegyük – mondtam. – Vegyük például azt, ahogyan az állami Rosznyefty megvásárolta a Szevernaja Nyefty vállalatot..." Csönd telepedett a teremre, mindenki tudta, hogy az elnök embereinek legbelsőbb körét vádolom személyes részvétellel egy sötét üzletben. Kényszerítettem magam, hogy folytassam: „Mindenki tudja, hogy ennek az üzletnek volt egy hátsó szándéka... El kell mondanom, hogy a korrupció egyre terjed országunkban. Azt mondhatják erre, hogy *épp itt* kezdődött – de itt az ideje véget vetni neki!"

Akkor még nem tudtam, hogy a Szevernaja Nyeft-féle üzlet haszonélvezője nem valamely közvetlen munkatársa volt, hanem maga az elnök. Később mesélte nekem egy Putyin-közeli forrásom, hogy az a plusz 400 millió dollár közvetlenül az elnök személyes számlájára került. Így ott, a Kremlben valójában azzal vádoltam Putyint, hogy a korrupciós háló közepén ő maga ül. A válasza igencsak beszédes volt. Ahelyett, hogy megcáfolta volna a vádjaimat, leplezetlenül megfenyegetett engem és a cégemet.

„A Rosznyeftyet említette – kezdte –, és a Szevernaja Nyefty megvásárlását... Az első dolog, amit mondhatok erről, nyilvánvaló: ez az állami olajvállalat, és növelni kell a jelenleg nem elégséges termelését. Más olajvállalatoknak, így a Jukosz-nak, azonban jelentős tartalékaik vannak. Az a mód, ahogyan ezeket a tartalékokat megkaparintották, olyan kérdés, amely épp a mai nap témájába vág. És ez a téma az adófizetéssel, illetve az adók meg nem fizetésével

is szoros kapcsolatban van. Többször beszéltem már önnel a cége adófizetésével kapcsolatos problémákról. Elismerem, a cége megegyezett az adóhatósággal, és úgy tűnik, rendezték... vagy rendezik a vitás kérdéseket... az állam problémáit. Ugyanakkor mégis felmerül a kérdés, egyáltalán miért is állhatnak fenn ezek a problémák?"

Putyint nyilvánvalóan meglepték a szavaim. Számító KGB-tiszt létére érvek nélküli válasszal állt elő, bedobta a Jukosz tartalékainak kérdését, aztán sötét célzásokat engedett meg állítólagos adó meg nem fizetésekről – egy olyan ügyről, amelyet hetekkel korábban átbeszéltünk és megoldottunk személyesen. A kezdeti indulatkitörését legyűrve visszanyerte önuralmát, és elismerte, hogy korábban már megoldottuk az általa hirtelen felhozott adóproblémát, ami nagyon is jellemző módszere volt mindig: támadj, majd lépj egyet vissza. Ez a taktika lehetővé teszi számára, hogy megfigyelje tárgyalópartnere reakcióját, időt ad neki, hogy kitervelje a következő lépést, mielőtt bevinné a végső ütést, amikor az ellenfele már nem is számít rá.

Nyilvánvaló volt a dühe, és a fenyegetés is. Putyin rettegett attól, hogy közvetlen körének üzleti machinációi az orosz emberek tudomására juthatnak. Kihívtam őt, és ő kiállt harcolni ellenem. Ahogyan a kihívásra reagált, talán a legvilágosabban jelezte, mi vár az országra az elkövetkező években. Azóta Putyin Oroszországot zsákutcába vezető útra állította: zsákutcába a gazdaság, a társadalom és az orosz nép jóléte szempontjából. A liberális piaci demokrácia központosított állami autokráciával történő felváltásának programjához Putyinnak le kellett vernie mindazokat, akiknek az övétől eltérő eszméi voltak. Én elégedetten távoztam a kremli találkozóról, mivel kötelességemnek éreztem felszólalni az intézményes korrupcióval szemben, ugyanakkor abban is biztos lehettem, hogy a büntetés nem fog sokáig váratni magára.

Az összeütközésünk utáni hónapokban jól mentek a Jukosz dolgai, és a magaméi is, bár a Putyinnal való találkozóink száma radikálisan csökkent. 2003 tavaszán bejelentettük, hogy kőolajvezetéket építünk Szibériából az energiára éhes Kínába. Lezárni készültünk a nagy olajvállalat, a Szibnyeft felvásárlását, és előrehaladott tárgylásokban álltunk két hatalmas amerikai olajvállalattal, a Chevron Texacóval és az ExxonMobillal, hogy egyikükkel közösen új konglomerátumot hozzunk létre. Az olaj ára, a kitermelési rátánk és a finomítási kapacitásunk is folyamatosan növekedett, és így a vállalat haszna is jelentősen megnőtt. Az év első kilenc hónapjában 3,5 milliárd dollárnyi tiszta hasznot könyvelhettünk el, ami az előző évi 2 milliárdhoz képest jelentős növekedés volt. A forgalmunk ebben az időszakban 7,95 milliárd dollárról 12,2 milliárdra nőtt. Áprilisban Putyin formálisan felköszöntötte a Jukosz-t fennállásnak tizedik évfordulója alkalmából, még egy ömlengően bátorító üzenetet is küldött nekünk ez alkalomból: „A hatékony munkaszervezés, a kimagasló szakmaiság az alkalmazottak felelősségével együtt lehetővé tették, hogy a cég ne csak megőrizze, de növelje is részesedését a hazai és a nemzetközi piacokon." Az összeszorított fogai közül nehezen kipréselt gratulációk mellé ugyanakkor nem mellékelte a dolgozóknak ilyenkor szokásosan fizetett állami jutalmakat, és alig két hónap múlva nekilátott a cég elpusztításának.

2003 első hónapjait az Irak elleni amerikai és brit invázió előkészületei uralták. A Kreml meg volt győződve róla, hogy az invázió célja az iraki olajmezők feletti ellenőrzés átvétele. Az orosz ENSZ-nagykövet tiltakozott a tervezett támadás ellen, kijelentve, hogy meg fog vétózni minden döntést, amely a hadműveletek legalizálását célozza. Irak egykor a Szovjetunió szövetségese volt, és Putyin elszánta

magát, hogy megőrzi a befolyását a térségben. Én ezt másként láttam. Tisztában voltam vele, hogy ha George Bush meg akarja támadni Irakot, akkor meg is teszi, bármit mondjon is a Kreml. Ezért a szembenállás helyett amellett érveltem, hogy kihasználva az alkalmat Oroszország kössön szövetséget Washingtonnal. Ha Oroszország támogatná az USA iraki akcióját – és közben vállalná az elhúzódó konfliktus miatt kieső közép-keleti olaj pótlását –, az hasonlóan különleges viszony kialakítását tenné lehetővé a két ország között, mint amilyen az USA és Nagy-Britannia között áll fenn.

2003. március 13-án, egy héttel az iraki invázió megindítása előtt interjút adtam a *Business Week* magazinnak, „Egy orosz érv Amerika támogatására" címmel. Arról beszéltem, hogy ostobaság lenne elhalasztani a lehetőséget egyfajta hosszú távú különleges kapcsolatrendszer kialakítására Amerikával. „A gazdasági fejlődés érdekében Oroszországnak szüksége van piacra, külföldi befektetésekre, jól képzett szakemberekre, fejlett technológiára. Ha körülnézünk, és megkérdezzük, ki segíthet mindebben, a válasz egyértelmű: Amerika. És ott van még a biztonság kérdése, aminek semmi köze az üzlethez. Számos regionális problémánk van, és ezek mindegyikében Amerika az egyetlen potenciális szövetségesünk. Tehát, ha a prioritásainkról kell döntenünk, egyértelműen az Amerikával való kapcsolatunké kell legyen az elsőség." Az interjút készítő újságíró megkérdezte tőlem, tájékoztattam-e nézeteimről Putyin elnököt, amire ezt válaszoltam: „Ő pontosan tudja, hol állok, semmi titok nincs ebben... Amerika-pártiságomról vagyok ismert Oroszországban."

A világ legjobb szakembereit, köztük amerikaiakat hívtam a Jukoszhoz, hogy segítsenek a cég fejlesztésében. Amerikai technológiákat, know-how-t vásároltam, és mindig az orosz olajipar fontos piacának

tekintettem az USA-t. Az általam alapított Nyílt Oroszország felügyelőbizottságában ott ült Henry Kissinger, Jacob Rothschild, Lord David Owen és a volt amerikai nagykövet, Arthur Hartman. Az amerikai olajcégekkel folytatott tárgyalásaink fontos részét képezték a hosszú távú üzleti stratégiánknak, hogy globális piacon működhessünk, és amerikai befektetéseket vonzzunk a cégbe és Oroszországba. A terveinkről mindig részletesen tájékoztattam Putyint. Ő pedig mindig a támogatásáról biztosított bennünket az általunk választott utakat illetően.

2003. április 23-án találkoztam utoljára négyszemközt Putyinnal. Négyszemközti találkozást kértem, mivel a Szibnyeft felvásárlásával kapcsolatos, valamint az amerikai cégekkel folytatott tárgyalásaink döntő szakaszba érkeztek. Putyin figyelmesen végighallgatott, és úgy tűnt, támogatja a terveinket. Nem említette a februári összeütközésünket a Kremlben. Csak a beszélgetésünk legvégén figyelmeztetett, hogy az év végén parlamenti választások lesznek Oroszországban, és nem szeretné, ha a Jukosz bármilyen formában részt venne a választási kampányban. Azt kérte, ígérjem meg, hogy semmilyen formában nem támogatjuk egyik ellenzéki pártot sem. Azt feleltem, hogy a Jukosz nem érdekelt semmiféle politikai finanszírozásban, ugyanakkor minden magánembernek joga van azt a politikai pártot támogatni anyagilag, amelyiket szimpatikusnak tartja. Később hallottam, hogy távozásomat követően Putyin dührohamban tört ki, és azzal vádolt, hogy megtagadtam a parancsait.* A februári találkozót követően ez újabb csapás volt a kapcsolatunkra.

* Korábbi üzlettársaimtól hallottam, akik az ügyvédeimnek adták át az információt, amikor már a börtönben ültem. Ők pedig Vladiszlav Szurkovtól szerezték az értesülést, aki a kormány tagja volt, és első kézből hallotta a kirohanást. *(A szerző megjegyzése.)*

Visszanézve naivitásnak tűnik, hogy hittem Putyin biztosítékaiban, de akkoriban számos magas rangú kapcsolatom volt a Kremlben, és ők hasonló biztató jeleket küldtek felém. Ezek a kapcsolatok az úgynevezett „család" tagjai voltak, azok a megmaradt liberálisok, akik már Jelcin alatt is hivatalban voltak, és akikről úgy véltem, még mindig a szabadság és a demokrácia zászlaját hordozzák. Közéjük tartozott a miniszterelnök, Mihail Kaszjanov és a Kreml kabinetfőnöke, Alekszander Volosin. Az, hogy ezek az emberek a hatalomban maradhattak, miután Putyin átvette Jelcin helyét, meggyőzött róla, hogy még mindig létezik egy frakció a vezetésben, amely hisz a liberális értékekben, amely mindent megtesz azért, hogy a keményvonalas szilovikok KGB-s műveleteit megakadályozza.

Putyinnal való összecsapásom felszínre hozta a kremli liberálisok és a keményvonalasok küzdelmét is, amely valójában Oroszország jövőjéről szólt. Míg Kaszjanov és Volosin a privát gazdaság és a szabadpiac érdekeit védték, Igor Szecsin és tettestársai arra igyekeztek rávenni Putyin elnököt, hogy lépjen fel ellenem és a Jukosz ellen. Putyin döntésétől függött, melyik frakció kerül ki győztesen a csatából.

Putyin szándékait illetően félreérthetetlen jelzést kaptunk 2003 júniusában, amikor egy különleges rendőri egység rátört Alekszej Picsuginnak, a Jukosz biztonsági szolgálata vezetőjének az irodájára, felforgatták a helyiséget, kirámolták a széfjét, majd közölték vele, hogy őrizetbe veszik szándékos emberölés kísérletének gyanújával. Ez a Kreml kezdőlövése a hamarosan kirobbanó háborúban, az első jele annak, hogy a szilovikok átvették a befolyást az elnök környezetében.

Picsugin munkája abból állt, hogy megvédje a Jukosz ingatlanjait, és megszüntesse a cégen belüli lopásokat. Valódi szakember volt, kemény, de igazságos, nős, három kisfiú apja. Ám az Orosz

Főügyészség álláspontja szerint valójában kegyetlen gyilkos volt, aki bérgyilkosokat fogadott fel az üzleti konkurensek megfélemlítésére és eltüntetésére. Letartóztatása jelzés volt, hogy a Jukosz a célkeresztjükbe került, hogy Szecsin és Putyin eltökélték magukat, hogy belőlünk is Putyin és tettestársai kifizetőhelyét csináljanak.

Mivel nem voltunk hajlandóak meghunyászkodni, további letartóztatások következtek. 2003. július 2-án a Menatep csoport ügyvezetőjét, Platon Lebegyevet a kórházi ágyán vették őrizetbe, ahol kardiovaszkuláris disztóniából és krónikus hepatitiszből lábadozott éppen. Megbilincselve, fegyveres kísérettel cipelték le a rabszállító furgonhoz. Lebegyev régi üzlettársam és barátom volt, aki minden fontos döntés-előkészítésben, pénzügyi beszámolóban és jogi ügyletben érintett volt. Cégünk hierarchiájának megkerülhetetlen kulcsfigurájaként letartóztatása drámaian jelezte, hogy a Kreml ellenünk folytatott hadjárata eszkalálódik. Letartóztatása nyílt megfélemlítés volt. Az orosz büntető törvénykönyv hét különböző pontjának megsértésével gyanúsították, beleértve a bűnszervezetben elkövetett nagy értékű lopást, bírósági ítélet rosszhiszemű be nem tartását, adóelkerülés céljából megvalósított összeesküvést, a személyijövedelemadó- és járulékfizetés elkerülését. A következő 48 órát a telefonon lógva töltöttem, és próbáltam magyarázatot keresni az eseményekre. Kaszjanov miniszterelnök azt mondta, beszélt Putyinnal, aki megkérte rá, hogy tolmácsolja felém az üzenetét, miszerint semmi politikai háttere nincs az eljárásoknak. Volosin azzal hívott fel, hogy mindent megtesz Lebegyevért. De a helyzet komoly volt. Senkinek nem volt kétsége afelől, hogy nyílt fenyegetéssel van dolgunk.

A börtönből az a hír érkezett, hogy Lebegyev megtagadta az együttműködést és elkeseredett vitába keveredett az ellene eljáró

nyomozókkal, azzal vádolta őket, hogy megsértik az állampolgári jogait, továbbá hamis indokkal tartják őt őrizetben. Ahogy a helyzet még jobban elfajult, Lebegyevet a Matrosszkaja Tyisina nevű különlegesen őrzött moszkvai börtönbe szállították át, ahol durva körülmények között tartották fogva. Én voltam a következő a listán.

NYOLCADIK FEJEZET

A KORRUPCIÓ ANATÓMIÁJA

Putyinnak és tettestársainak a Jukosz elleni akciója az általuk vezetett rendszer kriminális jellegének bizonyítéka, és ez a bűnöző jelleg az elmúlt két évtizedben csak egyre kirívóbbá vált. Kereken kimondhatom: Oroszország mára maffiaállam lett. De nem szeretném, ha a nem orosz anyanyelvű olvasóim félreértenék ezt a kifejezést. Amikor egy nyugati polgár az állam szót kiejti, akkor azokat az intézményeket, állami testületeket érti alatta, amelyek az országát irányítják. Egy orosz számára az állam szó egész mást jelent. A nyugati államkoncepcióra az orosz nyelv a semleges államapparátus vagy a némileg negatív konnotációval bíró bürokrácia szót használja. Ezért lehetséges, hogy maffiaállamról szólva előfordulhatnak köztünk félreértések.

Az egyszerű orosz ember, ha áldozatául esik a helyi hivatalnokok tisztességtelenségének vagy őszintétlenségének, vagy épp az oktatással vagy az egészségügyi ellátással kapcsolatban elégedetlenkedik, azt mormogja a bajsza alatt, hogy „az egész állam"

korrupt. De ez nem kis mértékben eltúlzott általánosítás. Senki, beleértve magamat is, nem állíthatja, hogy a mintegy 1-2 millió főt foglalkoztató orosz „államapparátus" egyetlen nagy, egységes, Corleone család jellegű maffiaszervezet. Kétségkívül létezik a rossz kormányzás, ahogyan a korrupció is, nem is szólva más negatív jelenségekről szerte az országban. Egyes helyeken, mint Csecsenföld vagy Uljanovszk, a helyzet különösen rossz, míg más helyeken, teszem azt, Moszkvában vagy épp Novoszibirszkben a dolgok sokkal jobban működnek (meglepően hangozhat, de a moszkvai városi hatóságok tényleg sokat tesznek az emberekért, a településért, még ha közben a saját érdekeikről sem feledkeznek meg). Amikor az államapparátusról általánosságban beszélünk, elmondhatjuk, hogy az tehetségéhez és lehetőségeihez mérten a legjobban teszi a dolgát. A rendszert átfogóan jellemző hiányosságok ellenére az orosz állam képes olyan feladatok ellátására, amelyek minden államapparátus alapfeladatai.

Ám a helyzet nagyot változik, ha a rendszerpiramis csúcsához érünk, a magas rangú FSZB-sekhez, a kormánytagokhoz és főként Putyin legbelsőbb köréhez. Ezek az emberek szeszéllyel és kényszerrel uralkodnak. Ha nem tetszel nekik, ha nem hajtasz fejet az akaratuk előtt, vagy ami még rosszabb, fellépsz a visszaéléseikkel szemben, akkor kirúgatnak, megveretnek, börtönbe zárnak, vagy egyszerűen megöletnek. Még csak összekülönböznöd sem kell velük ahhoz, hogy a céltáblájuk legyél, elég, ha szemet vetnek a vállalkozásodra, a vagyonodra. De példastatuálás céljából is megsemmisíthetnek, csak hogy demonstrálni akarják, mire is képesek. Ha kinéztek maguknak, nincs menekvésed. Többé nem fordulhatsz segítségért senkihez, se a törvényekhez, se a bírósághoz, se a médiához, se a főnökeidhez

vagy éppen a szomszédaidhoz. Az egyetlen lehetőséged: átadni nekik mindazt, amit akarnak, ellenkező esetben a legsúlyosabb következményekkel kell szembenézned. Sőt, manapság már nemcsak rád, hanem a családodra is súlyos következmények várhatnak.

Megkérdezheted, mi érdekli a Kreml maffiózóit, mit akarnak valójában. Általában ugyanazt, mint a hagyományos maffiák. Az üzletedet, a vagyonodat akarják, mint Bill Browderrel, a neves brit-amerikai vállalkozóval történt, akinek az oroszországi cégét korrupt hivatalnokok lopták el. Más esetben a jövedelmed nagyobb részét akarják. Saját családtagjaikkal vagy más maffiózókkal keverednek konfliktusba. Arra próbálnak meg rákényszeríteni, hogy vegyél részt az ő projektjeikben, például a választási csalások lebonyolításában. Vagy épp megakadályozzák, hogy a tevékenységükről információkat szivárogtass ki, ahogy történt velem, illetve a politikus Borisz Nyemcovval és korábban a jeles újságíróval, Anna Politkovszkajával, akiket meggyilkoltak.

Hogyan jutott ide Oroszország? Mint az közismert, Putyin és gyakorlatilag a teljes belső köre volt KGB/FSZB főtisztek, egy olyan zárt klán tagjai, amelyik megvédi a „sajátjait", és a nézeteltéréseket „házon belül" intézi el. A sablon korábban is adva volt, ám a szovjet időszakban a KGB a kommunista párt ellenőrzése alatt állt, és a párt ideológiáját kellett megvalósítaniuk. Bizonyos területeken a KGB kifejezetten hatékonynak bizonyult, különösen az ideológia irányította hírszerzésben és a kémelhárításban. Más területeken, mint – teszem azt – a regionális belföldi irodákban a helyzet már távolról sem volt ilyen fényes, de nagy általánosságban működött a rendszer. Az 1980-as évek második felében, a peresztrojka nehéz korszakában aztán a KGB konszolidálta kapcsolatát a szervezett

bűnözéssel. Bekapcsolódtak a zsarolásba, a kábítószer-kereskedelembe, a szervezett csempészésbe, a magánemberek tulajdonának kisajátításába, de óvatosan kellett tevékenykedniük, mert az államapparátus még mindig működött: ebben az időszakban a biztonsági szolgálatok még nem vonták ellenőrzésük alá a civil társadalmat, a bíróságokat és az ügyészségeket, így a tevékenységükért még akár komoly következményekkel is szembe kellett nézniük. Ám Putyin hatalomra kerülésével megütötték a főnyereményt.

Putyin sosem jutott túl magasra a KGB-s karrierje során. Idejét közepes beosztásokban töltötte, és még szakmai élete csúcsa, a drezdai szovjet kulturális misszió vezetése is csalódás volt számára. Az igazi váltás akkor történt az életében, amikor a peresztrojkának köszönhetően magasra jutott szentpétervári polgármester mellett kötött ki, akinek a vezetése alatt a város a szervezett bűnözés fellegvárává vált, leginkább történelmi kikötőjének köszönhetően, amelyen keresztül a nagy volumenű kábítószer-kereskedelem bonyolódott.

1992-ben Putyin volt felelős azért a külkereskedelmi árucseréért a városban, amelynek keretében a szűkölködő szentpéterváriak élelmiszerhez juthattak nyersanyagok exportálásáért cserébe. A polgármester-helyettes, Marina Szalje által vezetett vizsgálóbizottság később feltárta, hogy a nyersanyagokat a Putyin által aláírt dokumentumok kíséretében rendben leszállították, ám az élelmiszer nem érkezett meg a városba. A nyersanyagokért kifizetett mintegy 100 millió dollárnyi összeg nyomtalanul eltűnt. A képviselők Putyin lemondását követelték, és bíróság elé akarták állítani, ám a vizsgálat eredményeit figyelmen kívül hagyták. 2001-ben, amikor Putyin lett az elnök, Salje egy Szentpétervártól 400 kilométerre fekvő faluba menekült, mert féltette az életét.

Egy másik, már a miniszterelnöksége alatt zajlott vizsgálatot Putyin szentpétervári működésével kapcsolatban „bizonyítékok hiányában" zártak le. Ennek a vizsgálatnak a tárgya az úgynevezett „Huszadik Tröszt" volt, amely jelentős pénzügyi támogatásokhoz jutott a várostól, miközben nyakig eladósodott, és a csőd szélén állt. Nem született magyarázat arra nézvést, hogy miért kapott a cég ilyen különleges bánásmódot, de a kiemelt korrupciós bűncselekmények nyomozója, Andrej Zikov alezredes, miután elmozdították beosztásából, azt állította, hogy a Huszadik Tröszt építette Putyin városszéli nyaralóját, valamint egy spanyolországi villáját. A cég ma már más tulajdonosnál, más vezetés alatt van.

Az 1990-es évek szentpétervári korrupciós ügyleteinek résztvevői közül később sokan a putyini Kreml kiemelt pozícióit foglalhatták el, ezzel is követve a maffiahagyományokat, amelyek szerint a család gondoskodik az övéiről. Azok a politikusok pedig, akik voltak olyan bolondok, hogy fellépjenek a korrupcióval szemben, maguk is veszélybe kerültek.

Elnöksége alatt Putyin nemcsak folytatta ennek a kormányzási modellnek a gyakorlatát, de egészen új szintre emelte. Védnökségen, személyi kapcsolatokon, korrupción, valamint az állami apparátus leplezetlen manipulációin keresztül uralkodik. Ha például valami fontos állást szeretnél megkapni, ahhoz a maffiaklán felkent tagjává kell válnod, ehhez pedig be kell bizonyítanod, hogy képes vagy kenőpénzeket kizsarolni, képes vagy lopni, majd a megszerzett pénzeket továbbosztani a főnököknek. És még így sem lehetsz biztonságban. Amint megkapták tőled, amit akartak – vagy ha nem hajtottad végre az utasításaikat –, bármikor börtönben találhatod magad, de legalábbis börtönnel fenyegető vádakat kaphatsz a nyakadba.

Putyin sógor-komaságon és személyi kapcsolatokon alapuló rendszere természetesen egyáltalán nem új találmány. A cárok már Rettegett Iván kora óta szeszélyes autokráciaként működtették Oroszországot, amelyben fent volt a cár, alant a nép, és a kettő között nem létezett a polgári intézmények közvetítő és igazságtevő hatalma. A cár egyszerűen kinevezte aktuális kedvenceit bármilyen pozícióba, függetlenül korruptságuktól és műveletlenségüktől, majd a kinevezett személyek a kapcsolataiknak és kíméletlenségüknek köszönhetően tovább emelkedhettek a ranglétrán, miközben a napi életben semmi, sem adók, sem bíróságok nem korlátozhatták őket. Ezt a rendszert úgy hívták, hogy *kormlenie*, ami szó szerint azt jelenti, etetés – mivel a kinevezett fizetést ugyan nem kapott, de megkapta a jogot arra, hogy a beosztásán keresztül meggazdagodhasson, az alattvalóktól behajtott pénz megsápolásával. A *kormlenie* korlátlan jogosítványt adott a lakosság leplezetlen kifosztására, ami neheztelést és elégedetlenséget szült.

A ma uralkodó orosz rendszert egyfajta új feudális modellként írhatjuk le, ahol a Putyin által kinevezett regionális elit tagjai a lakosság szavazataiért cserébe szabad kezet kaptak a helyi pénzügyek intézésében. Pontosabban az elit egyfelől szabad kezet kap a pénzügyi machinációkra, a Kreml pedig szemet huny felettük mindaddig, amíg részesedik belőlük. A rendszer körülbelül úgy működik, hogy a helyi lakosságtól beszedett bevételek 60 százalékát a moszkvai központba utalják, míg a fennmaradó 40 százalék helyben marad a régió kiadásaira. Ez az összeg persze nem elégséges ahhoz, hogy kielégítse a regionális elitet, így a központ a beszedett pénzek további 10-20 százalékát (a Ramzan Kadirov vezette Csecsenföld esetében a regionális költségvetés több mint 90 százalékát) visszaosztja,

cserébe a megkérdőjelezhetetlen lojalitásért, valamint a politikai támogatásért.

Ez egyik módszer, amellyel a Kreml a markában tartja az országot. A másik módszer lényege, hogy minden hivatalnokot csúszópénz elfogadására kényszerítenek. Aki nem fogad el kenőpénzt, azt a központi hatalom eltávolítja a posztjáról. És ha bármikor kételkedni kezdenének valamely hivatalnok lojalitásában, elegendő bizonyítékkal rendelkeznek a korábbi korrupcióiról, ami alapján szigorú bírósági folyamat végén börtönbe zárják.

Van Putyinnak egy harmadik módszere is, ennek pedig a különböző, egymással potenciális konfliktusba kerülő hivatalos csoportok közti erőegyensúly fenntartása a lényege. A központi gazdaságpolitikát változatlanul az úgynevezett liberális csapat igazgatja, akik ugyan semmilyen értelemben nem liberálisok, de az elnevezés rajtuk maradt. A másik erőcsoport a szilovikoké, ők a hadseregből és más erőszakszervezetekből érkező emberek. Nekik folyamatosan több és több pénzre van szükségük, és Putyin játszmázhat ezzel a helyzettel. Egyfelől arra utasítja a liberálisokat, hogy egyetlen fillérrel se adjanak többet a szilovikoknak, másfelől arra panaszkodik, hogy már alig képes kordában tartani az előbbieket. Időnként a két csapat összecsap, és a vesztes fél egyik képviselője börtönbe vonul. De van úgy, hogy Putyin a szilovikok közt hoz létre rivális alcsoportot és szít konfliktust, aminek rendszeresen ugyanez a vége.

Putyinnak azért van szüksége ezekre a machiavelliánus módszerekre, hogy az egész rendszert a markában tarthassa, és megelőzze az igazgatási rendszer szétesését. Azért kell így tevékenykednie, mert az uralma alatt Oroszországban megszűntek azok a formális struktúrák és intézmények – mint például a polgári integritás és

a joguralom –, amelyek más társadalmakat megfelelően működtetnek. Ez nem csupán harmadik világbeli országhoz teszi hasonlóvá Oroszországot, de meglehetősen veszélyes helyzetet is teremt, ugyanis a bizánci típusú apparátus léte kizárólag attól függ, hogy Putyin tartja a kezében az állam gyeplőjét. Ha Putyint elmozdítanák, a rendszer azonnal elveszítené az egyensúlyát, és az egész ország klánok mentén szakadna szét. Mindez persze nem véletlen. Putyin szándékosan teremtett olyan állapotot, hogy gyakorlatilag elmozdíthatatlanná vált.

Hány ember alkotja ma a Kreml-maffiát? Nehéz pontos számot mondani, de a hatalom csúcsát Putyin közvetlen társai alkotják, olyan emberek, mint Igor Szecsin, Gennagyij Timcsenko, Arkagyij Rotenberg, Jurij és Mihail Kovalcsuk, valamint Nyikolaj Patrusev. Sokat fogok még róluk mesélni. Rajtuk kívül léteznek a hatalomnak további körei, így például a kormány „felügyelői". Közéjük tartozik Putyin kabinetfőnöke, Andrej Vajno, a helyettese, Szergej Kirijenko, továbbá a vezető FSZB-sek, Alekszander Bortnyikov, Szergej Koroljov, Ivan Tkacsov és Alekszej Szedov, akiknek az a feladatuk, hogy a politikai ellenzéket üldözzék. Közéjük kell sorolnunk a névleg már visszavonult, de mindmáig roppant aktív Oleg Feoktyisztovot is. Aztán ott vannak még a regionális főnökök, olyanok, mint Alekszej Gyumin vagy Szergej Szobjanyin, akik az elnököt képviselik a nagyvárosokban és a régiókban. És persze nem hagyhatjuk ki a Kreml „oligarcháit" sem, mint amilyen a Gazpromot vezető Alekszej Miller, vagy a VTB Bankot igazgató Andrej Kosztyin. Meg kell még említeni egyes bíróságok vezetőit, bizonyos bírákat, a Szövetségi Nyomozó Bizottság és a főügyészség vezetőit és végül ezek „verőlegényeit", akik a piszkos munkát végzik.

Mindent egybevéve pár ezer ember dolgozik a kremli maffiának, de egymás között ők ellenőrzik a nemzeti vagyon túlnyomó részét. Nem a saját nevükön, a saját számláikon tartják a pénzeiket, az túlságosan átlátszó lenne; vagyonukat mások nevére íratják, akiknek hallgatniuk kell, különben súlyos következmények várnának rájuk. Azok, akikre Putyin a saját pénzét bízza, régi barátai kis csoportjából valók, akiket az elnök a lehető legközelebb tart magához. Ők a háttérben maradva képesek elkerülni a reflektorfényt, miközben Putyin hatalmas vagyonát őrzik, amelyet az nem vehet a saját nevére. A 2016-os Panama-iratok vizsgálat feltárta, hogy a hivatásos csellista, Szergej Roldugin, akit Putyin az 1970-es évektől ismer, mintegy 2 milliárd dollárt érő cégek névleges tulajdonosa; ez több pénz, mint amennyit a világ összes hivatásos zenésze összesen megkereshetne valaha, és sokak szerint annak a pénznek a része, amelyet Putyin az orosz államtól sikkasztott. Az elnök gyerekkori barátai, Arkagyij és Borisz Rotenberg (Arkagyij Putyin cselgáncspartnere volt) igencsak jövedelmező szerződéseket kötöttek az állami energiaóriással, a Gazprommal, továbbá olyan hatalmas infrastrukturális beruházásokat bonyolítanak le, mint például a Krím félszigetet az orosz szárazfölddel összekötő híd építése. Ezek a szerződések milliárdossá tették a testvérpárt, Arkagyij emellett még a „Munka Hőse" – a szovjet korszakból itt maradt – kitüntetést is magkapta. Gennagyij Timcsenkóról, a nemzetközi szankciók miatt Svájcból nemrég hazaköltözni kényszerült orosz üzletemberről, Putyin régi szövetségeséről úgy tartják, dollármilliárdokat őriz barátja számára. Timcsenko olajforgalmazó cége, a Gunvor éveken át szolgált a tengerentúli orosz energiabevételek kicsatornázására; az amerikai pénzügyi felügyelet szerint „Timcsenko tevékenysége az energiaszektorban

közvetlenül Putyinhoz köthető, Putyinnak érdekeltsége van a cégben, és hozzáférése van a cég pénzügyi alapjaihoz". Ezt a vádat a Gunvor tagadja, de tény: Putyin tettestársai személyes hasznot húznak az elnökkel való együttműködésből. Hasznot hajtanak a nekik kiosztott kereskedelmi lehetőségekből, és tudatosan profitálnak a kremli maffia bűnös tevékenységeiből. A szilovikok uralják a politika, a gazdaság és az országos intézmények legfőbb parancsnoki posztjait. Minden komoly erőforrás a rendelkezésükre áll, beleértve az FSZB-t, a GRU-t, a külföldi hírszerzést. És persze támogatják egymást mint egyazon szervezet tagjait. Az ideológiájukat a *nasizmus* szóval írhatjuk le legjobban, amely szóban a *nas*, azaz a „mi", „miénk" a „ők", „övék" ellentéte. A körükbe tartozók a törvények felett állnak, bárki ellen használhatnak erőszakot, aki a hatalmukat támadja, legyen az politikus, újságíró, gazdasági szereplő. Alapelvük: „aki bármelyikünket támadja, bűnhődnie kell". Mert Putyin és a szilovikok a hatalmat személyes és klánalapon kezelik, a közszolgálati és állami intézmények irrelevánsak számukra. A biztonsági szolgálatoknak a nyugati országokra jellemző civil felügyelete és ellenőrzése Oroszországban nem létezik. A szilovikok ugyanakkor távolról sem képeznek egységes csoportot, valójában változó lojalitással bíró klikkeket és csoportosulásokat ölelnek fel.

A szilovikok közül sokáig a legnagyobb befolyással Igor Szecsin bírt Putyinra. Mivel 2000-től ő az elnök helyettes kabinetfőnöke, ő felügyelte a volt KGB-sek kremli pozíciókba való kinevezését. Putyin ajtónállójaként, az elnöki napirend összeállítójaként, olyan emberként, aki eldönthette, ki találkozhat Putyinnal és ki nem, különleges befolyást szerzett az ország fejlődési irányát illetően. Pragmatikus keményvonalas volt, aki megvetette a polgári szabadságjogokat,

a szólásszabadságot, a liberálisok vállalkozásbarát politikáját, mindazt, ami Jelcin kormányzását jellemezte. A szilovikok a biztonsági szolgálatoktól érkeztek, ahonnan életre szólóan beléjük verték a zsigeri Nyugat-ellenességet; a többségük Jelcint is Washington bérencének tartotta. Hatalomra kerülve Szecsin – színfalak mögötti befolyásának köszönhetően – meggyőzte Putyint, hogy a maradék liberális szimpátiáit is temesse el, és helyette az elnökét idővel teljességgel jellemző elnyomó, nacionalista politikát tegye magáévá.

Mielőtt a Rosznyefty elnök-vezérigazgatója lett, Szecsin a hidegháború olyan forró pontjain dolgozott a KGB-nek, mint Angola és Mozambik. Már említettem, hogy szövetségét Putyinnal a szentpétervári városházán konszolidálta, ahol a későbbi elnök tótumfaktuma és titkára lett, aki ritkán hagyta magára urát. Putyin azóta folyamatosan maga mellett tartja Szecsint, őt tette meg a szilovikok klikkjének legbefolyásosabb figurájává. Bár ugyanannyira megvetették, mint amennyire félték, Szecsin hasznos eszköz volt abban, hogy meggyőzzék Putyint, formálisan államosítsa újra a Jukoszhoz hasonló, Jelcin elnöksége alatt privatizált nagy cégeket, míg a valóságban kerüljön a teljes olaj- és gázszektor a legbelső hatalmi kör ellenőrzése alá. John Beyrle egykori amerikai nagykövet egy, a Wikileaks által kiszivárogtatott diplomáciai táviratában a Kreml szürke eminenciásaként jellemezte Szecsint, aki „igyekezett letörni az oligarchák hatalmát, elkobzott vagyonaikat a szilovikok ellenőrzése alatt álló állami cégekbe transzferálni, és a nyugati befolyást korlátozni". A kár, amelyet ez az ember az orosz gazdaságnak okozott, felmérhetetlen.

Szecsinről köztudott, hogy megszállott területvédő típus, és mint ilyen, bármire képes, hogy megóvja főtanácsadói pozícióját Putyin

oldalán. Antiliberális meggyőződései vezettek az egykor a kremli liberális vonal vezetőjének tekintett Dmitrij Medvegyevvel való konfliktusához. 2016-ban Szecsin nagyot ütött riválisán, amikor egy piszkos művelet keretében sikeresen csapdába csalta a miniszterelnök Medvegyev szövetségesét és egyben gazdasági fejlesztésekért felelős miniszterét, Alekszej Uljukajevet, aki így az első letartóztatott hivatalban lévő miniszter lett Sztálin óta. Szecsin lépése kockázatos hatalmi játék volt, akár vissza is üthetett volna rá, de ő biztos volt a dolgában. Azok az emberek, akiket a letartóztatással megbízott, az FSZB belbiztonsági szolgálata hatodik csoportfőnökségének tisztjei voltak, annak az elit egységnek a tagjai, amelyet maga Szecsin hozott létre 2004-ben, és akikre mindig számíthatott. Már korábban is használta őket érzékeny műveletekben, például a Kreml vonalától eltérő regionális kormányzók letartóztatásakor. 2016. november 14-én Szecsin az irodájába hívta Uljukajevet, és átadott neki egy aktatáskát, amiben később kétmillió dollár készpénzt találtak, miközben utasította a beosztottait, hogy tegyenek egy kosárnyi, a saját maga által lőtt vadhúsból készült kolbászt Uljukajev kocsijába. Nem tudva, hogy Szecsin az egész találkozót rögzíti, Uljukajev megköszönte az ajándékokat, mint később elmondta, abban a hitben, hogy a táskában borok vannak. Mindezek a „bizonyítékok" támasztották alá a korrupció vádját, Szecsin eskü alatt tett tanúvallomása mellett, amely szerint Uljukajev a Basnyefty olajvállalatnak a Rosznyefty általi megvásárlását jóváhagyó pecsétjéért cserébe zsarolta ki a csúszópénzt tőle.

A tárgyalásán Uljukajev tagadta, hogy tudott volna a vesztegetési pénzről, és a Szecsin-féle videófelvételek feltűnően kevéssé voltak meggyőzőek. Uljukajev védői céloztak rá, hogy az eljárás politikailag

elfogult volt, és az egész a Rosznyefty sötét ügyei körüli ellentétekből nőtt ki. Szerették volna, ha Szecsin megjelenik a tárgyaláson, hogy szembesíthessék, de az irodája azt felelte, hogy egyéb elfoglaltságai miatt nem tud megjelenni a tárgyaláson. Amikor legvégül nyolc év, szigorított büntetőtelepen letöltendő börtönbüntetésre ítélték, Uljukajev az egész eljárást az 1930-as évek sztálini kirakatpereihez hasonlította.

A Kremlben folyó belső harcokban Putyin látszólag az egymás ellen küzdők fölött álló és bíráskodó „jó cár" szerepét játszotta, holott valójában ő játszotta ki egymás ellen a különböző vetélkedő feleket. A Medvegyev és Szecsin közti rivalizálásban Putyin az utóbbit részesítette előnyben, minden valószínűség szerint Medvegyev 2008–2012 közti elnöki teljesítménye miatt. Putyin csak azért tette őt ebbe a pozícióba, hogy a saját maga számára melegen tartassa az elnöki széket a visszatéréséig, ám Medvegyevnek fejébe szállt a hatalom, és szándékában állt megtartani, ami igencsak felbosszantotta Putyint. Amint 2012-ben visszacserélték posztjaikat, Putyin azonnal a régi-új miniszterelnök Medvegyevet tette meg a romló életszínvonal és a népszerűtlen nyugdíjreform miatt növekvő népi elégedetlenség bűnbakjának. Amikor 2016-ban Medvegyevet szembesítették azzal, hogy a nyugdíjak nem az ígéreteknek megfelelően növekednek, a kérdés elől menekülve csak ennyit motyogott: „Egyszerűen nincs elég pénz jelenleg... Fogadják el. A legjobbakat és szép napot kívánok önöknek..." A megfutamodó Medvegyev inspirálta karikatúrák és gúnydalok milliós nézettségre tettek szert a közösségi médiában.

A Medvegyev iránti együttérzés rövid életű volt. Alekszej Navalnij Korrupcióellenes Alapítványa 2017-ben terjedelmes dokumentumfilmmel bizonyította be, hogy a „mamlasz" Medvegyev is nyakig

merült a sötét korrupciós ügyekbe. Mint Navalnij fogalmazott, még ez a „hozzá nem értő figura" is képes volt az ország költségvetéséből dollármilliókat kiszedni magának. „Medvegyev nem az a bárgyú figura, aki rendszeresen bealszik fontos nyilvános rendezvényeken, hanem az egyik leggazdagabb ember az országban, és az egyik legkorruptabb politikus", jelentette ki Navalnij. Az a pénz, amelyből az ország életszínvonalát lehetett volna emelni, és amelyet az oly nagyon szükséges infrastrukturális fejlesztésekre fordíthattak volna, Medvegyev és társai hazai és külföldi ingatlanbirodalmának kiépítésére, valamint a fizikai túlélésért küszködő nyugdíjasok milliói számára elképzelhetetlen luxuséletmódjuk finanszírozására ment el. „Palotáik, rezidenciáik, vidéki birtokaik, luxusjachtjaik és szőlőbirtokaik vannak mind Oroszországban, mind külföldön, nem is beszélve a drága okostelefonjaikról, kütyüikről, és a méretre készült Nike edzőcipőikről", mondta Navalnij. Medvegyev belsőépítész által tervezett otthonainak fotói mellett számlákat is láthatott a közönség, amelyek mindegyike más és más megrendelőnek lett kiállítva, bizonyítva, hogy Medvegyev jótékonysági alapítványok és egykori iskolatársak mögé bújtatja hihetetlen gazdagságát. Putyin belső körének sajátossága, hogy senki nem tartozhat oda, akit a korrupció alaposan be nem mocskolt.

A reputációját érintő pusztító hatás ellenére Medvegyev mindössze azzal válaszolt Navalnij leleplezésére, hogy a bizonyítékai „mindenféle megalapozatlanságokon, lehetetlenségeken és pár papírfecnin" alapulnak. Mások kevésbé voltak visszafogottak. 2018-ban Viktor Zolotov, Putyin testőre párbajra hívta ki Navalnijt, hogy – mint mondta – fasírtot csináljon belőle. „Tudja, mi a baj magával? – kérdezte Navalnijt Zolotov. – Az, hogy eddig senkitől nem kapta meg

a jól megérdemelt verését. De most megkapja. Ön az internetes jelentésében megrágalmazott engem. Úgyhogy felelnie kell. A ringben vagy a birkózószőnyegen, vagy ahol Önnek megfelel. Egy tiszt sosem bocsát meg ilyen sértést, a becsülete megköveteli, hogy jól helybenhagyja a csirkefogókat, akik megsértették."

Medvegyevhez és Szecsinhez hasonlóan Zolotov is az 1990-es évek Szentpétervárján barátkozott össze Putyinnal. Először Szobcsak polgármester testőreként szolgált, majd Putyin mellé került, és azóta a világ minden sarkába elkísérte főnökét. 2016-ban bejelentették, hogy egy új, közvetlenül az elnök alá rendelt fegyveres egység parancsnokának nevezték ki. Ez a Roszgvargyija néven ismert, több százezressé fejlesztett hadsereg valójában Putyin személyes praetorianus gárdája. Amikor az új szervezet alkotmányos alapjairól, szerepéről kérdezték a Kremlt, a terrorizmus elleni harcot hozták fel indokként, de valójában Putyin saját félelme a szervezet létezésének egyetlen indoka. Putyin a 2004-es ukrajnai narancsos forradalom, majd egy évtizeddel később a Kreml-szövetséges korrupt Janukovics megbuktatása óta retteg, hogy őrá is hasonló sors várhat. A Janukovics elnöki rezidenciájába betörő dühös tüntetők képe rémisztő kóstolót nyújtottak abból, hogy mi várhat őrá is. A tüntetők videókat töltöttek fel az internetre, amelyeken lerohanták Janukovics magángolfpályáját, struccfarmját, a luxusautó-gyűjteményének épített múzeumát és az életnagyságú, márvánnyal, kristályokkal és aranylemezekkel dekorált középkori tengeri gályautánzatát. Putyin nem képes elviselni a gondolatát, hogy az oroszok, akiknek kárára ő és a cimborái felépítették palotáikat és kúriáikat, lerohanhatják azokat. Nem véletlen, hogy Zolotov csapatai megkapták azt a vitatható felhatalmazást, hogy a „fontos állami létesítményeket" veszélyeztető tömegbe lőhetnek.

Immár ijesztő azoknak a Kreml-beli csúcsvezetőknek a száma, akik vagy tagjai voltak, vagy kapcsolatban állnak a KGB-vel. 2000-es hatalomra kerülése óta Putyin legközelebbi tanácsadói közé tartozik Viktor Ivanov, aki egykor KGB-ügynök és Putyin régi munkatársa volt; Szergej Ivanov, Putyin egyik legrégebbi barátja még a leningrádi KGB-ből; Mihail Fradkov, aki bizonyítottan a KGB-nek dolgozott az 1970-es években az indiai szovjet nagykövetségen; Viktor Cserkeszov, aki szintén KGB-tiszt volt, és aki a hazai ellenzékiek üldözésére szakosodott; Szergej Csemezov, aki ugyanabban a drezdai KGB-s bérházban lakott, ahol maga Putyin; Alekszandr Basztirkin, a Szövetségi Nyomozó Bizottság feje és Putyin egykori osztálytársa; Szergej Nariskin, a Külső Hírszerző Szolgálat (SVR) vezetője, akivel Putyin együtt járt a KGB Dzserzsinszkij Akadémiájára, valamint az egykori karrier-KGB-s, Nyikolaj Patrusev.

Patrusev, aki lassan ötven évet töltött a biztonsági szolgálatoknál, az 1970-es években kezdte karrierjét a KGB-ben. 1999-ben ő követte az FSZB élén Putyint, és egészen 2008-ig maradt ebben a pozícióban, amikor is az orosz Biztonsági Tanács titkárává nevezték ki. Patrusev nem titkolja Putyin iránti csodálatát, akit úgy jellemzett, mint „igazi államférfit, az ország stratégiai elitjének valódi képviselőjét, aki a nemzet érdekeit mindenek elé helyezi". Patrusev felügyelete alatt az FSZB beteljesítette Andropov álmát azzal, hogy a kormányzat és a gazdaság minden szektorát betelepítette az embereivel, elérve, hogy a szervek döntő szerepet játszhatnak a vezetőséget veszélyeztető politikusok elmozdításában, a média elhallgattatásában és mindazok semlegesítésében, akik a közélet átláthatóságát szeretnék elérni. A pletykák szerint még Kirill pátriárka, aki az ortodox egyház szolgalelkű vezetőjeként folyamatosan Putyin támogatására szólítja

fel a híveket, is KGB-ügynök volt. Megrendíthetetlen lojalitásáért cserébe rendszeres vendég az elnök sívakációin, és a nyilvánosság előtt több tízezer dollár értékű drágakövekkel díszített ruhákban jelenik meg.

Mivel manapság Putyin Kremlje tele van keményvonalas antiliberálisokkal, úgy tűnhet, ez mindig is így volt. De mint korábban már említettem, hatalomra jutásakor Putyin megörökölte Jelcin miniszterei és hivatalnokainak a csapatát, akik túlnyomó többségükben reformerek voltak. Putyin első kormányát a Nyugat-párti Mihail Kaszjanov miniszterelnök vezette, és kormányának legtöbb tagja osztotta az ő politikai nézeteit. De azok, akiket Putyin magával hozott Szentpétervárról, túlnyomórészt KGB-sek voltak, akik összeforrtak a szilovikok klikkjével, és hamar konfliktusba kerültek a kremli liberálisokkal. Az összecsapás színtere a gazdaság lett, és különösen az 1990-es évek jelcini liberális privatizációs programjának eredményei. Igor Szecsin és a többi szilovik amellett érvelt, hogy a privatizált iparágakat újra kell államosítani, mintegy jelzendő, hogy a vállalkozási szabadságnak vége, és innentől az állam hoz meg minden döntést. A Kaszjanov vezette liberálisok még folytatták harcukat a szabad piacért és a Nyugattal való gazdasági integrációért, amellett érveltek, hogy a gazdag vállalkozók megléte természetes jelenség egy normálisan működő gazdaságban. Ám 2003-ra ellenfeleik kerekedtek felül.

Mint azt hamarosan magam is megtapasztaltam.

9. FEJEZET
PUTYIN ELSZABADUL

A Jukosz biztonsági szolgálata vezetőjének, Alekszej Picsuginnak 2003. júniusi letartóztatása, majd ügyvezetőnk, Platon Lebegyev júliusi lefogása szándéknyilatkozat volt. Putyin sértésként fogta fel a hivatalos korrupció elleni februári felszólalásomat a Kremlben: Visszavonta támogatását a terveinktől, hogy a céget amerikai segítséggel kivigyük a nagyvilágba, és a – nem mindig megbízható – jelentések alapján attól tartott, hogy én magam mint a Nyugat-párti, liberális erők vezetője a politikai színpadra szándékozom lépni. A tény, hogy először kollégáimat, nem pedig engem tartóztattak le, azt jelezte, hogy a Kremlben még maradt némi befolyásunk, hogy a régi vágású liberálisok – akik osztották az én szabadpiaci demokrácia iránti elkötelezettségemet – még próbálják korlátozni a szilovikok hatalomátvételét.

Mindez azt sugallta, hogy Putyin figyelmeztetést küldött nekem, abban reménykedve, hogy a Jukosz eláll az amerikaiakkal való együttműködéstől, neki pedig juttat az így megmaradt tortából

egy szép nagy szeletet. Erre nem voltam hajlandó. Ez mindannak a megtagadása lett volna, amiért valaha kiálltam, a vállalkozási szabadságé, a szabad véleménynyilvánításé, a szabad kezdeményezéseket elnyomó, xenofób orosz autokrácia elleni fellépésé. Emellett azt is jelentette volna, hogy magára hagyom a Putyin haragjának kitett bajtársaimat. Picsugin és Lebegyev börtönben ültek, és nemsokára nyolc másik Jukosz alkalmazott csatlakozott hozzájuk. Céges ügyvédeinket az FSZB fizikailag fenyegette. A nyomás egyre csak nőtt, ami komoly aggodalmakat keltett a Jukosz alkalmazottaiban és az ő családtagjaikban.

Időközben Picsugint átszállították a hírhedt Lefortovo börtönbe, ahol arra akarták kényszeríteni, hogy hamis vallomást tegyen, miszerint részese volt a Jukosz vezetőinek a riválisok megfélemlítését célzó ügyleteinek. Picsugin megtagadta, hogy önmagára terhelő vallomást tegyen, így a kihallgatói pszichotróp drogot fecskendeztek belé, amitől dezorientált és zavarodott lett. Minden fenyegetés ellenére a Kreml semmivel sem tudta alátámasztani a vádakat. Amikor a Baszmannaja kerületi bíróság bejelentette, hogy a Picsugin-ügyet zárt ajtók mögött fogják tárgyalni, valamint hogy az ügyvédektől megtagadják a tanúkihallgatások tartalmának megismerését, az orosz parlament több mint száz tagja írt alá az eljárás elleni tiltakozó petíciót – ami ma már elképzelhetetlen lenne. A teljes nyilvánosság előtt zajlott az összecsapás, ahol mindkét fél álláspontja ismert volt.

A Jukosz ügy országos jelentőséggel bírt Oroszország számára. Több volt, mint üzleti vita, jogi összecsapás vagy épp személyiségek harca: valójában két, egymással szöges ellentétben álló, egymást kölcsönösen kizáró ideológia harca volt, amelyből csak az egyik fél kerülhetett ki győztesen, és válhatott az ország jövőjének meghatározójává.

A Kremlen belüli törésvonal nem is lehetett volna nyilvánvalóbb. Egyfelől álltak a Mihail Kaszjanov miniszterelnök fémjelezte liberálisok, mögöttük sorakozott fel az üzleti élet és a vállalkozás, a szabadpiac, valamint a Nyugattal való jó kapcsolatok, míg a másik oldalon az Igor Szecsin- és Viktor Ivanov-féle keményvonalas szilovikok álltak, akik célja nem más volt, mint hogy visszatérítsék Oroszországot a centralizált, államközpontú modellhez, amelyben a stratégiai iparágak a kormány ellenőrzése alatt állnak, és ahol a Nyugattal való együttműködés helyett a szembenállást részesítik előnyben.

> Július 8-án Kaszjanov sajtótájékoztatót tartott, amelyen elítélte a Lebegyev elleni koholt vádakat. „Jogszerűtlen ezen hamis gazdasági vádak alapján letartóztatni őt... Épp elég valódi bűncselekményt követnek el, amelyek tényleg fenyegetik az emberek életét. Ez az ügy negatívan hat az országunk imidzsére, valamint a befektetők hangulatára." Egy névtelen kormányzati forrás, valószínűleg a Kreml legfőbb gazdasági tanácsadója, Andrej Illarionov a korabeli újságok szerint azt mondta, hogy „az elnöki adminisztráció és a kormányzat jelentős része úgy véli, ez az ügy káros Oroszország gazdaságának. Akármi történjen is Lebegyevvel, a történtek negatív következményei már most is nyilvánvalóak".

A „károk" közé tartozott a moszkvai tőzsde februári árfolyamzuhanása is, amely két hét alatt 20 milliárd dollár veszteséget jelentett. A „negatív következmények" egyre csak nőni látszanak,

mindaddig, amíg a nemzetközi közösség bizalma teljesen meg nem rendül Oroszországban mint befektetési helyben. A *Novaja Gazeta* című napilap arról írt, hogy Putyin az egykori KGB-sek által alkotott kremli szilovik blokk foglya lett. Az újság szerint a csak „KGB Kft."-ként emlegetett szilovikok „a biztonsági szolgálatoknak a Nyugattal és a Hodorkovszkij által képviselt Nyugat-barát eszmékkel szembeni hagyományos bizalmatlanságát" képviselték, amelyeket különösen fenyegetőnek gondoltak, és a Jukosz leverésével állításuk szerint valójában a nyugati befolyás ellen harcoltak. A Jukosz vezetők letartóztatása olyan leszámolási hullámot indított el, amely nemcsak az ország gazdasági modelljét, de az orosz demokrácia jövőjét is meghatározta.

Július 3-án a főügyészség beidézett engem. Azt mondták, kizárólag mint tanút kívánnak kihallgatni, de a fenyegetés egyértelmű volt. Később, amikor arról kérdeztek az újságírók, hogy tervezem-e az ország elhagyását, tagadó választ adtam: „Ma Londonba kellett volna utaznom, de úgy döntöttem, maradok. Nem bujkálok, és nem szándékozom politikai emigránssá lenni. Ha aközött kell választanom, hogy börtönbe kerülök vagy kiszorítanak az országból, inkább a börtönt választom."

Egy hónap múlva FSZB-s alakulatok szállták meg a Jukosz székházát, számítógépeket és dokumentumokat foglaltak le. Szeptemberben megrohamozták a Nyílt Oroszország Alapítvány árvák számára létesített bentlakásos iskoláját Moszkva mellett. Felfegyverzett férfiak tépték ki a számítógépeket a hálózatból, és kobozták el a gyerekek laptopjait. Találkozót kértem Putyintól, hogy magyarázatot kapjak, de közölték, hogy az lehetetlen. Korábban akármikor akartam, mindig tudtam vele találkozni, még akkor is, amikor viszonyunk nem volt

felhőtlen, így az elutasítás egyértelmű jelzése volt annak, hogy a dolgok komolyra fordultak. Helyette az FSZB igazgatójával, Nyikolaj Patrusevvel tudtam találkozni, akinek teljességgel elfogadhatatlan „kompromisszumos" ajánlata is arra utalt, hogy a válság a csúcspontjához közeleg. Szóltam a kollégáimnak és társigazgatóimnak a Jukosz-ban, hogy hagyják el Oroszországot, amíg erre lehetőségük van, ám én maradok. Október elején Washingtonban az Amerikai–Orosz Üzleti Tanács vendége voltam, és felhasználtam az alkalmat, hogy beszéljek az egész világnak a küzdelemről, amely a demokrácia és a zsarnokság, a liberális reformok, valamint az elzárkózáshoz és az elnyomáshoz való visszatérés között zajlik a hazámban:

> „Biztosan hallották már azt a kijelentést, hogy a jelen események egyik kiváltó oka az én politikai aktivizmusom volt... Ám most az előttünk álló kérdés sokkal nagyobb, és az előttünk álló választás is távolba mutatóbb: ezeréves történelme során először Oroszország demokratikus ország lesz, vagy folytatja évezredes autoritárius útját? Oroszország nem válhat gazdasági értelemben modern társadalommá anélkül, hogy demokratikus értelemben is azzá válna."

Kisebb szünetet tartottam, majd tisztázni akartam a tétet:

> „Oroszország kritikus ponthoz ért. Az orosz társadalomnak dönteni kell arról, hogy az ország milyen úton haladjon tovább. Milyen fejlődési modellt választunk országunknak: az autoritáriusat, vagy a civilizált modern államét? Nagyon remélem, hogy helyes döntést hozunk. A külföldi befektetések ebben nagy segítségünkre vannak. Amikor tíz év múlva az eltelt újabb évtizedet ünnepeljük majd, már tudni fogjuk a választ arra, hogy milyen utat választott Oroszország. Nagyon remélem – és ez mindannyiunk közös érdeke –, hogy jól választ."

2003. október 25-én vettek őrizetbe egy szibériai repülőtéren, az egyik üzleti utam tervezett műszaki útmegszakításakor. Szabadságom utolsó napján Tomszkban azt kérdezte tőlem egy újságíró, hogy mi lehet a Jukosz elleni kremli támadások mögött, amire válaszul megpróbáltam elmagyarázni, hogy valójában egy proxy küzdelem zajlik nagy hatalmú emberek között, akiknek eltérő elképzeléseik vannak Oroszország jövőjéről. „Nem azért támadnak bennünket, amit tettünk. Az olyan független erők, mint a Jukosz, a puszta létezése az, amit fenyegetésnek vesznek. Olyan politikusokra gondolok, akik leragadtak a régi idők gondolkodásában. Nem akarok senkit néven nevezni, de komoly meggyőződésem, hogy ez az egész ügy a Putyin környezetében megtalálható frakciók egymás elleni küzdelmének eredménye."

Az ellenem folyó eljárás két ideológia közti politikai erőpróbává vált. Engem a Kreml megmaradt liberálisai támogattak, akik hittek a szabadpiaci gazdaság értékeiben, köztük Kaszjanov, Volosin és a fő gazdasági tanácsadó, Andrej Illarionov. A hitelességüket tették kockára azzal, hogy kiálltak az ellenem fabrikált vádakkal szemben, ám a szilovikok túljártak az eszükön. A politikailag motivált elmarasztaló ítélet és a börtönbüntetésem, amelyről, mint utólag

megtudtam, személyesen Putyin* döntött, egyben megpecsételte a kremli liberálisok sorsát is. Testületileg vagy lemondtak, vagy kirúgták őket, és ezzel Oroszország liberális jövőjének reménye elszállt. Innentől kezdve a stratégiai iparágakat Putyin cimborái ellenőrizték: saját meggazdagodásuk érdekében használták fel őket, és inkább konfrontálódtak a Nyugattal, mintsem erősítették volna az együttműködést, ami biztosan nem vált az orosz társadalom hasznára. Putyin küldetése, hogy „újra naggyá tegye Oroszországot", a nemzetközi kapcsolatok bekeményedéséhez vezetett, Moszkva retorikája egyre harsányabbá vált, Oroszország szomszédai pedig, az olaj- és földgázvezetékek túszaiként, váltságdíjat lettek kénytelenek fizetni. A Kreml a belső ellenzékkel szemben is egyre keményebben lépett fel, az ellenem folytatott kirakatper elrémisztette a független figurákat attól, hogy a politika színpadára lépjenek, míg azok az egyszerű emberek, akik tiltakozni próbáltak vagy épp ellenzéki mozgalmat szerveztek, a rendőri gumibotok rossz végén találták magukat.

2003 októbere a szilovikok győzelmét jelentette. Szecsin és Viktor Ivanov által sarkallva Putyin nekifogott, hogy visszaállítsa az állami ellenőrzés fejlődést akadályozó modelljét, amely Oroszország múltját besötétítette; a gazdaságot alávetett helyzetbe hozta, a demokratikus szabadságot és a személyes jogokat elnyomta. Nemcsak a Jukosz-t, de a Nyílt Oroszországot is meg akarták semmisíteni, és ugyanez a sors várt más jótékonysági és civil szervezetekre is, amelyek felkeltették a Kreml gyanakvását. A civil társadalmat a minimálisra igyekeztek visszaszorítani, a sajtót, majd idővel a közösségi médiát állami

* Ezt már a börtönben tudtam meg. Ügyvédeim közvetítették az információt, amely Putyin egyik barátjától származott. *(A szerző megjegyzése.)*

felügyelet alá vonni, és az egykor jelentőséggel bíró parlamenti és kormányzói választásokat beszüntetni. Jelcin elnöksége végén a gazdasági élet nem függött közvetlenül a Kremltől, ám Jelcint követően ez a függés lett minden cég működésének elfogadott feltétele.

A szilovikok a Jukosz-t választották eszközül, hogy demonstrálják ezeket a változásokat. Nemcsak azért esett ránk a választásuk, mert a zsákmány felmérhetetlen volt, de azért is, mert a Jukosz minden olyasmit képviselt, amit a szilovikok gyűlöltek. Nyilvános, transzparens, a feddhetetlenség nyugati normáit követő cég voltunk, nem merültünk el a korrupcióban, továbbá kiálltunk a nyugati gazdasági rendszerbe való integráció elmélyítése mellett. A Jukosz-hoz hasonlóan én magam is elkötelezett voltam a nyugati értékek mellett. Jótékonysági szervezeteket alapítottam, előmozdítottam az oktatás fejlesztését, Oroszország intellektuális potenciáljának megőrzését, beleértve az ország modernizálását és számítógépesítését. Támogattam kínai kapcsolataink megerősítését azzal, hogy a Jukosz szibériai olajmezőitől kőolajvezetéket építettünk. Kezdeményeztem amerikai partnercégek részvételét az orosz gazdaság nyugati terjeszkedésében. Putyinnak ezek egyike sem tetszett. Az ő üzleti modellje arról szólt, hogy a cégeket és azok vezetőit rövid pórázon tartsa.

Mind a Novoszibirszkben őrizetbe vevő FSZB-kommandó tagjai, mind a főügyészségen kihallgató nyomozók, mind a Matrosszkaja Tyisina börtön őrei kifogástalanul udvariasan viselkedtek velem, időnként szomorú pantomimmel jelezve a rájuk kényszerített szerepről való véleményüket. A helyettes ügyészségi nyomozó láthatóan meg volt döbbenve a vád képtelenségén, amikor felolvasta nekem a vádpontokat: lopás, csalás, céges és személyes adóelkerülés, „1 milliárd dollárt meghaladó kár okozása az orosz államnak".

Ezek csak az első lépések voltak egy olyan bírósági tárgyaláshoz vezető úton, ahol még abszurdabb dolgokkal vádoltak meg. Október vége előtt az energetikai minisztérium bejelentette, hogy felülvizsgálják a Jukosz kőolaj-kitermelési engedélyeinek érvényességét, és a főügyészség befagyasztotta a cég részvényeinek 44 százalékát. Ez volt a posztszovjet korszak első olyan esete, amikor egy magáncég részvényeit befagyasztották, zavaros korszak eljövetelét jelezve az orosz politikában. Üzletpárti személyek tiltakozásának hullámai figyelmeztettek otthon és külföldön is arra, hogy a jelek szerint a Kremlben a régi típusú szovjet elnyomáshoz térnek vissza. Az Egyesült Államok szenátusa egyhangú határozatban követelte, hogy Oroszország biztosítsa a Jukosz letartóztatott igazgatóinak törvényadta jogait. „Sandy" Vershbow moszkvai amerikai nagykövet figyelmeztette a Kremlt, hogy a letartóztatások negatív hatással lehetnek a külföldi befektetésekre, és valóban, a moszkvai tőzsdén egy nap alatt tíz százalékkal zuhantak be a részvényárfolyamok.

2003 októberében Oroszország leggazdagabb embere voltam. Az orosz gazdaság legfontosabb ágazatának legjelentősebb cégét vezettem. Neves filantrópként ismert voltam társadalmi tevékenységemről otthon és külföldön egyaránt. Mindezt nem dicsekvésből mondom, hanem annak jelzésére, mit is jelentett a letartóztatásom Putyin számára. Személyes, de elsősorban politikai kérdés volt neki.

Pontosan tudtam, miért teszi mindezt Putyin. Megkérdőjeleztem a tekintélyét, és ez az, amit egy autokrata sosem engedhet meg. A diktátorok tekintélye sosem a választók szabad akaratából történő legitim felruházásból fakad, hanem saját legyőzhetetlenségük mítoszának kifejlesztéséből. Mindaddig, amíg Putyin képes elhitetni az orosz

néppel, hogy az uralma megkérdőjelezhetetlen – és ezt fenyegetéssel, manipulációval, valamint a nyílt erőszak növekvő felhasználásával el is éri –, bízhat abban, hogy hatalomban marad. De amint engedi, hogy a tévedhetetlenségét megkérdőjelezzék, azt kockáztatja, hogy a túlélését garantáló mindenhatóságérzet aláaknázódik.

Mindezek alapján nem ért meglepetésként a letartóztatásom. Ami meglepett, az a rá következő és megmagyarázhatatlan megkönnyebbülés érzése volt. Utólag már látom, miért éreztem így. Hónapokon keresztül folyamatosan ott volt bennem a várakozás, hogy a letartóztatásom elkerülhetetlen. Megpróbáltam országom politikai sodródását megakadályozni. Nem voltam ebben egyedül, de én voltam a fókuszban. A Kreml hagyott időt, hogy külföldre menjek, abban a reményben, hogy nem térek vissza. De én úgy éreztem, haza kell jönnöm, és hazatértemet követően megkezdődött a visszaszámlálás. Szóval mondhatni, hogy jelentős teher került le a vállamról. Tudtam, hogy eljönnek értem, hogy véget kell vetni a színjátéknak, és jön a végjáték.

A letartóztatásomat követő első hetekben a bizonytalanság volt a legnehezebb. Nem volt azzal bajom, hogy a börtöncellámat igazi nehézsúlyú bűnözőkkel kellett megosztanom. A többségük kedves volt velem, kíváncsiak voltak rá, miként került egy magamfajta váratlanul az ő börtönükbe. Az sem zavart, hogy minden alkalommal, mielőtt kihallgatásra kísértek, hátrabilincselték a kezemet. Megbékéltem a börtönkoszttal, az ágyi poloskákkal, még azzal a ténnyel is, hogy cellatársaim közt biztosan voltak besúgók is. Ám az a tudat, hogy a családomnak és a barátaimnak gondjaik lettek miattam, nagyon is zavart. Inna rendszeresen kiállta a börtön előtti sort, hogy élelmiszercsomagokkal javítsa fel a börtönkosztot. Anyám, Marina és

apám, Borisz órákig álltak a bíróság előtt, hogy a meghallgatásom napjain pár pillanatra megérinthessenek, amíg a rabszállítóból bevezettek a bíróság épületébe. Inna a gyerekekkel a Moszkva melletti Zsukovkában álló családi házunkban élt, és kétségbeesetten próbálta meggyőzni őket – ahogy saját magát is –, hogy minden rendbe fog jönni, hogy nemsokára szabadon bocsátanak. Arra kértem a szüleimet, költözzenek hozzájuk, hogy segíthessenek nekik.

Eleinte egyedül voltam egy nagy méretű cellában, de nemsokára más letartóztatottakat is betettek mellém. Ők azonnal létrehozták a maguk ellátási láncát, amelyen keresztül levelek, vodka, cigaretta és étel jelent meg a cellánkban. Több ismerőssel is találkoztam, így a velem szemben lévő priccs gazdájával is. Meglepődve láttam, hogy azok közül, akikkel korábban elvesztettem a kapcsolatot, milyen sokan nem külföldre távoztak, hanem itt voltak a börtönben.

Nem idegeskedtem, de aggódtam, hogy valamit belerakhatnak az ételembe – jól emlékeztem Picsugin esetére a pszichotróp drogokkal –, ezért nem voltam hajlandó megenni vagy meginni semmit, amit a börtönőröktől kaptam. Mindaddig csak a csapból ittam vizet, míg fel nem fogtam a helyzetemet. Ez három hetembe került. Ma már azt mondanám, az a tudás, hogy miként kell viselkedni fogságban vagy túszként, roppant hasznos. Mindenkinek, aki Oroszországban üzlettel, politikával vagy társadalmi aktivizmussal akar foglalkozni, csak ajánlani tudom e tudás elsajátítását, mert bármikor szükség lehet rá.

A legfontosabb, hogy ne kínozd magad a korai szabadulás reményével, ahogy amiatt sem szabad aggódni, hogy mit nem tudtál még befejezni, amíg szabadlábon voltál. Csak azt szabad kimondani, amit tudatosan közölni akarsz; csak a saját érdekedben beszélj, semmi

másról. Meglepő, hogy a letartóztatásodat követően mi mindent fordíthatnak ellened mindabból, amit akaratlanul elárultál. Nem nagyon emlékszem, mi mindent kértem otthonról. A legtöbb megszokott dolog nélkül elvoltam, de könyveket, füzeteket és tollakat kértem, amilyen gyorsan csak lehetett. Hosszú harcra, hosszú bent töltendő időre készültem.

Letartóztatásom nagy zavarodottságot okozott a Kreml legmagasabb szintjein. Putyin kabinetfőnöke, Alekszandr Volosin október 30-án a letartóztatásom elleni tiltakozásként lemondott tisztségéről. A helyét gyorsan elfoglalta Dmitrij Medvegyev, aki akkoriban a széles közvélemény előtt ismeretlen fiatal technokrata volt, és akinek az első dolga az volt, hogy kritikával illette a Jukosz részvényeinek befagyasztását. Az országos közszolgálati televízióban kijelentette, hogy a rendvédelmi szervek néha túlságosan is hajlamosak „az adminisztratív túlbuzgóságra, miközben nem gondolják át cselekedeteik következményeit a gazdaságra, és nincsenek tekintettel a felháborodásra, amit az országos politikában keltenek". Medvegyev azt is megkérdőjelezte, hogy a Jukosz részvényeinek lefoglalása „jogilag hatékony" volt-e, amely megjegyzése némi reményt keltett, hogy a konfliktus talán békésen is rendezhető lesz. Olajágnak, a béke jelének tűnt, és úgy döntöttem, elfogadom. Legfőbb célom az általam felépített cég megmentése és az ott dolgozók megvédése volt; ha a lemondásom elősegíti ezt, kutya kötelességem megtenni. Ezért az alábbi nyilatkozatot írtam börtöncellámban:

> „Évekkel a fejembe vettem, hogy olyan nemzetközi energetikai céget hozok létre, amely a világgazdaság egyik vezetője lesz. Ám a mára kialakult helyzet arra késztet,

hogy félretegyem a Jukosz fejlesztésében való személyes részvételemre vonatkozó terveket. Cégvezetőként mindent meg kell tennem azért, hogy az engem és az üzlettársaimat sújtó csapásoktól megóvjam dolgozóinkat. Elhagyom a céget... Mi voltunk az első olyan orosz cég, amely következetesen alkalmazta a pénzügyi átláthatóság és a társadalmi felelősség üzleti modelljét. Nemzetközi sztenderdeket vezettünk be a cégirányításban. Mind az orosz, mind a globális piacon teljes hitelességet értünk el... Az idei évben a cég által a kormányzatnak befizetendő adók összege meg fogja haladni az 5 milliárd dollárt. Évente több mint 100 millió dollárt költöttünk jótékonysági célokra... A továbbiakban a Nyílt Oroszország elnökeként egy nyitott és valóban demokratikus orosz társadalom felépítésének szentelem magam... Akárhol is fogok a továbbiakban dolgozni, minden erőfeszítésemet Oroszországnak fogom szentelni, amelynek nagyszerű jövőjében mélyen hiszek."

Visszavonulásommal egy időben lemondtam a céges részvényeimről is. Helyettesemnek, a ma már Izraelben élő Leonyid Nyevzlinnek adtam át őket, és értesítettem a Kremlt, hogy örömmel fizetem meg személyes vagyonomból a cég adóelmaradásait, ha az segít magát a céget megmenteni.

Putyin fondorlatos játszmát űzött. Mihail Kaszjanovon és másokon keresztül továbbra is békülékeny üzeneteket küldött, azt sugallva, hogy az egész ügy csak félreértés, és hamarosan rendeződik. De valójában csak szórakozott velünk. Ugyanezen idő alatt Igor Szecsin

nem ismert kegyelmet. Szecsin és a szilovikok elszánták magukat arra, hogy a saját céljaiknak megfelelően tönkreteszik a Jukosz-t. Véget akartak vetni a szabadpiacnak és a magántulajdonnak, hogy visszatérjenek az állami dominanciához, pontosabban ahhoz, hogy ők ellenőrizhessék a gazdasági életet; meg akarták alázni a Kreml megmaradt liberálisait, annak demonstrálásával, hogy ez utóbbiak képtelenek megakadályozni a történteket; és ami ennél is fontosabb, saját egyéni kapzsiságuk is ezt diktálta. Putyin személyesen irányította a műveletet, Szecsint és Viktor Ivanovot bízta meg a piszkos munka elvégzésével. Szétzúzta a Jukosz-t, és annak vagyonát a bűntársainak adta át. Nem sokkal azt követően, hogy Szecsint kinevezték az elnökének, az állami Rosznyefty olajvállalat bekebelezte a Jukosz-t. A Jukosz beolvasztásával a Rosznyefty az iparág óriása lett, Szecsin pedig teljes ellenőrzést szerzett a cég profitja fölött.

Ám a Jukosz ügyében nem kizárólag az óriási pénzügyi érdek volt a fontos, nem csak az elvesztett és elnyert nagy vagyon volt a tét. Nemcsak személyes drámákról, börtönben és büntetőtelepen elvesztegetett évekről, elvesztett egészségről, boldogságról, esetenként életekről szólt ez az ügy, hanem végső soron a döntő szerepet játszotta a liberálisok és az új keményvonalasok közti harcban. Olyan ügy volt, amely demonstrálta az utóbbiak apoteózisát, és az előbbiek totális vereségét. A Jukosz ügyét követően az ország egyre inkább hátat fordított a Jelcin-korszak liberalizmusának, a Nyugat felé való nyitásnak. A nacionalista, konzervatív erők megrendíthetetlen felemelkedését is jelezte a történet, azokét az erőkét, amelyek úgy hitték, hogy a gazdasági szabadságot, valamint az egyéni jogokat alá kell vetni az állam érdekeinek, és hogy Amerika és Nyugat-Európa nem természetes partnerei, hanem természetes ellenségei Oroszországnak.

2004 februárjában, négy hónappal letartóztatásomat követően Putyin bejelentette, hogy felmentette Mihail Kaszjanov miniszterelnököt és a teljes kormányt. Mint mondta, a közelgő elnökválasztásra való tekintettel tartotta szükségesnek a régi kormánnyal való végleges szakítást.

10. FEJEZET

A TÁRGYALÁS

Ezer éven át Oroszország két eltérő társadalmi és kormányzati modell között ingadozott. Európa és Ázsia közt földrajzilag megosztva, az orosz mentalitás is kettéhasadt Kelet és Nyugat között, a liberális, piacorientált nyitottság európai modellje, valamint a hatalom képviselőit a törvények fölé helyező, az isteni akarat vagy a nép diktatúrája nevében, de mindig a nyers erőszak alapján uralkodó autokratikus kényszer „keleti" modellje mentén. A művelt oroszok, az úgynevezett értelmiség hagyományosan Nyugat felé fordult, ám az ország a korai történelme során magába szívott szilnaja ruka, a központosított hatalom vasökle mint kormányzati forma jelenléte mindig rendkívül erős maradt.

A 19. századi értelmiséget taszította a cárizmus önkényuralmi jellege. Az író Pjotr Csaadajev az 1237-től 1480-ig tartó hosszú mongol megszállásnak tulajdonította, hogy Oroszország képtelen a nyugati demokratikus elveket utánozni. Csaadajev érveiből, miszerint Oroszországnak határozott fordulatot kell végrehajtania a Nyugat

jogi és társadalmi igazságossági értéke felé, alakult ki az úgynevezett nyugatosok (zapadnyikok) befolyásos iskolája. Ám ezzel egyidejűleg egy nem kevésbé befolyásos mozgalom is kibontakozott, épp Csaadajev elképzeléseit cáfolandó, amely azt hirdette, hogy vissza kell térni az „orosz értékek": a pravoszlávia, a kollektivizmus és a nacionalizmus felsőbbrendűségéhez. Ezek az úgynevezett szlavofilek nacionalisták és konzervatívok voltak, akik a cári önkényuralmat támogatták.

A szlavofilek Oroszország erejét sajátos történelmi küldetésében, valamint a kollektív intézményekben látták, amelyek a dekadens, individualista Nyugattal szembeni előnyeit biztosították. Dosztojevszkij az 1870-es években így fogalmazott: „Bár Oroszország nincstelen és kaotikus, mégis egy emberként áll előttünk. Mind a nyolcvanmilliónyi lakosa osztozik egy lelki közösségben, amely nem létezik és nem is létezhet máshol Európában." A szlavofilek Nyugat-ellenesek voltak abban az értelemben, hogy elvetették az európai társadalmi értékeket, és elítélték Nagy Péter cár kísérleteit, amelyek ezek bevezetésére irányultak. Egy önkényuralmi, pravoszláv társadalom régi modelljében hittek, ahol mindenki tudja a maga helyét, és senki sem kérdőjelezi meg az önkényuralom hatalmát. A szlavofilek Oroszország morális felsőbbrendűségét hirdették, és azt, hogy meg kell előzni a nyugati eszmék fertőzését, újra felfedezték maguknak a „Szent Oroszország" mítoszát, és hogy Oroszország Istentől rendelt küldetése a világ megmentése. A keresztes lovagokhoz méltó meggyőződés, miszerint Oroszország küldetése nem más, mint a világ többi részét megtanítani arra, miként kell élniük, alapvetően jellemezte a 19. századi szlavofil tanításokat, majd a 20. századi messianisztikus kommunizmusban született újjá.

2003-ban tisztán láttuk, ahogyan az inga az egyik történelmi modelltől a másik irányába lendült ki: korszakos politikai súlypontváltás zajlott le a nyíltság nyugatos eszméitől, a részvételi kormányzattól, a szociális garanciáktól a szlavofilek orosz nacionalizmusának dicsőítése, az izolacionalizmus és a kvázi-feudális önkényuralom irányába. A Jukosz vezetői, akik átvették tőlem az irányítást, meglepő húzással léptek fel a Putyin Kremljében eluralkodó új despotizmus ellen. Bár tudták, hogy a céget érintő adóelkerülési vádak megalapozatlanok, konstruktív javaslatot tettek a patthelyzet feloldására, és hónapokat töltöttek a Kremllel való tárgyalásokkal. Ám az adócsalási vádak 1 milliárd dollárról hirtelen 3,5 milliárdos károsszegre nőttek, aztán 5 milliárdra, hogy a végén elérjék a mesebeli 20 milliárd dollárt. Amikor a Jukosz beleegyezett, hogy kifizeti a cégen követelt 1, majd később a 2, sőt akár a 20 milliárd dollárt, az államügyész egyszerűen előállt egy magasabb számmal. Egyértelmű volt, hogy Putyinnak nem érdeke az ügy rendezése.

A Kreml által irányított adóügyi minisztérium újabb és újabb jogi koncepciókat talált ki, amelyek kizárólag a Jukoszra vonatkoztak, és amelyek mentén megállapította a kiegészítő adók és a büntetések tételeit. Emellett jogellenesen érvényesítették az orosz adótörvényeket, többek közt visszamenőleges hatállyal hozzárendelték a Jukosz kereskedelmi leányvállalatainak hasznát az anyavállalathoz, méghozzá magasabban megállapított adókulccsal. Így a Jukosz 2000 és 2004 között felhalmozott állítólagos adóhátraléka végül meghaladta a 30 milliárd dollárt. Ahogy az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének egy 2005 januárjában közzétett elemzése fogalmazott, „a Jukosz-ra – többek között utólag – kivetett adóteher mintegy háromszorosan meghaladta az orosz versenytársaira

kivetetteket", továbbá „a cég 2002-es adóterhe meghaladja az egész éves forgalmát".

2004. áprilisban a Jukosz két napot kapott, hogy rendezze az újraszámított 2000-es adótartozását, ám az adóhivatal még várni sem volt hajlandó: azonnali hatállyal befagyasztották a cég minden számláját, vagyonát, ellehetetlenítve, hogy a Jukosz fizessen, még ha közben meg is támadja a döntés törvényességét. A hamis vádakon alapuló hátralékos adókövetelések, valamint az irreális fizetési határidők ahhoz vezettek, hogy 2004 júniusában végül lefoglalták a Jukosz egyik koronaékszerét, a Juganszknyeftegazt (JNG). 2004 novemberében az orosz hatóságok bejelentették, hogy a JNG-t a következő hónapban elárverezik. Ez a döntés ellentmondott az orosz törvényeknek, amelyek szerint előbb a nem alapvető eszközök kerülhetnek eladásra adótartozások rendezése céljából, és csak azt követően kerülhet sor az alapvető vagyontárgyak elárverezésére. A Jukosz felajánlotta az adóhivatalnak, hogy leadja a Szibnyeft részvényeit, ezzel lehetővé téve az adóhátralékok kifizetését oly módon, hogy azzal a cég alaptevékenységét nem veszélyeztették volna, ám a hatóságok elutasították a felajánlást.

Elvétele idején a JNG adta a Jukosz termelésének mintegy 60 százalékát. A cégvezetés 16,1 és 22,1 milliárd dollár közé becsülte az értékét, míg az orosz hatóságok által megbízott vagyonbecslő, a Dresdner Kleinwort Wasserstein 14,7–17,3 milliárd dollár közötti értéket állapított meg. Ám az igazságügyi minisztérium kijelentette, hogy az árverésen legfeljebb 10,4 milliárd dollárért kelhet el a cég.

A JNG eladásának megakadályozására a Jukosz csődvédelmi eljárást indított az Egyesült Államok Texas Déli Körzetének Csődbíróságán. A texasi bíróság ideiglenes végrehajtási felfüggesztésről

döntött, kimondva, hogy „a súlyos bizonyítékok alapján nagymértékben valószínűsíthető, hogy a Jukosz-ra kirótt adók megállapításának, majd azok végrehajtásának módja nem felelt meg az orosz törvényeknek". A bíróság továbbá azt is megállapította, hogy „a felperes JNG részvényeit – két független befektetési bankár becslései alapján – azok valódi értékének mintegy feléért kívánják eladni".

A bíróság döntése ellenére az árverést 2004. december 19-én megtartották. Az egyetlen licitáló az iparági szereplők előtt teljességgel ismeretlen, rejtélyes Bajkál Pénzügyi Csoport volt, amelyet, mint kiderült, két héttel korábban alapítottak. A cég bejegyzett alaptőkéje 300 dollár volt, és egy tveri italboltba jegyezték be. Ennek ellenére Putyin lelkes támogatásáról biztosította a Bajkál Pénzügyi Csoportot, kijelentve, hogy „annak részvényesei az energiaüzlet résztvevői évek óta... és jó viszonyt kívánnak kialakítani olyan más orosz energiacégekkel, amelyek szintén érdekeltek a kérdéses erőforrásban". Tőkehiánya ellenére a Bajkál Pénzügyi Csoport valahogyan mégis képes volt produkálni a szükséges 1 milliárd dolláros letétet, hogy részt vehessen az árverésen, majd kifizetni további 8,8 milliárd dollárt a JNG-ért, hogy realizálja a versenytársak nélkül zajlott árverés kihirdetett eredményét. A rejtély két hét múlva oldódott meg, amikor kiderült, hogy a Bajkál Csoportot felvásárolta az Igor Szecsin elnökölte, állami ellenőrzésű Rosznyefty, ismeretlen összegért.

A Kreml legfőbb gazdasági tanácsadója, Andrej Illarionov – aki ekkor még a posztján volt – az év csalásának nevezte a JNG törvénytelen kisajátítását, kijelentve, hogy ezek után „nem maradt tere sehol Oroszországban a szabad gazdaságnak", és maga Oroszország „megszűnt politikailag szabad országnak lenni". 12

hónappal később, amikor végül lemondott, megerősítette korábbi kijelentéseit. „Oroszország más ország lett. Többé nem demokratikus ország. Többé nem szabad ország." Illarionov megerősítette, hogy lemondása tiltakozás volt az ellen, hogy Putyin legbelsőbb köre elsikkasztott több milliárd dollárt a Rosznyefty profitjából. Oroszországot egy korrupt, autoritárius elit vezeti, mondta. „Egy dolog egy csak részben szabad országban dolgozni. Más dolog, amikor a politikai rendszer megváltozik, és az ország megszűnik szabadnak és demokratikusnak lenni."

2006 júniusában a Kreml csődgondnokot nevezett ki a Jukosz megmaradt divízióinak irányítására, és összehívták a hitelezők gyűlését. A közgyűlésen a Jukosz előterjesztett egy szerkezetátalakítási tervet, amely lehetővé tette volna, hogy a társaság teljesítse a kötelezettségeit, és – az emelkedő olajárak fényében – folytathassa a működését. A tervezetet a Kreml visszautasította, ezzel is jelezve, hogy az orosz hatóságok nem érdekeltek a Jukosz-szal való kiegyezésben. 2006 augusztusában egy orosz bíróság a JUJKOSZ-t fizetésképtelennek nyilvánította. A szerkezetátalakítási terv visszautasítása a cég megmaradt vagyonelemeinek pánikszerű piacra dobásához vezetett. Ezek közé tartozott a Tomszknyeftyegaz (beleértve az angarszki és az acsinszki kőolaj-finomítókat) és a Szamaranyeftyegaz (három másik kőolaj-finomítóval) is. A vagyonelemek többségét – jóval a piaci ár alatt – a Rosznyefty szerezte meg.

Ezt követően a Rosznyefty a JNG-ben való részesedését hozzácsatolta az elsődleges részvénykibocsátási csomagjához (IPO) a londoni tőzsdére való belépésekor. Ahogyan a *Financial Times* rámutatott, a Jukosz kitermelő- és finomítóüzemeinek kisajátításával a Rosznyefty Oroszország nyolcadik legnagyobb olajcégéből, amely korábban 6

milliárd dollárt ért, a legnagyobb orosz olajcéggé vált, 90 milliárd dollár piaci értékkel. A Rosznyefty a JNG kivásárlását „a modern orosz történelem legnagyobb üzletkötésének" nevezte.

A Jukosz részvényesei egyetlen árverés bevételéből sem részesültek, mivel a cég kötelezettségeit nagyon gondosan úgy számolták ki, hogy megegyezzenek a végeladásból befolyt összegekkel, így a részvényeseknek nem maradt kifizethető osztalék. Csak az amerikai befektetők 7 milliárd dollárt veszítettek ily módon. 2007 novemberében a Jukosz felszámolása befejeződött, és a céget törölték az oroszországi cégjegyzékből.

2004 nyarának elején állítottak bíróság elé, Platon Lebegyev barátommal és üzlettársammal közösen. Oroszországban, ahogy a világban is, általános volt a vélekedés, hogy az ellenünk felhozott vádak hamisak, és az egész ügy politikailag motivált koncepciós per. Az Emberi Jogok Európai Bíróságát felügyelő Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése bizottságot hozott létre a tárgyalás jogszerűségét kivizsgálandó. Ennek elnöke, az egykori német igazságügy-miniszter, Sabine Leutheusser-Schnarrenberger szókimondó volt összefoglalójában:

> „Számos körülmény vezetett minket arra, hogy politikai motivációt véljünk az ügy mögött. Hodorkovszkij az egyetlen oligarcha, aki tavaly október óta börtönben ül. Komoly ellenérvek szólnak a rá kivetett adóhátralékokkal szemben. Más cégekkel Oroszországban semmi hasonló sem történik. Mindezek a körülmények arra utalnak, hogy nem a joguralom, hanem a politika az,

ami az ügyet mozgatja. Komoly vádak hangzottak el azt illetően, hogy a letartóztatáskor, majd a börtönben sérültek az emberi jogok, különösen ami a Jukosz ügy letartóztatottjainak orvosi ellátását illeti. Hogy egy gazdasági vezetőt előzetes letartóztatásban tartanak kilenc hónapig, miközben nem áll fenn a külföldre menekülésének veszélye, hogy a bírósági meghallgatásokon ketrecben tartják, mint valami állatot, igen aggodalmas."

A bizottság a Jukosz ügy tágabb demokráciaellenes veszélyeire is felhívta a figyelmet:

„Igen komolyan aggódom a joguralmat, a demokráciát általában, valamint a civil társadalmat érintő fejleményekkel kapcsolatban. Összességében úgy hiszem, rendkívül veszedelmes fejleményeknek vagyunk szemtanúi, a demokráciától, a jogállamiságtól való eltávolodásnak. Hiszem, hogy Putyin tudomására kell hoznunk: ha továbbra is így folytatja, ha a politikáját továbbra is az igazságszolgáltatás köntösével takargatja, akkor nem folytathatjuk üzleti kapcsolatainkat."

Leutheusser-Schnarrenberger egy formális jelentést is kiadott, amely dokumentálta, hogy Oroszországban „súlyosan megsértik" az Európai Emberi Jogi Egyezmény paragrafusait, és arra a következtetésre jutott, hogy a „Jukosz vezetőit önkényesen szemelték ki, hogy egy szókimondó politikai ellenfelet gyengítsenek, hogy

más gazdag embereket megfélemlítsenek, és hogy visszaszerezzék az ellenőrzést a gazdasági eszközök felett". Azért tartóztattak le, mert a sokunk által kívánt demokratikus, Nyugat-barát, internacionalista jövő ikonikus figurájának tekintettek, miközben Putyin és ex-KGB-s kollégái az önkényuralomhoz való visszatérésért szervezkedtek.

A televízióban is közvetített 2003. februári kremli összecsapásunkon a hatalmas kormányzati korrupcióról szóló beszámolómra Putyin azzal vágott vissza, hogy én magam is tisztességtelen előnyre tettem szert a Jukosz privatizálása során. Ugyanakkor az ellenem felhozott vádakban sehol nem említették a Jukosz magánosítását. Ehelyett a Menatep csoport rég elfeledett, 1990-es évekbeli üzleti ügyeihez kapcsolódó vádakat hordtak össze. Szerepelt köztük az Apatit műtrágyagyártó cég privatizációja, a termékei forgalmazása, továbbá a Műtrágya-, Rovar- és Gombaölőszer Kutató Intézet privatizációja; speciálisan szabályozott zóna használata, ami hozzájárult a Jukosz adóterheinek csökkentéséhez; az egyéni vállalkozóként való regisztráció alkalmazásának adóvonzatai; valamint a Jukosz-nak a Moszt* Médiavállalatba történt befektetése.

A vád érvelése szembetűnően gyenge lábakon állt a tényeket és a számadatokat illetően, inkább a törvény félreértelmezésén és félremagyarázásán alapulva követelte elmarasztalásunkat, bizonyíthatatlan nyilatkozatokra, valamint rosszindulatú sejtetésekre hagyatkozva a meggyőző és releváns bizonyítékok vagy szakértői elemzések helyett. Ezek egyike sem számított egy szemernyit se ügyünkben, természetesen, hiszen a bírók nem is szándékoztak

* Jelentése: híd. *(A ford.)*

a tények alapján dönteni. A szerepük annyi volt, hogy eljátsszák a független igazságszolgáltatást, miközben valójában arra vártak, hogy a Kremlből telefonon lediktálják nekik az ítéletet. A vád már a tárgyalást megelőzően tudta, hogy megnyeri az ügyet, de még így is, hogy minden előnyt kihasznált, volt elégszer alkalma bizonyítani szakmai hozzá nem értését, a gazdasági jog alapfogalmaival kapcsolatos siralmas tudatlanságát. A bírók hozzáértése hasonló szintű volt, megalapozatlan kijelentéseket tettek, amelyek csak az ügyészek gondolatmenetét visszhangozták, figyelmen kívül hagyták a hatályos orosz törvények nyilvánvaló megsértését, és megfontolni sem voltak hajlandók a védelem legmegalapozottabb érveit sem. A védelem nagyszámú bizonyítékait egyszerűen elvetették, miközben egész bekezdéseket másoltak át a vádbeszédből az ítéletbe.

Európai intézmények független megfigyelői összeszedték a bíróság jogsértéseit a tárgyalás alatt. Sabine Leutheusser-Schnarrenberger így írt ezekről:

> „Az eljárási jogsértések nagy száma és súlyossága már meghaladja azt a fokot, amikor ezeket egyszerűen a tapasztalat vagy a szakértelem hiányával magyarázhatjuk. Megbízatásom során súlyos problémák számos olyan példájával kellett szembesülnöm, amelyektől az orosz igazságszolgáltatás szenved. Ezek közé beleértem a rendszernek a korrupció iránti hírhedt nyitottságát, a védelem jogainak tiszteletben nem tartását, és különösen az ügyészség elsöprő befolyását a tárgyalásra, annak levezetésére."

A tárgyaláson jelen lévő megfigyelők által feljegyzett eljárási szabálysértések listája kiterjedt volt:

- A bíróság nem kezelte egyenrangúan a védelmet az ügyészséggel.
- A védelemnek nem biztosítottak elegendő időt álláspontja előterjesztésére, továbbá indítványaik és kérelmeik túlnyomó részét elutasították.
- Az ügyészség meg nem engedett bizonyítékokat terjeszthetett elő, például nem hitelesített dokumentumokat és illegálisan megszerzett anyagokat.
- A védelemtől megtagadták a vádat cáfoló, a felmentéshez vezethető bizonyítékok előterjesztését, mint például a kulcsfontosságú szakértői jelentésekét.
- Korlátozták a védelem számára a védelem tanúihoz intézhető kérdéseket, ahogyan a vád tanúihoz intézhető keresztkérdéseket is.
- Megtagadták, hogy a védelem keresztkérdéseket tehessen fel a vád szakértő tanúinak.
- Megtagadták a védelemtől a vád szakértőinek büntetőjogi felelősség alatti tanúkénti beidézését.
- Tanúkat zaklattak és befolyásoltak vizsgálatokkal, kihallgatásokkal, valamint házkutatásokkal, letartóztatásokkal és vizsgálatokkal való fenyegetésekkel, továbbá nem megfelelő bírói kérdésekkel.
- A bíróság az ügyészség nevében tett indítványokat.
- A bíróság az ügyészség nevében hallgatott ki tanúkat.
- A vádlottaktól megtagadták a hatékony ügyvédi segítséget, például az iratbetekintés akadályozásával, a bizalmas kommunikáció zavarásával, valamint az ügyvédek zaklatásával.
- Az ügyészség elzárt olyan bizonyítékokat, amelyek a vádlottak felmentését segíthették volna elő.

A további jogsértések közé tartozott a törvények szelektív és visszamenőleges alkalmazása – szelektív, mert ilyen szankciókra soha nem hivatkoztak a Jukosz-on kívül senki ellen, és visszamenőleges, mert a szóban forgó törvény nem létezett az állítólagos jogsértés idején.

Például az ügyészség vádpontjai között szerepelt, hogy a Jukosz egy speciálisan szabályozott alacsony adózású zónát használt az adóterhei csökkentésére – ezt a tényt soha nem titkoltuk, és ugyanezt a konstrukciót más orosz olajtársaságok is használták ugyanilyen célra. Valójában maga a Kreml ösztönözte a posztszovjet átalakulás idején az alacsony adózású zónák létrehozását a lemaradó területeken, a gazdasági tevékenység fellendítése érdekében. Az orosz adóhatóság kifejezetten ösztönözte a Jukosz-t ilyen típusú adóteher-csökkentési mechanizmusok alkalmazására. Az ügyészség most mégis bűnként olvasta a fejünkre ezt a gyakorlatot. Az adóhatóságok újból megnyitották a cég korábban már elfogadott és aláírt adó-visszatérítéseit a korábbi évekből. Úgy ítélték meg, hogy a regionális adómenedékek használata illegális – annak ellenére, hogy az orosz számvevőszék néhány hónappal korábban törvényesnek nyilvánította a gyakorlatot. Az adóhatóság egyik képviselője kifejezetten megerősítette, hogy a feltételezett jogsértések idején az adócsökkentés kérdéses módszereit széles körben alkalmazták és legálisnak tekintették, míg a vonatkozó törvényt csak később változtatták meg, az új szabályozás nem sokkal a tárgyalásom előtt lépett hatályba. Az Oroszországban működő többi olajtársaság is ugyanezeket a módszereket alkalmazta általános adóterhei csökkentésére, de csak a Jukoszt vetették alá adó-újramegállapításnak és vádemelésnek. Az OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) arra a következtetésre jutott, hogy a Jukosz elleni eljárás „a rendkívül szelektív bűnüldözés

esete", amely megmutatta, hogy „az erősen átpolitizált oroszországi bíróságok a végrehajtó hatalomnak és annak ügyészeinek vannak alárendelve".

Pontosan tudtuk előre, hogy Lebegyevet és engem minden vádpontban bűnösnek fog találni a bíróság, így a 2005 májusában ránk kiszabott kilencéves börtönbüntetés nem ért minket meglepetésként. Fellebbeztünk, mert nem volt okunk nem fellebbezni, de nem fűztünk nagy reményeket hozzá. 2005. szeptemberben egy egynapos tárgyaláson a bíróság elutasította a felhozott érveinket, miközben a büntetésünket kilencről nyolc évre csökkentette a szimulált nagylelkűség show-műsorában. A tény, hogy a bíróság képes volt mindössze néhány óra alatt áttekinteni egy több mint egy évig húzódó tárgyalás több száz kötetnyi bizonyítékát, csak a külső megfigyelőket lepte meg, az oroszok számára mindez teljesen érthető volt. A fellebbezést gyorsan lezavarták, hogy megakadályozzanak abban, hogy a közelgő parlamenti választásokra képviselőjelöltként benyújthassam a regisztrációhoz szükséges papírokat, mert akkor a választási kampány során a nyilvánosság középpontjába kerültem volna. Amikor udvariasan felhívtam a fellebbviteli bíró figyelmét arra, hogy a törvény szerint jogom van a bírósághoz fordulni, és jogom van ahhoz, hogy saját ügyvédem képviseljen, pánikot láttam a szemében, mielőtt megtagadta volna kérésemet azzal az elmés jogi oldalvágással, hogy „Nem Strasbourgban van!".

2003-as letartóztatásunktól számítva a börtönbüntetést, Platonnak és nekem 2011-ben kellett volna kiszabadulnunk, ám ez nyilvánvalóan nem felelt meg Putyinnak. 2009-ben újabb tárgyalást rendelt el ellenünk. Ezúttal azzal vádoltak meg, hogy 2003-mal bezárólag hat éven keresztül a Jukosz teljes olajtermelését – mintegy 25,4 milliárd

dollárt érő, 364 millió köbméternyi mennyiséget – elsikkasztottuk, valamint hogy az eladásból származó bevételből 21,4 milliárd dollárt tisztára mostunk. Ezúttal is bűnösnek találtak bennünket, és az ítélet szerint 2016-ig börtönben kellett maradnunk. Az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordultunk fellebbezéssel, ám az ott hozott, számunkra kedvező ítéletnek semmiféle hatása nem volt az orosz hatóságokra.

A legelején arra számítottam, hogy kettő–négy évet fogok börtönben tölteni. Nem mintha vágytam volna rá, de úgy véltem, készen állok rá. Több mint tíz év lett belőle. Naivnak bizonyult az igazságszolgáltatás perverzitásának határairól alkotott elképzelésem. De még az életemből elveszített tíz esztendő után is változatlanul úgy hiszem, hogy a szabadságot, a demokráciát, a polgári jogokat a legkeményebb börtönőrök sem képesek feltartóztatni.

11. FEJEZET

FEJLŐDÉSBEN VISSZAMARADT

Putyin Nyugat-ellenessége, a magántulajdon önkényes elkobzása és a Kreml legmagasabb szintjeiről áradó korrupció lerombolta az orosz gazdaság minden kilátását a megújulásra vagy az előrelépésre. Miért is bízna bárki egy maffiaállamban, amely kisajátítja az ország erőforrásait, és elkobozza a magánszemélyek tulajdonát, kizárólag saját meggazdagodása érdekében? Mégis miért fektetnék be a pénzüket a globális befektetők épp egy ilyen alattomos rendszer által irányított országban, és miért fogadják el az oroszok az őket alávetett helyzetben tartó visszaéléseket?

Az utóbbi kérdésre könnyebb a válasz. Történelmileg szemlélve, az orosz tekintélyelvű rendszer vasökle mindig leverte a népi elégedetlenség megnyilvánulásait, ám nem volt képes eloszlatni a minden olyan rendszerrel vele járó bizalmatlanságot, amely minden hatalmat magának követel, miközben megtagadja a jogállamiságot, a polgárok jogainak tiszteletben tartását. Kíváncsi vagyok, tudják-e, ki és mikor írta az alábbiakat:

„Az orosz kormányzat alapelve mindig az autokratikus uralkodó volt, aki egyesíti a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat, és rendelkezik az ország minden erőforrásával. Ennek az alapelvnek nincsenek korlátai. Amikor a tekintélyuralomnak nincsenek korlátai – oly mértékben, hogy senki más alattvalónak semmilyen joga nem marad –, akkor ez az állam rabszolgaságban van, és kormánya despotikus."

Ez a leírás tökéletesen alkalmazható a kommunista párt vagy épp Vlagyimir Putyin autokráciájának jellemzésére, ám valójában 1809-ben vetette papírra Mihail Szperanszkij, I. Sándor cár tanácsadója. Szperanszkij azt nehezményezte, hogy Oroszország sosem volt törvényekkel irányított ország, ám szavai a mai állapotokat is tökéletesen lefestik:

„Önkényuralomban nem létezhet törvénykönyv, mert ahol nem léteznek jogok, ott nem lehet köztük semmiféle egyensúly... Kizárólag az uralkodó önkényes döntései szabják meg az állampolgárok kötelezettségeinek határait mindaddig, míg maga az uralkodó ezeket meg nem változtatja. A törvény kizárólag az önkényuralkodó akarattól függ, amely önmaga alkotja meg a törvényt, egymaga alapítja a bíróságokat, nevezi ki a bírókat és szabályozza hatáskörüket, ahogy épp a kedve tartja."

Szperanszkij arra a következtetésre jutott, hogy ahol hiányzik az igazságosság, a jog, a szeszélyes önkényuralom elleni védelem, ott nincs

helye a haladásnak és a kezdeményezéseknek, aminek eredményeként az ország a primitív elmaradottságba süllyed. A mai putyini Oroszországban a törvényeket megint lábbal tiporják, vagy a Kremlt megszállva tartók diktatúrája érdekében megkerülik. Számukra a törvények csak arra szolgálnak, hogy – a törvényesség fügefalevéleként – eltakarják velük a despotizmust, a politikai kényszert, amelyek miatt a rendszer képtelen a konstruktív evolúcióra.

Egy ország jogrendszere nem lehet az uralkodó kizárólagos akaratának kifejezője; az egész társadalom konszolidált akaratát kell kifejeznie. Ez teszi lehetővé, hogy az állam beleegyezésen alapulva működjön, hogy a polgárok azért engedelmeskedjenek a törvénynek, mert tisztelik. Meg nem változtatható elvekre kellene épülniük e törvényeknek, olyanokra, amelyek nincsenek kitéve a pillanatnyi szeszélynek, és független, szabadon választott parlamentnek kell meghoznia őket. Amíg Oroszországban a perszonalizált autokrácia az egyetlen ismert politikai konfiguráció, nem sok kilátás van a fejlődésre.

A magántulajdon védelmének hiánya, ami a ragadozó, fosztogató állam képében jelenik meg, aláássa az Oroszországba vetett bizalmat. „Mi haszna azoknak a törvényeknek, amelyek tulajdont ruháznak rá magánszemélyekre, ha magának a tulajdonnak nincsen biztos alapja? Mi haszna a polgári törvényeknek, ha bármikor elsöpörheti őket az önkényuralom új szabálya? Hogy is lehetne rendbe tenni a pénzügyeket ott, ahol hiányzik a törvényekbe vetett bizalom?" – írta Szperanszkij.

A törvényi védelembe vetett hit hiánya vezetett a tőke és az emberek tömeges elmenekülésével Oroszországból, és ahhoz, hogy a hosszú távú beruházásokat, fejlesztéseket egyre csökkenő mértékben

finanszírozzák magánforrásokból, és az őrült korrupcióhoz, valamint a köztulajdon folyamatos elsikkasztásához, ami felemésztette az ország GDP-jének több mint 10 százalékát.

Putyin alatt nem pusztán elhanyagolták az ország szellemi kapacitásának fejlesztését: a ragadozó gazdaságpolitika és az emberi jogok eltiprása nagyban hozzájárult a tehetséges emberek, köztük a legjobb fiatal orosz vállalkozók tömeges elmeneküléséhez. Ezeknek az embereknek szükségük van arra, hogy szabadnak és függetlennek érezhessék magukat a demokrácia körülményei között, így a mindent átható államközpontú ideológia az ország elhagyására kényszerítette őket. Elképzelhetik, mekkora kár keletkezett mindebből. Amikor egy 25 éves vállalkozó emigrál, az potenciálisan többmilliós dollárnyi bevételtől fosztja meg a gazdaságot. Márpedig évente százezernyi ilyen vállalkozó és magasan képzett szakember hagyja el Oroszországot.

A hivatalos adatok szerint a Szovjetunió összeomlását követő két évtizedben mintegy 4,5 millió ember hagyta el Oroszországot, ám a szakértők ezt a számot magasabbra becsülik. Egy 2016-ban készült jelentés rávilágított az agyelszívás okozta károkra. A Nyugatra emigrálók többsége – komoly potenciállal rendelkező emberek: tudósok, egyetemisták, vállalkozók és üzleti vezetők – azért távozott, mert úgy érezte, nem tud továbbfejlődni a saját országában. A saját erejükből gazdaggá lett emigránsok száma – köztük egykori kormánytisztviselők, politikusok rokonai, a pénzügyi és államigazgatás tagjai – 2000 óta folyamatosan nőtt. Az ok, amiért elhagyták Oroszországot, sokféle lehetett: az indokok skálája az alacsony fizetéstől az oktatás és a tudomány finanszírozásának alacsony szintjén keresztül a bizonytalan vállalkozói környezetig, az általános korrupcióig, a személyes biztonság és a vagyonbiztonság hiányáig,

a közintézmények gyengeségéig, továbbá a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás rendszerébe vetett bizalom hiányáig terjedt. A jelentés szerint a kivándorlás nemcsak megfosztja az országot a társadalom legaktívabb tagjaitól, de egyben lassabb fejlődésre ítéli a maradókat.

Egy olyan emberi és anyagi erőforrásokban gazdag ország, mint Oroszország, ahol ugyanakkor a szegénység aránya ilyen magas, a nemzetgazdaság éves növekedési ütemének 6-7 százalékosnak kellene lennie. Nem kellene több, mint a törvényesség és az üzleti integritás iránti elkötelezettség, és egyetlen évtized alatt elérhető lenne a kanadai szintű életszínvonal Oroszországban. Két évszázada Mihail Szperanszkij már elmagyarázta I. Sándor cárnak, miként kellene levetni Oroszország önkényuralmi múltjának súlyát ahhoz, hogy új jövő nyíljon számára. Tervezeteket készített szabadon választott önkormányzatokról, nemzeti parlamentről, sőt egy figyelemre méltó alkotmányt is felvázolt, mely garantálta volna az állampolgári jogokat, a hatalmi ágak szétválasztását, a rendőrállam megszüntetését, valamint a sajtószabadságot. Ám Sándor cár mindezt elutasította, és Putyin elnökségének harmadik évtizedében a politikai reformok, a gazdasági modernizáció kilátásai továbbra is távolinak tűnnek. Az Oroszország és a Nyugat kormányai közti bizalom a mélyponton van. Ez rossz az orosz nép jóléte és az emberi jogok védelme szempontjából egyaránt. Rontja Oroszország vonzerejét a nyugati befektetők szemében, továbbá magában hordozza a konfliktushoz vezető politikai tévedések és a hazardírozás kockázatát. Gazdasági vezetőként tisztában vagyok azzal, miként fojtja el Putyin vezetése a gazdasági fejlődés lehetőségeit. Ám itt ennél többről van szó. Az ország morális jóllétét is veszélyezteti, megfojtja országunk jelenét, a népünket és a jövőnket is.

Ami az érdemi gazdasági változásokat illeti, az ehhez vezető úton számos akadály tornyosul. Először is, a hazai befektetések. Nemcsak arról van szó, hogy az állami költések nagyobb része nem produktív, hanem hogy maguk a hatóságok is fékezik a modernizációhoz elengedhetetlen beruházásokat. Eltekintve az olyan banális öncéloktól, mint a lopás és önmaguk gazdaggá tétele, a jelenlegi gazdaságpolitika egyik fő elve a tartalékok felhalmozása és az, hogy az országnak el kell kerülnie a Nyugattól való függést.

Másodszor, a Putyin katonai és szabotázsakcióira válaszul bevezetett nyugati szankciók korlátozták az oroszországi tőke- és technológiaexportot, már jóval az Ukrajna ellen elindított inváziót megelőzően is. A magasan képzett külföldi szakemberek és vállalkozók aktivitása majdnem a nullára csökkent Oroszország 2022 februárját követő elszigeteltsége miatt, és a Kreml fent említett tartalékait nagyrészt befagyasztották. Ez a helyzet nagy valószínűséggel nem fog radikálisan megváltozni, mivel senki sem érdekelt abban, hogy tovább erősítse a Kreml erőszakexportra hajlamos egyeduralmát.

Végezetül ott az intézmények és az orosz joguralom kérdése. Putyin alatt az állam továbbra is kreatívan értelmezi a magántulajdont, ahogyan a nemzetközi bíróságok döntéseit is. Parlamentje, bíróságai, egyéb intézményei nem függetlenek. Oroszország ma egyszerűen nem megfelelő hely arra, hogy oda tőkét, energiát, szaktudást fektessenek be. Rendszeresen robbannak ki korrupciós botrányok, derülnek ki pénzmosások, és az olyan erőszakos bűncselekmények sem ritkák, mint a gyilkosság, a robbantás és a mérgezés.

Mostanra mindenkinek meg kellett értenie, hogy a Kreml számára a gazdaság pusztán a politika eszköze. Egyszerűen fogalmazva, ahhoz, hogy valaki gazdasági sikereket érjen el, és azokat meg is tudja

őrizni, elengedhetetlen, hogy hajlandó legyen korrupcióba keveredni, vagy hogy a Kreml ügynökévé váljon. Ez az, amit a nyugati befektetőknek szem előtt kell tartaniuk. Az Atlantic Council, a washingtoni székhelyű tanácsadó szervezet 2020-ban úgy fogalmazott, hogy „Oroszországban »állami-bűnözői partnerség« jött létre, amelyben a pénzügyi szolgáltatások szürkepiacát Alekszandr Bortnyikov vezetésével az FSZB/SZEB* monopolizálta. Azóta a SZEB munkatársi irányítják az egész hálózatot többek közt a költségvetési pénzek ki- és elsajátításával, készpénzzé való transzferálásával, majd azok külföldi tisztára mosásával".

Putyin szeretné teljes értékű játékosnak látni magát a globális geopolitika „nagy játszmájában" , ám az orosz társadalom és gazdaság állapota ezt nem teszi lehetővé számára. Ezért más eszközökkel követeli ki magának a helyet az asztalnál, a szabályokkal szembemenve. A Biden-adminisztráció ígérete szerint innentől ezek a játszmák sokba fognak kerülni a Kremlnek. Putyin a maga részéről azt ígérte, hogy „vörös vonalat" húz Oroszország érdekeinek védelmében, és kijelentette, hogy aki ezt a vonalat átlépi, „úgy meg fogja bánni, ahogyan korábban még semmit sem bánt". Másként állnának a dolgok, ha lenne valódi esély politikai változásokra. Ám a Putyin-rendszer jelen állapotában képtelen a reformokra. Törvényei kizárják, hogy választások útján megváltozzon a hatalmi struktúra.

Mindez a féktelen állami propagandával, az iskolai oktatással, a megrendezett politikai perekkel és a nyílt erőszakkal kombinálva hozzájárult a társadalmon eluralkodó kilátástalanságérzéshez.

* Szluzsba Ékonomicseszkoj Bezopasznosztyi, Gazdasági Biztonsági Szolgálat. *(A ford.)*

Mindeközben a hatóságok szándékosan olyan szinten tarják a jövedelmeket, hogy az emberek éppcsak megélnek fizetéstől fizetésig, így tudatosítva bennük a maguk és családjuk kiszolgáltatott, függő helyzetét. Mindez csökkenti Oroszország gazdasági növekedését, és nagyban hozzájárul a politikai status quo fenntartásához.

A közvélemény viszonya Putyinhoz leképezi az orosz társadalom szerkezetét. A lakosság mintegy fele nem bánná, ha Putyin hatalomban maradna az ötödik elnöki ciklusára is jelenlegi hatéves mandátumának 2024-es lejártát követően. Ugyanaz a fele a társadalomnak úgy véli, hogy a börtönben betegen fogva tartott Alekszej Navalnijra kirótt börtönbüntetés helyénvaló. A lakosság másik felében sok a rendszerkritikus, ahogy sokan vannak olyanok is, akik nem merik nyíltan felvállalni politikai álláspontjukat.

Az orosz társadalom igen heterogén. A lakosság mintegy 25 százaléka iskolázott, és nagyvárosokban él, ahol a legerősebb a Putyinnal való szembenállás. Majdnem ugyanennyien élnek úgynevezett „választásos szultanátusokban" olyan területeken, ahol feudális, sőt helyenként törzsi viszonyok uralkodnak. A fennmaradó 50-60 százalék a 20. század közepén épült ipari, úgynevezett „monovárosokban" él, vagy a központi orosz területek városaiban, ahol a megélhetést két-három nagyvállalat biztosítja. Eközben a nagyvárosok lakosságát a közép-ázsiai bevándorlók beköltözése alaposan megváltoztatta. Mindezen okok miatt nem hiszem, hogy számíthatunk a közvélemény nyomására megvalósuló gyors és pozitív politikai változásokra.

Putyin uralkodása alatt a hatóságok igyekeztek felébreszteni az orosz lakosság birodalmi reflexeit, amibe beletartozott az a perverz sugallat is, hogy az üzleti siker azonos az idegen behatolással.

Ezt az érvelést már a Kreml Jukosz elleni támadásának az igazolására is használták, de vannak későbbi példák is, például a nevezetes Magnyitszkij-ügy, amely felhívta a világ figyelmét az államilag szponzorált vállalatok kifosztásának gyakorlatára (raiding, az oroszban *reidersztvo*).

2007 júniusában felfegyverzett rendőrök szállták meg a brit-amerikai pénzember, William Browder jól menő befektetési alapjának, a Hermitage Capitalnek a moszkvai irodáját, ahol razziát tartottak. A rendőrök az FSZB Gazdasági Biztonsági Szolgálatának tagjaiként azonosították magukat, és azt állították, hogy felhatalmazással rendelkeznek dokumentumok és számítógépek lefoglalására adóellenőrzés céljából. Valójában klasszikus reidersztvo műveletet hajtottak végre, amelynek eredményeként a Hermitage Capital három leányvállalatát hamis vádak alapján elkobozták.

A rajtaütést végrehajtó FSZB-sek nem maradtak magukra a munkával; számíthattak más korrupt rendvédelmisek és bírók segítségére, akik szintén részesei voltak az ügyletnek. A lefoglalt cégjegyzési dokumentumok segítségével az FSZB-sek és társaik csalást követtek el, amelynek révén 230 millió dollárnyi adó-visszatérítést igényeltek (és meg is kaptak) a Hermitage által az orosz államnak korábban befizetett adókból. Amikor a cég jogásza, Szergej Magnyitszkij rájött, hogy a rajtaütők a cég nevében hamis adó-visszatérítést igényeltek, hivatalos feljelentést tett – csakhogy az ügyletben részt vevő rendőrök őt tartóztatták le. 2008 novemberében Magnyitszkijt adócsalás címén bíróság elé állították. Előzetes letartóztatása idején a börtönben nyomást gyakoroltak rá, próbálták rávenni, hogy kössön alkut, és valljon Browder ellen. Fenyegették, és megtagadták tőle a súlyos egészségügyi problémáira szedett gyógyszereit, ő mégsem

volt hajlandó beismerni a hamis vádakat. 2009. november 16-án, tizenegy hónapnyi börtönt követően a börtönkórház egyik cellájában halt meg, szorosan az ágyhoz bilincselve. Az Emberi Jogok Európai Bírósága egy későbbi döntése szerint fogva tartásának körülményei kimerítették az „embertelen és megalázó bánásmód" fogalmát, és egészségi állapotának elhanyagolása a hatóságok részéről, valamint az orvosi ellátás hiánya egyértelműen megsértette az Emberi Jogok Európai Egyezményének harmadik cikkelyét.

Az ügy nemzetközi felháborodást váltott ki, és arra késztette az Egyesült Államok kongresszusát, hogy jogszabályt alkosson azok ellen a személyek ellen, akik közvetlenül vagy közvetetten szerepet játszottak Magnyitszkij letartóztatásában és halálában. A Barack Obama elnök által 2012 decemberében aláírt Magnyitszkij-törvény számos orosz hivatalnokot nevezett meg, akik attól a pillanattól kezdve nem léphettek be Amerikába, és nem használhatták az amerikai bankrendszert. Kanada, az Egyesült Királyság, majd más európai országok saját szankcióikkal követték az amerikai példát.

Az Egyesült Államok szenátusának igazságügyi bizottsága előtt 2017 júliusában Bill Browder azt vallotta, hogy a Magnyitszkij-törvény hatással volt a megcélzottakra, beleértve magát Putyint is. „Putyin elnök Oroszország legnagyobb oligarchája és a világ leggazdagabb embere – mondta Browder. – Becslésem szerint a hatalomban eltöltött 17 év alatt 200 milliárd dollárt halmozott fel jogtalanul a hasonló ügyletekből. Az összes pénzét Nyugaton tartja, és minden Nyugaton tartott pénze potenciálisan ki van téve a befagyasztásnak és elkobzásnak. Ebből adódóan jelentős és nagyon is személyes érdeke fűződik ahhoz, hogy megtalálja a módját, hogyan szabaduljon meg a Magnyitszkij-szankcióktól."

Oroszországon belül a Magnyitszkij-ügy kevés változást okozott. Az, hogy a Kreml elmulasztott fellépni a Magnyitszkij haláláért felelős személyek ellen, egyértelmű üzenet volt a külföldi vállalatoknak: nem kezelik őket másként, mint a hazai cégeket. Továbbra is meg kell hunyászkodniuk a hatóságok előtt, kenőpénzt és jutalékot kell fizetniük, ha folytatni akarják oroszországi tevékenységüket. A vállalkozók továbbra is célkeresztben maradtak. A *reiderszt*vo-esetek a cégtulajdonos-váltások mintegy hetedét teszik ki, és ezekben több tízmilliárdnyi vagyon érintett.

A *reiderszt*vo-járvány szinte azonnal megkezdődött Putyin 2000-es hatalomra kerülése után, amikor a szilovikok szabad kezet kaptak Oroszország stratégiai vagyonának feldarabolására, és arra, hogy az ebből származó bevételeket egymás között osszák el. Első célpontjaik a megelőző évtizedben privatizált iparágak voltak, amelyeket egymás után kebeleztek be. A biztonsági szolgálatokból kinőtt szilovikok uralmuk alá hajtották a kulcsfontosságú állami intézményeket, beleértve az adóhatóságot, a bűnüldöző szerveket, a bíróságokat, hogy mindezeket az ő utasításaikat végrehajtó gépezetté formálják, arra használva fel őket, hogy kiszolgáltatott áldozataikat kifoszthassák.

Putyin alatt a reiderszt*v*o maga is üzletággá vált, erre szakosodott cégekkel, amelyek szakszerű elemzést kínáltak a potenciális célpontokról, és korrupt jogászokkal, akik hajlandóak voltak szentesíteni az FSZB korrupt munkatársainak lopásait és kisajátítási ügyeit. A moszkvai *Ogonyok* magazin még árlistát is készített az ilyen szolgáltatásokról: például mobiltelefonok lehallgatásáért napi 1500 dollárt kellett fizetni, 20 ezer dollárba került a célba vett cég megfigyelése, míg a rendőrségi és ügyészségi ügyintézés ára 30 és 60 ezer dollár között mozgott.

Mivel az ilyen ügyekben a gyorsaság a legfontosabb, a rajtaütések végrehajtói általában az adott cég biztonsági szolgálatát meghaladó erővel szállnak ki, és az alkalmazottakat erőszakkal fenyegetik. A tulajdonosokat vagy eltávolítják a helyszínről, vagy megkötözve és a szemüket eltakarva valami raktárban tartják fogva. A rendőrséget csak akkor hívják ki, amikor az új „tulajdonos" már birtokon belül van, hamis cégpapírokkal és részvénykötvényekkel felfegyverkezve. Ha az áldozatok bírósághoz fordulnak, hamar rájönnek, hogy a rajtaütők magát a bírót is megvesztegették, aki ezért hallani sem akar az ügyről.

Ahogyan a harmadik világ egyes országaiban, úgy Oroszországban is felbérelhető a jog a haszonszerzés eszközeként. A bírók megvásárolhatóak, a bíróságok nem függetlenek politikai uraik akaratától, az igazságszolgáltatás pontosan tudja, hogy ítéleteivel a Kreml akaratát kell kiszolgálnia. Az ellenzéki aktivistákat, mint Alekszej Navalnij, akik megpróbáltak jogi úton küzdeni a hivatali korrupciós ügyek ellen, egyhangúlag elutasították. Egyetlen esetben fontolta meg bíróság az elnök pénzügyi szabálytalanságainak megtárgyalását, ám a Kreml gyorsan leállította az eljárást. Tatyjana Leszkina bíró, a Szaratovi Döntőbíróság tagja 2016 áprilisában befogadott egy indítványt, amely Putyint „az állam ellenségeként, az orosz nép elszegényedéséért és Oroszország kifosztásáért felelős személyként" bíróság elé szándékozott állítani. Amikor Leszkina meggondolatlanul beleegyezett a tárgyalásba, azonnal elbocsátották az állásából, döntését pedig visszavonták, azzal az indokkal, hogy a bíróságoknak nincs joguk beavatkozni az elnök tevékenységébe.

Az alkotmány által biztosított büntetőjogi mentesség is hozzájárult a William Browder által említett mesés putyini gazdagság és

a családjának meg a barátainak nagy kegyesen juttatott hatalmas vagyonok megszerzéséhez. A *Forbes* magazin éves listát közöl azokról, akik a legtöbb hasznot húzzák Putyin elnökségéből: megdöbbentően sokan szerepelnek rajta, és többségük vagy családtagja, vagy gyerekkori cimborája az elnöknek. Atkagyij Rotenberg, Putyin egykori dzsúdópartnere a kezdetek óta minden alkalommal előkelő helyen szerepel „Az állami szerződések királyai" címet viselő listán: minden évben legalább 7 milliárd dollár értékben kapott tervező- és építővállalatai nevében megrendeléseket a Kremltől. A lista egy másik állandó szereplője az a Kirill Samalov, aki minden szakmai tapasztalat nélkül, 30 éves korában lett a Szibur cég vezérigazgató-helyettese. Ez a petrolkémiai konglomerátum több milliárd dolláros állami megrendeléseket nyert el. Sajtóinformációk szerint Samalov saját cége, a Jauza 12 egymilliárd dolláros hitelt kapott az állami tulajdonú Gazprombanktól (ahol véletlenül épp a bátyja, Jurij az elnökhelyettes). Ezt a kölcsönt arra használta fel, hogy megvásárolta a SZIBUR 17 százalékát Putyin régi cimborájától, Gennyagyij Timcsenkótól. Talán nem véletlen, hogy Kirill Samalov Putyin veje volt: az elnök második lányát, Katyerinát vette feleségül, és amikor a házasságuk megromlott, Samalov kénytelen volt eladni céges részesedéseit Leonyid Mihelszonnak. Mind Tomcsenko és Mihelszon is kiemelt szereplői a *Forbes* listájának. Hogy a dolgokat házon belül tartsák, a korábban az akrobatikus rock and roll nevű, kevéssé ismert tudományterületen szerény sikereket elért Katyerinát kinevezték a Moszkvai Állami Egyetem 1,7 milliárd dollárnyi közpénzből létesített új tudományos központjának élére. Arkagyij Rotenberg fia, Igor, akinek birodalmához tartozik a Gazprom Burenyie nevű kőolaj- és földgázfúró cég és a TEK Mosenergo energetikai vállalat

is, szintén egyre feljebb lépkedett a *Forbes* listáján, ezzel is kihangsúlyozva, hogy Oroszország kulcsfontosságú iparágait mára szinte kizárólag Putyinhoz közel álló emberek irányítják, akik vagyonukat a gyerekeiknek adják tovább.

Putyin és cimborái rákaptak arra, hogy luxusrezidenciákat – egyes jelentések szerint kész palotákat – építsenek maguknak; a trendre az Alekszej Navalnij vezette FBK* hívta fel a figyelmet. 2021 januárjában Navalnij közzétett az interneten egy videót *Putyin palotája: a világ legnagyobb megvesztegetése* címmel. A videó nézettsége minden rekordot megdöntött az orosz közösségi portálokon. A film felvételeket mutatott be a népszerű fekete-tengeri üdülőhely, Gelendzsik tőszomszédságában egy pazar ingatlanról, amelyet állami megrendelésekkel kitömött hálás vállalkozók építtettek Putyinnak. Navalnij szerint 1,35 milliárd illegális dollárt fordítottak a több mint 17 ezer négyzetméteres palota építésére, amely így Oroszország legnagyobb magáningatlanja. Putyin magánkikötő, szőlészet és borászat, kaszinó, kápolna, fedett hokicsarnok szolgáltatásait élvezheti, és csak a vécékefék egyenként 850 dollárba kerültek. Az elnöki ajándék finanszírozói között találhatjuk azt a Nyikolaj Samalovot, akivel Putyin még a szentpétervári városházán dolgozott együtt, és aki komoly profitra tett szert a Kremllel kötött jövedelmező szerződésekből a Krím 2014-es megszállását követően. Nyikolaj mellesleg annak a Kirillnek az apja, aki Putyin lányát vette feleségül.

Amikor napvilágra került, hogy Putyin legbelső körének más tagjai, így Dmitrij Medvegyev, Nyikolaj Patrusev, a Biztonsági Tanács volt vezetője, Vlagyimir Jakunyin, az Orosz Államvasutak

* Fond Borbi s Korrupciej, Korrupcióellenes Alapítvány. *(A ford.)*

volt főnöke, de még Putyin sajtótitkára, Dmitrij Peszkov is sok millió dolláros házakban laknak, a gyors és jelzésértékű válasz nem váratott magára: Putyin hozott egy rendeletet, amely szerint az ingatlantulajdonosok nyilvántartása ezentúl minősített információnak számít, így többé nem elérhető a nagyközönség számára. „El akarják rejteni a jachtjaikra és az otthonaikra vonatkozó információkat, ám mi mégis folytatjuk a kutatást, hisz fényképezni még tudunk" – jelentette ki Alekszej Navalnij.

Navalnij videói a kremli elit luxuséletmódjáról megütötték az ország ingerküszöbét. Miközben Putyin és társai egyre gazdagabbak lettek, az orosz gazdaság helyzete rosszról még rosszabbra fordult. Uralkodása elején Putyin hasznot húzott az orosz energiahordozók magas árából, ami fellendítette az életszínvonalat és növelte a GDP-t. Ám ahelyett, hogy ezt a lélegzetvételnyi szünetet arra használta volna, hogy diverzifikálja a gazdaságot, és más, fenntartható fejlődési folyamatokat indítson el a gazdaságban, a Kreml becsukott szemmel masírozott tovább a szakadék felé. Amikor a globális energiaárak 2014-ben bedőltek, Oroszország elkerülhetetlenül recesszióba süllyedt. Putyin válasza minderre a Krím annektálása volt, ami biztosította ugyan a szavazói számát, ám meghozta a nyugati szankciókat is és a nemzetgazdaság elkerülhetetlen hanyatlását. Putyin szűkítette a piaci versenyt azáltal, hogy megfojtotta a magánszektort, és a gazdaság egyre nagyobb részét vonta össze az állam kezében, pontosabban a maga és legbelsőbb köre kezében. 2000 óta az állami tulajdonú (azaz a Putyin és cimborái tulajdonában lévő) cégek aránya az orosz GDP-ben 35-ről 70 százalékra nőtt, ami fordított arányban csökkentette a vállalkozást és az innovációt a gazdaságban. A fegyvergyártástól eltekintve az orosz termékek elkeserítően

versenyképtelenekké váltak a világpiacon. A műszaki kutatás és fejlesztés megcsappant, és a sokat reklámozott, a Moszkva melletti Szkolkovóban létrehozott orosz Szilícium-völgy kudarcba fulladt. Putyin ígérete a 25 millió új munkahelyről az IT-szektorban viccnek bizonyult. Ahogyan a szovjet idők népszerű viccének parafrázisa fogalmaz: „Oroszország büszke lehet arra, hogy a világ leghatalmasabb nanochipjeit gyártja." A Kreml nyilvánvalóan lemondott az orosz gazdaság modernizálására irányuló minden kísérletről, ami a Nyugat fejlett nemzeteitől való további leszakadást jelenti. Az orosz GDP nemcsak az USA-énál kisebb, de elmarad Németországétól, Nagy-Britanniáétól, Franciaországétól, Olaszországétól is.

Ha a harmadik világbeli kleptokrácia a meghatározás szerint olyan ország, ahol a vezetők az emberek és az ország rovására híznak, Putyin Oroszországa tökéletesen megfelel ennek a meghatározásnak.

12. FEJEZET
GULAG

Már-már meghatónak nevezhető az a gondoskodás, amellyel a Kreml kiválasztotta számomra a megfelelő munkatábort. Annak ellenére, hogy Oroszországban 766 büntetőtábor található, és hogy a vonatkozó törvényi rendelkezés szerint az elítélteknek a lakóhelyükhöz legközelebbi börtönben kell letölteniük büntetésüket, engem a Moszkvától majd 5000 kilométernyi távolságban lévő csitai területi IK* 14/10 táborba helyeztek. Csitában nyáron +45 fok a hőmérséklet, míg télen –45. Börtönbarakkjainkat egy uránbánya salakhalmai közé építették, ahol igen magas a radioaktív sugárzás szintje. Az orosz börtönökben tízből kilenc fogvatartott valamilyen krónikus betegségben szenved. Platon Lebegyev, ha lehetséges, még nálam is roszszabbul járt. Őt az északi sarkkörön túli Harp városa mellett lévő büntetőtelepre küldték, ahol a távolság miatt alig tudták látogatni a családtagjai, az ügyvédei.

* Iszpolnyityelnaja Kolonyija, büntetés-végrehajtó tábor. *(A ford.)*

Az első hónapokban, amíg a tárgyalásunkra vártam, a moszkvai 99/1-es börtönben voltam előzetes letartóztatásban. A négyfős cellában az idő nagy részében hárman voltunk. A 4×5 méteres cellában vécé is volt, amelyet függönnyel, valamint – a plafonig fel nem érő válaszfallal – különítettek el. A vécécsésze mellett mosdónk is volt, hideg-meleg vízzel. Majdhogynem új, tiszta cella volt, egy kis méretű televízióval, egy öreg, de általában működő hűtőszekrénnyel és egy ventilátorral. Két darab emeletes priccs állt benne, olyanok, mint a vasúti hálókocsikban, ám ezek fémből készültek. A mindkét oldalon berácsozott ablakot átláthatatlan ragasztószalag fedte, és volt rajta egy kis szellőzőnyílás, amelyet magunk nyithattunk és zárhattunk. Hetente egyszer elvittek bennünket zuhanyozni.

Volt a börtönben egy kis boltszerűség is, amelyet havonta egy alkalommal kereshettünk fel. Nem tartottak ott semmi különleges finomságot, de minden alapvető dolog – tej, kefir, tejföl, narancs, sárgarépa – kapható volt benne. Otthonról is kaptunk csomagokat, de azok nem sokat segítettek. A börtönhatóságok mindet átkutatták, és szinte mindent elkoboztak; amit pedig átengedtek, az apró darabkákra volt vagdosva. A csomagokban nem a tartalmuk volt a fontos, hanem a tudat, hogy otthonról érkeztek. Ez lelkileg sokat számított.

Naponta egy órára kiengedtek bennünket mozogni. Én rendszeresen a börtön tetején sétáltam, mint valami macska, mert ott voltam a legközelebb a szabad levegőhöz. De a napot sosem láthattam, mert a börtön tetejét nagy ernyő fedte. Egész nap szólt a rádió, őrjítő volt a végtelen popzenével, és a „hallgatók leveleinek" végtelen sorával. Éjjelente nem kapcsolták le a cellákban a lámpát, de azt megszokja az ember. A börtönkoszt borzalmas. Nem kétlem, hogy a zsír- és

szénhidráttartalma megfelel a hivatalos előírásoknak, de inkább nem akarom tudni, hogy miből készült.

Megengedték, hogy a tárgyalásomra készülve a védelmem dokumentumain dolgozzak. Az egyetlen gondom az adatokhoz és információkhoz való hozzáférés volt. A tárgyalási napokon nem ettem semmit indulás előtt, hogy ne legyenek gondjaim a rabomobilban eltöltött végtelen órák alatt, majd a bíróságon, mert az őrök gyakran elhanyagolták a vécészünetről való gondoskodást. Ilyenkor inkább esténként ettem. Mindennap megmotoztak és átkutatták a cellámat. A börtönőrök udvariasak, de nagyon alaposak voltak, és a napi 4-6 ellenőrzés legalább strukturálta az időmet.

Amikor eljött a bírósági ítéletünk napja, Platont és engem elválasztottak egymástól, és különböző táborokba küldtek. A rendszer része, hogy nem tudhatod, hova és milyen útvonalon mész. Az őrök beraknak egy speciális vagonba, afféle kereken gördülő börtönbe, amely cellákra van felosztva, köztük a folyosón őrjáratoznak. Csak néhány állomáson hallani a hangosbeszélő bejelentését. „A Moszkva és Csita között közlekedő vonat a második vágányról azonnal indul" – így tudtam meg, hova is tartunk. Hat nappal később, és egy egész zsáknyi könyv elolvasása után érkeztünk meg. Bár többes számot használok, az egész vagonban én voltam az egyetlen fogoly. A vonatból egy tehervagonba pakoltak át, az vitt a táborba. Ott az őrök által pórázra fogott ugató vérebek sora között kellett elhaladnom. Tisztek egy csoportja arra utasított, hogy vegyem le a sapkámat. Bár tudtam, hogy a parancs törvénytelen – rengeteg időm volt a törvények átolvasására –, mégis engedelmeskedtem. Nem volt értelme ilyen apróság miatt küzdeni. Mindent elkoboztak, amiről azt állították, hogy tilos magamnál tartani, és én megint csak nem

tiltakoztam. Az volt a lényeg, hogy (persze csak miután alaposan átforgatták őket) meghagyták a könyveimet és a jegyzetfüzeteimet.

Az élet a táborban jobb, mint a börtönben. A börtönben egész nap egy szűk helyiségbe vagy bezárva ugyanazokkal az emberekkel, de a táborban fel-alá járkálhatsz, amennyit csak akarsz. A nap, az ég, nyaranta a növények zöldje – mindezt a börtönben nem látod, pedig az ember jó közérzete szempontjából nagyon fontos. Egy év börtön után már nagyon vágyódsz az ilyen egyszerű dolgok után. És persze az egészséged is megromlik: a szemed, az izmaid, az egész immunrendszered megszenvedi a börtönt. Az ember nem börtöncellába teremtetett; a test tiltakozik ellene.

Néhány nappal a táborba érkezésemet követően a táborparancsnok vezette bizottság elé idéztek, ahol közölték velem, hogy a varróműhelyt jelölték ki munkahelyemül. Azonnal gyanút fogtam. A varrás mint munka előképzést igényel. Amint megláttam a munkaeszközt, tudtam, hogy csapdával van dolgom. Azon a varrógépen lehetetlen volt teljesíteni az előírt munkamennyiséget. Mint később az egyik alacsony beosztású adminisztratív munkatárstól megtudtam, először a biztonságosnak tartott pékségbe akarták beosztani, de aztán kaptak Moszkvából egy telefont, hogy a varróműhelybe osszanak be.

Panaszlevelet írtam – a sok közül az elsőt* –, amelyben arra hivatkoztam, hogy gyenge a látásom, majd szándékosan megbuktam a munkahelyi vizsgán, és figyelmeztettem az őröket, hogy ha meghamisítják a vizsgaeredményt, nagy cirkuszt fogok rendezni. Mérnöki

* Három évvel később, egy nevetséges feltételes szabadlábra helyezési tárgyaláson a táborparancsnok elmondta a bírónak, hogy „utasították Hodorkovszkij szigorú őrizetére", de a fogoly „folyamatosan panaszkodott és folyamatosan a bírósághoz fordult". *(A szerző megjegyzése.)*

képzettségem lehetővé tette, hogy észrevegyek számos biztonsági rést a tábori műhelyek működtetésében; ezek felsorolásával két teljes lapot töltöttem meg, listába szedve a legsúlyosabb hibákat, amelyek előírásszerű kijavítása az egész gyártási tevékenység leállítását követelte volna meg. Udariasan átadtam a listát a főnökségnek, mire két nap múlva értesítettek, hogy portási beosztásba helyeztek át.

Nem sokkal ezt követően a parancsnok magához rendelt egy kis „beszélgetésre". Bár nem mondta ki nyíltan, de éreztette, azt az utasítást kapta, hogy bánjon velem keményen. Konkrétan azt mondták neki, hogy bánjon velem úgy, mint valami szeméttel, és a jelek szerint a segítségemre volt szüksége annak bizonyítására, hogy jól végzi a munkáját. Alkut akart kötni velem, de az utolsó pillanatban meggondolta magát, és dolgunk végezetlenül váltunk el egymástól.

A végeredmény az lett, hogy elkezdtek rövidebb időkre a büntetőcellába zárni, ahol a lehajtható ágyat csak éjszaka lehetett használni. Válaszul a bírósághoz fordultam. A táborvezetés megdöbbent, de addigra már megtanultam eligazodni az igazságszolgáltatási rendszerben, és kijártam magamnak a meghallgatást, közvetlenül a táborban. A csitai városi bíróság elnöke bejelentette, hogy vizsgálatot kezdeményez, ám a táborvezetés tarsolyában lapult még egy meglepetés. A fogvatartottak köréből előszedtek egy „tanút", akit nyilvánvalóan rávettek, hogy bevádoljon engem, hogy még hosszabb időre a „hűtőnek" nevezett büntetőcellába zárhassanak. Ám váratlan módon a „tanú" nem játszotta végig a szerepét. Megfordult, és rámutatott a részlegvezetőre. „Ő kényszerített hazugságokra – mondta. – Még cigarettát is adott. Itt van, visszaveheti, de hazudni nem fogok."

Mindenki megdöbbent. Épp időben szedtem össze magamat ahhoz, hogy hallhassam, amint a bíró közli a táborparancsnokkal:

„Törölje az elítélt büntetését! Ami pedig a tanút illeti, ha megbünteti, személyesen emelek maga ellen vádat."*

Innentől fogva így mentek a dolgok: büntetést kaptam, bedugtak a „hűtőbe", panaszt nyújtottam be a bíróságra, a bíróság eltörölte a büntetésemet. A köztes időkben dolgoztam, és megismerkedtem a rabtársaimmal. Voltak köztünk analfabéta pásztorok a környező (300-400 kilométernyire fekvő) falvakból, uránbányászok, rendes, törvénytisztelő polgárok és alvilági nagymenők is. Voltak teljesen normális emberek, és megveszekedett gazemberek. Voltak olyanok, akiket fiatalkorúként 10 évre ítéltek el sorozatgyilkosságért, a büntetésük végét töltötték a felnőtt táborban, és nem fogták fel, hogy a következő gyilkosságért életfogytiglant fognak kapni. Teljességgel gátlástalanok voltak.

Furcsa keveréket alkottunk, akiket mintegy közös edénybe tettek a börtönhatóságok vagy épp a börtönöket belülről felügyelő bűnbandák vezetői. Mind tudtuk, hogyan bánjunk egymással, mik az elfogadható viselkedés határai, és folyamatosan éreztük a teljes egymásra utaltságunkat. Ritka volt a valóban antiszociális személyiség, és őket hamar helyretette a börtönvezetés, illetve a foglyok maguk. A módszerek a teljes elkülönítéstől a súlyos testi sértésig terjedtek.

Az én helyzetem valamiképp rendellenesnek számított. Az első évben a börtöntársadalom nem tudott elhelyezni a maga kategóriáiba.

* Meg kell jegyeznem, hogy a bíróság elnökét egy évvel később magához rendelte az elnök személyes megbízottja Csitába, ahol azzal vádolták, hogy egy „államellenes bűnözőn" segített. Ezt követően kirúgták a munkahelyéről. Ezt az én helyi ügyvédem mesélte nekem. Csita 50 ezres város, ahol nincs sok jogász, és mind ismerik egymást. *(A szerző megjegyzése.)*

Ezek a kategóriák egyértelmű kritériumokon alapulnak: ha együttműködsz a tábori hatóságokkal, akkor „vörös" vagy; ha kiállsz magadért, és ezért még szenvedsz is, akkor „fekete" vagy; ha dolgozol, és behódolsz a bűnöző kiskirályoknak, akkor „paraszt" vagy; ha pedig megtagadod a munkát, fel tudod hívni a társaid figyelmét a nézeteidre, és rá tudod venni őket arra, hogy kiálljanak a jogaikért, akkor tiszteletre méltó vagy. Ami engem illet, én dolgoztam, és szóba álltam a hatóságokkal, ugyanakkor mindenkinél több időt töltöttem a „hűtőben", és nyilvánvalóan nem voltam besúgó; beszélgettem a tábort belülről irányító profi bűnözőkkel, de sosem hódoltam be nekik.

Csitai tartózkodásom végén érdekes beszélgetésem volt az egyik ilyen profi bűnözővel. A hierarchia egyik magas szintű bandafőnöke volt, és nem sokkal korábban közölték vele, hogy átszállítják a hírhedt blagovescsenszki táborba, ahol a magafajtákat szokták megtörni. Pontosan tudta, mi vár rá, de próbálta védeni individualista meggyőződését, amit leginkább a 19. századi anarchisták világnézetéhez hasonlíthatnék. Intelligens ember volt, erős akaratú, szilárd meggyőződésű férfi, bár még a harmincat se töltötte be. Azt mondta, a hétköznapi életben mi ketten minden bizonnyal ellenségek lennénk, de most mindketten egy elnyomó és igazságtalan állam ellen küzdünk, csak épp eltérő módszerekkel. Úgy vélem, a szavai jól leírják az akkori helyi értékemet: kívülálló voltam a táborban, de olyan, aki kiérdemelte a tiszteletet.

A barakkunkban a létszám 70 és 150 fő közt ingadozott. A többségük nem maradt ott sokáig, három-hat hónapon belül áthelyezték őket más táborokba. Ha valaki nyíltan belém kötött, és nem kapott érte büntetést, arról tudtam, hogy a tábori adminisztráció besúgója,

aki jelentéseket ír rólam a biztonságiaknak; mindenki mást rögtön elkülönítőbe tettek. A táborvezetés úgy vélte, hogy ha megszabják, kivel beszélhetek, azzal ellenőrzés alatt tarthatnak.

Büntetésem két és fél éve tartott, amikor 2005 áprilisában egy éjszakán arra ébredtem, hogy egy késsel a fejemre sújtanak. Felpattantam, vér ömlött a matracomra, de még épp láttam az elkövetőt, amint elfut. A szemembe akarta döfni a kést, de a sötétben célt tévesztett, és csak az arcomat találta el. Nem sokkal ezt követően áthelyezték egy másik táborba, közelebb Csitához, ahol a családja élt.

Azok a foglyok, akik engedtek az adminisztráció nyomásának, és kémkedtek utánam, valamennyien megtévedt emberek voltak, akik valós vagy vélt konfliktusban álltak a többi elítélttel, ami miatt könnyebben voltak manipulálhatók. Az egyik ilyen „ügynök" például rettegett egy fogolytársától, aki szörnyűségekkel fenyegette őt, beleértve a fizikai bántalmazást is. A hatóságok ezzel a félelmével zsarolták, ő pedig úgy hitte, az az egyetlen esélye, hogy másik táborba kerüljön át, ha megpróbál leszúrni engem.

Ami engem illet, a hatóságok meglátták a történtekben a lehetőséget: megvolt a tökéletes kifogás, hogy magánzárkába dugjanak. Az egész tábor előtt bejelentették, hogy Hodorkovszkij félti az életét, és azt kérvényezte, hogy helyezzék át egy „biztonságos helyre". A magánzárka persze minden, csak nem biztonságos hely, hanem a temetőbe vezető legbiztosabb út, átvitt értelemben és szó szerint is. Tudtam, nem engedhetem meg, hogy ez megtörténjen, és elhatároztam, hogy küzdeni fogok.

„Száraz" éhségsztrájkba kezdtem – tehát még folyadékot sem vettem magamhoz –, immár másodszor. Az elsőt még a moszkvai Matrosszkaja Tyisina börtönben folytattam, amikor Platon

Lebegyevet büntetőcellába tették, és közölték vele, hogy élve már nem is fog kijönni onnan. Hat napig koplaltam, míg Platont vissza nem engedték, és addigra már a végemet jártam. A száraz éhségsztrájktól a vér besűrűsödik, a vérnyomás meredeken emelkedik. Az enyém 180-as volt, és az orvosok azt mondták, a következő lépés a vérrögképződés, aztán jön a sztrók. Viszont ennek a módszernek megvan az az előnye, hogy gyors döntésre lehet kényszeríteni a hatóságokat. Már a harmadik naptól fennáll a halál beálltának a veszélye, és tíz napnál többet senki sem élhet túl, míg a „hagyományos" éhségsztrájk 30-60 napig is eltarthat.

Ezúttal nehezebb volt. Nyilvánvalóan az egészségem sem volt már a régi. A negyedik nap már nem tudtam lábra állni, elájultam. Amikor megérkezett az orvos, közölte velem, hogy a táborparancsnok elfogadta a követeléseimet. A gyengélkedőbe helyeztek, ahol napokba telt, mire rendbe jött valamennyire a szervezetem.

Amikor 2006 februárjában Putyin újabb vádakat emelt ellenem, és vissza kellett mennem a börtönbe, a táborparancsnok személyesen vitte ki a holmijaimat a szállítójárműhöz. Még egy matracot és egy takarót is hozott nekem. Nyájas stílusban búcsúztunk egymástól. Utolsó szavai ezek voltak: „Csak vissza ne jöjjön!"

Sztálin halálát követően a Gulag-rendszerben hatalmas változások következtek be. Először is, ma már senkit sem éheztetnek szándékosan. Ma is előfordul, hogy egyes rabok halálát a táplálékhiány okozza, és a 2000-es évek elején léteztek valódi „éhségtáborok" is, ám az a hozzá nem értő vezetés vagy a helyi korrupció számlájára írandó, nem a kormánypolitikáéra. Ma már nem dolgoztatják halálra a rabokat. Néha épp az ellenkezője okozza a gondokat, az, hogy nem jut munka a táborokban a raboknak. Az ilyen helyeken

a rabok olyanok lesznek, mint az állatok, elveszítik minden szociális készségüket, már ha voltak egyáltalán nekik. Ma már senkit nem büntetnek meg azért, ha nem dolgozik, ám a szökési kísérletért szigorú büntetés jár.

A táborok vezetői már nem öldöshetik kedvükre a foglyokat, mint régen. Verés és kínzás előfordul, de az emberölés szigorúan tilos. Rengeteg papírmunkához vezetne. Természetesen az ölés tilalmát is – ahogy minden más tilalmat – megszegik, de alapvetően különbözik a mai helyzet a múltbelitől, amikor a táborok vezetői korlátlan joggal rendelkeztek a foglyok kivégzésére.

Az életkörülmények kemények ugyan, de már nem gyilkosak. Télen például megpróbálják megakadályozni, hogy a barakkokban a hőmérséklet nulla fok alá süllyedjen, hogy ne szűnjön meg a – persze csak hideg- – vízszolgáltatás, így a rabok tisztálkodhatnak és a ruháikat is kimoshatják. Ezek az apróságok jelenthetik a különbséget élet és halál között.

Ám egyéb dolgok változatlanul megmaradtak a Gulagból. A rab a táborban nem ember, hanem csak állat, még ha értéke jóval magasabb is, mint a sztálini időszakban. Meg nem ölhetik, de megverhetik, és meg is verik. Éheztetni nem szabad, de az étel minőségével nem kell törődni. Ahogyan a rabok fogva tartásával kapcsolatos etikai dilemmákkal sem kell törődni: hazudhatnak nekik, és hazudnak is, megtéveszthetik, kijátszhatják őket egymás ellen, és rutinszerűen kimutathatják irántuk a megvetésüket. Mint mindig, itt is vannak kivételek. Vannak börtönvezetők, akik nem hagyják bántani a foglyokat, és vannak foglyok, akik nem hagyják magukat bántani. Ám ez a régi Gulagon is így volt. Akkor a rabok élete volt a tét, manapság „csak" az egészségük és a korábbi feltételes szabadulásuk.

Az egészségügy másodlagos prioritást élvez Oroszországban, és ahol a teljes civil lakosság egészségügyi ellátása rengeteg kívánnivalót hagy maga után, ott el lehet képzelni, milyen állapotok uralkodnak a munkatáborokban. Személy szerint szerencsés voltam mindkét alkalommal, amikor orvosi segítségre szorultam. Először egy biztos kezű frontsebész szikéje alá kerültem. Másodszor, amikor megvágták az arcomat, és a sebet be kellett varrni, egy fogorvosként regisztrált orvoshoz kerültem, akiről kiderült, hogy valójában arcsebész, így észre sem venni a heget az arcomon. Ám az én tapasztalatom a kivétel. Jellemzőbb egy általam ismert rab esete, akit durván összevertek. Az egészségügyi részlegre vitték, amely a barakkunk mellett, a szögesdrót túloldalán volt. Átkiabáltam neki, hogy megtudjam, hogy van. Valaki más kiabált vissza, hogy nincs túl jól, és valószínűleg meg fog halni. A mentők ugyan elsősegélyben részesítették, de utána egyáltalán nem foglalkozott vele senki. Csak feküdt a hátán eszméletlenül. Szóltam az adminisztrációnak, hogy ha meghal az az ember, én nem maradok csendben. Egy óra múlva jött egy orvos a városból. A telefon az egészségügyi részlegen nem működött, így az egész tábor lélegzetvisszafojtva figyelte, hogy az orvosnak először vissza kellett rohannia az ügyeleti szobába, majd megvárni a mentőautót, hogy kórházba szállítsák a sérültet. Megrepedt a lépe, és mire a műtőasztalra került, több mint két liter vért veszített, de végül megmentették.

Manapság a Gulag túlélhető, bár az ember helye a börtönvilágban az egyéniségétől függ. Nem engedheted meg magadnak, hogy félj. Ha félsz, annak a következménye a borzalmas élet lesz, és nem túlzás, ha azt mondom, hogy az még a halálnál is rosszabb sors. Ami a halált illeti, persze ma is halnak meg odabent emberek, de nem ijesztő számban.

A tábornak megvannak a maga előnyei a börtönnel szemben. Láthatod a napot, és fogadhatsz látogatókat. Évente négy alkalommal meglátogathatnak a családtagjaid, három-három napra. Ezt az időt egy olyan szobában töltheted, amely szinte egy vidéki szállodaszobára emlékeztet. A börtönben viszont csak távbeszélőn át beszélgethettek a látogatások alkalmával, egy rácsozott üvegfalon keresztül. A táborban láthatod anyádat, a feleségedet vagy a lányodat, megérintheted, megölelheted, megcsókolhatod őket. Micsoda boldogság. Egy pillanat alatt repül el az idő.

Másfelől viszont a fogság elpusztítja a családokat. Húszból mindössze egy foglyot látogatnak rendszeresen. A feleségek elhagyják férjeiket, a gyerekek elfelejtik szüleiket. Öt év alatt a legtöbb ember mögül eltűnik a segítő-támogató háló. A kapukon túl üresség várja őket, és épp ezért is oly gyakori a visszaesés. Akárki is teremtette meg és tartja fenn ezt a rendszert, nem foghatom fel, miért tette. Talán nem rosszindulatból, hanem csak butaságból, de szörnyű következményeket okozó rendszert hoztak létre, amely eldobott emberek tömegeit termeli ki. Családok és életek milliói pusztulnak el miatta. Szükség lenne olyan humánus alternatívára, amelyik életben tudná tartani a reményt. Mindenki tisztában van ezzel, és mégsem változik semmi.

A bentlakók számára az ellenkező nem is jelentős probléma. A legnehezebb a 18 és 35 év közötti foglyoknak, különösen azoknak, akik a fiatalkorúaknak fenntartott büntetés-végrehajtási intézményekből kerültek át, és nincs rendes tapasztalatuk a rendszeres nemi életről. Az idősebbek – nyilván a stressz miatt – kevésbé szenvedik meg a szex hiányát. Odabent mindenről nyugodtan lehet beszélni. A család viszont más kérdés. A családi ügyek aknamezejére rálépni

nagyon veszélyes. Ha a családtagjaidról beszélsz, a legdurvább gondolatokat engeded szabadon, a depressziót, sőt gyakran az öngyilkosságot.

Összességében én nem szenvedtem rögeszmés gondolatoktól vagy emlékektől, sem a depressziótól, amely sok más foglyot sújtott. De azért volt néhány olyan éjszakám, amikor nem tudtam aludni. Ez főleg az első évben fordult elő, amikor a rádió és a televízió napi szinten foglalkozott a cégem tönkremenetelével. A propaganda és a hazugságok teljes súlyukkal rám nehezedtek. Voltak technikáim, miként tartsam kontroll alatt a gondolataimat. Ezek közé tartozott, hogy fejben levelet írtam, vagy épp házat építettem. Örömöt leltem abban, ahogy képzeletemben apránként berendeztem a szobát mindenfélével. Felfedeztem, hogy az a legjobb feszültségoldó, ha papírra vetem a gondolataimat. Beszédeket, leveleket és panaszokat fogalmaztam. Egyiket sem a nyilvánosságnak szántam. Amikor azért írsz, hogy könnyíts a terheiden, azt másoknak nem szabad olvasniuk. Amikor sokkal később újraolvasod, az írásod inkoherensnek és rossznak tűnhet, de már hozzászoktam ahhoz, hogy leírjam a gondolataimat, és meglehetős jártasságra tettem szert benne. Olyasvalakinek, aki egykor kisiskolásként mindig a legjobb barátnőjét kérte meg a fogalmazások megírására, ez kifejezetten nagy fejlődés.

A gyakorlati dolgokban is örömet leltem. A házimunka sosem okozott gondot. 30 éves koromig magam végeztem, takarítottam, és kézzel mostam, még akkor is, amikor épp nem volt meleg víz otthon. Bár a börtön nem otthon, ezek a készségek segítséget jelentenek, és a rokonaid elküldhetik csomagban az engedélyezett holmikat. A legnagyobb gondot az jelenti, hogy nem használhatsz odabent számítógépet, így el vagy zárva az információktól. És nemcsak a napi

hírekre, friss információkra, hanem az általánosabb hasznos információkra is gondolok. Korlátozva van a börtönbe bevihető könyvek száma, ezért is felbecsülhetetlen az ügyvédi látogatás értéke.

Egy másik készség, amely kisegített, hogy képes vagyok egy feladatra koncentrálni, és közben kizárni a felesleges gondolatokat. A nyolc- vagy több órás munkanapon fegyelmezett koncentrálásra kényszerítettem magamat, miközben konkrét problémákat oldottam meg ahelyett, hogy megoldhatatlan ügyeken törtem volna a fejemet. Rövid szüneteket tartottam közben, olyankor pihenésképpen valami kellemes dologra gondoltam. A munka lejártával átkapcsoltam az agyamat, és csakis a családomra, a barátaimra gondoltam. Szerettem emlékezni, és arról álmodozni, hogy újra láthatom őket.

A tábor bizonyos értelemben olyan, mint valami nagyító, amelyen keresztül a kinti társadalomban zajló folyamatokat lehet megfigyelni. Amikor 1998-at követően Oroszországban meredeken zuhant az életszínvonal, a foglyok gyakran szó szerint füvet ettek. Ezrével fordultak elő vérhas-megbetegedések. Börtönéveim alatt megdöbbentett a fiatal analfabéták magas száma, nagy számban találkoztam olyan huszonévesekkel, akik nem tudtak írni, se olvasni. Aztán tanúja voltam a hírhedt Matrosszkaja Tyisina nevű moszkvai börtön lakosságváltásának. A szokásos deviánsok és utcai bűnözők helyére rengeteg olyan ember került, akik egyenruhás fosztogatók áldozatai lettek. Láttam, amint ezeket az embereket kényszerítik, hogy aláírják a vagyonuk átruházásáról szóló papírokat, hogy aztán vagy ítélettel, vagy a nélkül kijöhessenek a börtönből. De láttam korrupt rendőröket is, akik azért kerültek be, mert konfliktusba keveredtek más szervek képviselőivel. Minden elzártság ellenére a börtönben jól látható, hogy mi történik odakint.

Táborban lenni olyan, mintha érzékszervi rendellenességei támadnának az embernek, ahol miközben az egyik érzékszerv eltompul, a másik élesebbé válik. A külső ingerek elmaradását az érzékenység felerősödése kompenzálja a megmaradt ingerek iránt, amelyek leleplezik az emberek valódi szándékait. Akik hosszabb időt töltöttek börtönben, élesebben reagálnak minden eseményre, és érzékenyebbé válnak a körülöttük lévő emberekre. A hosszú büntetésből kiszabadultak még hosszú hónapokig úgy olvasnak más emberekben, mint valami nyitott könyvben, míg ez a „szuperérzékenységük" el nem halványul. Ezt magam is átéltem.

A tábor az etikai normákat is eltorzítja, különösen a fiatalok fejében. Míg a normális életben az emberek 95 százaléka rossz dolognak tartja a hazudozást, és abnormálisnak a kegyetlenséget, addig a börtönben ezek jelentik a normát. A „sajátjaidtól" nem lophatsz, nekik nem szabad hazudnod, de ezt leszámítva a kegyetlenség bevett viselkedési norma. Ezek a szabályok nemcsak a bűnözők társadalmára vonatkoznak: az adminisztrációval együttműködők, és maga az adminisztráció is ezen normák mentén tevékenykednek. A tábor egy nagy falu, ahol mindenki tud mindent mindenkiről. Semmit sem lehet eltitkolni: a tábori hatóságok az oszd meg és uralkodj elvét alkalmazzák, vigyázzba állítanak, büntetőzárkába vágnak, szolgáltatásokat vásárolnak – és mindezt nyíltan. Egyedül a kábítószer-kereskedelem az, ami titokban történik, holott mindenki tud a drogokról, és arról is, hogy ki él velük. A táborokban téglaszám hozzáférhető a hasis és a marihuána, és szinte mindenki szívja a megfelelő időben. Különleges, édeskés füstje van. Amikor megérkeztem a táborba, nem értettem, miért viselkedik úgy mindenki, mintha részegek lennének.

A tábor megváltoztatott. Átértékeltem a családommal, a szeretteimmel való kapcsolatom fontosságának fogalmát. A világról való felfogásom is megváltozott. Úgy hiszem, ez a fogságom alatt írt cikkeimből is kitűnik. A börtön felerősíti az érzelmeket, beleértve a düh és a kétségbeesés kitöréseit. Olyankor pedig felmerül a kérdés: képes vagyok-e önmagamon uralkodni? Szerencsémre, az én esetemben mindig igenlő volt a válasz. Éreztem dühöt, elkeseredést, de vissza tudtam fogni. Így vagyok az élet más aspektusaival is. Úgy éreztem, többet segít, ha inkább a papírra, mint a társaimra zúdítom az emésztő gondolataimat.

Mindig is nehezemre esett kifejezni az érzelmeimet. Úgy neveltek, hogy egy férfihoz nem illik a szentimentalizmus. Gúnyolódni, önmagamon vagy főleg a hatalmasokon, olykor rendkívül szarkasztikusan – nos, az illendőnek tűnt. De a valódi érzelmeimet kimutatni nem. Érzelmeket csak a gyerekeimmel való foglalkozás közben mutatok, és talán túlságosan szentimentális vagyok a családommal, a barátaimmal szemben. Ám szinte soha nem érzek érzelmeket ezen a körön kívül. Se az ügyészek, se Putyin vagy Szecsin nem voltak képesek megzavarni a legmélyebb érzelmeimet. Olyanok, mint az őszi eső: kellemetlen természeti jelenség, semmi több.

Néhányan azt mondják, olyan vagyok, akár egy robot. Talán van ebben némi igazság. Igen magasan van az erős érzelmi kötődéseim küszöbe. Ahhoz, hogy dühös legyek, valami egészen rendkívülinek kell történnie. Másfelől ugyanakkor nagyon könnyen megbántódom a nyilvánvaló igazságtalanságokon. A moszkvai Basszmannij Kerületi Bíróságon tartott első tárgyalásunk kifejezetten sokkolt. Egyszerűen nem hallgattak meg. Azt akartam mondani a bírónak: „Várjunk csak egy pillanatra, hol vannak a bizonyítékaid?! Nem lehet, hogy

az egészet csak álmodtad? Miért ér többet a te szavad az enyémnél? Miért kell börtönbe mennem a te paranoiád miatt?" De senkit nem érdekelnek az ilyen kérdések. Putyin Oroszországában a törvények csak jelentés nélküli papírfecnik.

Ez elszomorít. Néha úgy érzem, mintha földönkívüliek raboltak volna el. Nem ellenségek, nem fasiszták, hanem csak földönkívüliek, akik véletlenségből hasonlítanak ránk, emberekre, de semmi emberi nincs bennük. El kell fogadnod, hogy nem kommunikálhatsz velük. És így meg tudod magad nyugtatni. Kezdtem úgy tekinteni a bíróságra, a börtönre, a nyomozókra, ahogyan a kutató néz valami természeti jelenségre, objektív szemmel, az érzelmeket kizárva.

Amivel nehezebb megbirkózni, az az ismeretlen. Nem azzal, ami személyesen veled történik, hanem azzal, ami otthon, a családoddal és a barátaiddal történik. Néha napok, sőt hetek telnek el, mire választ kapsz a kínzó kérdésekre. Vannak bőven titkos telefonok a börtönben, amelyek valódi mentőövként működnek azoknak, akik hozzájutnak. Én sosem jutottam hozzá.

A hatóságok pszichológiai trükköket alkalmaznak. A sorsodat titokban tartják előtted, még a leglényegtelenebb részleteket is, ami a lelki kínzás egyik formája. Sosem mondják meg, miért hívatnak, hogy hova visznek. „Szedje össze a holmiját!" „Ne szedje össze a holmiját!" „Vegye fel a kabátját!" „Ne vegye fel a kabátját!" „Hozza az iratait!" „Ne hozza az iratait!" Mindezzel szándékosan találgatásokra késztetnek. Ha az ügyeddel kapcsolatos dokumentum érkezik, visszatartják előled; csak akkor kapod meg, amikor a nyomozó kihallgat, vagy ha a saját ügyvéded hozza be a papírt látogatáskor. A cél egyértelmű: ne tudj felkészülni, ne tudj előre tanácsot kérni.

A végtelen és megalázó motozások először elkeserítőek, de idővel hozzászoksz. Naponta hatszor kerül rá sor, és természetesen kellemetlen. Ám az emberi méltóság mércéjét odabent jóval alacsonyabbra engeded. Ha nem akarod, hogy elsüllyedj a terhek alatt, akkor meg kell küzdened a szívedben minden apróságért. Meg kell erősítened magad: rendszeres tornával, tisztasággal, napi munkával, mindenki iránti udvariassággal. Mindez nyilvánvalónak tűnhet, de nem az, amikor a hatóságok éveken át egyre csak meg akarnak törni a reménytelenséggel, az elfeledettség kilátásával, valamint a visszataszító börtönrutinnal.

A rácsok mögött a beszélgetések fontosabbak, mint odakint. Bármilyen témáról folytatott beszélgetés. Különös megbecsülés övezi azokat, akikkel a jogról lehet beszélgetni. Kevés fogolynak van saját ügyvédje, a hatóságilag kinevezett ügyvédek pedig nem értik a dolgukat, így nagy keletje van azoknak a raboknak, akik ismerik a törvényeket, és tudásukat szívesen megosztják a többiekkel. Én is közéjük tartoztam. Az általam nyújtott jogi „szaktanácsok" nem voltak bonyolultak, de nem is kellett azoknak lenniük. Az orosz bírók többsége csak a büntető törvénykönyvet, a büntető perrendtartás szabályait, valamint a legfelsőbb bíróság néhány ítéletét ismeri. De még ezt a keveset se túl jól. Ez azt jelenti, hogy nem nehéz előre látni a hibáikat. Ha hibákat találsz egy fogvatartott ítéletében, az alapján fellebbezést nyújthat be, amiért nagyon hálás tud lenni. Három ítéletből kettőben biztos akad valami, amibe bele lehet kapaszkodni, ami alapján felülvizsgálatot lehet kezdeményezni. Sok ügy kellemetlen szájízt hagy maga után, míg más esetekben az ember eltűnődik, hogy az ítéletet meghozók talán egy másik világban élnek. Nem tart sokáig rájönni, mi az igazság és mi a hazugság. A hivatásos bírók

többsége előtt ez nem is titok, csak épp nem érdekük, hogy bármit is mondjanak róla.

Odabent mindezt sajátos perspektívából kell nézni. Legfőképp pedig nyugodtnak kell maradni. A börtön lehetővé teszi az önvizsgálatot és a külső valóság mélyebb elemzését. Az élet üteme lelassul. Furcsa paradoxon, de míg a napok lassan vánszorognak, addig a hónapok és az évek szinte elrepülnek. A táborban megtanultam valamit, ami korábban hiányzott belőlem: a türelmet. Míg szabad voltam, egy óra nagyon hosszúnak tűnt, ám odabent az egy pillanat. A börtön lehetővé teszi, hogy mélyebben elmerülj a gondolataidban. A koncentráció minősége abszolút. A bent töltött tíz év alkalmat adott a gondolkodásra, a tanulásra és az olvasásra. Gondolkodtam magamon, a családomon, az életemen és a meggyőződéseimen. Gondolkodtam Oroszországon, az ország állapotán. Olvastam Szolzsenyicint, de nem inspirált különösebben; úgy éreztem, a művei nem egy harcos, hanem egy opportunista írásai. Soha nem ítélnék el valakit, akinek célja a túlélés, és a túlélésről mint teljesítményről ír. Egyszerűen csak nem inspirált. Vaszilij Grosszman és Varlam Salamov írásait viszont minden keménységükkel együtt feddhetetlennek találtam. Őket olvasva az ember úgy érzi, az ő példájukat akarja követni. Arra késztetnek, hogy tovább harcolj.

Felelősséget éreztem a velem együtt letartóztatott barátaimért és kollégáimért, akik szenvedtek a fogságban. Az egykori jukoszos jogászunknál, Vaszilij Alekszanjannál AIDS-et diagnosztizáltak a börtönben, ám a hatóságok megtagadták tőle az életmentő gyógyszereket, hacsak nem tesz vallomást ellenem. Vaszilij ezt megtagadta, én pedig újból száraz éhségsztrájkba kezdtem azt követelve, hogy szállítsák kórházba. A követelésemet tíz nap múlva teljesítették, de

már késő volt. Vaszilijt épp időben engedték ki a börtönből ahhoz, hogy szabadlábon halhasson meg. A családja és a barátai minden erőfeszítése ellenére Vaszilij Alekszanjan a rendszer bosszúvágyának áldozataként halt meg. Ugyanúgy, mint Szergej Magnyitszkij, a Hermitage Capital adótanácsadója, a barátom rendőrségi fogságban pusztult el, egy könyörtelen államapparátus áldozataként.

A nemzetközi felháborodás és nyugati politikusok – köztük Angela Merkel és Hans-Dietrich Genscher – közbeavatkozása után 2013 decemberében szabadlábra helyeztek, és feltettek egy Nyugatra tartó repülőgépre. Végre megláthattam a legfiatalabb unokámat, és találkozhattam a szüleimmel. Megható pillanat volt. Míg fogságban voltam, anyám megbetegedett, és nem sokkal a szabadulásomat követően meghalt.

Nyilvánvaló, hogy Putyin szabadon akart engedni, nem utolsósorban azért, mert a fogságban tartásom rossz színben tüntette fel őt a világ szemében, és mert a szabadon engedésemmel az imázsát akarta csiszolni a 2014-es szocsi téli olimpia februári megnyitója előtt.

Mit éreztem a szabadulásomkor? A legfőbb érzelem az öröm volt, hogy láthatom a családomat. És jólesett újra rendes ételt enni. A leginkább meglepő dolog a közösségi média ereje volt. Sokat olvastam odabent, így volt elvi elképzelésem minden történésről, még az iPhone-ról is tudtam. De a közösségi média működése valóságos kulturális sokk volt számomra. Semmi sem készített fel rá, hogy milyen mértékű hatást gyakorol az emberiségre. A technológia gyorssá és hatékonnyá tette a kommunikációt.

A börtönben naplót vezettem, de nem olvasom újra, és ma már se időm, se kedvem nincs, hogy folytassam. Szerencsére nincsenek

rémálmaim, se flashbackjeim a börtönidőmről. Természetesen olvastam Putyin FSZB-s gyilkosairól, akik Nyugatra jönnek, hogy kivégezzék a főnöküknek nem tetsző embereket. Sose éreztem, hogy követtek volna, de tökéletesen megérteném, ha egy nap Putyin parancsot adna az eltávolításomra. Mit mondhatnék még? Feltételezem, mivel mindenki tisztában van azzal, hogy én vagyok a legprominensebb személyes ellensége, a megölésem nagyon nyilvános és egyértelmű gesztus lenne a részéről. Nem tudom, mindez megállítja-e őt; talán nem; az ilyen ügyekben mindig is nagyon arcátlan volt. De reméljük, hogy néhány játékszabály még ma is érvényes.

Megpróbáltam a tapasztalataimat hasznos célra fordítani. Megkétszereztem jótékonysági tevékenységemet, és kibővítettem a Nyílt Oroszország nevű jótékony szervezetet, amely a civil értékeket és a fiatalok tanulását mozdítja elő. Mivel Vlagyimir Putyin ezeket az értékeket fenyegetésnek tekinti, a hatóságok fokozott vehemenciával zaklatták és fenyegették a Nyílt Oroszországot. A 2018-as elnökválasztáson és azóta minden választáson a Nyílt Oroszország támogatói nagy szerepet játszottak a jelenlegi rendszer ellenzékének megszervezésében.

A szavazatok meghamisítása, a független politikai aktivisták elnyomása és a valódi független jelöltek betiltása révén Putyin újra és újra megnyeri a Patyomkin-jellegű választásokat. Oroszországban és külföldön is egyre növekszik a harag amiatt, ahogyan megsérti a demokratikus folyamatokat. 2021 novemberében az amerikai képviselőház kétpárti Európai Biztonsági és Együttműködési Bizottsága – más néven a Helsinki Bizottság – határozati javaslatot terjesztett be, hogy az Egyesült Államok ne tekintse Putyint Oroszország elnökének a továbbiakban, kijelentve, hogy minden kísérlet, amely

azt célozza, hogy jelenlegi mandátuma 2024-es lejárta után a hivatalában maradjon, alkotmányellenes és illegitim. 2020-ban Putyin átírta az orosz alkotmányt, eltörölve az addig létező korlátozást, hogy még egy időszakra elnök lehessen. A módosítást népszavazás alapján hajtotta végre, amelyet a javaslat „a modern történelem legmanipulatívabb szavazásának" nevezett. „Bármely kísérlet arra, hogy Vlagyimir Putyin a jelenlegi elnöki mandátumának 2024. május 7-i lejártát követően a hivatalában maradjon, nem ismerhető el az Egyesült Államok részéről" – zárult a Helsinki Bizottság javaslata. Érzékeny pontot találtak el; Putyin szóvivője azonnal Oroszország ügyeibe való „agresszív beavatkozásként" ítélte el a javaslatot, egyben figyelmeztette a kongresszust, hogy ha jóváhagyják a bizottság által megfogalmazottakat, akkor komoly szakadás következhet be az orosz–amerikai kapcsolatokban.

HARMADIK RÉSZ

KELET ÉS NYUGAT

13. FEJEZET

ELLENSÉG A KAPUKNÁL

Amikor Londonba érkeztem azt követően, hogy kiengedtek Vlagyimir Putyin börtöntáborából, tudtam, egyhamar nem térek haza. Ez elszomorított, de mindig olyan ember voltam, aki a legjobbat igyekszik kihozni az adott helyzetből, miközben a minimumra csökkenti a hiábavaló sajnálkozást. Már beszéltem egy kicsit angolul, de úgy döntöttem, muszáj rendesen elsajátítanom az engem befogadó ország nyelvét – ezen, be kell vallanom, mind a mai napig dolgozom. Mint minden tanuló, én is úgy tekintettem a televízióra, mint a nyelvtanulás fontos eszközére. Néztem a BBC híreit, krimiket, vígjátékokat és mindent, ami segíthet az angoltudásom javításában. Az egyik program, amely felkeltette az érdeklődésemet, a *Have I Got News for You* című, heti rendszerességgel jelentkező televíziós vetélkedő volt. A műsorvezetők egymás közti vicceit általában nehezen értettem, de mindig az elmúlt hét eseményeit vitatták meg, és ez segített eligazodni, hogy miről is folyik a szó. Olyan országból érkezve, ahol a hatalomra irányuló bármilyen kritika szerencsétlen

következményeket vonhat maga után (egy hasonló műsort odahaza betiltottak, amiért Putyinon gúnyolódott), öröm volt látni, ahogy a műsor készítői kifigurázzák a hatalmon lévőket. De ami igazán megdöbbentett, az a műsor bevezető része volt, ahol rajzfilmfigurák játszották el a hét legfontosabb hírértékű eseményeit.

A bevezető felénél egy gonosz tekintetű, prémkucsmát és katonai kabátot viselő orosz férfit mutattak, aki nagy vigyorgások közepette elzárta a Nyugatra vezető csővezetéket, mire Nyugat-Európa sötétségbe borult. Ez a kép olyan távol áll az oroszok önmagukról alkotott képétől, hogy szó szerint kiugrottam a fotelből.

Az oroszok túlnyomó többsége országukat jó szándékú, békés helynek látja, ahol általános a jóság és az erkölcsös viselkedés. Az ő szemükben az egyre romló globális helyzetért felelős gonosz agresszorok, az igazi bűnösök Nyugaton találhatóak. A történelem során mindig a Nyugat támadta meg Oroszországot, és az orosz emberek folyamatosan azt hallották, hogy a NATO katonai ereje keleti irányba terjeszkedik.

Rendes éves sajtótájékoztatóján 2020 decemberében Vlagyimir Putyint arról kérdezték, hogy Oroszország elnökeként felelősséggel tartozik-e a kelet–nyugati kapcsolatok veszélyes állapota miatt. Arra is rákérdeztek, hogy őszintén ártatlannak véli-e Oroszországot azokban a vétkekben, amelyek egy új hidegháborúért felelősek, amire ő mérgesen így válaszolt: „Önökkel, a Nyugattal összevetve, igenis ártatlanok vagyunk! A hónál is fehérebbek vagyunk ebben az ügyben. Kiengedtük a szovjet befolyás alól azokat az országokat, amelyek függetlenül akartak élni és fejlődni. Sokszor hallgattuk a Nyugat ígéreteit arról, hogy a NATO nem tesz egy lépést sem keleti irányba, a mi határaink felé, de önök nem tartották be az ígéreteiket!"

Megdöbbentő tud lenni, amikor rájövünk, hogy a másik oldal egészen másképp lát minket, mint mi önmagunkat. A Kelet–Nyugat szembenállásának egyik jellemző vonása, hogy torzképeket alakítunk ki egymásról – sztereotípiákat, miszerint mi vagyunk a jó fiúk, a „mások" pedig mindig gazemberek. Ha a köztünk lévő pszichológiai határokat valaha le akarjuk dönteni, akkor le kell győznünk ezeket a sztereotípiákat, le kell váltanunk az előítéleteinket nyitottságra, a szemellenzős gondolkodásunkat nagyobb önreflexióra. Ugyanolyan éles és kritikus figyelemmel kell magunkra tekinteni, mint amilyennel a „másikat" nézzük.

Oroszország Európához tartozik? Meghatározó kérdés ez évszázadok óta. Földrajzi értelemben kétségtelenül: 144 millió oroszból 120 millió az ország európai területein él. Ám kulturális szempontból már nem ilyen egyértelmű a válasz. A kérdés fontos, mert hiszem, hogy a huszonegyedik század a civilizációk közötti versengés kora: az euroatlanti, az iszlám, a konfuciánus és egyéb civilizációk közti versengésé. Gyakran gondolok arra, hogy a vetélkedés jót tesz az emberi fajnak, mert megakadályozza a stagnálást, nem hagyja, hogy a korábban learatott babérjainkon pihenjünk. De a verseny egyben harcot, a saját érdekek védelmét és a szövetségesek megválasztását is jelenti.

Ebben az összefüggésben Oroszország az utolsó még bizonytalankodó ország, amelynek az európaival rokon kultúrája van. A *rokon,* és nem az *azonos* szót használtam – nem véletlenül. Az európai családhoz tartozunk, és gyakran a családon belüli konfliktusok a legnehezebbek. Oroszország mindig is érzett egyfajta ideológiai fenyegetettséget a Nyugat felől, ami a földrajzi realitásokat figyelembe véve a pusztulás és a káosz veszélyét jelenti. Ugyanakkor Nyugat-Európa volt

és marad számunkra a minta az ideális jövőről, amelyet időnként megpróbálunk magunkévá tenni. Elegendő csak a kommunizmus és a szocializmus ideológiáira utalni, amelyek Németországból, Nagy-Britanniából és Franciaországból érkeztek Oroszországba. Ezek az eszmék Oroszországban zsarnoki természetű szocialista államot teremtettek, miközben a Nyugat is sokat befogadott ezekből az elvekből, ám a zsarnokság nélkül. A cári önkényuralom idejében, a szovjet uralom korában és most, Putyin bűnszervezetének két évtizedes uralma alatt a Nyugat mindig ellenség, de egyben mérce maradt, amelyhez önmagunkat mérjük. Minden orosz elismeri, hogy a régi szovjet jelszó, miszerint „utolérni és lehagyni kell a Nyugatot", a nemzeti kisebbrendűségi érzésünk kifejezése.

Ezzel szemben Nyugat-Európa mindig is fenyegetve érezte magát Oroszország semmihez sem hasonlatos mérete, felfoghatatlan hatalmassága és rendetlensége miatt. A Nyugat a maga módján újra és újra megpróbált rendbe tenni bennünket, vagy elhatárolódni tőlünk, de sosem sikerült. A Nyugat furcsa képet festett az oroszokról: a nyugati értelmiségiek ijesztő dosztojevszkiji karakterekként látnak minket, miközben fogalmuk sincs róla, hogy sok orosz Dosztojevszkijt egy pszichés problémáktól gyötört kívülálló figurának tekinti, hőseit pedig érthetetlennek a szenvedéseikkel, amelyekről még olvasni sem akarunk. Ellenkezőleg, akik ismerik az Oroszország-szerte népszerű lakkfestett fadobozkákat, a palekhi miniatúrákat, a gzseli népi kerámiákat, azok tudják, hogy épp vidámságukról és romantikájukról felismerhetők.

A közös európai civilizáció eltérő ágai közti konfliktus nem Putyinnal kezdődött, és a távozása önmagában nem fog véget vetni neki. A stagnálás szovjet korszakának végéig a kormányzat mindig

a Nyugat-ellenességet hirdette, így az orosz nép a Nyugat-barátságot automatikusan a tiltakozás egy formájának tekintette. Ám az oroszok elkövették a pszichológiai kivetítés szokásos hibáját: azt gondolták, hogy ha mi szeretjük a Nyugatot, akkor a Nyugatnak is szeretnie kell minket. Ez egyértelmű tévedés volt. A Nyugat a saját problémáival volt elfoglalva, és a keleti fenyegetés csökkenését egyszerűen a beavatkozásmentes üzletelés lehetőségének látták. Bukott üzletemberek és spekulánsok árasztották el Nyugatról Oroszországot, akik a saját problémáikat vetítették ki ránk. Az oroszok őket tekintették a nyugatiak tipikus példáinak (éppen úgy, ahogy a nyugatiak Dosztojevszkijt tekintik az oroszok mintájának).

A szerelem halványodni kezdett. A szimbolikus fordulópont az volt, amikor Primakov visszafordíttatta a repülőjét az Atlanti-óceán fölött 1999-ben, amikor a NATO a Jugoszlávia elleni bombázás mellett döntött. Azok a bombák minket, oroszokat szíven ütöttek, és létrehozták Oroszország saját Versailles-szindrómáját. Hatalomra kerülve Putyinnak lehetősége nyílt, hogy régi Nyugat-ellenes eszméket élesszen újra: azt, hogy „a Nyugat csak az erőből ért".

Belső fejlődése néhány évében Putyin pontosan értette az ilyen típusú megközelítés veszélyességét, ám a vágya, hogy harmadik ciklusára is megválasszák elnöknek – és a szükség, hogy Medvegyevet a helyén tartsa –, elkerülhetetlenné tette a Nyugat mint ellenség képének újbóli bevezetését. Putyin nevezetes beszéde 2007-ben a müncheni biztonságpolitikai konferencián azt szolgálta, hogy egyszerre figyelmeztesse a Nyugatot és az orosz népet: „Az ellenség a kapuink előtt áll – szólt a hazai közvéleménynek szánt üzenete –, most nincs idő a demokráciáról elmélkedni." A mag termékeny talajra hullott. A Grúzia elleni 2008-as háború volt a főpróba. A Krím félsziget

2014-es elfoglalása, majd az Ukrajna elleni 2022-es invázió a Nyugat elleni hibrid háború kezdetét jelezték. Számos forrás szerint nem véletlen, hogy Putyin Kijevet választotta ki a 2010-es évek elején arra, hogy kihirdesse környezetének: az eljövendő harmadik világháború elkerülhetetlen, és meghozta végzetes döntését a nagyszabású újrafegyverkezésről. Az orosz gazdaság és társadalom ma ezen a koncepción alapul. Az orosz külpolitika megint Kelet felé igazodott. Ahogyan Alekszandr Nyevszkij fogalmazott, Putyin kész feláldozni Oroszország függetlenségét azért, hogy bevonja Kínát a nyugati eszmék elleni harcába. De hatalmas szakadék tátong a Kreml bűnbandájának és az országnak az érdekei között. Az orosz népnek, Oroszországnak nincsenek antagonisztikus ellentétei a Nyugattal. Létezik a versengés, és létezik az identitásunk megőrzésének vágya, ám nyilvánvaló, hogy történelmileg közös civilizációhoz tartozunk, és ezen a vízión alapulva akarjuk a jövőnket meghatározni.

A probléma az, hogy Putyin és környezete képtelen elfogadni ezt a víziót. A demokratikus értékek, az emberi jogok, az üzleti élet átláthatósága, a kompromisszumok, az erőszak és a kényszer mint versenyt elfojtó erők megtagadása nem pusztán ideológiailag elfogadhatatlanok számukra, hanem objektíve veszélyeztetik a hatalmukat és ezáltal a létüket. A mai oroszoknak választaniuk kell, hogy Putyin távozását követően milyen viszonyrendszerben akarnak élni. El kell döntenünk, hogy állandósítjuk-e a hidegháború őrült paradigmáját, azt a paradigmát, amelyben „csak a halott [orosz] medve a jó medve", vagy megtaláljuk az együttélés módját; ha nem is együtt, de legalább baráti közelségben…

14. FEJEZET

IRÁNYÍTOTT DEMOKRÁCIA

A nyugatiak gyakran értetlenül állnak az orosz hatalom természete előtt. Nem tiszta számukra, hogyan működik az orosz politikai rendszer, és egyáltalán: demokráciával van-e dolguk. A nyugati média választásokról és szavazásokról, ellenzéki jelöltekről, kampányokról és vitákról számol be rendszeresen, ám közben ugyanezen média szerint Vlagyimir Putyin valamiféle harmadik világbeli diktátorként gyakorolja a hatalmát. E miatt az ellentmondásos értelmezés miatt meg kell említenünk néhány, a felszín mögötti jelenséget.

Borisz Jelcin megőrizte és ki is terjesztette a Mihail Gorbacsov által megteremtett demokratikus intézményeket, beleértve a nagyjából szabad választásokat és a (kezdetben) független parlamentet. Az 1993-as alkotmány értelmében Oroszország demokratikus, föderatív jogállam, köztársasági kormányzati formával. Az államhatalom törvényhozó, végrehajtó és igazságszolgáltató ágakra különül el. A világnézeti és vallási sokszínűséget törvény védi, a kötelező állami ideológiát törvény tiltja. Az alkotmány biztosítja a többpárti politikai

rendszert. A törvényeket elfogadásuk előtt kötelező jóváhagyatni a közösséggel, és összhangban kell lenniük a nemzetközi joggal, annak elveivel. Az 1990-es évek gazdasági káosza azonban oda vezetett, hogy sok orosz elvesztette hitét a Jelcin által kifejlesztett szabadpiaci demokráciában. Ő ezt el is ismerte lemondóbeszédében, 1999 decemberében, amikor átadta a stafétabotot Vlagyimir Putyinnak. Ahogy korábban már említettem, az első jelek arra utaltak, hogy Putyin megtartja elődje demokratikus értékeit, hiszen ígéretet tett a szabad és tisztességes választások, a szólásszabadság, a lelkiismereti szabadság, a sajtószabadság és a magántulajdon megőrzésére.

Az egyik első jelét annak, hogy valójában mire is készült, a 2000-ben megjelent, *Oroszország az évezredfordulón* című kiáltványából olvashattuk ki. Ebben lerótta a kötelező köröket a demokratikus értékek mellett, ám a legmelegebb szavakkal a személyre szabott államhatalomról értekezett, amelyet be kívánt vezetni Oroszországban. Az 1990-es évek liberális reformjait nyugati kényszerként írta le, amelytől meg kell szabadulni. „A kilencvenes évek tapasztalata világosan megmutatja, hogy hazánk valódi megújulását nem biztosíthatják külföldi tankönyvekből átvett kísérletek és modellek. Más országok tapasztalatainak mechanikus másolása nem garantálhatja a sikereinket... Oroszország nem tud, teszem azt, második USA-vá vagy Nagy-Britanniává válni, amely országokban a liberális értékeknek mély történelmi hagyományai vannak." A liberális értékek megkérdőjelezésével szemben Putyin az etatista autokráciát magasztalta, az individuális jogok helyébe az erős államot és a centralizált hatalmat állítva. „Államunk intézményei és struktúrái mindig is különleges szerepet játszottak az ország és az emberek életében. Az erős állam nem anomália, amelytől meg kell szabadulni. Épp ellenkezőleg, a rend forrása."

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED

A „nyugati" kísérlet hibáinak kijavításához vissza kell térni a hagyományos „orosz" értékekhez, mondta Putyin. Az általa felsorolt értékek némelyike Oroszország tekintélyelvű múltjának elemeit idézte fel.

> *Patriotizmus:* A patriotizmus népünk erejének és bátorságának forrása. Ha elveszítjük a hazaszeretetet, a nemzeti büszkeséget és méltóságot, akkor elveszítjük önmagunkat mint nemzetet. Az Oroszország nagyságába vetett hit lényege: Oroszország nagyhatalom volt és az is marad.
>
> *Etatizmus:* Az orosz népet megrémíti az államhatalom meggyengülése. Elvárják az államhatalom vezető és irányító szerepének helyreállítását.
>
> *Kollektivizmus:* A szövetkezeti tevékenységformák mindig is győzedelmeskedtek az individualizmus felett. A kollektivista gondolkodásmódnak mély gyökerei vannak az orosz társadalomban. Az oroszok többsége úgy gondolja, hogy az állami támogatás a fejlődés kulcsa, nem pedig az egyéni erőfeszítések és a vállalkozói szellem.
>
> *Az új orosz eszme:* Az új orosz eszme mint az egyetemes elvek és a hagyományos orosz értékek ötvözete valósul meg.

Amikor 2000-ben elolvastam Putyin kiáltványát, megdöbbentett, hogy „orosz" értékrendje mennyire hasonlít III. Sándor – a legelnyomóbb kései Romanov cár, aki azt hirdette, hogy az államnak a pravoszlávián, az önkényuralmiságon és a népiségen kell

alapulnia – alapelveihez. Az egyéni vállalkozás lekicsinylése, az állami felsőbbrendűséghez való ragaszkodás riasztónak és anakronisztikusnak tűnt a szemekben. Maga az új állammodell Putyin által választott neve, *Az új orosz eszme* is elmúlt korok dohos szagát árasztotta. Az „orosz eszmét" Vlagyimir Szolovjov filozófus ismertette a Nyugattal a 19. század végén, hogy bemutassa a szlavofil Nyugat-ellenességet és az Oroszország kulturális felsőbbrendűségébe vetett hitet. Az „orosz eszme" az orosz kivételesség eszméje, az a meggyőződés, miszerint Oroszországnak különleges küldetése van a civilizáció történetében, egyedi identitása, amely a világétól eltérő utat jelöl ki számára, szemben az individualista, liberális nyugat-európai szabadságokéval.

Az „orosz eszme" putyini változatában az erős állam az erős vezetővel azonos; a nemzeti egység egyetlen „szóvivő" személyében testestül meg és képviseltetik, mégpedig az elnökében. Állítása, amely szerint a jelcini évek valójában nemkívánatos aberrációt jelentettek, és a nyugati típusú kormányzati formával történt kísérletek bebizonyították Oroszország alkalmatlanságát az ilyen rendszerre, vonzónak tűntek a közvélemény jelentős rétegeinek, köztük azoknak is, akik elfogadták Putyin üzenetét, miszerint Oroszország kormányozhatatlanná lesz a rendteremtő erős állam nélkül. Az „erős állam" az átmeneti időszakban még indokolt lehetett a szabad civil társadalom felépítéséhez, csakhogy az a szabad civil társadalom soha nem épült fel. Putyin támogatói pedig egy új, kiegészítő dimenziót is adtak az „orosz eszmének": olyan széles körökben ismételgették és hangoztatták az elképzelést, miszerint a kormányzás stabilitását kizárólag Putyin garantálhatja, hogy XIV. Lajoshoz hasonlóan maga Putyin is elhitte, hogy *l'état c'est moi,* az állam én vagyok. Amikor

Putyin kabinetfőnöke, Vjacseszlav Vologyin 2014-ben azt mondta: „ma nem lenne Oroszország, ha nincs Putyin", azt nem viccnek szánta, hanem az egyszemélyes állam kanonizálásának.

A törvény és a rend helyreállításával együtt Putyin megígérte Oroszország korábbi világhatalmi pozíciójának visszaállítását is. Borisz Jelcin legnagyobb eredményének a szovjet birodalom lebontását tekintette, a függetlenségre törekvő köztársaságok felszabadítását, amely lehetővé tette, hogy Oroszország újra csatlakozzék a nemzetek globális közösségéhez; de Putyin a Szovjetunió megszűnését „az évszázad legnagyobb geopolitikai tragédiájának" nevezte. Lehordta a Nyugatot, amiért megalázta Oroszországot, és mert a NATO-t egészen Oroszország határáig kiterjesztette. A hazai gazdaság hanyatlását, a saját népszerűségének romló mutatóit külföldi kalandor vállalkozásokkal igyekezett ellensúlyozni, beleértve a Krím megszállását, valamint fegyveres felkelések szítását Kelet-Ukrajnában és másutt.

Putyin igyekezett helyreállítani a gazdasági stabilitás látszatát, de csak csigalassú növekedési ütemet és szánalmasan alacsony jövedelmi szinteket tudott felmutatni. És ezeket a szerény sikereket a jelcini reformok feladása kísérte. Épp ezek a reformok teremtették meg a gazdaság növekedését, és tették lehetővé, a növekvő olajárakkal együtt, hogy Putyin megerősítse a hatalmát. Ám miután megszilárdította pozícióját, visszafordította az órát. Putyin alatt a parlament jogköre meggyengült, az elnöké pedig megerősödött. Az ellenzéki pártok diszkriminációt és zaklatást szenvednek el; ki vannak zárva a médiából; a politikai tüntetéseket szétverték, a tüntetőket börtönbe zárták. Korlátozták a sajtószabadságot; a törvényhozás, a bíróságok és a legtöbb média – beleértve a televíziós híradókat is – ismét a Kreml ellenőrzése alatt állnak.

Putyin ezt nevezi „irányított demokráciának". Valójában ez egyáltalán nem demokrácia. Oroszországot *imitációs* demokrácia kormányozza. Putyin látszatdemokráciája felmutatja az orosz népnek és a Nyugatnak a demokratikus struktúrák homlokzatát, de mögöttük valójában nincs semmi. Az egyik legérdesebb politikai elemző, a moszkvai Carnegie Center munkatársa, Lilia Sevcova pontosan írta ezt le:

> „A demokrácia külső burkai jelen vannak: választások, parlament és így tovább, de a lényeg teljesen más. Oroszország esetében... a demokratikus intézmények Patyomkin-falvak-szerű szándékos használatának rendjével van dolgunk, ahol ezen intézmények funkciója az, hogy elrejtsék a hagyományos hatalmi berendezkedéseket... Az önmagát megszilárdító politikai rezsim az 1960-as és 1970-es évekből ismert latin-amerikai rendszerek »bürokratikus autoritarizmusához« hasonlít. Minden onnan ismert tulajdonsága megvan: személyre szabott hatalom, a társadalom bürokratizálódása, a lakosság politikai kirekesztése... és a titkosszolgálatok (Latin-Amerikában a katonaság) aktív szerepvállalása."

A 2000-es évek elején Putyin továbbra is demokratának nevezte magát, és azt állította, hogy egyes polgári szabadságjogok elnyomását az állami kontroll visszaállításának szükségessége indokolja. Mint írta, „Oroszország történelmének legnehezebb időszakát éli. Az elmúlt két-három évszázad során először szembesül azzal

a lehetőséggel, hogy a világ államainak második, ha nem épp a harmadik fokára csúszik vissza. Egyre kevesebb időnk van rá, hogy ezt elkerüljük."

Putyinnak a nemzetközi fórumokon előadott hőzöngése elnyerte azoknak az oroszoknak a támogatását, akik évek óta arra vágytak, hogy egy évtizednyi gyengeséget követően egy erős vezér végre visszaállítsa az ország presztízsét. Az egykori szovjet himnusz újbóli bevezetése – igaz, megváltoztatott szöveggel – felerősítette a szovjet korszak iránti nosztalgiát. A Vörös téren felvonuló rakétahordozók, harckocsik, a hurrázva masírozó katonák a díszszemléken az elnököt látszottak igazolni. Putyin portréja ott lóg a falon az iskolatermekben, a közintézményekben. Rákapott a vörös szőnyeges ceremóniák, a királyi pompa és a trombiták harsogásának ízére.

Személyi kultusza egyre hasonlóbb lett Sztálinéhoz. Katonai és haditengerészeti támaszpontokon jelenik meg egyenruhában, harci repülőgépet vezet Csecsenföldre, vagy épp egy harckocsi mellett áll, szibériai tigrist simogat, Forma–1-es autót vezet, régi kincseket hoz fel a tengerfenékről, számszeríjjal lő, kivédhetetlen gólt üt jégkorongmérkőzésen, sőt ultrakönnyű repülőjén maga vezeti helyes útra a délre vándorló darvakat. Örült, amikor meztelen felsőtestű fotói növelték a népszerűségét a női szavazók körében, ám őrjöngött, amikor ugyanezeket a fotókat sikamlós kommentek fogadták az orosz meleg honlapokon. A *Komszomolzskaja Pravda* újság a „Legyél olyan, mint Putyin!" főcím alatt hozta le a macsó képeket; a *Putyin igazi erős férfi* című popsláger listavezető lett. Egy korabeli vicc szerint Szentpétervárt hamarosan átnevezik Szentputyinvárrá.

Az általános hízelgés jócskán felpuffasztotta Putyin önbecsülését. Méltóságának legkisebb lebecsülését, de még az építő jellegű

kritikát is bosszútól fűtött büntetéssel honorálta. Amikor a *Kurszk* atommeghajtású tengeralattjáró 2000 augusztusában elsüllyedt a Barents-tengeren, Putyin nem szakította meg nyári szabadságát, holott a fedélzeten tartózkodó mind a 118 ember meghalt. Miután az ORT televíziós csatornán megbírálták a *Kurszk*-műveletet, a csatornát irányító médiatulajdonos oligarcha, Borisz Berezovszkij a Kreml célkeresztjébe került, és nemsokára száműzetésbe kényszerítették. Egy másik független televíziós csatorna, az NTV tulajdonosát, Vlagyimir Guszinszkijt letartóztatták, és mindaddig őrizetben tartották, amíg bele nem egyezett, hogy átadja az államnak üzleti érdekeltségeit, majd ezt követően kiutasították az országból.

Az USA szenátusának külügyi bizottsága részére 2018 januárjában készült, „Putyin aszimmetrikus támadása a demokrácia ellen" című jelentés összefoglalta azokat a nagyon is antidemokratikus módszereket, amelyekkel Putyin megszerezte és megtartotta a hatalmát:

> „Vlagyimir Putyin zsarolással, a terrorizmustól és a háborútól való félelem felkeltésével szerezte meg hatalmát. Azóta a külföldi katonai kalandokat kombinálja a hazai propagandával és a politikai elnyomással, hogy otthoni közönségét meggyőzze: visszaállítja Oroszország nagyságát és megbecsült pozícióját a világpolitika színpadán. Mindeközben felhatalmazta a titkosszolgálatokat, hogy politikai, társadalmi és gazdasági hatalmát megszilárdítsák, amit a saját maga, valamint hűséges csatlósai elképesztő gazdagodására használt fel. Putyin legfőbb célja saját hatalmának megőrzése és vagyonának gyarapítása."

A szenátorok Putyin államhatalmi modelljét „korrupcióval, apátiával és vasökéllel biztosított tekintélyelvűségnek" minősítették; de azt is gondosan hozzátették, mindez nem az orosz nép bűne. Leegyszerűsítve: *Putyin nem Oroszország, Oroszország pedig nem Putyin.*

Minden antidemokratikus rezsim fél a független kontrolltól; uralkodási joguk illegitim jellege miatt nem hajlandóak belemenni nyílt vitába, ezért mindent megtesznek, hogy ellehetetlenítsék azt. Putyin is ezt tette, megfélemlítéssel, erőszakkal, kitalált jogi korlátozásokkal és adminisztratív büntetésekkel. Egy 2005-ben bevezetett, majd 2012-ben megerősített jogszabály például megtiltotta a külföldi civil szervezetek Oroszországban való működését, valamint bármely olyan hazai szervezetét, amelyet a Kreml „a nemzeti érdekekre veszélyesnek" ítél meg. Sok szervezetet tiltottak be, köztük szinte az összes olyat, amely az emberi jogokat, a demokráciát monitorozta.

A civil aktivistákat bántalmazták, fizikailag is támadták. Politikailag motivált támadásokat indítottak ellenem és a putyini vezetés más kritikusai ellen oly módon, hogy a semmiből előhúzott vádpontok, az automatikusan meghozott ítéletek és a „példás" büntetések mindenki másnak jelezzék: a szókimondás komoly veszélyekkel jár a személyes jólétre. Mocskos kampányokat, minden alapot nélkülöző lejáratóműveleteket használtak fel ellenzéki figurák démonizálására, az állami média a kritikusokat hazaárulókként mutatta be. 2015 februárjában a vezető politikai aktivistát és volt miniszterelnök-helyettest, Borisz Nyemcovot a Kreml közvetlen közelében lőtték agyon egy ellene irányuló összehangolt lejáratókampányt követően. Nyemcov tüntetéseket szervezett a Kreml káros gazdaságpolitikája ellen, és épp arra készült, hogy az ukrajnai katonai beavatkozásról tegyen közzé jelentést.

Mindeközben Putyin dédelgette azokat az intézményeket, amelyek hajlandók voltak támogatni a Kremlt, és megszólalni a nevében. A valódi politikai ellenzéket ellehetetlenítette, és bólogató jánosokból álló pártokat hozott létre, amelyek az álválasztásokon eljátsszák az álellenzék szerepét. Különleges jogokat biztosított az orosz törvényekben az orosz ortodox egyháznak, miközben más vallási felekezetek bejegyzését és hittérítő tevékenységét ellehetetlenítette. Az ortodox egyház különleges támogatásban részesül az elnöki alapokból, valamint az egyházi kárpótlás keretében visszakapták a kommunista uralom alatt elkobzott vagyont. Cserébe az egyház áldását adta Putyinra, és készséges eszközként népszerűsítette az állam politikáját. Kirill pátriárka Putyin uralmát „isteni csodának" nevezte, és köszönetet mondott neki azért, hogy kigyógyította Oroszországot a devianciából a nyugati liberalizmussal folytatott flörtjét követően. Az egyház és az állam szövetségét a jogos felháborodás közös kirohanásával erősítették meg 2012 februárjában, miután a Pussy Riot nevű zenekar *Punk ima* címmel performance-t tartott a moszkvai Megváltó Krisztus-székesegyházban.

Szűz Mária, Istennek Anyja, száműzd Putyint!
Száműzd Putyint, száműzd Putyint!

A pap fekete reverendáján váll-lapok vannak,
Az egyház minden tagja térden csúszik és meghajol.

A szabadság csak fantom, mely a mennybe ment,
A meleg büszkeség láncra verve, Szibériában él.

A KGB főnöke, az ő szentséges szentjük
A tüntetőket börtönfurgonokhoz vezeti.

Nők, ne sértsétek meg Őszentségét!
Csak szeretkezzetek, és csináljatok gyerekeket.

A francba, a francba, ez az isteni cucc mind szar!
A francba, a francba, ez az isteni cucc mind szar!

Szűz Mária, Istennek Anyja, légy feminista!
Légy feminista, légy feminista!

Az egyház a korrupt diktátorokat dicséri,
Fekete limuzinokkal tart körmenetet.

... A pátriárka hisz Putyinban!
Mária, Istennek Anyja, csatlakozz tiltakozásunkhoz!

Kirill pátriárka intézte az első kirohanást a Pussy Riot felségsértése ellen. „Mindannyiunkat kigúnyolt az Ördög – mennydörögte. – Nem lehet jövőnk, ha ezt megengedjük, ha az emberek azt hiszik, hogy a politikai önkifejezés e formája elfogadható!" Válaszul a kérésekre, hogy mutasson könyörületet ezek iránt a nők iránt, Kirill elutasítóan nyilatkozott, mondván, az ortodox hívők megbocsátásának láttán keserűséggel telik meg a szíve. Putyin rátett még egy lapáttal erre a felháborodásra, azt sugalmazva, hogy a Pussy Riot tagjai külföldi hatalmak ügynökei, akiket Oroszország erkölcsi alapjainak aláásásával bíztak meg. Mint mondta, Oroszországnak a saját lelki

hagyományaira kell tekintettel lennie, „az orosz hagyományokkal rendelkező orosz nép erejére… nem pedig a kívülről ráerőltetett normák betartására". Pár hónappal később aláírta a vallásos hívők „érzékenységének megsértését" bűncselekménynek minősítő, azt pénzbírsággal, illetve három évig terjedő szabadságvesztéssel szankcionáló törvényt. A Pussy Riot három tagja szerencsésnek mondhatta magát, mivel „csak" két év börtönt kaptak „vallásellenes gyűlölet által motivált huliganizmusért".

A Pussy Riot székesegyházi performance-a olyan időszakban történt, amely nehéz volt Putyin számára. A 2011-es választásokon elkövetett csalásokkal kapcsolatos komoly vádak utcai tüntetésekhez vezettek, amelyek a 2012 májusára tervezett újabb elnöki beiktatása ellen tiltakoztak. A Moszkvában, Szentpéterváron és más nagyvárosokban zajló, Bolotnaja* vagy „havas forradalom" néven emlegetett tömegmegmozdulások az ukrajnai Moszkva-párti kormányzat elleni sikeres narancsos forradalom emlékét idézték. A „Putyin nélküli Oroszországot!" jelszót skandáló tömeg az elégedetlenség baljós jele volt. A Kreml hazaárulóknak nyilvánította a tüntetőket, és buszokon kormánypárti támogatókat szállított Moszkvába, hogy ellengyűléseket szervezzenek. Gyorsított eljárással meghoztak egy, a nem engedélyezett tüntetéseket és a nyilvános gyülekezési szabályok egyéb megsértéseit szankcionáló törvényt. A tüntetésekre válaszul Putyin még élesebben a konzervatív jobboldal felé fordult.

Az ortodox egyház favorizálása is segítette Putyint, hogy a sok-sok hívő antiliberális értékeire apelláljon, miközben hangosan elítéli a nyugati „erkölcstelenséget". Az orosz népben hagyományosan élő

* A moszkvai tüntetések ikonikus helyszíne, a Bolotnaja tér után. *(A ford.)*

homofóbiára alapozva átvitte a „melegpropagandát" tiltó törvényt, és a hímsovinizmusra rájátszva dekriminalizálta a háztartáson belüli erőszakot. Az ortodox hierarchia – amelynek nincs hivatalos álláspontja a családon belüli erőszakról, de a homoszexualitást az Apokalipszis jelének tartja – lelkesen támogatta Putyint ezen ügyekben.

Putyin ezeket az intézkedéseket az Oroszország tisztaságát védő kampányként kommunikálta a külső erőfeszítésektől, amelyek a megrontására irányulnak. „A Nyugat képtelen különbséget tenni jó és rossz között – jelentette be a Valdai Nemzetközi Vitafórumon. – A Nyugat elutasítja a nyugati civilizáció alapját képező keresztény értékeket. Tagadja az erkölcsi elveket és a hagyományos, nemzeti, kulturális, vallási, sőt szexuális identitásokat… Olyan politikát folytat, amely a normális családokat az azonos neműek párkapcsolatával, az Istenbe vetett hitet a Sátánban való hittel egy szintre állítja. A politikai korrektség túlzásai mára odáig értek, hogy komolyan beszélnek a pedofíliát népszerűsítő politikai pártok bejegyzéséről… És a Nyugat agresszíven igyekszik exportálni ezt a modellt [Oroszországba]! Ez közvetlen utat nyitna a degradáció és a primitivizmus felé, és mély erkölcsi válságot eredményezne."

A Pussy Riot tagjai letöltötték börtönbüntetésüket, ám a Putyin által nekik szánt leckét nem tanulták meg, továbbra sem voltak hajlandóak meghunyászkodni, és hívatlanul megjelentek a szocsi olimpián. Szocsi egyike volt Putyin azon óriásprojektjeinek, amelyekkel önmaga emlékművét igyekezett megteremteni, és amely az adófizetőknek több mint 50 milliárd dollárjába került, csak hogy Putyin mutogathassa a világnak Oroszország vezetőjeként elért sikereit – az olimpia tehát a tiltakozás evidens célpontjává lett 2014.

februárban. A névjegyükké vált fluoreszkáló balaklavát viselő Pussy Riot-tagoknak alig volt annyi idejük, hogy elénekeljék a *„Putyin megtanít a hazádat szeretni”* című daluk első versszakát, mielőtt a kozák milicisták ütlegelni kezdték őket korbácsaikkal.

Nemzetközi monitoringszervezetek egymást követő jelentései tárták fel, milyen gyorsan épültek le az oroszországi választási folyamatok Putyin hatalomra kerülése óta. Az 1990-es évek zűrzavarai ellenére az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) megfigyelői a Jelcin alatti utolsó, 1999-es parlamenti választásokat „kompetitív és pluralista” választásoknak nevezték, amelyek „nagyban szolgálták a demokrácia konszolidálását az Orosz Föderációban”. Három évvel a Putyin-korszak megkezdése után az EBESZ a 2003-as parlamenti választásokról már azt jelentette, hogy „nem tudtak megfelelni az Európa Tanács demokratikus választásokra vonatkozó kötelezettségvállalásainak”, és megkérdőjelezte „Oroszország alapvető hajlandóságát arra, hogy megfeleljen a demokratikus választásokra vonatkozó európai és nemzetközi normáknak”. A 2004-es elnökválasztást az EBESZ szerint a szavazás titkosságával és az államilag ellenőrzött média elfogultságával kapcsolatos problémák zavarták, és a megfigyelők arra a következtetésre jutottak, hogy a választásokból „hiányzott az élénk politikai diskurzus és a valódi pluralizmus”. A 2007-es parlamenti választásokon – amelyet kétharmados többséggel a putyinista Egységes Oroszország Pártja nyert meg – és a 2008-as elnökválasztásokon – amelyet elsöprő többséggel Putyin nyert – nem volt nemzetközi monitoring, mert az európai demokratikus és emberi jogvédő szervezetek és az EBESZ képviselőitől a Kreml megtagadta a beutazóvízumot. A 2008-as választásokat az Európa Tanács inkább

népszavazásnak vagy egyszemélyes lóversenynek titulálta, semmint valódi demokratikus gyakorlatnak, tekintettel arra, hogy Putyin egyetlen potenciális kihívóját, az általa 2004-ben leváltott volt miniszterelnököt, Mihail Kaszjanovot eltiltották a választáson való indulástól. A későbbi választásokról az EBESZ azt állapította meg, hogy azok alapján egyértelmű az elmozdulás az egypártrendszer irányába, hogy „az állam és a kormánypárt fokozatosan összenő”, és a szavazók valódi választási lehetősége hiányzik.

A választások manipulálásán túl Putyin felforgatta a jogi normákat is, hogy hatalomban maradhasson. Az orosz alkotmány 81. cikkelye kimondja, hogy ugyanaz a személy nem viselheti az elnöki tisztséget két ciklusnál tovább. A második ciklusa lejártakor, 2008-ban Putyin kijelentette, hogy ez az alkotmányos tétel valójában csak két egymást követő ciklusra vonatkozik, ezért ideiglenesen helyet cserélt miniszterelnökével, Dmitrij Medvegyevvel, hogy 2012-ben aztán újból visszatérjen az elnöki székbe. Mivel 2024-ben lejár az újabb egymást követő két elnöki ciklusa, először elfogadta, hogy ötödször már nem lehet elnök, ám idővel meggondolta magát. 2020-ban újraírta az alkotmányt, és ezzel a trükkel nullára állította vissza a mandátumai számát, megnyitva maga előtt a lehetőséget, hogy újabb két elnöki mandátumot kitöltsön, és 83 éves koráig hatalmon maradhasson.

Az olvasó nem fog meglepődni, ha megtudja, hogy az orosz nép felismerte az igazságot, és átlátott a trükkökön. Nem véletlen, hogy a választási csalások témája előkelő helyen szerepel az orosz népi folklórt jól tükröző politikai viccek listáján. A kedvencem az, amelyikben egy kremli lakáj rohan Putyinhoz az aktuális választás eredményeivel.

„Elnök úr, van egy jó és egy rossz hírem" – mondja a lakáj.
„Mi a jó hír?" – kérdezi Putyin.
„Megnyerte a választást" – hangzik a válasz.
„És mi a rossz hír?"
„Hogy senki sem szavazott önre."

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

NEMZETKÖZI MŰVELETEK

A Vlagyimir Putyin Kremljét irányító bűnözők közül néhányan kiemelkednek. Van némi személyes kapcsolatom Jevegenyij Prigozsinnal. Prigozsin Putyin egyik megbízható tanácsosa, aki a tanácsokon túl számos technikai, logisztikai és katonai szolgáltatással segíti Putyint az akarata érvényesítésében. Ám a mód, ahogyan Prigozsin ilyen magasságokig jutott, kifejezetten szokatlan. Az egykori utcai tolvaj, aki börtönben is ült, később vendéglátós és élelmiszer-kereskedő lett, és az 1990-es évek elején hot dog standot üzemeltetett Szentpéterváron. Baráti helyi tisztviselők segítségével éttermet nyithatott, később egy vegyesboltot, majd a tevékenységét folyamatosan bővítve idővel a város egyik meghatározó tényezőjévé vált, aki cateringszolgáltatással látta el a helyi közintézményeket. Ez a tevékenysége hozta össze a városi önkormányzat helyettes vezetőjével, Vlagyimir Putyinnal. Partnerségük mára több mint negyed évszázados, ám Prigozsint ma is – miközben egyre több területen meghatározó a befolyása – csak „Putyin szakácsaként" emlegetik.

Mint már említettem, Putyin egyik feladata annak idején Szentpéterváron az volt, hogy irányítsa az önkormányzati hatóságok, a különleges szolgálatok, valamint a város szervezett bűnözői csoportjai közötti kapcsolatot. Az orosz maffia olyan óriási hatalommal bírt a törvények nélküli 1990-es évek Szentpétervárján, hogy a hatóságok képtelenek voltak kontrollálni a tevékenységüket. Az egyetlen megoldásnak az tűnt, hogy kiegyezzenek a bűnözőkkel. Ezzel a feladattal a polgármester a helyettesét bízta meg. Putyinnak a szentpétervári alvilág legsötétebb figurával kellett együttműködnie, így valószínűleg a szeme se rebbent, amikor kiderült, hogy közeli munkatársa, Prigozsin is büntetett előéletű. Prigozsin az 1980-as évek javát, kilenc évet ült börtönben olyan bűncselekményekért, mint rablás, betörés, csalás. A fennmaradt nyomok szerint különösen erőszakos módon követte el a bűncselekményeket, fiatal nők elleni erőszakkal is megvádolták. „Prigozsin addig fojtogatta Koroleva kisasszonyt, amíg az eszméletét nem vesztette" – áll az egyik fennmaradt vádiratban.

Megalapozottnak tűnhet a kérdés, hogy egy ilyen előéletű ember miként válhatott az orosz elnök tanácsadójává, és hogyan lehetséges, hogy máig az. Maga Prigozsin arra használta fel a pozícióját, nem minden siker nélkül, hogy nyomásgyakorlással elérje az internetes keresők üzemeltetőinél, hogy eltávolítsák a bűnözői előéletéről szóló internetes hivatkozásokat. Az utóbbi időkben elkövetett cselekedetei nem kevésbé rosszízűek, ám ma már a Kreml parancsára hajtja végre őket, és börtönbüntetés helyett elismerést kap értük. Az általa tulajdonolt Concord Menedzsment és Tanácsadó Csoport mára évi több milliárd dolláros forgalmú céggé nőtte ki magát. Országszerte nyújt iskolai étkeztetési szolgáltatást, de ez a cég eteti a besorozott

katonákat és az orosz kórházak betegeit is. A szennyezett étel miatt időről időre kirobbanó vérhasjárványok sem győzték meg Putyint arról, hogy felmondja a Concord szerződéseit, ahogyan a cég adómulasztásait is diszkréten az adóhivatal fiókjainak legmélyére süllyesztették.

Ám a megszokott korrupciós ügyeknél jóval aggasztóbb Prigozsin külföldi tevékenysége. Számos neves hírügynökség beszámolt arról, hogy Prigozsin finanszírozza és látja el felszereléssel a Wagner-csoport néven ismert magánhadsereget, amely titkos zsoldosszervezetként a Kreml parancsára hajt végre fegyveres küldetéseket. Prigozsin tagadta, hogy bármi köze lett volna a Wagnerhez, egészen odáig elment, hogy angliai bíróságon próbálta beperelni azokat, akik az ellenkezőjét állították. A Wagner először 2014-ben került a közfigyelem elé, amikor a félsziget törvénytelen megszállását megelőzően egyenruhát viselő, nyilvánvalóan katonaként szolgáló emberek csoportjai jelentek meg a Krímben, akik igyekeztek az árnyékban maradni. Sajátos, visszahúzódó viselkedésük miatt rajtuk ragadt az „udvarias emberek" és a „zöld emberek" becenév, de a feladatuk egy pimaszul aljas, a nemzetközi jogot lábbal tipró területfoglalás előkészítése volt. Ugyanezeket a „zöld embereket" nemsokára Kelet-Ukrajnában látták, ahol a Moszkva-barát szeparatistákat támogatták, és feltűntek Szíriában is, a Bassar al-Asszadhoz hűséges kormánycsapatok mellett.

A Kreml tagadta, hogy bármilyen kapcsolata lenne velük, azt állítva, hogy ezek csak magánszemélyek, akik véletlenül épp akkor „nyaraltak" a Krímben. Amikor oknyomozó újságírók megállapították, hogy közülük sokan szolgáltak az orosz különleges erőkben, vagy kapcsolatban álltak velük, Moszkva bejelentette, hogy ezek valamennyien „nyugdíjasok", akik csakis a saját felelősségükre utaztak

a háborús övezetbe. A zsoldoscsapatok illegálisak Oroszországban, ám a Wagner-csoportnak van egy olyan furcsa szokása, hogy mindig ott tűnik fel, ahol a Kreml épp a befolyását igyekszik növelni. És nem mindig az orosz állam érdekeit védik a Wagner katonái: úgy tűnik, leggyakrabban Putyin és cimborái korrupt ügyeit igyekeznek előmozdítani erőforrásaikkal. Az elmondások alapján Prigozsin csak a végrehajtó ezekben az ügyekben, nem a felbujtó, valójában Putyin személyi bankárja, Jurij Kovalcsuk mozgatja a szálakat.

Nem minden Wagner-művelet volt sikeres. 2018 elején több tucatnyi orosz fegyveres halt meg Szíria keleti részében, egy, a kormányerők ellen intézett amerikai légitámadás során. A világ arra számított, hogy nem marad el a Kreml dühe a sok orosz halott miatt, ám Moszkva csendben maradt. Láthatóan zavarban voltak, mert el kellett volna ismerniük, hogy „önkéntes" orosz fegyveres alakulatok vesznek részt egy külföldi hadműveletben.

Szintén 2018-ban kezdtek el dolgozni a Wagner zsoldosai a Közép-afrikai Köztársaságban, ahol Moszkva az egykori gyarmatosító Franciaország kárára remélte kiterjeszteni politikai és katonai befolyását. A Wagner feladata az afrikai ország hadseregének kiképzése volt, aminek fejében egy másik Prigozsin-cég, a Lobaye Invest jövedelmező gyémántbányászati koncessziós jogokat szerzett. Pénzforrást biztosítottam orosz filmesek egy csoportjának arra, hogy a Közép-afrikai Köztársaságba utazhassanak, és feltárják a Wagner műveleteit. 2018 júliusában Alekszandr Rasztorgujev, Orhan Dzsemal és Kirill Radcsenko televíziós újságírók egy katonai bázisnál próbáltak forgatni, ahol az orosz zsoldosok állomásoztak. Nem sokkal később az autójukat csapdába csalták, és mindhármukat meggyilkolták. A helyi hatóságok vizsgálata arra a következtetésre

jutott, hogy a gyilkosságokat „rablók" követték el, és ezt a magyarázatot a Kreml is azonnal megtámogatta. De a tényellenőrzéssel foglalkozó médiaszervezetem, a Dosszié Központ (Dossier Center) – amely a Kreml illegális tevékenységét vizsgálja otthon és külföldön – sokkal sötétebb sztorit tárt fel. Az újságírókat egy Prigozsin alkalmazottaihoz köthető fixer csalta egy félreeső helyre, és a „rablók" semmit sem vittek el a helyszínről. A Dosszié Központ arra a következtetésre jutott, hogy „a gyilkosságokat profik követték el, gondos előkészítést és megfigyelést követően". A jelentés szerint a Wagner alkalmazottai bizonyítékok eltüntetésével igyekeztek akadályozni a gyilkosságok kivizsgálását, és amikor a CNN riportere a Közép-afrikai Köztársaságba urazott, hogy vizsgálatot folytasson az ügyben, őt is követték, zaklatták. Nincs rá bizonyíték, hogy az újságírók meggyilkolását Prigozsin rendelte volna el.

Nyugati szakértők szerint Prigozsin egy mintegy 5000 fős, volt hivatásos katonákból, a különleges alakulatok egykori tagjaiból álló katonai egységnek parancsol, amely Putyin láthatatlan és titkos hadseregét képezi. A Kreml által finanszírozott szervezetet olyan távoli országokban is bevetették, mint Líbia, Szudán, Mozambik. Könyörtelenségükről és kegyetlenségükről váltak hírhedtté, és szinte teljes büntetlenséget élveznek. A *Novaja Gazeta* című orosz tényfeltáró újság megszerzett egy videót, amelyen a Wagner fegyveresei egy szír katonaszökevényt kínoznak, majd fejeznek le. Az ENSZ egyik jelentése azzal vádolta a Wagner-csoport zsoldosait, hogy a Közép-afrikai Köztársaságban emberi jogokat sértenek meg, beleértve véletlenszerűen kiválasztott civilek agyonlövését, ítélet nélküli kivégzéseket, csoportos nemi erőszakot és kínzást. Más civilizált országokhoz hasonlóan Nagy-Britannia is szankciós listára tette Prigozsint, amiért

„jelentős külföldi zsoldos tevékenységért és az ENSZ fegyverembargójának többszöri megsértéséért felelős".

Ahelyett, hogy tagadná az ellene felhozott vádakat, Prigozsin úgy döntött, hogy megfélemlíti és megfenyegeti azokat, akik megkérdőjelezik illegális tevékenységét. Amikor az Alekszej Navalnij vezette Korrupcióellenes Alapítvány megtámadta, Prigozsin sikerrel beperelte őt az igencsak hajlékony orosz bíróságon, és megígérte, hogy „elpusztítja" az akkor épp az államilag szponzorált novicsokmérgezéstől kómában fekvő Navalnijt.

Prigozsin volt az, aki 2021. márciusban félmillió dollárt ajánlott fel bárkinek, aki visszavisz engem Oroszországba. A Dosszié Központ általam finanszírozott, afrikai machinációit feltárni szándékozó vizsgálatán feldühödve Prigozsin egy sor becsmérlő kijelentéssel illetett engem nyilvánosan, amelyek egyike sem felelt meg a valóságnak. De Jevgenyij Prigozsint természetesen nem érdekli az igazság, ő csak abban érdekelt, hogy elterelje a figyelmet magáról és – akkor épp – arról, hogy az amerikai hatóságok nem sokkal korábban körözést adtak ki rá. Az FBI azzal vádolta őt és 12 másik Kreml-ügynököt, hogy „részt vettek az Egyesült Államok megtévesztésére irányuló összeesküvésben… az Egyesült Államok politikai rendszerébe való beavatkozás céljából, ideértve a 2016-os elnökválasztást is". A vádak részletezték Prigozsin szerepét a Hillary Clinton választási szereplését aláaknázó, a Kreml által elrendelt internetes hackerkampányban. Az FBI 250 000 dollárt ajánlott fel jutalmul annak, aki információval segíti Prigozsin tényleges elítélését.

Amikor az *Ekho Moszkvi* rádió újságírói az esetről kérdeztek, azt feleltem, hogy Prigozsinnak olyan súlyos vádakkal kell szembenéznie, amelyeket kizárólag egy nyilvános és elfogulatlan jogi eljárás

tisztázhat. Annak a reményemnek adtam hangot, hogy egyszer Oroszországban is sor kerülhet majd ilyen független bírósági eljárásra. Prigozsin reakciója tipikus volt: „Én hazafi és jó ember vagyok, Hodorkovszkij meg gazember. Ő egy volt oligarcha, aki az 1990-es években megvesztegette az ország legfelsőbb vezetését, és hatalmas pénzeket lopott el az emberektől… Az ellenem felhozott amerikai vádak nem létező bűncselekményekről szólnak, ám Hodorkovszkij rengeteg embert ölt meg!" Arra a kérdésre, hogy akkor miért mégis őt, nem pedig Hodorkovszkijt vádolja az FBI, Prigozsin rejtélyes választ adott: „Én csak bűnbak vagyok az amerikai hatóságok számára, arra használnak, hogy elterelje a figyelmet a mély állam és az amerikai nép közt tátongó szakadékról… Az egyetlen lehetőség arra, hogy én valaha amerikai börtönbe kerüljek, az, ha egy áruló orosz rendvédelmis hazaárulásra szánja el magát. Szerencsére Oroszországban ez nem reális eshetőség, mert országunkban sokkal, de sokkal több patrióta van, mint amennyi liberális, aki hajlandó elfogadni a Nyugat piszkos pénzét."

A Nyugat-ellenes vádaskodás lett a megszokott magyarázat mindenre, ami rossz fényt vethet Putyin Oroszországára. Sok orosz számára ez a retorika kellőképpen meggyőző ahhoz, hogy elhiggyék, az ellenséges nyugati erők a hazára támadtak, amire a hazafiak válasza csakis az lehet, hogy összetömörülnek a Kreml támogatására.

2018 elején meghívtak arra az amerikai Republikánus Párt által szervezett meghallgatásra, amelyen Mark Zuckerberget kérdezték arról, hogy miként kezeli a Facebook az álhíreket. Zuckerberg válasza az volt, hogy az embereket el kell látni valódi információkkal, és ez majd lehetővé teszi számukra, hogy eldöntsék, mi az igazság.

Az Egyesült Államok szenátusában ugyanazon év áprilisában elmondott beszédében Zuckerberg elismerte, hogy az álhíreket eszközként használták fel a Vlagyimir Putyin kormányának nevében fellépő ügynökök arra, hogy befolyásolják az emberek gondolkodását a Nyugat és a Kreml közt zajló csatában, és hogy a Facebookot – más platformokkal együtt – eltérítették, akár egy repülőgépet.

> „Olyan műszaki eszközöket fejlesztünk, amelyekkel megpróbáljuk azonosítani a hamis fiókokat létrehozókat – különösen a sok hamis fiókokból álló nagy hálózatokat létrehozókat, amilyenek az oroszoknál vannak –, és törölni ezek tartalmait... De ma már világos, hogy nem tettünk eleget annak megakadályozásáért, hogy eszközeinket károkozásra használják. Vonatkozik ez az álhírekre, a választásunkba való beavatkozásra, a gyűlöletbeszédre, ahogyan vonatkozik a fejlesztőkre és az adatvédelemre is."

Putyin propagandistái összeesküvés-elméleteket és Nyugat-ellenes narratívákat fejlesztettek, és elültették őket az emberek agyában hamis fiókok, hamis posztolások és hamis aktivistacsoportok használatával, amelyeknek az elérését exponenciálisan növelték a közösségi média hatalma révén. Mivel a nyugati demokráciák maguk is válságba kerültek, kétségek és kételyek sújtották őket, így rendkívül sebezhetővé váltak a Kreml felforgató műveleteivel szemben. Szélsőséges retorikával és radikális nézetek hirdetésével Putyinnak sikerült kihasználnia a Nyugatot veszélyeztető konfliktusokat és vitákat.

Mindezekben Jevgenyij Prigozsin volt Putyin vezénylő tábornoka. A 2016-os amerikai elnökválasztást megelőző hónapokban Prigozsin irányította a Kreml erőfeszítéseit, amelyekkel Hillary Clinton kampányát igyekeztek bemocskolni, és manipulálni az amerikai választókat, hogy Donald Trumpot támogassák, akinek a győzelmében a Kreml nem volt bizonyos. A céljuk az amerikai választási rendszer lejáratása volt, valamint lehetőség szerint civil konfliktusok szítása azáltal, hogy a Clinton-kampányt piszkos trükkök alkalmazásával vádolták. Ebben a szerepben Prigozsin nyilván nagy örömét lelte, ám – mint később kiderült – az amerikai hírszerzők nyomára akadtak Prigozsin saját piszkos trükkjeinek, és pontosan tudták, miben is mesterkedik. Éppen ezért nagy valószínűséggel majd felrobbantak dühükben, amikor 2016. június 1-én reggel a televíziót bekapcsolva azt kellett látniuk, hogy a Fehér Ház előtt, pontosan ott, ahol a nemzetközi sajtó szokott tartózkodni a kameráival, valaki egy transzparenst emel fel látványosan, „Boldog 55. születésnapot, drága főnök úr!" felirattal. A képsor a világ minden nagy televíziós csatornáján lefutott, mire a washingtoni rendőrség a helyszínre ért. A rendőrök tanúvallomása szerint a transzparenst tartó „ízig-vérig amerikai személyt" a vádlottak és tettestársaik úgy tájékoztatták, hogy a felirat olyasvalakinek szól, aki „a vezetőnk és a főnökünk... az alapítónk". Tudva, hogy Prigozsin 1961. július 1-én született, és hogy a „társösszeesküvők", akik a transzparens felmutatásával bízták meg a férfit, oroszok voltak, az FBI és a CIA kénytelen volt rádöbbenni, hogy első számú ellenfelük a kiberhadviselés homályos világában a nagy nyilvánosság előtt szégyenítette meg őket.

Prigozsin ezen apró pimaszságáról az FBI-tól, pontosabban annak hatodik igazgatójától, Robert Swan Mueller III-tól tudunk. Bob

Muellert bízták meg azzal, hogy vizsgálja ki a Kremlnek az amerikai nép és az amerikai demokratikus választási rendszer ellen folytatott felforgató tevékenységét, ő pedig olyan jól végezte a dolgát, hogy mindenkit leleplezett, beleértve azt az „ízig-vérig amerikai személyt", aki a Prigozsint köszöntő transzparenst tartotta, valamint a 16 elkövetőt és tettestársat, akik mind orosz nevet viseltek. A legfőbb elkövető Prigozsin maga volt.

A Mueller-jelentés abból a vizsgálatból nőtt ki, amely Donald Trump és a Kreml állítólagos kapcsolatait szándékozott feltárni. A Hurrikán kereszttűz fedőnevű műveletet azok a feltételezések indították el, amelyek szerint orosz ügynökök felajánlották, hogy Hillary Clintont lejárató információkkal támogatják a Trump-kampányt. Mint azt az FBI megállapította, ezek közé a lejárató információk közé a Demokrata Párt feltört elektronikus levelezéséből származó e-mailek tartoztak, amelyeket ugyanabban a hónapban szereztek meg, amikor a Prigozsin 55. születésnapját köszöntő akció is zajlott.

Az év végén Trump el is nyerte az elnökséget, majd minden tőle telhetőt elkövetett, hogy leállítsa a nyomozást, beleértve azt is, hogy kirúgta az FBI igazgatóját és a helyettesét. A kongresszus mégis arra szavazott, hogy folytatni kell a vizsgálatot, és Bob Muellert mint különleges jogtanácsost bízták meg a vezetésével. 2017-ben a kongresszusi vizsgálat hatáskörét kibővítették, belevonva abba a Kreml mindenféle beavatkozását az elnökválasztásokba, az orosz kormányzat és a Trump-kampány közti állítólagos együttműködést, és az igazságszolgáltatás állítólagos akadályozását az amerikai elnök által. Mueller a megbízatása során 2800 idézést bocsátott ki, 500 házkutatást és tanúkihallgatást rendelt el. 2019 márciusában benyújtott, 448 oldalas jelentése 34 vádemelést – köztük a Trump-kampány

egykori tagjai ellen – eredményezett, és részletesen feltárta Vlagyimir Putyin ügynökeinek tevékenységét. Mueller szerint a Kreml már 2014-től igyekezett felforgatni az amerikai választási rendszert: többek közt illegálisan megszerzett információk feltörésével és kiszivárogtatásával, összeesküvés-elméletekkel, dezinformációkkal, zsaroló e-mailekkel, a pszichológiai hadviselés eszközeivel, fizetett hirdetésekkel, ún. hamis zászlós műveletekkel és információs hadviseléssel. Az egész művelet célja Trump kampányának megsegítése és Hillary Clinton kampányának aláásása volt. Mueller következtetése szerint Putyin és az orosz kormány minden eszközzel a megválasztott elnök, Donald Trump választási esélyeit igyekezett elősegíteni.

A Mueller-jelentés egyik vádpontját különös érdeklődéssel olvastam. Ebben az orosz Internetkutatási Ügynökséget (IRA), valamint annak vezetőségét és tagjait nevezték meg vádlottként. A 2018 februárjában nyilvánosságra került 37 oldalas anyag olyan, akár egy kémregény, és kiderült belőle, hogy a szóban forgó „kutatási ügynökség" a felforgató tevékenységek melegágya, és hogy Prigozsin volt a vezetője.

Prigozsin Internetkutatási Ügynökségét 2013-ban alapították Szentpétervár egyik külvárosában. A Prigozsin vezette Concord közétkeztetési konglomerátum finanszírozta a létrehozását, amely Mueller szerint „számos kormányzati megbízással rendelkezik", és amelyről már korábban említettem, hogy a Kreml Putyin által támogatott sötét műveleteinek pénzügyi csatornájaként szolgált. Az ügynökség IT-szakemberek, főleg fiatal, frissen végzett programozók és marketingesek toborzásába fogott, akiknek az átlagosnál sokkal magasabb fizetést kínáltak, hogy Putyin-párti és Nyugat-ellenes propagandaözönt állítsanak elő. Az IRA trolljainak

– a Kreml hazai és külföldi ellenfeleit, köztük engem támadó – online kommentjei a dezinformáció és a gyűlölet cunamijával árasztotta el az internetet. Putyin politikai ellenfeleit kigúnyolták, megrágalmazták; Ukrajna vezetőit fasisztáknak és náciknak állították be. Az internetes botokat és automatizált kézbesítési algoritmusokat alkalmazó IRA olyan hírhedt lett, hogy 2014-től már csak mint a Trollgyárat emlegették.

Prigozsin három cimboráját jelölte ki e műveletek lebonyolítására. A vezérigazgató Mihail Bisztrov lett, aki a jelentések szerint egykor Szentpéterváron rendőr ezredesként szolgált, az ügyvezető igazgató egy fiatal technológiai vállalkozó, Mihail Burcsik, helyettese pedig az az Alekszandra Krilova, aki korábban Prigozsin saját Szövetségi Hírügynökségénél dolgozott. Egymás közt megosztva a munkát, modern digitális marketingcégként üzemeltették az Internetkutatási Ügynökséget, amelynek tartalomfejlesztő, grafikai, keresőmotorok adatait elemző részlegei mellett egy külön a trollkodás célpontjait elemző részlege is volt. Volt személyzeti osztályuk, amely az alkalmazottak toborzásával és ösztönzésével foglalkozott, de pénzügyi és költségvetési osztály is volt a cégben.

2014 tavaszán már mintegy ezer alkalmazottat foglalkoztattak, és a cég tovább terjeszkedett. Létrehoztak egy eleinte titkos, majd házon belül széles körben reklámozott osztályt: a kedélyesen „Fordítóprogramnak" elnevezett egység feladata az lett, hogy „az Egyesült Államok lakosságára fókuszáljon olyan közösségi felületeken, mint a Facebook, a YouTube, az Instagram vagy a Twitter". Egy belső feljegyzés az amerikai választási rendszert nevezte meg az egység tevékenységi területeként, míg feladataként „a bizalmatlanság felkeltését a jelöltek és általában a politikai rendszer iránt".

A Fordítóprogram kutatásokat végzett az amerikai választási szokásokról, a politikai kampányokról, valamint a demográfia és a pártszimpátia kapcsolatáról a Putyin által kijelölt és a Kreml által koordinált súlyponti kérdések mentén. Mint azt Robert Mueller jelentése később feltárta, e műveletek végső célpontja a 21016-os elnökválasztás, az a politikai esemény volt, amely Putyint a leginkább foglalkoztatta. „Ezen összeesküvés célja az Egyesült Államok törvényes kormányzatának akadályozása, csorbítása és megdöntése volt olyan tisztességtelen eszközökkel, amelyek a gyanúsítottak számára lehetővé tették az amerikai választási folyamatokba, így a 2016-os elnökválasztásba való beavatkozást."

A Fordítóprogram politikai és társadalmi kérdések iránt elkötelezett csoportokba szivárgott be a közösségi média felületein, miközben folyamatosan monitorozta az online társalgások népszerűségét és elkötelezettségét, beleértve a bejegyzések gyakoriságát és a megjegyzések vagy válaszok természetét. Alkalmazottai hamis közösségi médiás identitásokat hoztak létre, amerikainak kiadva magukat, míg az intézet IT-sei proxyszerverek hálózatát építették ki, hogy eltitkolják a tényt, hogy valójában Oroszországból folytatják online tevékenységüket. „Abból a célból, hogy további információkat szerezzenek, az elkövetők és tettestársaik amerikai polgároknak kiadva magukat amerikai politikai aktivistákkal léptek kapcsolatba, így kommunikálhattak a Trump-kampány gyanútlan tagjaival, aktivistáival, önkénteseivel és támogatóival, beleértve olyanokat, akik a helyi közösségeket igyekeztek megszólítani, valamint különféle alulról szervezett Trump-párti csoportokat" – áll Mueller jelentésében.

A Fordítóprogram munkatársai végül több száz fiktív amerikai identitást működtettek azzal a kijelölt céllal, hogy „véleményvezérekké"

váljanak. Hogy az összes amerikai időzónát elérjék, éjjel-nappal dolgoztak azon, „hogy felszítsák a radikális csoportok támogatóinak politikai intenzitását, a társadalmi és gazdasági rendszerrel elégedetlen felhasználókat és az ellenzéki társadalmi mozgalmakat". A fenti célból Facebook- és Instagram-oldalaik nyugtalanságot szítottak az Obama-kormányzattal szemben. A „Biztosított Határok" nevű online csoport például arra törekedett, hogy felkeltse a választók haragját amiatt, hogy a demokratáknak állítólag nem sikerült megfékezniük a bevándorlást. Egy másik oldal, a „Blacktivist" a faji elégedetlenséget szította, a Black Lives Matter mozgalom stílusát imitálva. Megint más csoportok, így az Egyesült Dél vagy a Texas szíve a hagyományos észak–dél ellentétre hivatkoztak, míg az Amerika Egyesült Muszlimjai és a Jézus serege vallásos csoportokat céloztak. Az Amerika Egyesült Muszlimjai a választások bojkottálására szólított fel, mondván, „az amerikai muzulmán szavazók többsége nem hajlandó Hillary Clintonra szavazni". Az egyik hamis Instagram-oldal, a Woke Blacks azt hirdette, hogy „a Trump körüli fokozott hype és gyűlölet félrevezeti az embereket, és arra kényszeríti a feketéket, hogy Clintonra szavazzanak. Nem választhatjuk a kisebbik rosszat. Akkor járunk a legjobban, ha el se megyünk szavazni".

Az ügynökség Twitter-fiókjai, amelyek Trump szurkolókórusaként működtek, valódi amerikaiaknak tűntek, olyan hashtagekkel, mint a @TEN_GOP, 'Tennessee GOP', és bejegyzéseiket olyan vezető Trump-pártiak is megosztották, mint Mike Flynn tábornok, Kellyanne Conway vagy épp az ifjabb Donald Trump. Mivel mindegyik hamis fiók megosztotta, retwittelte és reklámozta a többi hamis fiók tartalmát, Prigozsin trolljai felhasználók százezreit tudták a befolyásuk alá vonni. „Idővel ezek a közösségimédia-fiókok a vádlottak eszközeivé

váltak jelentős számú amerikai elérésére az Egyesült Államok politikai rendszerébe való beavatkozás céljából", fogalmaz a Mueller-jelentés, amely szerint „a végső stratégiai cél a viszályszítás volt".

Prigozsin csapata célpontokat és kulcsüzeneteket választott az internetes botoknak, hogy Hillary Clintont és a demokratákat gyalázzák, és minden eszközt felhasználjanak Trump kampányának fellendítésére. Angolnyelv-specialisták monitorozták a csapat posztjait, hogy azok autentikusnak tűnjenek, tanácsokat adtak a szóhasználattal, valamint a vizuális megjelenítéssel kapcsolatban. A cég bónuszokkal ösztönözte a dolgozókat extra erőfeszítésre és egyfajta munkaversenyre egymás között. Az ügynökség becsült költségvetése 1,25 millió dollárt tett ki havonta.

Amikor a 2016-os elnökválasztási kampány megkezdődött, az ügynökség hamis politikai reklámokat fizetett egy internetes árnyékügynökségen keresztül. Mintegy 10 millióan látták ezeket a megosztó politikai és társadalmi üzeneteket tartalmazó hirdetéseket, amelyek Trumpot támogatták, Clintont pedig támadták. Mivel ezt nem találták elégségesnek, az ügynökség trolljai hamis PayPal-számlákat nyitottak gyanútlan amerikai polgárok nevében, ellopva a társadalmi biztosítási számukat és a jogosítványuk adatait, hogy a kifizetéseket valódinak tüntessék fel. Ezeket a számlákat olyan üzeneteket tartalmazó reklámokra használták, mint a „Trump az egyetlen esélyünk egy jobb jövőre"; „Támogasd a második alkotmánykiegészítést!"; „Hillary Clinton nem érdemli meg a feketék szavazatait"; „Ohio börtönben akarja látni Hillaryt". Az ügynökség arra utasította alkalmazottait, „hogy minden módon kritizálják Clintont és a többieket (kivéve Trumpot és Sanderst, őket támogatjuk)… a legfontosabb Clinton ellen fokozni a kritikát".

A Kreml nem elégedett meg azzal, hogy az interneten szította a viszályokat, konkrét ügynököket is telepített a műveleti területre. 2014 nyarán Prigozsin utasítást adott Alekszandra Krilovának és egy másik alkalmazottnak, az adatelemző Anna Bogacsovának, hogy igényeljenek amerikai vízumot, a vádirat szerint abból a célból, „hogy információkat gyűjtsenek a beavatkozási művelethez". A nők hamisan azt nyilatkozták, hogy személyes céllal utaznak az Egyesült Államokba, és eltitkolták munkahelyüket. Kamerákkal, SIM-kártyákkal és lenyomozhatatlan telefonokkal szerelkeztek fel, és volt menekülési tervük is arra az esetre, ha kudarcot vallottak volna. Június 4. és 26. között Krilova és Bogacsova megjárták Nevada, Kalifornia, Új-Mexikó, Colorado, Illinois, Michigan, Louisiana, Texas és New York államot, a vádirat szerint „információgyűjtés céljából".

A választások közeledtével a begyűjtött információt a gyakorlatban is felhasználták. Az ügynökség alkalmazottai magukat tősgyökeres amerikai önkéntes aktivistáknak kiadva számos államban politikai gyűléseket szerveztek, amelyek közönségét hamis közösségi médiás fiókokkal és a politikai aktivista csoportok adminisztrátorainak bátorításával toborozták. 2016 júniusában az allforusa@yahoo.com e-mail-címet használva terjesztettek sajtóközleményeket a „Menet Trumpért" című eseményt népszerűsítve, és felvették az esemény szervezőivel a kapcsolatot, pénzt ajánlottak nekik a plakátok nyomtatására, illetve hangosbeszélő vásárlására. A következő hónapban egy washingtoni nagygyűlést segítettek megszervezni, hogy olyan hamis állításokat terjesszenek, amelyek szerint Clinton a saría bevezetését tervezi Amerikában; embereket béreltek fel, hogy Clinton képmásával ellátott transzparenseket emeljenek a magasba azzal

a felirattal, hogy „A saría a szabadság erős és új iránya". Július végén egy „Le Hillaryvel" elnevezésű nagygyűlést szerveztek, amelyre több mint harminc sajtóügynökségnek küldtek ki közleményt, és Facebook-hirdetéseket fizettek. Augusztusban a „Florida Trump mellett" gyűlések koordinálásában segítettek, hamis közösségi médiás profiljaikat használva arra, hogy kommunikáljanak a Trump-kampánystábbal. „Florida még mindig lila állam, és nekünk vörösre kell festenünk*" – szólt a Facebook-üzenetük. Ezek a reklámok 8300 like-ot kaptak az ügynökség „Hazafinak lenni" nevű hamis Facebook-oldalán keresztül.

Mueller számításai szerint az ügynökség több mint 80 000 posztot tett közzé 2015 és 2017 között, és több mint 126 millió amerikaihoz jutott el a propagandájuk. A floridai nagygyűlésekre szereztek egy platós teherautót, rajta egy börtöncellával, amelyben egy helyi nő Hillary Clintonként börtönegyenruhában parádézott. Más, New York-i és pennsylvaniai gyűlésekre pénzért toborozták a résztvevőket.

Putyin egyik legalattomosabb – és leghatékonyabb – taktikája az volt, hogy a trollok választási csalásról szóló hamis híreket terjesztettek. Az egyik ezek közül azt állította, hogy Clinton „ellopta" az iowai jelölőgyűlést Bernie Sanderstől. A demokrata választók egymás közti vitáit és megosztottságát látva Prigozsin megismételte a trükköt azzal, hogy illegális Clinton-párti levélszavazatokkal kapcsolatos vádakat terjesztett a floridai Broward megyében. Ez a taktika termékeny talajra hullott: Donald Trump egészen 2012-ig visszamenőleg tett olyan alaptalan állításokat, hogy Barack Obama elcsalta a választásokat („Ez az egész álságos választás egy paródia.

* Utalás a két nagy amerikai párt színeire. *(A ford.)*

Nem vagyunk demokrácia!"), és 2016 nyarán arra figyelmeztetett mindenkit, hogy a közelgő választásokat Hillary Clinton akarja elcsalni. Nem volt nehéz kihasználni a választók félelmeit, és Putyin ügynökei csak tovább fokozták a nyugtalanságot. A 2020-as választásokra a szavazatlopások toposza annyira beépült az amerikai köztudatba, hogy Trump képes volt meggyőzni számos támogatóját, hogy őt gyakorlatilag „kirabolták". Putyin és Prigozsin gratulálhattak egymásnak: a megbízott csoportnak sikerült a művelet első szakaszában megrendítenie a demokráciába vetett bizalmat.

A Mueller-jelentésből egyértelműen kiderül, hogy Prigozsin trollgyára figyelemre méltó önbizalommal tevékenykedett. A vezetői tudták az amerikai médiából, hogy az FBI nyomon követi az orosz internetes botok és trollok gyanús tevékenységét, de semmit sem tettek a működésük visszaszorítására egészen 2017 őszéig, amikor a kongresszus arra utasította a Facebookot, a Twittert és az Instagramot, hogy fedjék fel a gyanús felhasználói csoportok identitását, amire Prigozsinék ügynökei pánikba estek. Szeptember 13-án az ügynökség egyik vezető munkatársa, Irina Kaverzina egy barátjának küldött e-mailben így fogalmazott: „Kisebb válságba kerültünk itt a munkahelyen: az FBI a tevékenységünk nyomára bukkant (nem viccelek)… úgyhogy minden percemet leköti, hogy a kollégákkal együtt eltüntessük a nyomainkat." Ami a munkája hatékonyságát illeti, a levélírónak nem voltak kétségei: „Én készítettem ezeket a képeket, posztokat, és az amerikaiak elhitték, hogy a saját honfitársaik állították elő őket!" Ezt a gúnyt visszhangozta maga Prigozsin is, amikor 2018. februárban vádat emelt az FBI az ügynökség ellen. „Az amerikaiak nagyon befolyásolható emberek – jegyezte meg fanyarul –, és azt látják, amit látni akarnak.

Egyáltalán nem vagyok ideges… Ha az ördögöt akarják látni, hadd lássák." Felforgató tevékenysége helyet szerzett neki az Egyesült Államok szankciós listáján, ezt követte a büntetőjogi vádemelés, majd 2021 februárjában Prigozsin felkerült az FBI legkeresettebb bűnözőinek listájára.

A Mueller-jelentés nagy felháborodást váltott ki az amerikai közvéleményben – nem valami kellemes azzal szembesülni, hogy egy idegen kormány sunyiban azon dolgozik, hogy megzavarja az ember gondolatait, befolyásolja a véleményét. De tényleg kíváncsi lennék, vajon mi volt Putyin célja az amerikai választások meghekkelésével. Lehetséges, bár nem túl valószínű, hogy volt valamiféle megállapodása Trumppal, vagy valamilyen módon befolyása volt fölötte. Talán úgy vélte, hogy Trumpot könnyebb manipulálni, de az is lehet, hogy egyszerűen úrrá lett rajta a Hillary Clinton iránti gyűlölete, mivel külügyminiszterként Clinton számos alkalommal kritizálta őt. Egy azonban biztos: Oroszországban keveseket nyűgözött le vagy érdekelt egyáltalán Putyin amerikai tevékenységének végeredménye.

Ám Putyinnak lehettek más céljai is, amikor megbízta Prigozsint, hogy keverjen bajt, olyan célja, amely komoly hatással lehet az orosz társadalomra. Nyugaton úgy vélik, hogy Putyin könnyedén vezeti Oroszországot, hogy az egész ország a lába előtt hever. De valójában Putyin rossz vezető, nem szeret dolgozni, és szervezőnek sem valami jó. És tudja, hogy a dolgok Oroszországban nem mennek jól. Az amerikai választások lehetővé tették számára, hogy azt a *benyomást* keltse, hogy a dolgok jól mennek, hogy a tettetés és a hamis állítások fantazmagóriájával felülírja a valóságot. Akárcsak Nagy Katalin idejében, Putyin létrehozta a maga Patyomkin-falvait, ám ő oroszországi műfalvak helyett álhírekből és hamis történetekből

épít fellegvárat a globális online platformokon. A jólét délibábját vetíti ki, és arra kényszeríti az oroszokat, hogy higgyenek benne, mindezt azért, hogy elodázza azt a napot, amikor rájönnek: a királyuk meztelen.

Ám még a putyini Truman-show is akadozik olykor, és Oroszország állapotának romlása már nem hagyható figyelmen kívül. Az ilyen pillanatokban Putyinnak valahogyan el kell magyaráznia az orosz népnek, miért nem tövismentes minden rózsa a kertben. Szüksége van valakire, akire rákenheti a hibákat. Az ellenzéket nem hibáztathatja, mert ragaszkodik a mindenható hatalommal bíró elnök képéhez, aki elsöpörte és összezúzta belső politikai ellenfeleit. Épp ezért fordul Amerika felé Putyin. Univerzumában az USA a hibás mindenért. Az USA nagy és hatalmas, képes mindenféle bajt okozni Oroszországnak – a legkényelmesebb ellenség, akit csak Putyin kívánhat vagy kitalálhat.

Putyint mindig a hazai közönsége érdekli, illetve az, hogy az imázsa miként hat az orosz népre. Prigozsin ügynöksége segített neki, hogy megmutassa az oroszoknak: az amerikai demokrácia korrupt. Az talán nem érdekelte annyira, hogy Trumpot támogassa, ám arról tényleg meg akarta győzni az oroszokat, hogy Hillary Clinton javára választási csalásokat követtek el. Felháborodást akart kelteni Trump támogatói közt, hogy azok kürtöljék világgá: az amerikai rendszer rothadt.

És jókora sikerrel járt.

TIZENHATODIK FEJEZET

HOGY NEVEZIK OROSZUL AZ ÁLHÍRT?

A politikai és sajtódiskurzusok hosszú éveken át a tény és a vélemény közti sérthetetlen különbségtételen alapultak. Ahogyan a híres brit újságíró, C. P. Scott rámutatott, véleményt nyilvánítani szabadon lehet, de a tények szentek. Ám a huszonegyedik század post-truth világában ezt a különbségtételt lábbal tiporják.

Manapság sok politikus és újságíró úgy kezeli a tényeket, mintha azok ugyanolyan képlékenyek lennének, mint a személyes véleményük, amit játszi könnyedséggel forgathatnak ki, csak hogy a saját ügyüket szolgálhassák. Donald Trump egy mindenki másétól különböző igazságuniverzumban élt, csak azt hitte el, amiben hinni akart, miközben minden eszközzel rá akart kényszeríteni mindenkit, hogy egyetértsen vele. A lényeg itt nem is a politikai döntések helyessége vagy helytelensége, hanem az, ahogyan a tényeket formálják, hogy

a társadalommal kommunikáljanak, és bizonyos nézetek kialakítása. És ebben Vlagyimir Putyin még Trumpot is felülmúlja. Putyin hazugságokat ad el az oroszoknak valóságként, makacsul ragaszkodik hozzá, hogy a hazugságai igazságok, hogy a fekete – számos bizonyíték ellenére – valójában fehér. Ha valaki veszi a bátorságot, és kiáll az igazság mellett, a Kreml nem ismer kegyelmet. Egy asszonyt, akinek a fia a 2000-ben történt *Kurszk* tengeralattjáró-katasztrófában veszett oda, és a külügyminisztérium sajtótájékoztatóján próbálta meg kritizálni a mentőakciót, az összegyűlt újságírók előtt tettek eszméletlenné a karjába döfött injekcióval.

Az események kremli verziójával való egyet nem értés kifejezetten veszélyes következményekkel járhat. Vonatkozik ez mind a Nyugatra, mind a demokratikus ellenzékre, ha az igazságot akarják kimondani. És vonatkozik nemcsak a politikusokra, de a nyugati médiára is.

Amióta csak Londonban élek, lenyűgöznek a brit televíziók híradói. A BBC, az ITN, a Channel 4 és a Sky mind tárgyilagosságra és pártatlanságra törekszik. A BBC-t baloldalról és jobboldalról egyaránt támadják politikusok, ami nekem azt jelzi, hogy sikeresen tartják fenn az egyensúlyt. A Sky News, bár 2018-ig a Foxot tulajdonló sajtómágnás, Robert Murdoch érdekeltségébe tartozott, mégis elutasítja azt a fajta politikai elfogultságot, amely számos média sajátja külföldön. Az USA-ban például egyértelműen radikalizálódtak a televíziós hálózatok: a CNN nyíltan a baloldalt, míg a Fox a jobboldalt támogatja. Ez az amerikai politika káros polarizálódásához vezetett, és ahhoz, hogy az emberekben a végletekig rögzültek az előítéletek. Sajnálom, hogy Ronald Reagan 1987-ben elvetette a méltányosság előírását, amely addig kötelező érvényű volt a műsorszórókra nézve. Ma, amikor a közösségi hálózatok lehetővé

teszik, hogy az emberek elzárkózzanak az alternatív vélemények elől, és monolitikus csoportokban éljenek, gyakran a legradikálisabb és nyilvánvalóan téves meggyőződéseket megosztva egymással, ezt a kérdést komolyan újra át kellene gondolni.

De Putyin Oroszországában a helyzet sokkal rosszabb. Az USA-ban legalább létezik piaci verseny, ami biztosítja, hogy a legtöbb politikai nézetet minimum egy csatorna képviselje. Oroszországban az állam de facto monopóliummal rendelkezik a médiában, ami egyben „az igazság monopóliumát" is biztosítja. Borisz Jelcin lehetővé tette a szabadság röpke közjátékát az 1990-es években, de Vlagyimir Putyin lezárta a glasznosztyot, és visszatért a szovjet időkhöz. A Kreml mindent elsöprő információs áramlatot hozott létre, amely állandó és agresszív információs háborút folytat. A néhány megmaradt független médiát zaklatják és korlátozzák a hatóságok.

Az elmúlt évek egyik legnépszerűbb vicce így hangzik:

„– Hogy nevezik oroszul az álhírt?

– Hírnek."

Ez rendkívül népszerűvé lett azok körében, akik minden reményről lemondtak Putyin állami média- és kommunikációs gépezetének működése miatt. Ám a valóság árnyaltabb. Az oroszok igenis tudják, hogy mi történik. A híreket ugyan eltorzítják, de ezt nem mindig titokban teszik. Az az igazán alattomos, ahogyan a putyini propaganda beszivárog az emberek fejébe, és az a könnyedség, amellyel megtanulták elhitetni a néppel a hazugságaikat. Ha minden elérhető hírforrás ugyanazt sulykolja egy tényről, a többségünk végül hinni is kezd a sugallt álláspontban.

A pszichológusok kimutatták, hogy az emberek viszonylag könnyen meggyőzhetők arról, hogy véleményüket az általános nézethez

igazítsák. Az 1950-es években az amerikai Solomon Asch kísérletei a konformitás jelenségét vizsgálták, azt a folyamatot, ahogyan az egyes emberek véleményét befolyásolja a csoport véleménye. Asch arra jutott, hogy az emberek hajlamosak figyelmen kívül hagyni a valóságot, semmibe venni a saját maguk által megtapasztalt bizonyítékokat, és inkább adnak helytelen választ, csak hogy alkalmazkodjanak a csoportjuk többi tagjához. Következtetése szerint az emberekben erős megfelelési kényszer működik, hogy kövessék annak a társadalomnak a kimondatlan szabályait és viselkedési normáit, amelyben élnek, vagy mert félnek attól, hogy másmilyennek tűnnek, vagy mert tartozni szeretnének valahová.

A Kreml propagandagépezete ügyesen használja ki a fenti vágyakat és félelmeket, nekünk, a demokratikus ellenzéknek pedig meg kell tanulnunk küzdeni ellenük. A szólásszabadság és a társadalmi nyitottság a demokrácia legfontosabb elemei, és azok is maradnak. A pszichológiából tudhatjuk azt is, hogy a társadalmi támogatás a legfontosabb eszköz ahhoz, hogy a megfelelési kényszerből fakadó károkat enyhítsük: ha egy személy tudja, hogy a csoportjának más tagjai is hajlandóak az ellenállásra, ő is nagyobb valószínűséggel szánja rá magát. A mi feladatunk, hogy e társadalmi támogatást megteremtsük, hogy tényszerű bizonyítékokat szolgáltassunk, amelyek elvezethetnek az olyan polgárok kritikus tömegének kialakulásához, akik elutasítják a Kreml manipulációit. Asch azt sugallja, hogy a konformitás csökken, ha az embereknek lehetőségük van privát módon, a társadalmi környezet külső nyomása nélkül reagálni. Ebből fakad az a fonák hatás, hogy a legtöbb orosz úgy tesz, mintha azonosulna a közélet „hivatalos" látásmódjával – csak hogy elkerülje a negatív reakciókat és azt, hogy másnak tűnjön –, miközben tökéletesen

tisztában van a hivatalos álláspont hazug mivoltával. Ahogyan Czesław Miłosz lengyel író fogalmazott, kellemetlen lelki feladat lehet ezt a kettős életet élni: tudni és közben úgy tenni, mintha nem tudnád az igazságot. Ezt a konfliktust tárja fel a másik ismert orosz vicc két KGB-sről, akik munka után iszogatnak. Egyikük, Dmitrij így szól társához: „– Mondd, Iván, mit gondolsz valójában a mi rendszerünkről? – Iván így válaszol: – Ugyanazt, amit te. – Mire Dmitrij kissé elgondolkodik, majd megszólal: – Ebben az esetben kénytelen vagyok téged őrizetbe venni."

Oroszországban nem új keletű dolog arra kényszeríteni embereket, hogy higgyenek a hazugságokban. Sztálin történelmi léptékekben írta át a valóságot, úgy növelve visszamenőleg saját jelentőségét, hogy kiretusáltatta egykori riválisait a történelmi fényképekről. „Aki uralja a múltat, uralja a jövőt is" – tanultuk meg George Orwell *1984*-éből. – „Aki uralja a jelent, uralja a múltat is."* A bolsevikok a történelmet kedvük szerint újra felfedezhető erőforrásnak tekintették a Kreml aktuális céljainak kiszolgálására és az ideális szocialista jövő igazolására. Ahogyan az egykori vicc mondta: „A kommunizmus a jövőt bizonyossá tette, csak a múlt maradt bizonytalan."

Sztálin részletesen előírta a szovjet történészeknek, mit írjanak róla. Saját maga diktálta a róla szóló szócikket a *Nagy Szovjet Enciklopédiá*ba, azaz a hivatalos nemzeti történelembe. „Mindenki ismeri Sztálin logikájának mindent meggyőző erejét – fogalmazott szerényen –, intellektuálisának kristályos tisztaságát, acélos akaratát és a nép iránti szeretetét. Szerénysége, egyszerűsége, érzékenysége és az ellenséggel szembeni könyörtelensége mindenki előtt közismert."

* Szíjgyártó László fordítása.

Putyin a legfrissebb orosz autokrata, aki a maga kedvére formálja a történelmet. 2013 februárjában utasította az orosz történészeket, hogy dolgozzanak ki programot új iskolai történelemkönyvekhez, amelyek a múltat – és így a jelent – úgy ábrázolják, hogy az jobban hasonlítson az ő autokráciájához. Részben a 2011–2012-es tiltakozáshullám által keltett félelmei motiválták, és az az igény, hogy az elkövetkező elnökválasztásra történelmileg is megerősödjön az imázsa. Másrészt a hiúságáról szólt a dolog. A program szerint nem lehet kritizálni az elnököt, nem lehet megemlíteni az ellene való tiltakozásokat, sem a Jukosz elpusztítását. Ahogyan a független orosz történész, Vlagyimir Rizskov fogalmazott: „Egyszerű politikai utasítás volt az uralkodó hatalom igazolására, hogy bemutassák: mindent helyesen tesznek." Az új történelmi program azt a mítoszt támasztotta alá, hogy Oroszországnak erős önkényuralmi vezetésre van szüksége, amely megvédi az országot az ellenségektől, és Putyint úgy mutatta be, mint aki képviseli mindezt. „Vlagyimir Putyinnak első két elnöki ciklusa alatt sikerült stabilizálni az ország helyzetét, megerősíteni a hatalmi vertikumot" – fogalmazott a program, hozzátéve, hogy Putyin előmozdította a stabilitást, a gazdaság növekedését, és így „sikerült Oroszország pozícióját helyreállítania a nemzetközi kapcsolatokban".

Az ember, akit Putyin a történelem revíziójának végrehajtásával megbízott, Szergej Nariskin volt, a Kreml korábbi kabinetfőnöke, majd az elnöki párt, az Egységes Oroszország képviselője. Mint oly sokan Putyin végrehajtó emberei közül, Nariskin is együtt járt az elnökkel a KGB Akadémiára, majd idővel az SVR* főnöke lett.

* Szluzsba Vnyesnyej Razvedki, Külső Hírszerző Szolgálat. *(A ford.)*

Az orwelli hangzású, „az Orosz Föderáció érdekeinek sérelmére irányuló történelemhamisítási kísérletek elleni elnöki bizottság" fejeként Nariskin fontos szerepet játszott az orosz történelem néhány legszégyenteljesebb momentumának tisztára mosásában, beleértve a szovjet–náci együttműködést vagy épp a „felszabadított" népek sorsát a háborút követően. Putyin egy másik tanácsadója, Alekszandr Bortnyikov FSZB-igazgató világossá tette, hogy Sztálin rehabilitálása a Kreml hivatalos álláspontja, amikor kijelentette, hogy a sztálini tisztogatások során elkövetett kivégzések „jelentős többsége" jogos volt, mert az ítéletek „objektív" bizonyítékokon alapultak. Az Orosz Tudományos Akadémia vezető tudósai figyelmeztettek a hasonló alaptalan revizionizmus veszélyeire, ám a Kreml átírta a történelem azon fejezeteit, amelyeket ártalmasnak talált Oroszország érdekei szempontjából, és ezzel a zsarnoki rendszer által meggyilkolt ártatlan áldozatok millióinak emlékét gyalázta meg.

A szovjet múlt dicsőítése és a sztálinizmus bűnei miatti szánakozás kifejezésének megtagadása számos, főleg idősebb orosznak tetszik, akik szeretnének büszkén visszatekinteni a szovjet korszakra. A szovjet himnusz feleleventésével, a szovjet mintájú katonai díszszemlék visszaállításával, valamint az ellenzékiekkel szembeni szovjet típusú fellépések újbóli bevezetésével Putyin elnyerte mindazok hálját, akik lealacsonyítva érezték magukat a peresztrojka utáni időszak múltbeli vétkek miatti bűnbánó hangulatától. Ehhez azonban el kellett ferdítenie a történelmi tényeket.

2007-ben, egy történelemtanárokkal való televíziós találkozóján Putyin kiadta az utasításokat, hogy az Oroszország jövőjét meghatározó fiatal nemzedékek hitét milyen újfajta történelemszemlélettel kell alakítani. „Történelmünkben nincs semmi olyasmi, amit

az oroszoknak szégyellniük kellene – mondta a hallgatóságnak. – Senki sem erőltethet ránk bűntudatot." A tanárok kötelessége lett, hogy megtanítsák a diákjaiknak, hogy büszkének kell lenniük a hazájukra. Hogy ezt az alternatív történelemképet – amely a múlt szerencsétlen fejezeteit figyelmen kívül hagyja, Oroszország történelmi vívmányait pedig kihangsúlyozza – megalkothassák, az elnöki hivatal segítségül összeállított egy kézikönyvet. Az „Oroszország újkori története 1945–2006 között – Iránymutatás a történelemtanároknak" elmagyarázza, hogy az 1930-as évek sztálini tisztogatásai elkerülhetetlenek voltak a Németország elleni háborúra való felkészülés miatt, a Szovjetunió 1991-es összeomlása pedig történelmi tragédia volt. „A Szovjetunió nem volt demokrácia – ismeri el a kézikönyv némiképp finomkodva –, de szerte a világon emberek millióinak szolgált például a legjobb és legtisztességesebb társadalomról." A könyv Gorbacsov, majd Jelcin korát – amikor a kelet-európai csatlós államok, majd a szovjet tagköztársaságok elnyerték a függetlenségüket – sajnálkozva mutatja be, Putyint magát viszont magasztalja, mert ígéretéhez híven „Oroszország nagyságának visszaállításán" tevékenykedik.

Putyin Sztálin nyomdokán halad, amikor a múltat használja önkényuralma legitimálására. Sztálin azért rendelte el 1938-as párttörténetének – *A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története* – megírását, hogy oltárra emelje a párt történetének új – és hamis – verzióját, amelyben már ő játszotta az 1917-es forradalomban a döntő szerepet, míg a többi bolsevik vezető csak az ő iránymutatásait követte. Hogy hangsúlyozza a *Rövid Tanfolyam*nak nevezett új párttörténet igazságát, Sztálin arra kényszerítette a szovjet történészeket, hogy őt magát nagy történésznek kiáltsák ki, aki ítéleteiben tévedhetetlen.

Putyin is a történelem tudósának állítja be magát. Egy 2013-as sajtótájékoztatón két olyan történelmi személyiséget nevezett meg, akikre sok vonatkozásban igyekszik hasonlítani. „Hogy mi a különbség Cromwell és Sztálin között? – kérdezte a közönségét, mielőtt történészi szaktudását bizonyítván maga válaszolta meg a kérdést. – Megmondom önöknek: semmi. A mi liberális politikusaink úgy vélik, mindkettő véreskezű diktátor volt. Csakhogy Cromwell valójában egy okos ember volt, aki [Sztálinhoz hasonlóan] ellentmondásos szerepet töltött be a történelemben. És a szobra még mindig ott áll Londonban. Senki sem dönti le. Nekünk is hasonlóképpen kell kezelnünk a saját történelmünket." Az összehasonlítás nyilvánvalóan eltúlzott, és a putyini historiográfia ijesztően szelektív, ám a célja egyértelmű: Sztálin emlékének megóvásával, túlkapásainak megbocsátó kezelésével Putyin önmagát azon erőskezű önkényuralkodók sorában helyezte el, akik megmentették országukat a káosztól.

Ám ez a narratíva nem egyezik mindenkinek a múltról alkotott képével. A Memorial nevű jogvédő szervezetet abból a célból hozták létre még Gorbacsov idejében, hogy dokumentálja a sztálini korszak bűneit, ápolja a politikai elnyomás üldözötteinek emlékét, és hogy oktatással, megemlékezésekkel küzdjön, hogy hasonló események soha többé ne forduljanak elő. Ám Putyinnak a Memorial zavaró kellemetlenség, nemkívánatos hang volt, amely rámutatott arra, hogy a történelmi valóságot nem lehet egyszerűen eltörölni csak azért, hogy az aktuális vezetőség kedvére tegyenek. Ahelyett, hogy meghallgatta volna az üzenetet, Putyin megtámadta a hírvivőt: 2008 decemberében a biztonsági szolgálatok emberei rajtaütöttek a Memorial szentpétervári irodáján, és elkobozták a Sztálin alatt üldözött és/vagy elpusztított áldozatok százezreinek iratait tartalmazó archívumot.

A Memorial igazgatója, Irina Flinge azt mondta, azért váltak a támadás áldozatává, mert a munkájuk cáfolta a putyinizmus étoszát, ezét a markáns nacionalizmusét, amely az önkényuralmi múltból meríti erejét. Flinge következtetése szerint „a hivatalos álláspont most az, hogy Sztálin és a szovjet rendszer sikeresen teremtettek meg egy hatalmas országot. És ha Sztálin terrorját jogosnak tekintjük, akkor a mai kormányzat is azt tehet céljai eléréséért, amit csak akar... Azt mondják az oroszoknak, legyenek büszkék a múltjukra, ne szégyelljék, ebből következően mindazok, akik a múlt atrocitásait kutatják és dokumentálják, többé nemkívánatosak." 2021 decemberében az orosz legfelsőbb bíróság a külföldi ügynökökről szóló törvény megsértése miatt – erre a törvényre mint a cenzúra csapdájára még visszatérek később – elrendelte a Memorial bezárását.

A történelem újraírásával Putyin a cárizmus, a kommunizmus, valamint a jelenkor közti folytonosság narratíváját igyekszik megteremteni, amelyben Oroszország a Nyugattal egyenrangú és versengő birodalmi nagyhatalom, amely erőt és befolyást gyakorol az egész bolygón. Ez ugyanis lehetővé tenné, hogy a saját birodalmi álmait a heroikus terjeszkedés történelmi kontextusába helyezze, és ezzel, valamint a külső ellenség mítoszának újrafelfedezésével a konzervatív szavazók számára vonzó narratívát kínáljon. A múltban a mongolok, Napóleon, Hitler, ma pedig a Nyugat jelenti azt a külső fenyegetést, amellyel szemben az orosz társadalomnak el kell felednie belső ellentéteit, és egységesen felsorakoznia a vezető mögé.

Putyin a közelmúlt történelmét is átírta. Kézikönyvében az 1990-es évek demokratikus piacgazdasági kísérletei a zavaros idők koraként jelenik meg, amelyben a szegénység, a káosz és az erőszak a kor minden előnyét felülírta; ezzel szemben a kommunista korszak kapcsán

inkább a támogatott árakról, az ingyenes lakhatásról és oktatásról emlékszik meg, mintsem a politikai elnyomásról, az áruhiányról, a szólásszabadság eltiprásáról. A jelcini időszak „vad" liberalizmusának elítélése lehetővé teszi Putyinnak, hogy összemosva egyszerre ítélje el a demokráciát és a pluralizmust, míg a dicsőséges önkényuralmi múlt délibábja segíti őt az ellenvélemények, a politikai ellenfelek és a kritikusok elhallgattatásában.

Amikor 2019-ben az Európai Parlament állásfoglalást adott ki, amelyben elítélte a Kremlnek a szovjetek és a nácik együttműködését tisztára mosó gesztusait, Putyin igen mérgesen reagált. A második világháború befejezésének 75. évfordulóján publikált terjedelmes esszében vette védelmébe az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktumot, amelyben Moszkva és Berlin Kelet-Európa megszállásáról és felosztásáról állapodott meg. Az igazi bűn – érvelt Putyin – a nyugati hatalmak lelkén szárad, mert tétlenül nézték, hogy Hitler megszállja a cseh Szudétaföldet. „Nagy-Britannia és Franciaország a nácik figyelmét keletre igyekeztek irányítani, hogy Németország és a Szovjetunió összecsapása elkerülhetetlen legyen, és kivéreztessék egymást..." Ami a náci–szovjet paktum titkos záradékát leginkább megszenvedő Lengyelországot illeti, Putyin szerint maga Varsó is felelős volt saját szerencsétlenségéért: „Levéltári dokumentumokból egyértelműen kiderül, hogy a korabeli lengyel vezetés összejátszott Hitlerrel... talán ott is voltak titkos záradékok."

A legijesztőbb, ahogyan Putyin az országok békés egyesüléseként írja újra a balti államok brutális megszállását. „1939 őszén a Szovjetunió stratégiai katonai és védelmi célokból hozzálátott Észtország, Lettország és Litvánia betagolásához. A Szovjetunióhoz való csatolásuknak szerződéses alapjai voltak, a megválasztott

hatóságok beleegyezésével." Ez a magyarázat teljességgel hamis. A három balti ország erőszakos megszállás áldozata lett, amelyet elnyomás és tömeges kivégzések követtek. Putyin azon állítása, hogy a választott hatóságok beleegyezésével, önkéntesen csatlakoztak a Szovjetunióhoz, csupán kitaláció, amely más posztszovjet államokban is felkeltette az aggodalmat, hogy a Kreml egyszer ismét csatlakozásra akarja kényszeríteni őket.

A hazai közvélemény előtt viszont Putyin történelmi manipulációi elérték a kívánt hatást. Egy 2012-es közvélemény-kutatáson Sztálin lett minden idők „legnagyobb orosza", és ezt a helyét máig őrzi. Akkor Putyin az ötödik helyen végzett Nagy Péter cár, Jurij Gagarin és a költő Puskin mögött, de 2017-ben már a második helyen állt, alig lemaradva attól a személytől, akit olyan keményen igyekezett rehabilitálni és talán utánozni is.

17. FEJEZET

NE GONDOLJÁK, HOGY A MEDVE MELLETT BIZTONSÁGOS

Amíg hatalomban volt, Donald Trump a populizmus nyelvét használta, azt ígérve, hogy újból naggyá teszi Amerikát. Manapság Vlagyimir Putyin folytatja ezt a retorikát. Mindketten indulatokat szítottak a saját népük körében, mondván, az országukat lealacsonyították és lekicsinyelték, ám ők – ígérték – visszaszerzik a nemzet régi és jogos dicsőségét.

Javára válna a világnak, ha a „nagyság" eszméje a múlté lenne. Oroszország különösen sokat nyerne, ha végre belátná, hogy a szovjet szuperhatalom nincs többé, és új helyet kell találnia magának a világban, egy szerepet, amely valóban megfelel az orosz lakosság igényeinek, akik, a világ más polgáraihoz hasonlóan, biztonságra,

szabadságra és gazdasági prosperitásra vágynak. Nagy-Britannia az 1950-es és 60-as években keresztülment a nagyhatalmi státuszról, a birodalmi álmokról való lemondás fájdalmas folyamatán, és új szerepre lelt a világpolitikában. Ha a Kreml rákényszerülne ugyanerre a lépésre, az erősítené a globális béke és biztonság ügyét, és lehetővé tenné, hogy az ország a civil gazdaságra fókuszáljon, az orosz nép rendkívüli hasznára. Sajnos, a jelenlegi Kreml-adminisztráció alatt ez a változás nem valószínű.

Putyin imperialista gondolkodását részben maga az orosz történelem magyarázza. Oroszország az elmúlt öt évszázadban birodalom volt, olyan területek agglomerációja, amelyeket az egymást követő cárok, később a bolsevikok megtámadtak és bekebeleztek. A birodalom lett Oroszország alapértelmezett üzemmódja; az oroszok ehhez szoktak hozzá, ebben látták nemzetük biztonságának zálogát. A huszadik században a birodalom a kelet-európai csatlós államokat is felölelte, amit a nép a nyugati támadás elleni védelem részének tekintett.

Ám a világ továbbfejlődött, és a birodalmak eltűntek a múlt süllyesztőjében. Oroszország egy elavult rendszer hatalmában rekedt, és el kell döntenie, hogy a jövőbe vezető utat vagy a hiteltelen múltat választja. Számomra nyilvánvaló, hogy az előbbire kell törekednie, különböző etnikai hátterű népek egységes nemzetére, ahol a hasonlóságok fontosabbak a különbségeknél. Egy ilyen állam csakis a szabadság, az önrendelkezés és a joguralom eredményeként, nem pedig a kényszer és a fegyverek erejével hozható létre.

A Szovjetunió összeomlását követően számos megalapozatlan és lelkes illúzió jellemezte a Nyugatot azzal kapcsolatban, hogy Oroszország majd gyorsan és problémamentesen átalakul afféle

„junior partnerré". A Nyugat sok tanáccsal, de jóval kevesebb technológiával és befektetéssel segítette Oroszországot. Az 1998-as válságot, majd a Jelcin-rendszer fokozatos szétesését követően gyorsan elhalványult a nyugati lelkesedés, hogy átsegítsék Oroszországot a 21. századba, és a helyére a szkepticizmus lépett. Oroszországra innentől inkább Európa új „beteg embereként" tekintettek, amely már figyelemre sem méltó igazán. Ennek a hozzáállásnak az egész világra kiható következményei lettek. A 2000-es évek elején a nyugati kormányzati és kvázi kormányzati programok – mint a brit Know How Fund – leálltak, illetve Afrikára és a Távol-Keletre kezdtek fókuszálni. Számos, korábban a Szovjetuniót kutató tudós visszavonult vagy átképezte magát sinológusnak. Csak azok, akik alaposan ismerték az orosz történelmet, figyelmeztettek arra, hogy veszélyes dolog leírni Oroszországot: az orosz medve talán sok időt tölt a barlangjában, ám minél tovább alszik, annál komolyabbak lesznek a következmények.

Még azok is elvesztették érdeklődésüket az orosz demokrácia eszméi iránt, akik úgy vélték, hogy Oroszország nem fog széthullani. Két áramlat jellemezte a Nyugat Oroszországgal kapcsolatos retorikáját: egyfelől az autoriter és totális rendszerből a demokráciába való orosz átmenetről szóló szertartásos beszéd volt, másfelől az az 1990-es évek végére létrejövő informális konszenzus, miszerint akármeddig is eteted az orosz medvét, az mindig visszafut az autokrácia erdejébe. Sőt, voltak rosszabb hangok is, amelyek szerint egy kis „mérsékelt" autokrácia Oroszországban még hasznos is az orosz népnek és a Nyugatnak egyaránt; hogy egy „mérsékelten" gonosz uralkodó a legjobb és talán az egyetlen lehetőség, aki képes kordában tartani egy nagyon gonosz, irányíthatatlan nemzetet. E szerint az érvelés

szerint egy ilyen uralkodó képes lehet visszafogni Oroszországot attól, hogy gazdaságilag versenybe szálljon a Nyugattal, és mivel az oroszok amúgy is alkalmatlanok a demokráciára, pont jó lehet nekik egy mérsékelten autokrata rezsim, amely nem fenyegeti a Nyugatot az orosz társadalom rémségeivel, és nem vált ki tömeges migrációt. Az ilyen gondolatok – az egyszerű önérdekkel együtt – is szerepet játszottak az amerikai trumpizmus és az európai schröderizmus felemelkedésében az elmúlt két évtizedben. Azt sugallják, hogy ha Oroszország nem esik szét, úgy a felvilágosult monarchikus elnyomás végső soron nem is olyan rossz eredmény.

Ez téves hozzáállás. Oroszország csak kétféle lehet: vagy despotikus, agresszív és veszedelmes ellenfél, vagy pedig demokratikus stratégiai szövetséges. A Nyugat soha nem lehet biztonságban egy tekintélyelvű orosz medvével. Egy ilyen medve mindig prédát fog keresni, külső ellenségeket fog kitalálni, akikre a belső kudarcokat rá lehet fogni, és akik ellen a vezetés maga mellé állíthatja a lakosságot. Az orosz tekintélyelvűség mindig is harcias és agresszív lesz. Mindig is a messianizmus, a militarizmus és a kalandorság eszközeivel fog élni. Belső stabilitásra esélye sincs, csak akkor lehet stabil, ha agresszíven terjeszkedik kifelé. Ez a sorsa minden olyan birodalomnak, amely nem hajlandó nemzetállammá válni.

Paradox módon egy gyenge Oroszország mindig az erejét fogja fitogtatni, erővel akarja megszerezni, amit akar, a civilizált viselkedés szabályait felrúgva, míg egy erős és magabiztos Oroszország rendelkezik azzal az önhittel, amely képessé teszi arra, hogy otthon a saját belső problémáira összpontosítson, a nagyvilágban pedig a bevett szabályokat kövesse. A Nyugat biztonsága csak akkor garantált, ha Oroszországot erős és demokratikus kormányzat irányítja.

Bármennyire ironikusan hangzik is, a Nyugatnak, amennyiben biztonságban akar élni, elemi érdeke, hogy támogassa Oroszországot abban, hogy méltó versenytársa legyen. Ez látszólag ellentmondás, de megéri a kockázatot: Európának választani kell a nehéz természetű, de civilizált módon versengő Oroszország, valamint az európai civilizáció alapjait veszélyeztető agresszor Oroszország között. Az oroszországi despotizmus mindig fenyegetés lesz, bármennyire igyekszik is Európa meggyőzni önmagát az ellenkezőjéről. Ezért önérdeke Európának az, hogy segítsen Oroszországnak stabil gazdasággal, kiszámítható politikával bíró modern, civilizált állammá válni.

De Oroszország nem válhat modern országgá mindaddig, amíg fenntartja a jelenlegi archaikus irányítási rendszerét, amely súlyos teherként nehezedik az országra, az indusztriális, sőt a preindusztriális viszonyok közötti stagnálásba szorítja vissza, miközben egyre növeli a társadalom legproduktívabb rétegeinek elégedetlenségét az ország elmaradottsága miatt. A társadalom legaktívabb és legképzettebb tagjainak exodusa csak súlyosbítja ezt a helyzetet, mivel hiányuk csak tovább rontja az orosz gazdaságot. Ahogyan az autoriter rezsimek esetében történni szokott, Putyin válasza minderre az, hogy fokozza az agresszív külföldi terjeszkedést, hogy Európát védekező pozícióban, sőt Ukrajna lerohanását követően a háború szélén tartsa.

Ha a Nyugat meg akarja védeni önmagát a Kelettől, tartózkodnia kell Oroszország meggyengítésétől vagy szétverésétől, mert annak egyértelmű következménye az lesz, hogy belső harcok után egy végtelenül elvtelen és keménykezű autokrata ragadja magához a hatalmat, aki – a hatalma megőrzése érdekében – akár a Nyugattal való nyílt

összecsapást is vállalja. Ahhoz, hogy ezt elkerüljük, szükségszerű a nyugati és a keleti demokratikus államok együttműködése. Egy erős Oroszországgal folyó együttműködés és versengés mindenkinek sokkal jobb megoldás. Földrajzi szomszédként és testvéri civilizációként Oroszország vagy a probléma, vagy épp a sokkalta nagyobb problémák megoldása lehet. A civil orosz állam megteremtése az a cél, amelynek eléréséért Oroszország népe olyan sokat tett történelmileg, de amely máig várat magára. A nagyobb információs szabadság, az internet, a közösségi média, a külföldi utazások és az egyre integráltabb világközösség révén ez a cél most lehetséges.

18. FEJEZET

ÁLMOK A TERJESZKEDÉSRŐL

Bármit mondjanak is a politikusok, minden ország külpolitikája az önérdeken alapul. A politikai vezetők gyakran állítják ugyan, hogy azért teszik, amit tesznek, hogy más nemzeteket támogassanak és erkölcsi hibáikat kijavítsák, ám a valóságban az altruizmus a legritkább motiváció.

Amikor a Nyugat az Asszad-ellenes szíriai ellenzéknek nyújtott támogatást, az valójában hazárdjáték volt, azzal a céllal, hogy megerősítsék a térségbeli jelenlétüket. Amikor Putyin orosz csapatokat küldött Asszad védelmére, ugyanígy tett. Nem morális keresztes hadjárat folyt Szíriában, hanem szkandermérkőzés a Kelet és a Nyugat közt. A különbség abban állt, hogy Putyin kíméletlenebbül és nagyobb tétekben játszott, és célja nem az orosz állam, hanem a saját cimborái érdekeinek a védelme volt. A nyugati vezetőket viszont korlátozta a saját parlamentjük és a sajtójuk, amivel Putyinnak nem kellett foglalkoznia.

Putyin célja mindig az, hogy erős pozíciót biztosítson magának és környezetének a Nyugattal szemben, mert ez lehetővé teszi

számára, hogy úgy őrizhesse meg hatalmát Oroszországban, hogy senki se kritizálhassa a módszereit, hogy a külföldi elismerés révén legitimálja odahaza a tekintélyét, és hogy meggyőzze az orosz népet, hogy országukat ellenségek veszik körül. A Nyugat ezt lehetővé is tette neki. Az USA kivonult Szíriából, átadva a terepet a Kremlnek, a NATO jövőjével kapcsolatos hezitálása pedig bizonytalanságban tartotta a balti államokat és más országokat. A NATO talán eljutott Oroszország küszöbéig, de ez semmiben sem korlátozza a Kremlt.

Nem sokkal Joe Biden megválasztását követően egy amerikai újságíró arról kérdezett, hogy mi a véleményem Vlagyimir Putyin külpolitikai szándékairól, és hogy szerintem vajon folytatja-e az agressziót a szomszédos országok ellen. Láttam, hogy beszélgetőtársam komolyan aggódik amiatt, hogy a Kreml micsoda károkat okozhat a világbékének, de nem sok vigaszt nyújthattam neki. Azt feleltem, hogy meglátásom szerint Putyin egy volt KGB-s, aki máig bánkódik a Szovjetunió elvesztése felett, és mindent megtesz annak lehető legteljesebb visszaállításáért.

Arra a kérdésre, hogy a Nyugat mit tehet a nemzetközi konfliktusok eszkalálódása ellen, a válaszom hasonlóképpen komor volt. Azt mondtam, Amerika néhány szankción túl valójában semmit sem fog tenni. A demokraták bizonytalansága elegendő muníciót ad a Trump-párti republikánusoknak, hogy Bident támadják, azt kiabálva, hogy Amerikát gyenge és hozzá nem értő elnök vezeti. Ami Európát illeti, úgy véltem, hogy az EU még Amerikánál is kevesebbet fog tenni, mivel Németország – az egyetlen ország, amelynek a véleménye számít – nem akar elidegenedni a Kremltől, nem akarja kockáztatni az Oroszországból érkező gázellátását, sem azt, hogy az orosz piac bezáruljon a német iparcikkek előtt.

A Nyugat gyengeségét látva pedig Putyin további lépésekre fogja elszánni magát a külföldi terjeszkedésben – vontam le a következtetést. Nem okoz örömöt, hogy elmondhatom: alig egy évvel az interjút követően a jóslataim valóra váltak, és Oroszország megtámadta Ukrajnát.

Putyin nyilvánvalóan egyre több és több terület fölé szeretné kiterjeszteni az ellenőrzést, méghozzá olyan okok miatt, amelyeknek őszintén szólva nem sok értelmük van. És ha el is éri céljait, Oroszországnak ettől egy kicsit sem lesz jobb, felelősséggel kell lennie olyan területekért, amelyekre nincs szüksége, és olyan embereket kell ellenőrzése alatt tartania, akik politikai, gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt elégedetlenek és haragosak.

Ám Putyin a nyilvánvaló hátrányok ellenére ragaszkodik expanziós álmaihoz. 2005-ös országértékelő beszédében a „huszadik század legnagyobb geopolitikai katasztrófájának" nevezte a Szovjetunió felbomlását. „Az orosz nép számára ez valódi katasztrófa volt: honfitársaink tízmillióit ítélte arra, hogy az anyaország határain túl éljenek... és a dögvész átterjedt magára Oroszországra is." 2018-ban Kalinyingrádban úgy fogalmazott, hogy ha van az orosz történelemnek olyan eseménye, amelyet szívesen visszafordítana, az a Szovjetunió felbomlása.

Nem titok, miért tette ezt. A közvélemény-kutatások szerint az oroszok 55 százaléka azt várja Putyintól, hogy „tegye újból naggyá" Oroszországot. Az idősebb generációkban máig él a Szovjetunió mint szuperhatalom iránti nosztalgia, és visszasírják az elmúlt időket. Sokan közülük úgy nyilatkoztak: azt akarják, hogy Oroszországot tiszteljék, ám a tisztelet nem azonos a félelemmel. A közvélemény-kutatások azonban nem tesznek különbséget a kettő között. Az idősebbekkel

elhitették azt a veszélyes gondolatot, hogy a világ akkor fogja tisztelni Oroszországot, ha retteg tőle. A fiataloknál összetettebb a kép. Úgy vélem, körülbelül a felük osztja szüleik zsákutcát jelentő nosztalgiáit az elvesztett szuperhatalomról, ám a másik felük őszintén arra vágyik, hogy Oroszország nyitott, és a globális értékrendbe integrált társadalom legyen. Nekünk, az oroszországi demokratikus ellenzéknek – mind otthon, mind külföldön – a lakosság ezen szegmensére kell koncentrálnunk erőfeszítéseinket, hogy egy kevésbé harcias, jóval racionálisabb jövőt biztosítsunk az országunknak.

Nem lesz könnyű dolgunk. Putyin már bizonyította, hogy milyen ügyesen használja az agresszív külpolitikát a saját pozíciói erősítésére. Tény, hogy mióta törvénytelen módon meghosszabbította hatalmát, az orosz gazdaság drámai mértékben leromlott; a nyugati demokráciák többségében az ilyen mértékű romlás egyenes út lenne a választási bukáshoz. 2008 és 2014 között, amikor hivatalosan is elismert recesszió sújtotta az orosz gazdaságot, Putyin népszerűsége a mélypontra süllyedt – mire 2014-ben a Kreml elfoglalta a Krím félszigetet, majd katonailag is beavatkozott Kelet-Ukrajnában. Putyin népszerűsége szinte azonnal 80% fölé emelkedett. Ám hazai helyzete megerősítésének nagy ára volt: veszedelmes külföldi kalandokba kergette Oroszországot, amelyek az egész országot veszélybe sodorták. A Kreml által irányított média egyfolytában azt hangoztatja, hogy Oroszországot ellenséges szándékú nyugati erők veszik körül, amelyek Oroszország anyácska elpusztítására törekednek. Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni, hogy sokan elhiszik, hogy Putyin az egyetlen reménységük, hogy ő az a vezető, aki Oroszország nemzetközi helyzetét megvédeni hivatott, és akiben feltétel nélkül bízniuk kell.

Éppúgy, mint az 1970-es évek szovjet vezetői, Putyin is a polgári gazdaság rovására növeli a hadikiadásokat, az oktatás, az egészségügyi ellátás fejlesztése vagy épp a lakosság szociális juttatásai helyett a nukleáris fegyverek fejlesztését részesíti előnyben, amelyek alkalmasak Nyugat-Európa és Észak-Amerika nagyvárosainak elpusztítására. Nyugat-ellenes narratíváját használta arra, hogy jövedelmező szerződésekkel a cimborái kezébe juttassa az állami fegyveripar feletti kontrollt. Bejelentette, hogy számos új generációs fegyvert fejlesztettek ki, és ezeket fenyegető szavak kíséretében mutatta be a világnak. 2018 márciusában Putyin egy videós prezentációban bemutatta az orosz tudósok által titokban kifejlesztett új, „legyőzhetetlen" nukleáris fegyvereket. „Sem most, sem a jövőben egyetlen rakétaelhárító rendszer sem képes ezeket megállítani" – közölte hallgatóságával. Óriásképernyőre vetített animációs képsorokkal mutatták be, micsoda pusztításra képesek ezek az új rakéták. Az egyik képsoron Florida térképe fölött suhant el az egyik rakéta – a nem különösebben szofisztikált fenyegetést Washington azonnal el is ítélte. Az amerikai külügyminisztérium szóvivője szerint „egyértelműen sajnálatos volt egy Amerika elleni nukleáris csapást ábrázoló videóprezentációt látni. Ezt nem tekinthetjük egy nemzetközi szereplő felelős viselkedésének." Csakhogy a Kreml épp ilyen reakcióban reménykedett. Washington feszélyezettségéről széles körben beszámolt a sajtó, és – mint azt a két hét múlva megtartott orosz választások eredményei mutatták – sok orosznak igenis tetszett a dolog. Egy olyan választáson, amelyből a valódi ellenjelölteket kizárták, Putyint a negyedik elnöki ciklusára is megválasztották a szavazatok 77 százalékával – és ehhez csak a szavazatok mintegy felét hamisították meg vagy csalták el.

A szíriai orosz katonai beavatkozás is hasonló hatással járt. Az orosz társadalmat eleve nem nagyon érdekli se Szíria, se a Közel-Kelet, így Putyin azt tehetett ott, amit akart. Gondot csak az okozhatott volna, ha orosz katonák estek volna el, ezért Putyin nagyon ravaszul cselekedett: fenntartotta azt a mesét, hogy orosz katonák lába soha nem fogja érinteni Szíria földjét, és céljai elérése érdekében többségében a cimborája, Jevgenyij Prigozsin irányította Wagner magánhadsereghez tartozó zsoldosok százait vetette be a terepen.

Az orosz „be nem avatkozás" meséje 2018 februárban lepleződött le, amikor mintegy 300-500 Wagner-zsoldos tankokkal és tábori tüzérséggel Kasam város közelében megtámadta az amerikaiak által vezetett ISIS-ellenes koalícióval szoros kapcsolatban álló, főleg kurd fegyveresek alkotta szíriai demokratikus erők egyik erődítményét. A kurdokkal együttműködő amerikai katonai tanácsadók légi támogatást kértek, és valódi csata bontakozott ki. A támadókra amerikai tüzérségi tűz, vadászbombázók és helikopterek rakétái és ágyútüze zúdult. Az orosz áldozatok számát a Pentagon több mint száz főre becsüli. Ez volt az első nyílt orosz–amerikai fegyveres összecsapás a hidegháború óra, és katasztrofális eszkaláció lehetőségét hordta magában.

A nemzetközi feszültség fokozódásával Putyin továbbra is tagadta, hogy bármi tudomása lenne a hadműveletről, vagy hogy egyáltalán orosz harcosok lennének szír földön, ám az amerikai hírszerző jelentések másról számoltak be. A *Washington Post* szerint az amerikai titkosszolgálatok olyan titkos üzenetváltásokat fogtak el, amelyek leleplezték, hogy magas rangú kremli hivatalnokok hatalmazták fel Prigozsint a hadműveletre. A jelentés szerint maga Prigozsin dicsekedett el Asszad egyik miniszterének azzal, hogy „engedélyt

kapott egy gyors és erőteljes műveletre" február elejére. Mint mondta, ez „szép ajándék" lenne Asszadnak; cserébe a szírek megígérték Prigozsinnak, hogy szolgálataiért megfelelő jutalomban részesül.

Miután eleinte mindent tagadott, az orosz külügyminisztérium kénytelen volt módosítani a saját történetét, és végül elismerték, hogy több tucat halott vagy sebesült orosz áldozata volt a támadásnak. „A sebesültek segítséget kaptak, hogy visszatérjenek Oroszországba, ahol több kórházban gyógykezelik őket." Egyebekben a Kreml körömszakadtáig tagadott. Ahogyan szóvivőjük állította: „Orosz katonák semmilyen minőségben nem vettek részt az akcióban, és nem került sor orosz katonai felszerelés használatára. A fegyveresek csupán olyan orosz állampolgárok voltak, akik különböző okokból szabad akaratukból mentek Szíriába… és a minisztériumnak nincs jogköre véleményt nyilvánítani egyéni döntéseik jogszerűségéről vagy érvényességéről."

A világ egyéb pontjain provokált konfliktusokhoz hasonlóan Putyin Szíriát is a Nyugat zsarolására használható eszköznek tekinti. A konfrontációt övező feszültség és annak fenyegetése a globális stabilitásra defenzívába kényszerítette Amerikát. Arra kényszerültek, hogy tárgyalóasztalhoz üljenek Putyinnal, a neki kedvező feltételek mellett. Mit akar Putyin ezektől a tárgyalásoktól? Ideális esetben vissza akar térni a régi szép időkhöz, amikor a világ elismert befolyási övezetekre oszlott, lehetővé téve Moszkvának és Washingtonnak, hogy fenntartsák a cselekvési autonómiájukat saját befolyási övezetükben, a másik fél be nem avatkozási garanciái mellett. És ami a legfontosabb: ez a kimenetel biztosítaná Putyin és belső köre számára, hogy korlátozások nélkül utazhassanak a világban, és költhessék a pénzüket.

Amikor a nyugati országok kötelességtudóan tárgyalóasztalhoz ültek a grúziai, a szíriai és a kelet-ukrajnai orosz beavatkozásokat követően, azt feltételezték, hogy Putyin is osztja azt a vágyukat, hogy megoldásokat találjanak, hogy véget vessenek az emberi szenvedéseket okozó és emberi életeket követelő háborúknak. Ám a Kreml legfőbb célja az EU-val és az USA-val folytatott tárgyalásokon az volt, hogy még jobb pozíciókat biztosítson magának, ami gyakran a konfliktusok befagyasztását jelentette. A donbászi konfliktust például Moszkva tudatosan elnyújtotta, hogy így ássa alá Ukrajna függetlenségét. Putyin a Nyugat előtt eljátszotta, hogy minden felet kielégítő diplomáciai megoldást szeretne, és rávette az EU-t, hogy vonják be őt is a tárgyalásokba béketeremtőként, holott valójában a háborút szította tovább. Mára nyilvánvalóvá lett az egész világ előtt, hova vezetett mindez – és még távol vagyunk a végétől.

Ugyanez igaz Szíriára is. Putyinnak nem érdeke, hogy véget vessen a harcnak, mert előnyére válik a konfliktus elmélyítése, mivel így biztosítja magának a globális befolyási szerepet. Azzal, hogy biztosította Asszad elnök hatalmát, és lekötötte az amerikai csapatokat, Putyin azt a látszatot keltette, hogy nála van a közel-keleti béke kulcsa. Ám a béke nem része a terveinek. A valódi célja, hogy Washington és szövetségesei nyilvános, az orosz állami televíziókban estéről estére sugárzott megalázásával biztosítsa otthoni támogatottságát. Egy olyan időszakban, amikor az orosz nép szegénységtől, gazdasági recessziótól és a külvilágtól való elzártságtól szenved, egy külföldi háború, amelyért Moszkva a nyugati ellenséget hibáztatja, tökéletes arra, hogy életre hívja a nagy orosz büszkeséget, ami eleve kizárja annak lehetőségét, hogy kritika érje azt az embert, aki a haza dicsőségéért harcol.

Putyin majdnem minden külföldi vállalkozásában közös pont, hogy tekintélyuralmi vezetőket akart támogatni velük, akik akár erőszakkal is igyekeztek megőrizni hatalmukat az elégedetlen lakossággal szemben. 2014-ben mindent megtett, hogy megakadályozza Viktor Janukovics Moszkva-barát ukrán diktátor megbuktatását, amikor az össznépi elégedetlenség már tarthatatlanná tette annak helyzetét. Ebben az esetben Putyin kudarccal járt, de Szíriában sikerült megmentenie a tömeggyilkos Asszad elnököt az elnyomása ellen fellázadt nép bosszújától. Fehéroroszországban is Putyin rendületlen támogatása lett a mankó, amelyre a népszerűtlen Alekszandr Lukasenko támaszkodhatott. 2021-ben Lukasenko minden nemzetközi normát megsértve földre kényszerített egy Fehéroroszország légterén átrepülő nyugati repülőgépet, hogy letartóztassa számos hangos kritikusának egyikét. A nemzetközi közösségből egyedül a Kreml sietett a fehérorosz vezetés segítségére, hogy az folytathassa a belföldi ellenzék leverését.

Nem nehéz belátni, mindezt miért teszi Putyin. Azért támogatja a veszélybe került diktátorokat, mert maga is ugyanebbe a kategóriába tartozik. Folyamatosan kísérti a félelem, hogy őt is megbuktathatja az orosz nép. Putyint aggasztották az úgynevezett „színes" forradalmak Ukrajnában és Grúziában, ahol a népfelkelések elzavarták az elnyomó rendszereket, majd demokratikusan választott kormányokkal váltották fel azokat. Félelme tovább mélyült, amikor 2011-ben a Közel-Keleten az Arab Tavasz eseményei megdöntötték Tunézia, Líbia, Jemen és Egyiptom vezetőit. Míg a Nyugat a demokrácia győzelmeként üdvözölte e felkeléseket, Putyin a káosz és a destabilizáció veszedelmes hírnökeit látta bennük, és úgy vélte, a CIA robbantotta ki őket. Ugyanabban az évben a fenyegetés

még közelebb ért hozzá, amikor Moszkvában és Szentpéterváron százezrek vonultak utcára, hogy tiltakozzanak a parlamenti választások elcsalása ellen. A tüntetéseket csak „havas forradalom" néven emlegették, baljós emlékeztetőjeként annak, hogy Oroszország sem immunis a lázadás bacilusával szemben. Putyin válaszul ismét Washingtont hibáztatta. Megvádolta Hillary Clinton amerikai külügyminisztert, hogy zavargásokat szított Oroszországban, előkészítendő egy nyugati támogatású puccsot, amelynek célja, hogy a grúziaihoz és az ukrajnaihoz hasonló rendszerváltást idézzen elő.

Putyin sztenderd válasza a kalandot külpolitikáját érő kritikákra mindig az, hogy a Nyugat még rosszabb. Nem hezitál kihangsúlyozni az állítólagos nyugati kihágásokat, beleértve a szuverén államok ügyeibe való beavatkozást, a demokráciaexportot és a katonai intervenciókat. Ugyanakkor a Kreml a volt szovjet területet saját érdekszférájának tartja, és fenntartja magának a jogot, hogy „megvédje honfitársait, bárhol éljenek is". Egy 2017-ben, az Egyesült Államok szenátusa külügyi bizottságának készült, „Putyin aszimmetrikus támadása a demokrácia ellen" című jelentés e két álláspont belső ellentmondására mutatott rá:

> „Ha Putyin képes bebizonyítani az orosz népnek, hogy a nyugati liberalizmus működésképtelen és haldokló kormányzati forma, akkor saját rendszere, a »szuverén demokrácia« – amely valójában az apátia, a korrupció és a vaskéz által biztosított autokrácia – végső soron nem is mutat olyan rosszul. A Nemzeti Hírszerző Tanács megfogalmazása szerint Putyin »a tekintélyelvűséget ötvözi a korrupcióval és a nacionalizmussal, így teremt alternatívát a nyugati demokráciával szemben, amely számára a káosz és az erkölcsi züllés szinonimája, a demokratikus mozgalmak pedig nyugati összeesküvések arra, hogy a rend hagyományos bástyáit és az orosz államot gyengítsék.«"

Ha a Nyugat jobban odafigyelt volna Putyin nyilvános megszólalásaira az elmúlt években, akkor az Ukrajna elleni 2022. februári invázió nem okozott volna akkora meglepetést. 2021 júliusában Putyin hosszú esszében tette nyilvánvalóvá követeléseit Ukrajnával szemben. Már a címmel – „Az oroszok és az ukránok történelmi egysége" – is jelezte, kevés időt hagy a független ukrán államiságnak:

> „Az oroszok és az ukránok egy nép. Az Ukrajna és Oroszország közé az elmúlt években felhúzott fal, amely a két, eredendően spirituálisan és történetileg összetartozó teret elválasztja, óriási szerencsétlenség és tragédia. Azon erők szándékos tevékenységének eredménye, amelyek mindig is az egységünk aláásására törekedtek. A képletük egyszerű: oszd meg és uralkodj. Innen erednek azok a kísérletek, amelyek viszályt szítanak, és megosztják az egységes népet."

Esszéjében Putyin meg is nevezte azokat a rosszindulatú erőket, amelyek Moszkva és Kijev között a viszály magvait elhintették. Mint mondta, történetileg voltak köztük ukrán nacionalisták, akik Lengyelországgal és Németországgal kerestek szövetséget, hogy így szabotálják az Oroszországhoz kapcsolódó „testvéri kötelékeket". A második világháborúban számos ukrán vezető hajlandónak bizonyult a nácikkal való együttműködésre a szovjet befolyás elleni

harcban, Putyin pedig közvetlen – és hazug – párhuzamot vont köztük és a jelenkori ukrán függetlenségi mozgalom között:

> „Az ukrán nacionalisták által felbuzdított náciknak nem volt szükségük Ukrajnára, csak mint árja főurak által irányított rabokra és élettérre. 2014 februárjában sem az ukrán nép érdekei számítottak. A Nyugat cinikusan kihasználta a népi elégedetlenséget, beavatkozott Ukrajna belügyeibe, és segédkezet nyújtott egy puccshoz. A radikális nacionalista csoportok szolgáltak faltörő kosként. Az ő jelszavaik, ideológiájuk és leplezetlen, agresszív oroszellenességük lettek az ukrán állami politika meghatározó elemei."

Putyin egyenlőségjelet tett a demokratikusan megválasztott ukrán kormány és a nyolcvan évvel korábbi náci kollaboránsok közé, a nyugati demokráciákra pedig a hitleri agresszor szerepét osztotta:

> „A modern Ukrajna vezetői és külső »védnökeik« jobb szeretik figyelmen kívül hagyni ezeket a tényeket. És tudjuk, miért: ha előidézik Oroszország meggyengülését, attól a rosszakaróink boldogok lesznek. Ukrajnát Oroszország elleni ugródeszkává változtatták ... ami következményeiben olyan, mintha tömegpusztító fegyvereket vetnének be ellenünk... a nyugati hatalmak védelme és ellenőrzése alatt. A NATO-infrastruktúra közvetlen külső ellenőrzésének és bevetésének vagyunk szemtanúi."

Ezt követően utalt rá, hogy kész visszaszerezni azokat a területeket, amelyekről úgy gondolja, hogy Oroszországhoz kellene tartozniuk, számos hamis érvvel támasztva alá, hogy miért kell Moszkvának így tennie:

> „1954-ben az Orosz Szovjet Szocialista Köztársaság Krími Területét, durván megsértve a korabeli jogi normákat, átadták az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságnak. A köztársaságoknak a Szovjetuniótól való elszakadási joga az államiságunk alapjai alá elhelyezett legveszélyesebb időzített bomba volt, amely ... 1991-ben felrobbant, amikor mindezek a területek és a nép egyszer csak külföldön, idegenben találta magát, elválasztva történelmi hazájától ... Nyilvánvaló, hogy Oroszországot arcátlanul kirabolták."

Miután megalapozta a történelmi igazságtalanságok és az „Oroszországot jogos területeitől megfosztó" külföldi ellenségek narratíváját, Putyin rátért a területek visszaszerzésének jogosságára. Ahogyan Hitler a szudétanémetek elleni bánásmódot hozta fel a német terjeszkedés ürügyéül, úgy Putyin a kelet-ukrajnai oroszok elnyomásáról szóló mesét hozta fel, mondván, ők szeretnék, ha Oroszország anyácska megmentené őket:

> „Az ő céljuk békés. Mégis szeparatistáknak és terroristáknak bélyegezték őket, még a gyerekeket is. Etnikai tisztogatással, katonai erő bevetésével fenyegették meg őket... az Ukrajnán átsöprő zavargások után, azon borzalmak után, amikor ukrán neonácik élve égettek

el embereket. Oroszország mindent megtett a testvérgyilkosságok megállításáért… Ukrajna képviselői mégis »külső agresszió áldozatainak« állítják be önmagukat, és oroszellenességet terjesztenek. Véres provokációkat hajtanak végre a Donbászban, külföldi mestereik és uraik óhajának megfelelendő."

Putyin szerint az ukrán kormány nem több, mint „külföldi erők eszköze", amelyet az Oroszország elleni hadviselésre használnak. Ilyen igazságtalanságot Oroszország nem nézhet tétlenül.

„Az Oroszország-ellenes projekt machinációi és nyugati szerzői nem ismeretlenek előttünk. Soha nem engedjük, hogy történelmi területeinket, a mellettünk élő népeket Oroszország ellen használják fel. Azoknak, akik ilyesmire vállalkoznának, azt üzenem, hogy a kísérletük saját országuk megsemmisüléséhez fog vezetni."

Érdemes egy pillanatra megállni, hogy átgondoljuk, vajon milyen pszichológiai impulzusok húzódhattak Putyin villámcsapásként ható 2021-es írása mögött. Ha gondosan olvassuk, látható, hogy nyelvezete a sztálini és brezsnyevi áltudományok hagyományait követi. Ám közelebbről megvizsgálva egyértelmű, hogy mindez természetes következménye Putyin Ukrajnára vonatkozó politikai nézetei evolúciójának, és valójában tudatos politikai provokáció, amely leleplezi a szerző valódi és konkrét szándékait.

Putyinnak eleinte – a legtöbb szovjet és orosz emberhez hasonlóan – nem volt határozott véleménye Ukrajnáról, egyszerűen nem

is gondolt rá, mivel nem befolyásolta az ország mindennapi életét. Az ukrán függetlenség sem jelentett neki nagy tragédiát; talán bánkódott a Krím elvesztése felett, de nem gondolta, hogy érdemes lenne harcolni érte. Ám ahogy a rezsimje kiépült, Putyin rájött, hogy a posztbirodalmi nosztalgia hasznos eszköz lehet a gazdasági hanyatlás idején. Birodalmi eszméjét két ideológiai toposzra alapozta: a három nemzet – belorusz, ukrán, orosz – szláv testvériségének eszméjére, amelyet Szolzsenyicintől vett át, és a régi szlavofil mozgalomra, amely az Orosz Birodalom iránt rajongott, és hitte, hogy Ukrajna birtoklása elengedhetetlen a birodalom fenntartásához. Ez a két mélyen beágyazott történelmi sztereotípia vette rá Putyint, hogy úgy vélje, Ukrajna Oroszország elszakíthatatlan része, és mára – Putyin retorikájának köszönhetően – ezt az orosz társadalom nagy része is így gondolja. Putyin tételei mély történelmi előítéleteket tükröznek, amelyek nem fognak eltűnni egyhamar.

A posztbirodalmi lehetőségek felfedezése Putyin lelkiismeretének magánügye maradhatott volna, ha a történelem közbe nem avatkozik. Azt, hogy az ukránok elűzték Janukovicsot, Putyin az orosz szuverenitás elleni támadásként értelmezte, személyes sértésként, amely elindította azon az úton, amelynek végére a személyes meggyőződéséből országos politika lett. Ennek lényege, hogy Oroszországnak mindenképp ellenőriznie kell Ukrajnát. A Krím elfoglalása tehát egyértelműen csak egy közbülső lépés volt a 2022-es teljes körű invázió megindításához.

Putyinnak nem nagyon vannak skrupulusai, ha katonai erő alkalmazásáról van szó. Már rég elfogadta a vezérkar álláspontját, miszerint mindaz, ami történik, a III. világháború első fázisa. Amikor 2021 tavaszán katonai erőket csoportosított az ukrán határra, az talán

csak blöffnek indult; talán annyi volt a célja a fenyegető erődemonstrációval, hogy a NATO-tól és a Nyugattól engedményeket csikarjon ki. Ám ha tényleg őszintén tárgyalni akart volna az amerikaiakkal, akkor nem tett volna olyan égbekiáltóan elfogadhatatlan tárgyalási javaslatokat. Azt követelte, hogy álljon le a NATO grúziai és ukrajnai terjeszkedése, és hogy ne állomásozzanak NATO-erők a volt Varsói Szerződés területén. Mindkét követelésről nyilvánvaló volt, hogy elfogadhatatlanok a Nyugatnak.

A helyzet valósága egész másmilyen volt. Az igazság az, hogy Putyin és a környezete egy része őszintén hiszi, hogy Oroszország és a környező országok összes bajának ellenséges amerikai speciális műveletek az okozói. Putyin őszintén hiszi – és őszintén retteg is tőle –, hogy ha Amerikának rakétái lesznek az Oroszországgal szomszédos országokban, amelyektől még a bunker sem védi meg, amelyben most is rejtőzködik, akkor fel is akarja majd használni őket ellene. Mélységesen meg van győződve róla, hogy mindenki Oroszország feldarabolására törekszik, hogy megszerezzék természeti erőforrásait.

Ez a torz világkép győzte meg Putyint, hogy az egyetlen megoldás, ha ütközőállamok övezetét hozza létre Oroszország körül. És ahhoz, hogy ez működhessen, az amerikaiaknak el kellene ismerniük Moszkva jogát a dominanciára ebben a „befolyási övezetben", és arra, hogy az érintett államok szuverenitását az uralma alatt tartsa. Putyinnak és társainak az jelentette a problémát, hogy nem tudták, miként kényszerítsék tárgyalóasztalhoz Washingtont, és hogyan fogadtassák el vele Moszkva követeléseit. A gazdasági eszközök, az „energiazsarolás", amely Nyugat-Európánál bevált, Amerikával szemben csekély hatással alkalmazható. Ezért Putyin megpróbálta

megzavarni az amerikai választásokat, hogy befolyásolhassa az ottani politikát, zavart és káoszt okozva a választók között, a biztonsággal és a politikai korrupcióval kapcsolatos félelmeikre játszva. Ezek a módszerek néhány nyugat-európai országban működhetnek, csakhogy Amerikában a fenyegetés és a provokáció nem félelmet, hanem hatékony ellenlépéseket vált ki.

Mindezek miatt Putyin arra a következtetésre jutott, hogy a nukleáris fegyverkezési verseny örök fenyegetése mellett leghatásosabb eszközként a nemzetközi konfliktusok szítását használhatja. A Kreml politikai és humanitárius válságokat szított Szíriában, Líbiában, Venezuelában, majd ezt követte az Ukrajna elleni invázió 2022-ben. Ám voltak nyilvánvaló hátrányok is. Azt talán elfogadta az orosz közvélemény, hogy az „udvarias zöld emberkék" vértelenül elfoglalják a Krímet, de hogy a fiaikat behívják katonának egy szláv testvérország elleni háborúba, már sokkal kevésbé vonzó. Aztán adódik néhány gyakorlati kérdés is: mit tesz a Kreml Ukrajna megszállását követően? Hogyan fogja ellátni a lakosságot? Mit tesz, ha a helyi partizánok ne adj' isten harcba kezdenek? Mikor kezdődnek a szabotázsakciók? Ukrajna nem a Csecsenföld: jelenleg mintegy 30 milliónyian élnek orosz-ukrán vegyes családokban Oroszországban, és sem nekik, sem másnak nem fűlik a foguk a háborúhoz.

Mit gondolnak az átlagos oroszok? Függetlenül attól, hogy az ilyen állítások igazak-e, vagy sem, az oroszoknak folyton azt sulykolták, hogy a NATO veszélyt jelent; de az utca emberének nem sokat számít, hogy egy amerikai rakéta 20 perc alatt éri el Moszkvát, mint most történne, vagy 5 perc alatt, ha Kelet-Európából vagy Ukrajnából tudnák indítani. A végeredmény számukra ugyanaz lenne, mert Putyinnal ellentétben nekik nincs bunkerük, ahova elbújhatnának.

Putyin gyengébb annál, mint amilyennek mutatja magát, és a hazai gyengeségét szinte mindig külföldi agresszióval igyekszik orvosolni. Tisztában volt vele, milyen hátrányos következményekkel lesz az ukrajnai intervenció a kelet–nyugati viszonyokra, és bár azt hangoztatja, hogy felkészült a viharra, valójában nekiállt, hogy kidolgozzon egy biztosítékot magának. Ha nehézségei támadtak a nyugati kapcsolataival, Oroszország mindig azzal fenyegetőzött, hogy Kínával áll egy platformra. Sztálin a NATO-ra való nyomásgyakorlásra használta fel Mao kommunistáinak 1949-es győzelmét. Csernyenko és Andropov is Kínával flörtölt, amikor a Nyugattal megromlott a viszonyuk. Ma Putyin teszi ugyanezt.

Van azonban egy nagy különbség: régen Oroszország kezében volt a gyeplő, és Kína volt a gazdaságilag, politikailag és katonailag is gyengébb partner, így Moszkva irányíthatta az orosz–kínai kapcsolatokat, a maga hasznára. Mára ez megváltozott. Kína minden tekintetben leelőzte Oroszországot, és ez kockázatossá teszi Putyin hazárdjátékát. Ő abban bízik, hogy ha Oroszország junior partnernek kínálkozik Kína oldalán, akkor maga mellé állíthatja a Nyugat ellen vívott civilizációs és stratégiai harcában. Putyin példaképe az az Alekszandr Nyevszkij fejedelem, aki megalázkodott a mongol Horda előtt, hogy a kánok támogassák az ő Nyugat ellen vívott harcát. Putyin ugyanakkor gyenge helyzetben van, ha azt hiszi, a kínai gazdasági tárgyalásokkal ellensúlyozhatja az Amerikával és Nyugat-Európával megromlott kapcsolatait. Saját tapasztalatból tudom, milyen kemény tárgyalófelek a kínaiak. Évi több millió tonna olajat szállítottunk nekik, segítettünk vasúti átjárót építeni a határra, és megállapodtunk velük a szibériai Angarszkból Kínába tartó kőolajvezeték megépítéséről is. A tárgyalásaink során a kínaiak

mindig azonnal kihasználtak minden lehetséges előnyt velünk szemben. Az egyetlen módja annak, hogy tisztességes árat csikarjunk ki tőlük az olajért, az volt, hogy megmutattuk: ugyanazt az olajat az európai piacokon is el tudjuk adni, magasabb árért. Csak így nem követelhettek tőlünk jelentősebb árengedményt. Putyin nem rendelkezik ezzel a luxussal. Ha Kínának akar eladni, csak hogy bosszantsa a Nyugatot, nem reménykedhet nagyvonalú ajánlatokban. A kínaiak ajánlatai eddig feltűnően kedvezőtlenek voltak. Mihail Krutyihin vezető orosz gáz- és olajipari szakember szerint a Gazprom eladásai átlag 170 dollár körül mozogtak ezer köbméter földgázra, szemben az európai 270 dolláros átlaggal. A Rosznyefty kőolajeladásai hasonlóan kedvezőtlenek voltak Kínában. Putyin képtelen volt megtanulni a leckét, hogy Kína és a kínai vállalatok sosem hagyják kihasználatlanul potenciális kereskedelmi partnerük geopolitikai ostobaságait. Putyin nemcsak ráfizetéssel járó kereskedelmi szerződésekbe egyezett bele, de engedményeket adott Kínának az Amur és az Usszuri folyók menti történelmi határvitákban is. Az engedményekkel elérhető geopolitikai előnyök a Kreml számára igen kétségesek. De a cél, ami miatt Putyin hajlandó felvállalni az alárendelt partner szerepét Peking oldalán, nem más, mint Washington ijesztegetése. A kelet–nyugati tárgyalások tétjének növelésével akarja kényszeríteni a Nyugatot, hogy hunyjon szemet a Kreml jelenlegi urának otthoni és a külföldi vétségei felett. Egyes európai fővárosokban komoly riadalmat kelt, hogy ezentúl Pekingben fogják meghatározni Moszkva jövőbeli politikai irányvonalát. Véleményem szerint a riadalommal már elkéstek, ez ma már a valóság, amivel együtt kell élnünk. Putyin valódi gondja nem a Nyugat reakciója, hanem az orosz lakosság lehetséges elégedetlensége. Az oroszok

jobban tartanak attól, hogy Peking befolyást szerez belügyeikben, mintsem Párizstól vagy Berlintől. Putyin politikai gépezete segített lecsillapítani a belső elégedetlenségeket, de ez nem fog beválni örökké.

Putyin egy katasztrofális geopolitikai tévedés áldozata. Stratégiailag Kínának nincs szüksége Oroszországra mint junior partnerre, és sosem fog a kedvéért a Nyugattal konfrontálódni. Épp ellenkezőleg. Minden valószínűség szerint az Kína stratégiai érdeke, hogy Oroszország szétessen, mert úgy magához ragadhatná a szibériai területeket. Nem akarja Oroszországot a védőszárnyai alá vonni, és nem áll érdekében, hogy meghosszabbítsa az életképtelen központosított orosz állam élettartamát, ha erre lenne szükség. Kína nem fog háborúba szállni Oroszországért, és nem fog segíteni rajta.

19. FEJEZET

EGY ROSSZUL HANGOLT HANGSZER

Mivel országaik szembenállásának hosszú és folyamatos a története, a világ némiképp meglepődött Vlagyimir Putyin és Donald Trump barátságán. Egyes elméletek szerint a Kreml kompromittáló dokumentumokkal zsarolva vette rá Trumpot, hogy nyugodjon bele a Kreml külföldi cselszövéseibe. Mások úgy vélték, Trump az elnökválasztásban nyújtott segítségért érezte magát az oroszok lekötelezettjének. De a Trump–Putyin barátság valódi oka az, hogy mindkettőjüket ugyanabból az anyagból szabták.

Trump mindig is irigykedve nézte Putyin autokráciamodelljét, királyi stílusát, a civil intézmények iránti megvetését és durva populizmusát. Az a benyomásom, ő maga is szívesen élvezett volna hasonló hatalmat, felülírva a demokráciát és a demokratikus folytonosságot

biztosító fékeket és ellensúlyokat. Ám ilyen modellre nem épülhetnek a stabil kelet–nyugati kapcsolatok.

Az USA demokratikus modellje ilyetén átalakításának ártalmas mivolta és a világbékére gyakorolt hatása 2021 januárjától, a washingtoni Capitoliumban történt eseményeket követően nyilvánvaló lett az egész világ számára. A Capitolium megtámadása és a kényszerhelyzet, hogy több ezer nemzeti gárdistát kellett kivezényelni, hogy „a törvényhozókat megvédjék az amerikai néptől", Putyin kezére játszott. Az orosz állami média megvádolhatta az amerikai demokráciát, hogy kettős mércét alkalmaz. „A gond az, hogy Amerika másként tekint a saját demokráciájára, mint más országokéra..." – mondta az orosz televízió tudósítója. Az amerikai képmutatás népszerű témává lett az orosz közösségi médiában, beleértve a posztszovjet térség lázadásai kapcsán felmerülő állítólagos amerikai beavatkozásokról szóló vicceket is. Egy bejegyzés szerint „a külföldi utazási korlátozások miatt az idén Amerika odahaza szervez puccsot". Egy másik poszt azt kérdezte, „Miért bukott el a washingtoni puccs? Mert nem volt kéznél amerikai követség, hogy taktikai segítséget biztosítson."

Donald Trump 2021-es távozása megnyitotta az utat a változások és annak beismerése előtt, hogy a kelet–nyugati viszony visszaállítása előnyös lehet. Ám a nyugati demokrácia aláásása mintha felbátorította volna Putyint. Az új kormánnyal való kapcsolati lehetőségek elmélyítése helyett Putyin felerősítette agresszív fellépését, és kibertámadások sorozatát intézte kulcsfontosságú észak-amerikai és nyugat-európai infrastruktúrák ellen. 2021 májusában az orosz Külföldi Hírszerző Ügynökséghez (SVR) köthető bűnözők rosszindulatú számítógépes támadása következtében megbénult az Egyesült Államok legnagyobb

gázvezeték-hálózata, ami ellátási gondokhoz vezetett a keleti parti vidéken; benzinkutakat kellett lezárni, pánikvásárlások törtek ki, és az American Airlines számos járatát törölték. Az amerikai kormányzat még mindig azon tanakodott, hogyan reagáljanak a SolarWind rendszer feltörésére, amelynek eredményeképpen számos kormányzati szervezet, a NATO, a Microsoft és az Európai Parlament adataihoz jutottak hozzá hackerek, amikor júniusban újabb hackertámadások miatt gyakorlatilag minden leállt a Republikánus Országos Bizottságtól új-zélandi óvodákig és svéd nagyáruházakig.

A támadások mértéke arra kényszerítette Joe Bident, hogy az ügyet vezető napirendi pontnak tegye meg. Egy héttel később, amikor Genfben találkozott Putyinnal, átadott neki egy 16 pontos listát azokról a kritikus infrastruktúrákról, amelyeket mentesíteni kell a kibertámadásoktól. Putyin bólogatott, mosolygott, majd nem tett semmit. Biden fogadkozott, hogy az orosz támadások „nem maradnak válasz nélkül", de nemzetbiztonsági tanácsadója, Jake Sullivan belátta, hogy a lehetőségeik korlátozottak. Ő abban bízott, hogy az állami intézkedések és a privát ellentámadások együtt „széles körű stratégiai párbeszédre" kényszeríthetik Oroszországot, ugyanakkor elismerte, hogy a szigorúbb büntetések kérdése problematikus. A gazdasági szankciók láthatóan kevés eredményt hoztak, és nem sok további szankciós lehetőség maradt az amerikaiak előtt. „Úgy vélem, azok az intézkedések a leghatékonyabbak, amelyeket ugyan a világ nem lát, de az oroszok megértik, és amelyekkel meg tudjuk húzni a határt aközött, hogy mit lehet és mit nem lehet megtenni válaszintézkedések nélkül."

A Nyugat a szankciókkal reagált minden olyan esetben, amikor a Kreml megsértette a nemzetközi viselkedési normákat, ám

távolról sem tökéletes megoldások, ráadásul Moszkva elvi kérdést csinált belőle, hogy fittyet hányjon a Nyugat erőfeszítéseire. 2015-ben a nyugati szankciókra válaszul az orosz televízió az ukrán határ menti Belgorodból mutatott képsorokat, amelyeken francia sajtok egész hegyeit buldózerezték a földbe. Gusino faluban csempészett spanyol sonkákat égettek el, majd egy nagy rakás összetaposott importparadicsom mellé hajították őket egy verembe, miközben a helyi hivatalnokok olyan átszellemülten vigyorogtak, mintha első osztályú kábítószert fogyasztottak volna. Az, hogy a jó minőségű élelmiszer ilyen pazarló megsemmisítése nem váltott ki széles kritikát egy olyan országban, ahol nyugdíjasok nélkülöznek, mutatja a szankciók politikai fegyverként való alkalmazásának kétélűségét. A Kreml arra kondicionálta a hazai közvéleményt, hogy a nyugati intézkedéseket Oroszország méltósága elleni sértésként, az egyszerű oroszok elleni bosszútámadásként fogják fel; így a szankciók csak a Nyugat-ellenes érzéseket erősítik, nem a saját elnökük ellen haragítják az orosz népet. A sajt- és sonkasütés volt Putyin válasza a 2014-es krími és ukrajnai válság miatt bevezetett nyugati szankciókra. Alekszandr Tkacsov orosz agrárminiszter egy tévéfelvételen azzal a hazafias kéréssel fordult a nemzethez, hogy „tegyenek meg mindent annak érdekében, hogy a nyugati élelmiszer-szállítmányokat a helyszínen megsemmisítsék". Mobil szemétégetőket helyeztek el minden határvárosban, úgy állították csatasorba őket Oroszország védelmében a külföldi veszedelem ellen, mint egykor a katyusa rakétavetőket. A látvánnyal az orosz nemzeti büszkeségre igyekeztek apellálni, feleleveníteni a múltbeli konfliktusok emlékeit, és a nemzeti egység szellemét a külföldi ellenséggel szembeni harcra irányítani.

A Kreml kampányának sikere figyelmeztetés volt a Nyugatnak, hogy ne menjenek bele egy ilyen káros narratívába. A Putyin 2022-es ukrajnai inváziója után bevezetett szankciók szükségesek, de a háború lezárását és Ukrajna szuverenitásának visszaállítását követően nagyon gondosan át kell kalibrálni őket. Hosszabb távon nem olyan egyértelmű, hogy az egyszerű oroszok mindennapi életének megnehezítése gyorsabban ráébresztené őket arra, hogy miféle szélhámosok is a vezetőik. Amikor az oroszok nyugati politikusokat hallanak a médiában az Oroszország elleni szankciókról beszélni, megalázva érzik magukat, úgy érzik, célba vették és megtámadták őket, ami a Kreml propagandája előtt nyit újabb lehetőségeket. Szeretném kihangsúlyozni, mennyire fontos, hogy nagyon precízen kell fogalmazni, ha Oroszországról beszélnek. Gyakran hallani az „Oroszország elleni szankciók" kifejezést. Ez alapvetően hibás megközelítés, mert az egész, 144 milliós népességű Oroszország elleni széles körű szankciókkal nem lehet semmit sem megváltoztatni.

A Nyugat általi megbántottság és megalázottság érzése a nacionalisták kezére játszik, akik azt akarják, hogy Oroszország szigetelje el magát a globális közösségtől. Lehetővé teszi a Kremlnek, hogy az orosz nép, nem pedig a rendszer elleni büntetésként tálalja a nyugati szankciókat, annak a megnyilvánulásaként, hogy a külföld folyamatosan azon dolgozik, hogy aláássa és megfékezze az orosz hatalmat. A durva, nem pontosan célzott szankciók csak arra késztetik az orosz lakosságot, hogy kedvezőbb színben lássák saját kormányukat, és a Nyugatot rossz szemmel nézzék.

Az Ukrajna elleni invázió miatt bevezetett szankciókat Putyin „hadüzenetnek" nevezte, míg Dmitrij Medvegyev „az egész orosz nép elleni támadásként" igyekezett értelmezni őket. A kevés ma is

elérhető közösségi hálózat egyikén, a Telegramon tett első bejegyzésében Medvegyev az Oroszország elleni szankciókat „a Nyugat őrjöngő ruszofóbiája újabb bizonyítékának" nevezte. A Nyugatnak ódzkodnia kell attól, hogy a kremli propagandát táplálja, világossá kell tennie, hogy a szankciók Putyin és kormányzati cimborái ellen szólnak, azok ellen, akik elindították az ukrajnai háborút. Az állami gépezetet emberek egy viszonylag kicsiny csoportja uralja, ők felelnek minden rosszért. Mögöttük többé-kevésbé két szervezet áll: az elnöki adminisztráció és az FSZB. Ez a rendszer teszi azzá az államot, aminek ma ismerjük, és a rendszert működtető embereket kell a szankcióknak megcélozniuk.

Közismert, hogy a szankciók nem tökéletes eszközök. Hatásukat nehéz felmérni, és gyakran csak évekkel később válik nyilvánvalóvá. Mindez nem azt jelenti, hogy teljesen el kell őket utasítanunk. A jól célzott szankciók kulcsfontosságúak az olyan rezsimek elleni nyomásgyakorlásban, amelyek figyelmen kívül hagyják a nemzetközi normákat, és saját állampolgáraikat rabszolgákként kezelik. A szankciók büntethetik az elfogadhatatlan viselkedést, és elriaszthatnak a további jogsértésektől. De ahhoz, hogy hatékonyak legyenek, óvatosan kell őket kezelni. Ez azért van, mert a szankciók először általában a lakosságot sújtják, miközben az erős emberek – a rendszer működtetői – megtalálják a módját, hogy kihúzzák magukat alóluk. Branko Milanovic, a New York Városi Egyetem nemzetközi közgazdásza arra figyelmeztetett, hogy a válogatás nélküli szankciók legelső hatása a társadalmi egyenlőtlenségek további elmélyülése, mivel elsődlegesen a hatalom nélküli, gazdaságilag sebezhetőbb embereket érintik. „Az általános szankciók alapvetően rosszak. Céljuk látszólag egy adott kormányzat viselkedésének megváltoztatása, de

olyan embereket büntetnek, akiknek nincs vagy csak csekély befolyásuk van arra, amit a kormány tesz..."

A szokásos éves televíziós fogadónapján 2021-ben Vlagyimir Putyin fityiszt mutatott a „szankciós csatának", azt állította, hogy az orosz nép alig szenvedte meg őket, és hogy az orosz gazdaság valójában profitált is belőlük. „Nem pusztán alkalmazkodtunk a szankciós nyomáshoz. Bizonyos értelemben még jót is tettek nekünk: az importált technológiákat a sajátunkkal helyettesítettük, ami lendületet adott a termelésnek... A világ gyorsan változik. Bármilyen szankciókat alkalmaznak Oroszországgal szemben, bármivel ijesztgetnek is minket, Oroszország még mindig fejlődik: a gazdasági szuverenitásunk növekszik, a védelmi képességünk nagyon magas szintet ért el, és több fontos paraméterben utolértük, sőt felülmúltuk a világ számos országát, sőt némelyikükben még az Egyesült Államokat is megelőztük."

Kétségtelen, hogy a Kreml által a nyugati élelmiszer-behozatalra kivetett embargó ösztönözte a hazai mezőgazdasági termelés növekedését, különösen a sajtféléket és tejtermékeket illetően volt jelentős a javulás. Ám az „importhelyettesítés" nem ütötte meg az elvárt színvonalat, és a kedvelt európai termékeket helyettesítő áruk minősége messze elmaradt a fogyasztók igényeitől. Az összesített mezőgazdasági termelés ugyan nőtt, de így is képtelen volt a negatív hatásokat ellensúlyozni. Az Orosz Elnöki Közgazdasági és Közigazgatási Akadémia és a Közgazdasági és Pénzügyi Kutatások Központja 2019-es felmérése szerint a Kreml élelmiszer-embargója évente 70 dollárba kerül minden egyes orosznak a hal, a hús, a sajt és a zöldségek megemelkedett ára miatt. Ez jelentős összeg egy olyan országban, ahol sok nyugdíjas havi alig több mint 200 dollárból próbál

megélni. A tanulmány így fogalmazott: „Öt évvel az ellenszankciók bevezetését követően az árat változatlanul az orosz fogyasztók fizetik a saját zsebükből – fogalmaz a felmérés. – Bár néhány iparágban tapasztalható pozitív változás az importhelyettesítés következtében, de ezek nem elégségesek ahhoz, hogy megváltoztassák az állami árdinamikát." Magyarán: a Kreml által bevezetett élelmiszer-embargó csekély hatással bírt a Nyugatra, ám a hétköznapi oroszokat súlyosan bünteti.

De az emberi természet már csak olyan, hogy mindig keres valakit, akit hibáztathat a szenvedésekért, és ez nem épp racionális folyamat. A Kreml sikeresen manipulálta az emberek érzelmeit, és a mindenütt jelen lévő „közös ellenségre" mutogatva elterelte a figyelmet a saját felelősségéről. Putyin megteremtette az Oroszország és az oroszok iránti irracionális gyűlölettől hajtott Nyugat narratíváját, és ezt a narratívát alkalmazza nemcsak a szankciókra, de a rendszerét érő minden kritikára. A legmegalapozottabb kritikákat is elutasítják mint ruszofóbiát. Amikor a Kreml hatalmi machinátorait tetteik miatt személyes szankciók érik, automatikusan a „nyugati bigottságra" mutogatnak. „Semmit nem tudok az emberi jogok semminemű megsértéséről, meggyőződésem, hogy mindez csak hazugság. Javaslom, hogy a tényekből, és ne az oroszellenes indulataiból induljon ki" – mondta Jevgenyij Prigozsin a BBC újságírójának, amikor arról kérdezték, hogy mit szól a szankciós listára való felkerüléséhez.

Az olyan nyugati cégek, mint a Starbucks, a népszerű ruhamárkák, a szálloda- és étteremláncok oroszországi kereskedelmének az Ukrajna elleni inváziót követő felfüggesztése, valamint az oroszok kizárása a nemzetközi sporteseményekről és az Eurovízióról arra volt

jó, hogy az egyszerű oroszok áldozatnak érezzék magukat, és tovább erősítette a Kreml érveit a Nyugat oroszellenességéről. A Nyugatnak hosszú távon meg kell tanulnia finomhangolni a szankciókat, és érthetően elmagyarázni a céljukat; a putyini korrupció haszonélvezőit kell megcélozniuk, és közben meg kell értetniük az oroszokkal, hogy mi is az intézkedéseik valódi célja.

A Nyugat megfoszthatná a kremli spin doktorokat a muníciójuktól azzal, ha különbséget tenne a szélhámos vezetők és Oroszország mint olyan között. Világossá kell tennie, ki az ellenfél, és nem nevezheti ki Oroszországot bűnbaknak a saját problémái miatt, ahogyan az az amerikai politikában történt. Való igaz, a Kreml be akart avatkozni az amerikai választásokba, de ezt a szerepét nem szabad eltúlozni. Az amerikai demokráciát a saját politikusai viselkedése, a populizmus térnyerése, a globális társadalmi trendek veszélyeztetik, nem pusztán a keleti országok rosszindulatú erői. Nem szabad emberfeletti erőt tulajdonítani egy olyan elnöknek, akit Navalnij és sokan mások már csak úgy emlegetnek, hogy „az öregember a bunkerben", egy olyan vezetőnek, aki egyre ritkábban szerepel a nyilvánosság előtt, és a Kreml falain kívül mindentől fél. Hiba beszállni az orosz állami média által gerjesztett hisztérikus polémiákba, vagy az orosz külügyminisztérium által terjesztett összeesküvés-elméletekkel vitatkozni. Felesleges az orosz külügyi szóvivőt, Marija Zaharovát megcáfolni, amikor azt állítja, hogy valójában a brit titkosszolgálatok mérgezték meg a Szkripalokat, vagy hogy Navalnij önmagát mérgezte meg, mert mindez az ő malmukra hajtja a vizet. A leghasznosabb a tényekkel és a valósággal operálni, és nem szabad beszállni a Kreml játékába arról, hogy ki miért hibás. Ahogyan Daniel Drezner professzor, a *The Sanctions Paradox*

című könyv szerzője mondta, amikor a szankcionált rezsimek attól félnek, hogy egyre kevésbé képesek a „közös ellenség" taktikájával féken tartani saját lakosságukat, akkor egyre inkább elnyomó intézkedéseket alkalmaznak.

A közelmúlt eseményei bizonyították, hogy Oroszországban a diktatúra véglegesen intézményesedett. A tisztességnek a látszatára sem ügyelnek már. A választások csak elterelésre szolgálnak. Putyin politikai ellenfelei el sem indulhatnak a választásokon, büntetőügyeket koholnak ellenük, sőt olykor meg is mérgezik őket. Ahogy Putyin és a strómanjai egyre tehetetlenebbek és kétségbeesettek lesznek, úgy nyúlnak egyre nyíltabban az erőszakhoz, hogy elfojtsák az ellenvéleményeket.

Az első, 2014-es szankciók bevezetése óta a Nyugat sokat fejlődött a kiszabásukban és az elmagyarázásukban, de még sok a teendő e területen. Az amerikaiak fokozatosan áttértek a személyekre kiszabott szankciókra. Ez meglehetősen fájt a célszemélyeknek. De itt sem fordítottak elegendő figyelmet a miértek elmagyarázására. Ennek következtében a személyes szankciók hatékonysága is csökkent, mert az orosz hatóságok a saját sztorijukat adhatták be az orosz népnek arról, hogy az amerikaiak a független külpolitikája miatt büntetik Oroszországot.

A konkrét személyekre szabott, konkrét okokkal alátámasztott szankciók képesek hatni Putyinra, a cimboráira és a rendszer támogatóira. A szankcióknak a törvénytelen utasítások, a politikai elnyomás elrendelőit kell célozniuk, azokat az embereket, akik eltorzították a normális állam működését. Vannak köztük bírók, biztonsági tisztviselők, államügyészek, titkosszolgák, valamint Putyin belső körének tagjai. A szankcióknak olyan embereket és vállalkozásokat kell

célozniuk, akik és amelyek közvetlenül támogatják vagy elősegítik a korrupció terjedését, illegálisan befolyásolják és dezinformálják a Nyugatot, vagy megsértik az emberi jogokat Oroszországban.

Kik ezek az emberek, és miként érintettek? Oleg Deripaszka, a Ruszal, a közelmúltig a világ legnagyobb alumíniumgyártójának alapítója jó példája a Putyin környezetében direkt szankciókkal sújtott személyeknek. Ha valaki olyan gazdag akar maradni, mint Deripaszka, annak teljesen alá kell vetnie magát a Kremlnek. Putyin oligarchái közül kevesen olyan befolyásosak és lojálisak, mint Oleg Deripaszka, amely tényre a Mueller-jelentés is kitért. Épp ezért 2018-ban személyes szankciókat vetett ki ellene az amerikai pénzügyminisztérium, mert „közvetve vagy közvetlenül az Orosz Föderáció magas beosztású tisztségviselője nevében járt el, illetve képviselte Oroszországot külföldön". A Deripaszkára kirótt szankciók következtében az orosz árutőzsde árfolyama 11 százalékkal esett vissza.

Deripaszka nyilatkozatai jól mutatják, hogy a személyre szabott szankciók igenis működhetnek. 2020 végén Deripaszka arra panaszkodott, hogy az ellene bevezetett intézkedések az Oroszország elleni „háború" részei, és nem jobbak, „mint egy város légibombázása vagy a határaink megtámadása". Szavai az orosz nép és az orosz elit közti szakadékot is jelzik. „Azokat, akik közvetve vagy közvetlenül szankciókat provokálnak ki ellenünk, logikusan hazaárulóknak kell tekintenünk, és ennek megfelelő jogi következményekkel kell számolniuk" – tette hozzá Deripaszka. Mire én így válaszoltam neki: „Tehát az, hogy [a Nyugat] megakadályozza, hogy a hivatalosan orosz köztisztviselőként dolgozók milliókat költsenek külföldön, vagy hogy nem engedi beutazni az oroszországi törvénytelen kínzásokért

és gyilkosságokért felelőseket, azt jelenti, hogy hibrid háborút folytat? Szerintem ez csak egyszerű erkölcsi kérdés."

Az USA pénzügyminisztériuma 2018-ban Deripaszka mellett más Putyin-közeli embereket is célba vett, köztük olaj-, gáz- és ásványianyag-mágnásokat, mint Vlagyimir Bogdanov, Szulejman Kerimov, Viktor Vekszelberg és Igor Rotenberg; Putyin exveje, Kirill Samalov; az orosz Biztonsági Tanács feje, Nyikolaj Patrusev; Alekszej Miller Gazprom-vezér; valamint Putyin praetoriánus gárdájának, a Roszgvargyijának a feje, Viktor Zolotov. Figyelmeztetés volt ez a Kreml korrupt tisztviselőinek, és egyben jelzés az orosz gazdasági vezetőknek, akik oly régóta támogatták ezt a tekintélyelvű juntát, hogy nincsenek biztonságban, és Putyin nem védheti meg őket örökké.

A Kreml bűnözői, akik ruszofóbiával vádolják kritikusaikat, és azzal, hogy „külföldi ügynökök", paradox módon mind Nyugaton rejtették el hatalmas készpénzvagyonukat, vagy bonyolult céghálók segítségével, vagy úgy, hogy külföldön élő rokonaik és barátaik nevére íratták. Azért tesznek így, mert tudják, hogy ha Oroszországban tartják a pénzüket, azzal azt kockáztatják, hogy bármikor a többek közt a magántulajdon elkobzásáról hírhedt ragadozó állam prédájává lehet a vagyonuk. Minden kleptokratikus rendszer alapvető ellentmondása, hogy azok, akik összelopták a pénzüket, nem bíznak meg a rendszerben, amely ezt lehetővé tette nekik. Olyan helyre igyekeznek elrejteni a piszkos pénzüket, ahol nem vehetik el tőlük. Becslések szerint több mint 1 billió dollárnyi orosz magánpénz van külföldi bankokban, és bár ennek az összegnek egy része teljességgel legális pénz, a java nem az. Putyin nemtetszése ellenére a tőkekiáramlás az utóbbi időben még inkább megnőtt.

Nem szabad engedni, hogy ezek a tolvajok London és New York pénzügyi központjait felhasználva továbbra is tisztára mossák és Nyugaton rejtegessék az orosz néptől ellopott pénzt. Ha a Nyugat valóban fel akar lépni a Kreml bűnözői ellen, akkor sokkal átláthatóbb és határozottabb módon kell fellépnie. A 2020-as elnökválasztási kampányban Joe Biden megígérte, hogy „elnöki politikai irányelvet ad ki, amely a korrupció elleni küzdelmet mint alapvető nemzetbiztonsági érdeket és demokratikus felelősséget határozza meg". Azt is vállalta, hogy „nemzetközi téren is erőfeszítéseket tesznek a globális pénzügyi rendszer átláthatósága érdekében, a törvénytelen adóparadicsomok ellen, és lefoglalják a lopott vagyonokat, valamint megnehezítik a saját lakosságukat kifosztó vezetők dolgát abban, hogy névtelen fedőcégek mögé bújtassák el vagyonukat". A Washington, Brüsszel és London által 2022 márciusában bejelentett súlyosabb szankciók azt sugallják, hogy a Nyugat végre komolyan elhatározta, hogy véget vet a régi pénzügyi titoktartási gyakorlatnak, amelyet Putyin és bűnözőtársai eddig kihasználtak. Amíg tovább tombol az ukrajnai háború, amíg a putyini rendszer továbbra is emberek tömegeit gyilkolja le, nincs olyan szankció, amely túlságosan szigorúnak tűnhetne. A nyugati kormányokat inkább amiatt lehetne kritizálni, hogy még így is egyértelmű kiskapukat hagynak a szankciók megkerülésére. Én a közép- és hosszú távú jövőről beszélek.

Szintén hatékony eszköznek bizonyult az emberi jogok megsértői ellen a Magnyitszkij-törvény, és teljesen jogosan terjesztették ki mindazokra, akik Alekszej Navalnijt üldözték, megmérgezték és letartóztatták. Nem feltétlenül új törvényekre van szükség, hanem a régiek érvényre juttatására, ahogyan az USA tette, amikor megnevezte a GRU-t és annak két konkrét tisztjét, valamint az FSZB-t,

három kutatóintézetet, továbbá öt állami hivatalnokot, akik a nemzetközi törvényekkel szembemenve olyan vegyi fegyver kifejlesztésén dolgoztak, amelyet a Szkripalok és Navalnij ellen is bevetettek. Ezek a támadások néhány nyugati vezetőt is ráébresztettek arra, hogy ők is veszélyben vannak. Egy német politikus egyenesen azt mondta nekem: „Csak a bejárati ajtóm választ el Putyin merénylőitől. Senki nem véd meg."

Még nehezebb volt az olyan szervezetek körmére nézni, amelyek bár korrupt gazdálkodásukról és az orosz állami költségvetés kifosztásáról voltak hírhedtek, mégis elismert nyugati politikusok ültek az igazgatótanácsaikban. A legismertebb közülük a volt német kancellár, Gerhard Schröder volt. Amikor 2005-ben lejárt a hivatali ideje, Schröder elvállalta, hogy az Oroszországot Németországgal összekötő földgázvezeték, az Északi Áramlat konzorcium részvényesi bizottságának elnöke legyen, amelyet néhány héttel korábban ő maga segített beindítani. Később a Nord Stream (Északi Áramlat) AG igazgatóságának elnöke lett, valamint a Rosznyefty igazgatósági tanácsának elnöke, már abban az időben, amikor a cég az ukrajnai konfliktusban játszott szerepe miatt szankciók alatt állt. Az Északi Áramlat célja az volt, hogy a hagyományos tranzitországokat – Ukrajnát és Lengyelországot – megkerülve közvetlenül Németországba juttassa az északi-sarkvidéki orosz gázt a Balti-tenger alatt futó csővezetéken. A projekt a kezdetektől ellentmondásosnak tűnt, különösen Putyin szövetségesének, az egykori Stasi-ügynök Matthias Warnignak a szerepe miatt. A kritikusok figyelmeztettek, hogy az új gázvezeték révén Putyin úgy fenyegetheti az ukrán és lengyel energiabiztonságot, hogy közben nem veszélyezteti a Nyugat ellátását, vagyis a zsarolás különösen aljas eszközét kapja a kezébe.

Az Északi Áramlat blokkolásáról szóló döntés az ukrajnai inváziót követően tehát jelentős fordulópontnak tekinthető.

Régóta úgy érzem, hogy hiányzik az erős nyugati vezetés. Ám a legutóbbi döntések, amelyek nemcsak az Egyesült Államok ellen végrehajtott orosz műveletek résztvevőinek, de a sajtószabadság eltipróinak, az emberi jogok megsértőinek és a korrupcióval gyanúsítható személyeknek is befagyasztották a vagyonát, minden bizonnyal hatékonynak bizonyulnak. A szankciók alkalmazása életbevágó, de kulcsfontosságú, hogy olyan fejlesztési célokkal együtt alkalmazzák őket, amelyek támogatják azokat az embereket, akik a pozitív változás lehetőségeit keresik Oroszországban. A Kreml kísérlete, hogy az orosz néptől elzárja az ukrajnai háború igazságait, azzal a kockázattal jár, hogy Oroszországból egy újabb Észak-Korea lesz, a külvilágtól hermetikusan elzárt lakossággal. Ezt nem hagyhatjuk. Támogatni kell a kulturális és tudományos csereprogramokat, az oktatást és a fiatal generáció nevelését, mert csak így épülhet fel a jövő civil társadalma. Bármilyen milyen jó szándékok vezették is azokat, akik a tudományos, kulturális és oktatási területen bevezetett szankciókat javasolták, hosszú távon ezeket értelmetlen fenntartani. Ha a háború véget ér, és Ukrajna szuverenitása biztosítva lesz, akkor mindennél fontosabb lesz, hogy a széles értelemben vett Nyugat és Oroszország közti kulturális kapcsolatok helyreálljanak. Ha ez nem történik meg, a Nyugat nem fogja tudni az orosz nép szövetségesének mutatni magát, legfeljebb olyan erőnek, amely mindössze a kormányt akarta megdönteni.

20. FEJEZET

NEM VAGY BIZTONSÁGBAN

2018 júliusának elején az Egyesült Királyság számos lakosához hasonlóan én is azzal kezdtem a reggelt, hogy kinyitottam az újságot, amelyben az volt a vezető hír, hogy a dél-angliai Salisbury városában egy középkorú pár rejtélyes betegségbe esett. Négy hónappal korábban Salisbury volt a helyszíne a merényletnek, amelyet a volt orosz katonai hírszerző tiszt, Szergej Szkripal ellen követtek el a Kreml ügynökei, és a brit sajtó azonnal összefüggésbe hozta a két eseményt. Putyin módszereinek ismerőjeként tudtam, hogy ennek semmi értelme. A Putyin-rezsim szemében Szkripal mint a hazáját eláruló, a britekkel együttműködő hírszerző legitim célpontnak minősült, de a friss hírekben szereplő párnak semmi köze sem volt se Oroszországhoz, se a politikához. Dawn Sturgess és Charlie Rowley a negyvenes éveik közepén járó munkanélküliként a brit társadalom peremén éltek. A háromgyerekes anya, Dawn korábban kábítószerezett, Charlie-val hajléktalanszállókon laktak, és köztudott volt róluk, hogy rendszeresen kukáztak. Miért

választotta volna Vlagyimir Putyin épp őket merénylő csapata célpontjául?

A következő hetekben fény derült a szörnyű igazságra. Június 30-án vasárnap Dawn Sturgess hirtelen összeesett. Mentőt hívtak hozzá, kórházba került. Még aznap Charlie Rowley is beteg lett, őt is kórházba vitték. Dawn állapota gyorsan romlott, és nemsokára kómába esett. Az orvosok, miután megállapították, hogy menthetetlen, július 8-án lekapcsolták az őt életben tartó készülékekről. Amikor a wiltshire-i rendőrség arra a következtetésre jutott, hogy bűncselekmény történt, a hír eljutott az országos lapokba. Két nap múlva Charlie visszanyerte az eszméletét. A kórház tájékoztatása szerint már nem volt kritikus állapotban, de az egészsége komolyan megromlott; valamely ismeretlen anyag súlyosan károsította a központi idegrendszere működését.

Charlie elmondta az őt meglátogató rendőröknek, hogy talált egy üveg Nina Ricci parfümöt egy jótékonysági bolt kukájában. Miután kinyitották, és Dawn fújt belőle magára, nemsokára szédülés és hányinger fogta el őket. Porton Down-ban, a brit kormány Védelmi Tudományi és Technológiai Laboratóriumában megvizsgálták Charlie és Dawn vérmintáit, és kiderült belőlük, hogy mint korábban Szergej Szkripalt és a lányát, őket is novicsok idegméreggel mérgezték meg. A BBC szerint a rendőrség úgy vélte, hogy a hamis Nina Ricci parfümös üveg a merényletből maradt vissza, az elkövetők „hanyag módon" kidobták.

Így már volt értelme a dolognak. A Putyin által a gyilkossággal megbízott ügynökök, miután úgy vélték, teljesítették küldetésüket, egyszerűen eldobták a halálos mérget tartalmazó üvegcsét, nem törődtek azzal, hogy egy véletlen megtalálóban is súlyos kárt okozhat.

A sors úgy hozta, hogy Dawn Sturgess lett ez a véletlen megtaláló, akinek az égvilágon semmi köze nem volt a Kreml machiavelliánus világához, egy ártatlan nő, anya, társ, barát, egy értékes lélek. Könnyű elképzelni, mennyire örülhetett, amikor Charlie átadta neki a parfümös üveget, milyen jóleshetett neki a szeretet ilyetén megnyilvánulása. Ám ez okozta szörnyű sorsukat.

Putyin rezsimjének elképesztő cinizmusát jól mutatják az akciót követő világméretű felháborodásra adott válaszaik. Szeptember elején a Vegyifegyverek Használatát Tiltó Szervezet – amely a vegyi fegyvereket betiltó nemzetközi szerződés alapján működik – arra a következtetésre jutott, hogy a Szkripalok ellen használt és a Dawn Sturgesst megölő novicsok ugyanabból a tételből származik, a brit rendőrség pedig feltárta, hogy az ügy mindkét gyanúsítottja az orosz titkosszolgálatok aktív tagja. Mint az várható volt, a Kreml tagadta, hogy bármi köze lenne a támadásokhoz – ezen nincs mit csodálkozni –, ám mindeközben az orosz állami média a gyilkosságok dicsőítésébe fogott.

Az állami televízió egyes csatornáján azon gúnyolódtak, hogy az orosz különleges szolgálatok elleni vádak „a hagyományos brit ruszofóbia" termékei, ugyanakkor büszkén dicsekedtek azzal, hogy a Szkripal-féle árulókat az orosz titkosszolgálatok mindig levadászták. „Hazaárulónak lenni az egyik legveszélyesebb szakma… – mondta kárörvendőn az esti híradó műsorvezetője, Kirill Klejmenov. – Akár hivatásos hazaáruló vagy, akár csak a hazád iránti gyűlölet fűt, óva intelek attól, hogy Angliába menekülj. Ott valami nagyon nincs rendben… túl sok furcsa baleset történik: valakit felakasztva találnak, mást megmérgeznek, vagy helikopterszerencsétlenség éri, vagy rejtélyes módon kiesik az ablakon…"

A cinikus színjáték, amikor egyfelől ártatlannak vallják magukat, de közben biccentve kikacsintanak, jelzendő, hogy „mi voltunk", nagyon is jellemző a putyini macsó tempóra. Amikor a két gyanúsítottat azonosították mint Alekszandr Petrovot és Ruszlan Bosirovot, a GRU operatív tisztjeit, Putyin nagy vidáman arra utasította az RT nevű orosz propagandaadót, hogy készítsen riportot velük. Látszólag az volt a cél, hogy a két férfi tagadja a tettét, de az előre megírt forgatókönyv, amelyet bemagoltattak velük, olyan nevetségesen valószínűtlen volt, hogy nyilvánvaló: Putyin ezzel is az angolokon akart gúnyolódni.

Petrov és Baisrov monoton hangon adták elő a betanultakat, azt mondták, ők csak ártatlan turisták. „A barátaink már régóta javasolták, hogy látogassunk el abba a csodálatos városba [Salisburybe]. Van ott egy híres katedrális. A 123 méter magas tornyáról híres, és arról, hogy ott látható a világ legrégibb toronyórája."

Amikor a riporter némileg meglepődött azon, hogy a két férfi képes volt egy óra miatt ilyen távolra elutazni Moszkvából, Petrov így szólt: „Az volt a terv, hogy egy kis időt Londonban töltünk, majd onnan utazunk Salisburybe. Nem üzleti út volt. Elmentünk a pályaudvarra, hogy megnézzük a menetrendet… De amikor március 3-án megérkeztünk Salisburybe, a várost ellepte a hó, úgyhogy csak fél órát maradtunk. Tiszta latyak volt az egész város. Visszamentünk a vasútállomásra, és visszautaztunk Londonba."

Az utcai kamerák felvételeit átvizsgálva, amelyeken Petrov és Basirov Salisbury utcáin sétált, a Scotland Yard arra a következtetésre jutott, hogy az első látogatásuk valójában felderítő út volt, hogy megtalálják és felmérjék a házat, ahol célpontjuk, Szergej Szkripal élt Julija nevű lányával. Másnap visszatértek, és már több időt

töltöttek a városban. Ott-tartózkodásuk ideje egybeesett Szkripalék megmérgezésével.

„Lehet, hogy aznap [március 4-én] megközelítettük Szkripalék házát – mondta vállvonogatva Basirov, majd kijavította önmagát: – De nem tudtuk, hol a házuk, így nem mondhatom biztosra... Ebédidőben ismét havazni kezdett, így a tervezettnél korábban indultunk vissza Salisburyből." Arra a kérdésre, hogy volt-e náluk egy novicsokkal teli Nina Ricci-s üveg, hitetlenkedve így feleltek: „Normális fickók vagyunk, nem hordunk maguknál női parfümöt. Az angol vámosok minden poggyászt átvizsgálnak, nyilván lettek volna kérdéseik, ha két normális fickó női parfümmel a csomagjában utazott volna..."

Még az RT riportere, a Kreml propagandaakcióinak aktív résztvevője, Margarita Szimonjan sem tudta leplezni meghökkenését interjúalanyai tagadásának durvasága fölött. A beszélgetés egy pontján bágyadtan az interjúalanyaira nézett, és csak annyit mondott: „Úgy látom, izzadnak. Kapcsoljuk be a légkondit?"

Egy másik ügyetlenül sikerült PR-akció keretében magát Charlie Rowley-t hívták meg a londoni orosz követségre, ahol Alekszandr Jakovenko nagykövet fotósok előtt köszöntötte a vendéget, azt az embert, akit a nagykövet úr főnökének követei majdnem megöltek, és akinek a párja gyötrelmes halált halt az ő kezük által. „Alternatív tényekből" összeállított cinikus mondókájában Jakovenko azt közölte Rowley-val, hogy vagy az amerikaiak, vagy a csehek mérgezték meg őt. Majd meghívta őt Moszkvába, ahol – így a nagykövet – „jobb egészségügyi ellátásban részesülhet, mint az Egyesült Királyságban", és akár magával Vlagyimir Putyinnal is találkozhat.

A 2018-as események és az azokra adott kremli válaszok számtalan hasonló művelet összetéveszthetetlen jegyeit viselték magukon.

Tudom, hogy a Kreml különleges szolgálatai tovább folytatták a nemzetközi szerződések által tiltott vegyi fegyverek előállítását. Ezt csinálták a szovjet időkben, és ezt csinálják ma is. Titkos laboratóriumokban állítják elő a mérgeket, amelyek a Navalnij elleni támadáson kívül számos, máig megoldatlan haláleset mögött állnak. Mióta Putyin hatalomra került, e méreglaboratóriumok kapacitása láthatóan megnövekedett, hogy kihasználva a biokémia új eredményeit, speciális mérgeket állítsanak elő a Kreml speciális műveleteihez. A legfőbb követelmény láthatóan az volt, hogy a mérgek által kiváltott tünetek félrevezessék a külföldi országok nyomozóit és orvosait, hogy ne ismerjék fel a Kreml keze munkáját.

Alekszandr Litvinyenko 2006-os meggyilkolásához például szándékosan használtak polóniumot. A polónium vízben oldódó, színtelen, szagtalan anyag, így az áldozat nem is tudhatja, hogy támadás érte. Ráadásul – más mérgekkel szemben – nincs ellenszere. Az FSZB azt is tudta, hogy a polónium okozta sugárfertőzés olyan ritka, hogy az orvosok nem is fogják tesztelni, így nem jönnek rá, hogy az volt a halál oka.

Ám Litvinyenko esetében az FSZB-nek nem volt szerencséje. Arra a tényre alapozva kalkuláltak, hogy a polóniummérgezés áldozatai pár nap alatt meghalnak. De Litvinyenko erős szervezetének köszönhetően még három hétig életben maradt, és ez az idő elegendőnek bizonyult a Londoni Egyetemi Kórház orvosainak arra, hogy betegségének minden lehetséges okát megvizsgálják. A halála előtti utolsó napon jutottak el a polóniumvizsgálathoz; ha Litvinyenko egy nappal korábban hal meg, gyilkosai észrevétlenül megúszhatták volna. És ha az orvosok nem jönnek rá a halál okára, a Scotland Yard képtelen lett volna nyomon követni az alfa-sugárzás jellegzetes nyomait Londonon át Moszkváig.

Vlagyimir Putyin uralma alatt drámai mértékben megnövekedett a politikai mérgezések száma. A Putyin csecsenföldi tevékenységéről beszámoló oknyomozó újságírót, Anna Politkovszkaját is megmérgezték egyszer, mielőtt 2006-ban végül agyonlőtték. Viktor Juscsenko Kreml-ellenes ukrán elnököt dioxinnal etették meg Moszkvához hűséges biztonsági tisztek. Juscsenko túlélte a merényletet, de az arcát örökre elcsúfították a mérgezés nyomai. 2003-ban Jurij Scsekocsihin, a parlamenti ellenzék egyik hangos tagja megmagyarázatlan sugárfertőzésbe halt bele. 2004-ben Roman Cepov – aki Anatolij Szobcsak szentpétervári polgármester testőre volt, sőt egy rövid ideig Putyint is védte – ismeretlen méreg áldozata lett. A hatósági vizsgálat nem tudta megállapítani a halála okát, de a nyomozóktól származó információk szerint sugármérgezéshez hasonló tüneteket fedeztek fel rajta. 2020 augusztusában pedig az ismert ellenzéki aktivista, Alekszej Navalnij két és fél hétig volt kómában, miután a Szibériából Moszkvába tartó visszaútján megmérgezték egy új típusú novicsokkal. Vizsgálatok révén fény derült azoknak az FSZB-s ügynököknek a kilétére, akik Navalnij ruhájára kenték a halálos mérget, ám az orosz hatóságok megtagadták ellenük a nyomozást az ügyben, mondván, nem bizonyított, hogy bűncselekmény történt.

Ezekben az esetekben az volt a közös, hogy az áldozatok mind iszonyatos kínokat álltak ki a mérgezést követően. A polónium például belülről rohasztja szét és teszi tönkre az emberi szervezetet, felemésztve a belső szerveket, és a szörnyű fájdalmakat semmivel sem lehet enyhíteni. A jelek szerint a Kreml célja nem kizárólag a gyilkolás, hanem hogy olyan embertelen kegyetlenséggel tegyék, amely megrémíti és elrettenti minden létező és jövőbeli potenciális ellenségét világszerte; hogy példát statuáljanak, amelyet senki nem

felejt el, és amely senkinek nem engedi, hogy biztonságban érezze magát, bárhol is legyen.

A Litvinyenko-művelet nemcsak az áldozat ellen irányult, hanem egyben főnökének, a száműzött Putyin-ellenes oligarchának, Borisz Berezovszkijnak is szólt. Andrej Lugovoj, az FSZB bérgyilkosa a gyilkosság előtti estét Berezovszkij irodájában töltötte; polóniumot szórt a bútoraira, ezzel jelezve Berezovszkijnak a sebezhetőségét. Akkor őt magát megkímélték, és „csak" a hadnagyát likvidálták. Putyinnal szólva: „Megölhettünk volna, de nem tettük. A kezünkben vagy..."

Az orosz állami televízió a szokásos ironikus tagadás – „Nem a Kreml volt, hiszen semmi haszna nem származik Litvinyenko megöléséből" – után rátért a lényegre: „Gondoljanak csak bele, ha a Kreml likvidálni akarja az ellenfeleit ... – mondta mosolyogva a bemondó. – Sztálin Trockijt intézte el. Nem Trockij sofőrjét vagy a kutyáját. Litvinyenko nem Trockij. Már elnézést, de ő Trockij kutyája." Ha az FSZB „Trockij kutyáját" ölte meg, hát a gazdája lába előtt tették. Az üzenet egyértelmű volt: tudjuk, hogy ez egy nyugati ország, tudjuk, hogy azt hiszitek, védve vagytok, de az erő a miénk, és nem vagytok biztonságban.

A sztálini időkben a kommunista vezetés bérgyilkosok egész csapatait küldte ki a világba, hogy levadásszák a haza árulóit. A kelet–nyugati közeledés rövid jelcini korszakában a Kreml felhagyott ezzel a fajta gondolkodással, de Vlagyimir Putyin visszahozta. Egy 2006-ban elfogadott törvény explicit felhatalmazást adott a titkosszolgálatoknak arra, hogy az állam ellenségeit kivégezzék, otthon és külföldön egyaránt. A 153-FZ szövetségi törvény 9.1 cikke kimondja, hogy „a Szövetségi Biztonsági Szolgálat [FSZB] különleges műveleti osztályai az Orosz Föderáció elnökének határozata alapján

bevethetőek az Orosz Föderáció területén kívül tartózkodó terroristák ellen az Orosz Föderáció biztonságát fenyegető veszély megszüntetése érdekében." A törvény külön megemlít legális célpontokként olyan embereket, mint például Borisz Berezovszkij, akik politikai változásokat követelnek Oroszországban, és akiket a jogi zsargon „az alkotmányos rend erőszakos megdöntésére törekvő" személyekként definiált. Ez a formula az FSZB számára igen széles mérlegelési lehetőségeket ad, és ezzel széles körben élnek is. Az FSZB-s parancsnokoknak többé nem kell engedélyt kérniük a gyilkolásra; a törvény érvényben van, senki sem fogja őket megbüntetni.

Alekszej Navalnij megmérgezése után Putyin csak nevetett, amikor azt követelték tőle, hogy indítson nyomozást. „Ugyan kinek kell [Navalnij]? – vigyorgott. – Ha valaki meg akarta volna mérgezni, az végzett volna vele."

Amikor 2021 márciusában Joe Bidentől megkérdezték, hogy szerinte Putyin gyilkos-e, az USA elnöke habozás nélkül igennel válaszolt. Számos állami vezető hoz döntést az erőszak legitim alkalmazásáról, de ettől önmagában még nem válnak gyilkossá. Az erőszak lehet indokolt, ha közérdekből alkalmazzák, megfelelő jogi eljárást követően, amikor más eszköz nem áll rendelkezésre. A kulcsszavak itt a *megfelelő eljárás* és a *közérdek*. Putyin önkényes és indokolatlan döntései nem felelnek meg ezen kritériumoknak. Azok köztörvényes bűncselekmények, emberölések, amelyek korrupt emberek érdekeit szolgálják.

21. FEJEZET

A MÁRTÍROK SZÜLETÉSE

Egész biztos vagyok benne, hogy amikor 2021. január 17-én Alekszej Navalnij hazarepült Oroszországba, tudatában volt annak, hogy letartóztatják és börtönbe zárják. Öt hónappal korábban az orosz titkosrendőrség, az FSZB Vlagyimir Putyin parancsára megmérgezte őt. Az volt a bűne, hogy felfedte az elnök korrupcióját és azt, hogy az orosz nép kárára gazdagította meg önmagát.

Pontosan ugyanezt az utat jártam meg magam is 18 évvel korábban, így mindenkinél jobban megértettem, miért vállalta önként Navalnij a nagy valószínűséggel hosszú fogságot. Mint korábban már leírtam, amikor 2003-ban szembeszálltam Putyinnal, tisztában voltam vele, hogy nagy valószínűséggel le fognak tartóztatni.

Felfedtem a Kreml-beli korrupciót, és Alekszej Navalnij ugyanezt tette. Miután megmérgezték, Németországba szállították gyógykezelésre, és nyugodtan ott maradhatott volna, aránylag biztonságban. Mégis a hazatérés mellett döntött, mert meg akarta változtatni Oroszország jövőjét, de már a moszkvai repülőtér kijáratánál

letartóztatták. Ahogyan engem is, őt is alaptalan sikkasztási váddal állították bíróság elé. 2021 februárjában három és fél év munkatáborra ítélték, majd 2022 februárjában újból bíróság elé állították, ezúttal a maximális 15 év büntetést kérve rá.

Vajon Navalnij áldozata változtathat a dolgokon? Remélem. Bizton állíthatom: az, hogy a nyilvánosság elé tártam a Kreml korrupcióját, majd az azt követő tízéves börtönbüntetésem sok oroszt ráébresztett, hogy milyen komoly feladatok előtt áll az országunk. A velem történtek megadták a lehetőséget arra, hogy továbbra is a szabadság és a demokrácia ügyeinek előmozdításán dolgozzak. Börtönbe zárni Navalnijt, és ott is hagyni őt jó megoldásnak tűnhetett Putyin számára, de valójában mártírt teremtett ezzel, akire az egész világ kénytelen odafigyelni.

Még azok az oroszok is, akik nem kedvelik Navalnijt, elismerték, hogy az üldöztetés és bebörtönöztetés elszenvedésének önkéntes felvállalása a morális feddhetetlenség nyilvánvaló jele. Máig erősen él az olyan szovjet ellenzékiek emlékezete, mint amilyen Szergej Kovaljov, Anatolij Scsaranszkij, Ljudmilla Alekszejeva és a Nobel-díjas Andrej Szaharov volt. A börtönbe zárt Navalnij viszonyítási pont lett. Az orosz értelmiség többségének szemében egyértelműsítette a helyzetet: vagy Putyint és a status quo fenntartását támogatják, vagy – Navalnijon keresztül – a demokráciáért folyó küzdelmet.

Több felkérést is kaptam, hogy vállaljak központibb szerepet az ellenzéki politizálásban, amit a múltban fontolóra is vettem. Ám nem szeretném Borisz Berezovszkij példáját megismételni, aki Londonba jött, szidalmazta Putyint minden különösebb eredmény nélkül, majd végül könyörgött a Kremlnek, hogy hadd térjen haza, de meghalt, mielőtt megtehette volna. Ehelyett elköteleztem

magam, hogy a progresszív ellenzék minden képviselőjével együtt dolgozzak, amilyen Navalnij, Garri Kaszparov, Andrej Pivovarov, Dmitrij Gudkov és mások. Valami építő jellegű plusszal szeretnék hozzájárulni a munkájukhoz, tárgyilagosan szemlélni a kelet–nyugati kapcsolatokat, hogy olyan megoldási javaslatokat tegyek, amelyek egyszerre használnak Oroszországnak, Amerikának és az egész világnak. Most, amikor a történelem hirtelen felgyorsult, még inkább meggyőződésem, hogy a jövő mellettünk van. Egyre csak nő azon bizonyítékok száma, amelyek azt mutatják, hogy a Putyin-rendszer egyre kétségbeesettebb, és egyre több erőszakhoz és elnyomáshoz kell folyamodnia, hogy meghiúsítsa az orosz nép törekvéseit. Az Ukrajna elleni invázió felelőtlen hazárdjáték volt, ami komolyan visszaüthet Putyinra és cimboráira. Ez az a pillanat, amikor reményt kell találnunk, és cselekednünk kell.

2021 tavaszán és nyarán nagy nyilvánosság előtt lett látható, milyen kétségbeesetten küzd a Kreml, hogy megállítsa a változások dagályát. A szentpétervári Puskarszkij park egyik elektromos alállomásának fala az emlékezet, az igazság és a szabadság demonstrációjának színhelyévé vált, bemutatva a pánik markában vergődő rezsim dinamikáját. Július 14-én éjjel egy molinó jelent meg az alállomás falán: a Beatles *Revolver* című albumának stílusában készült képen egy sor, az oroszok számára jól felismerhető arc volt látható, köztük a meggyilkolt oknyomozó újságíróké, Anna Politkovszkajáé és Anasztaszija Baburováé, a kivégzett ellenzéki politikusé, Borisz Nyemcové, a lemészárolt emberjogi aktivistáé, Natalja Esztyemirováé, és a véleménynyilvánítás szabadságáért folytatott harc sok más áldozatáé.. A molinó felirata, „Korunk hősei", tisztelgés volt azok előtt, akik elég bátrak voltak ahhoz, hogy kérdéseket tegyenek fel Vlagyimir

Putyin rendszeréről, és akik ezért életüket vesztették. Egyben utalt az alállomás falán korábban rövid ideig látható mosolygós Navalnij-képmásra, amely „Az új kor hőse" címet viselte.

A molinón szereplők azok az emberek, akiktől a Kreml a leginkább fél, olyan férfiak és nők, akiket Putyin kormánya el akar feledtetni a társadalommal. A Navalnij-portrét április 28-án reggel 6 órakor fedezték fel, és délelőtt fél tizenegyre már átmázolták. A molinót is gyorsan eltávolították a hatóságok, készítőit pedig felkutatták és pénzbírságra büntették.

Ám szinte azonnal új kép tűnt fel a parkban, ezúttal nem egy áldozaté, hanem egy rendfenntartóé. A terepszínű ruhás, arcát balaklava mögé rejtő, harcra kész névtelen rendfenntartó a Kremlt szolgáló elnyomó szervezetek bármelyikét szimbolizálhatta: az OMON* rohamrendőreit, akik lecsapnak mindazokra, akik az utcán véleményt mernek nyilvánítani, és letartóztatják őket; a maszkos FSZB-ügynököket, akik újságírók és üzletemberek lakását rohanják le; vagy a „kis zöld emberkék", akik külföldi országokat szállnak meg. A kép felirata – „Korunk hőse" – a minden orosz által ismert Pecsorinra, Mihail Lermontov híres 1840-es regényének hősére utalt, a fölösleges emberre, aki nem találta helyét egy stagnáló, hanyatló, időben hátratekintő társadalomban.

A Navalnij Oroszországba való visszatérését követő hetekben az állam eltakart arcú, terepszínű ruhát viselő rendfenntartókat telepített a nagyvárosokba, akik mintegy 13 000 embert tartóztattak le azokon az országszerte tartott tüntetéseken, amelyeket a Navalnij által leleplezett korrupciós ügyek és lopások elleni tiltakozások váltottak

* Otrjady Milicii Osobogo Naznacsenija, különleges rendőri erők. *(A ford.)*

ki. A nagy termetű rohamrendőröket, akiket vastag testpáncéljuk és foncsorozott sisakjuk miatt „kozmonautáknak" nevezett el a nép, névtelenek és azonosíthatatlanok maradtak, a felelősségre vonás veszélye nélkül alkalmazhatták az erőszakot. Ám Putyin számára ez dilemmát is hordott magában. Az ő módszere az, hogy hagyja a cimboráit megdézsmálni a közvagyont, akik cserébe segítik őt, hogy hatalmon maradjon. Ha túl messzire mennek, és kapzsiságuk nyilvánosságra kerül, Putyin általában diszkrét büntetésekkel igyekszik némileg visszafogni az étvágyukat. Ám ahhoz, hogy így tehessen, be kell ismerni, hogy Navalnijnak és a korrupciókat feltáró társaiknak igazuk van, és ezzel azt kockáztatni, hogy gyengének mutatkoznak az ellenzék szemében. A sarokba szorított Putyin úgy döntött, hogy sutba dobja a visszafogottságot. Koholt vádak alapján börtönbe záratta Navalnijt, majd nekilátott a mozgalma és követői felszámolásának. A Covid-krízis ürügyén minden tüntetést törvényen kívül helyeztek. A Kreml elrendelte, hogy a továbbiakban mindennemű összejövetelhez hatósági engedély szükséges, amelyet aztán rutinszerűen megtagadtak az ellenzéki tiltakozóktól, és ugyanazzal a lendülettel szabad kezet adtak a „kozmonautáknak" az utcákon a megfélemlítésre, az erőszakra és a letartóztatásokra.

Navalnij Korrupció Elleni Harc Alapítványa, az FBK ellen feljelentést tettek. „Liberális szlogenek leple alatt – jelentette ki a moszkvai ügyészség – a társadalmi és társadalmi-politikai helyzet destabilizálásához szükséges feltételek megteremtésével foglalkoznak... azzal a szándékkal, hogy megdöntsék az alkotmányos rend alapjait." A Putyint alaposan megrémítő ukrajnai és grúziai „színes forradalmaktól" való félelem által vezérelve a Kreml „szélsőséges szervezetnek" nyilvánította Navalnij alapítványát – ezzel a jelzővel

addig csak olyan terrorista szervezeteket minősítettek, mint az Al-Kaida. Bárki, aki a döntést megelőző 12 hónapban kapcsolatban állt az FBK-val, utólagos felelősségre vonásban részesült, és eltiltották a köztisztségektől. Az FBK-val való kapcsolat fogalmába mindent beleértettek: a visszamenőlegesen illegálisnak minősített tüntetéseken való részvételt, bármely online platformon az FBK-t támogató üzenet küldését, akár egy más által írt poszt szimpla lájkolását is. Az FBK vizsgálati anyagainak megosztása innentől „szélsőséges anyagok terjesztésének" számított.

A törvény mindent átfogó jellege riasztó mértékű szabadságot adott a Kremlnek, hogy kiterjessze szigorú bánásmódját. Két médiaszervezetem, az MBH Media és az Open Media azonnal célponttá vált. Ezek független hírforrások voltak, cenzúrázatlan információkat szolgáltattak az orosz közvéleménynek, amelyet egyébként megfosztanak a nem államilag támogatott hírforrásoktól. Amikor 2021 augusztusában újból blokkolták az online eléréseinket, a hivatalos magyarázat mindössze annyi volt, hogy ez a lépés egy tágabb akció része, amely „nyugtalanságra, szélsőséges tevékenységekre vagy jogosulatlan gyűléseken való részvételre buzdító" honlapokat céloz. Vitalij Borogyin, akinek a Kreml által támogatott szervezete tette meg a feljelentéseket, amelyek ürügyül szolgáltak az ellenünk folyó fellépésekhez, nyilvánosan kijelentette, hogy az oknyomozó újságírók rosszabbak a terroristáknál. Ilyen körülmények között Putyin Oroszországa gyilkos tereppé változott. Az Újságírókat Védő Bizottság nevű civil szervezet – amely a sajtót érő támadásokat követi nyomon – szerint 1992 óra legalább 58 újságírót öltek meg Oroszországban a munkájuk miatt. Az erőszakos háttér miatt úgy döntöttem, nem folytatjuk tovább működésünket: ha folytatnánk,

azzal az MBH Media és az Open Media munkatársai túlságosan nagy kockázatnak lennének kitéve. Nyilatkozatban szögeztem le, hogy „a politikai elnyomások, beleértve az újságírók és a jogvédők elhallgattatását, azt mutatják, hogy a putyini rendszer és személyesen Putyin visszafejlődik az archaikus szovjet modell irányába, kiegészítve a saját és uralkodó körének személyes kapzsiságával".

Még a Navalnij elleni ítéletet megelőzően az orosz főügyészség „nemkívánatos szervezetnek" nyilvánította a Nyílt Oroszország nevű politikai szervezetemet, valamint az Oroszország Jövője, a Hodorkovszkij Alapítvány, az Oxford Russia Fund és az Európai Választás nevű jótékonysági szervezeteimet. A Hodorkovszkij Alapítvány 20 éven át támogatott hátrányos helyzetű családokból származó gyerekeket abban, hogy Oroszországban olyan jó oktatásban részesülhessenek, amivel aztán vezető európai egyetemeken folytathatták tanulmányaikat. Az Oxford Russia Fund ösztöndíjakat biztosított orosz diákok oxfordi továbbtanulásához, több száz fiatal orosznak fizetve a tanulmányi és utazási költségeit. Ezeknek az alapítványoknak a bezárása csak tovább növelte Oroszország elszigeteltségét, megfosztva az orosz polgárokat az európai párbeszédtől. Ez számos tehetséges és aktív fiatalt kényszerített arra, hogy elhagyja hazáját. Sajnos a megfélemlítés és a politikai elnyomás csak egyre erősödik.

Az ellenem és Navalnij ellen indított támadások után egyre több független médiaplatformot vettek célba. A Meduza és a Dosszié Központ honlapjait blokkolták. A Projekt nevű oknyomozó portált betiltották a Putyinnal és beosztottjaival kapcsolatos kínos tényfeltáró anyagaik miatt: leleplezték Putyin brutális csecsenföldi helytartóját, Ramzan Kadirovot, Jevgenyij Prigozsint és a belügyminisztert,

Vlagyimir Kolokolcevet, de beszámoltak a Kreml teljes csődjéről is a Covid-válsággal kapcsolatban. Ők voltak azok is, akik 2020-ban rendkívül alapos dokumentációval alátámasztva bemutatták, hogy Putyinnak van egy el nem ismert lánya egy eltitkolt szeretőjétől. A Projekt nyolc újságíróját, köztük a főszerkesztő Roman Badanyint „idegen ügynöknek" nyilvánították, az USA által fenntartott Szabad Európa/Szabadság Rádió munkatársaival együtt, és a Kreml megtiltotta a hivatalostól eltérő hírügynökségek híreinek idézését, internetes megosztását.

A szólásszabadság korlátozásának veszélye Oroszországban már 2001-ben arra késztetett, hogy továbbképzési programot hozzak létre fiatal vidéki újságírók számára, ahol tanulhattak a szakma mestereitől. Az olyan független újságok, mint a *Novaja Gazeta*, a *Kommerszant* és a gazeta.ru munkatársai köréből kikerülő vendégelőadók igyekeztek a fiatal hallgatókban továbbfejleszteni a kíváncsiságot, a mindent megkérdőjelezés szellemét, de a feladat nehezebbnek bizonyult, mint várták. Az egyik előadó elmondása szerint nehéz volt meggyőznie a hallgatóságát arról, hogy az események hivatalos verziójával kapcsolatban mindig bizalmatlannak kell lenniük. Úgy látta, hallgatói elvesztették az újságírók természetes reflexét, hogy megkérdőjelezzék a politikusok és a PR-szakemberek indítékait, azt az ösztönt, hogy feltegyék maguknak a kérdést: „Kinek használ ez?"

Az azóta eltelt években Putyin milliárdos barátai célba vették, megfenyegették vagy birtokba vették a független televíziós csatornákat és újságokat. Szerkesztőiknek ma rendszeresen részt kell venniük a Kreml médiát felügyelő csapata által szervezett megbeszéléseken, ahol lediktálják nekik az aktuális irányvonalat, és arra utasítják őket,

hogy kerüljék a társadalom és a gazdaság nehézségeiről szóló jelentéseket, helyette a kormányzat teljesítményét dicsérjék. Ugyanakkor el kell sajátítaniuk a Nyugattal szembeni kritikus látásmódot, és a nyugati demokráciák társadalmi és erkölcsi hanyatlását kell hangsúlyozniuk, és azt, hogy az oroszoknak mennyire hálásnak kell lenniük a putyini stabilizációért és a rendszer erkölcsi tisztaságáért. Konsztantyin Ernszt, az orosz televízió első csatornájának, a Pervij Kanalnak az ügyvezetője, aki a szocsi olimpia grandiózusan hazafias megnyitóünnepségét is rendezte, a média szerepét az alábbi, bolsevik ideológiától bűzlő szavakkal határozta meg: „A televízió fő feladata ma az ország mozgósítása, amihez képest a tájékoztatás csak másodlagos ügy."

A kremli médiapolitika egyik eredménye az a karikaturisztikus Amerika-kép, amelyet az orosz televíziók és a sajtó közvetít. Ez az Amerika faji igazságtalanságoktól szabdalt hely, ahol a burjánzó ruszofóbiát csak az etnikai háborúval fenyegető mértékben kontrollálatlan identitáspolitika múlja felül. Ami Nyugat-Európát illeti, az orosz média egyfajta degenerált „Gayrópaként" festi le, amelyet LMBTQ+-aktivisták uralnak. A Putyin szájaként ismert Dmitrij Kiszeljov, Kreml-párti televíziós műsorvezető egyszer élő adásban kijelentette: „meg kellene tiltani, hogy a melegek véradók és spermadonorok lehessenek, baleset esetén pedig a szívüket el kellene ásni vagy hamvasztani, nehogy mások életének meghosszabbítására használhassák fel". A tokiói olimpia alatt Olga Szkabejeva a Rosszija 1 adó „Hatvan perc" című műsorának vezetője megdöbbentően homofób kommentárt fűzött Tom Daley aranyérmes brit búvárúszó olimpikon és közismert meleg aktivista képeihez. Alekszej Zsuravljov parlamenti képviselő szerint pedig az orosz versenyző azért csak

harmadikként ért célba Daley mögött, mert a „sok furcsaság láttán folyamatosan hánynia kellett".

Putyin egyre inkább az orosz soviniszta nacionalizmusra játszik, csak hogy fenntartsa támogatói bázisát a romló gazdasági helyzetben, és emiatt arra kényszerül, hogy az idegengyűlölet legszélsőségesebb megnyilvánulásait használja. Ennek során Amerikát és Európát úgy állítja be, mint Oroszország megveszekedett ellenségeit, akik a „közel-külföldnek" nevezett és Oroszország részének tekintett volt szovjet tagországokban oroszellenes zavargásokat szítanak. Az utóbbi években Putyin arra törekedett, hogy kialakítson egy végtelenségig leegyszerűsített narratívát a féltékeny külföldi riválisokról, akik mindig Oroszországot bántják. „Ez mindig így volt" – írta 2021-ben:

> „a régi népi mondák korától a modern időkig. Ellenfeleink vagy potenciális ellenfeleink mindig ambiciózus, hatalomra éhes embereket használtak fel arra, hogy Oroszországot támadják. Az emberek, beleértve az oroszokat is, belefáradtak ebbe. A világ összes országában egyre nő az ingerültség, az elégedetlenség, többek között az életkörülmények és a fizetések miatt. Ha valakinek csökken az életszínvonala, azonnal az állami hatóságokat kezdi hibáztatni... Ezt egyes emberek Európában, Amerikában és máshol is igyekeznek kihasználni."

Mint mindig, az igazság lett a háború első áldozata. Az új, polarizált médiatérben nincs helye az árnyalt és kiegyensúlyozott tájékoztatásnak. Az oknyomozó újságírás – amely a Kreml helyes irányba

való terelésére és a hatalmon lévők elszámoltatására törekszik – veszélyes üzemmé lett Oroszországban, ám bátor férfiak és nők egy kis csoportja mégis ezzel foglalkozik, folytatva Politkovszkaja, Esztyemirova, Baburova és mások tiszteletre méltó hagyományait. Amikor a *Vedomosztyi* című piacvezető üzleti újságot 2020-ban Putyin egyik barátja vette át, tiltakozásul a szerkesztőség nagyobb része felmondott, és létrehozták saját lapjukat, a *VTimes*t. A korrupcióról és a Kreml gazdasági hibáiról szóló cikkeiket gyors megtorlás követte: 2021-ben a Kreml felvette a *VTimes*t a „külföldi ügynökök" listájára, aminek következtében a hirdetők elfordultak a kiadványtól. Ezt követően a szerkesztők bejelentették, hogy munkájukat nem tudják tovább folytatni; beismerték vereségüket az államhatalommal folytatott egyenlőtlen harcukban.

> „Amikor tavaly elindítottuk a *VTimes*t, bejelentettük, hogy nem propagandaeszközt, hanem minőségi, független médiaplatformot hoztunk létre a konstruktív és szabad véleménycserére. Büszkén mondhatjuk, hogy ezt a célkitűzésünket elértük. Ám most már magunk is látjuk, hogy a hatóságoknak nincs idejük a független, nem-kormányzati médiára... A »külföldi ügynök« bélyege lerombolta az üzleti modellünket. A hirdetők nem hajlandók együttműködni a »külföldi ügynökkel«, és ezért nem hibáztathatjuk őket."

A már korábban említett a „külföldi ügynökökről" szóló törvény lehetővé teszi a hatóságok számára, hogy megbírságoljanak bármely médiát, civil szervezetet vagy független szervezetet, amely

akármennyi pénzt is kap külföldről, beleértve a nominális támogatásokat és a reklámokat is. A törvény az érintetteknek előírja, hogy minden publikált anyagukat, a hosszú esszéktől és cikkektől a tweetekig bezárólag lássák el a „külföldi ügynök" baljós hangzású címkéjével, ami gyakorlatilag érinthetetlenné teszi az anyagaikat: idézni belőlük és megosztani őket is csak a „külföldi ügynök" bélyeg feltüntetésével lehet, amelynek elhanyagolása súlyos büntetést – akár börtönbüntetést is – von maga után.

A miniszterek és a Kreml magas rangú tisztviselői azzal erősítették a független újságírás körüli hisztériát, hogy azt állították, a nem állami orosz médiaplatformok egytől egyig a Nyugat eszközei. Az SVR igazgatója, Szergej Nariskin azzal vádolta a Projektet, az Insidert és az iStoriest, hogy nyugati kémszervezeteknek dolgoznak, és azt állította, hogy Navalnij megmérgezése valójában nyugati ügynökök munkája volt abból a célból, hogy a bajkeverő újságírók Oroszország rossz hírét kelthessék, majd figyelmeztetett, hogy a jövőben hasonló támadások várhatóak: „Újabb provokációkra számítunk a 2021-es parlamenti választások előtt. Információnk van arról, hogy mely pontokon támadnak majd, de nyilvánosan egyelőre nem mondunk semmit. Az Egyesült Államok külső ellenséget keres, ezért ujjal mutogat ránk."

Nariskin azt állította, hogy a számos független oknyomozó újságírás forrásaként szolgáló, hollandiai székhelyű Bellingcat csoport valójában a nyugati hírszerzések „frontszervezete". Mint írta: „a Bellingcatre a nyomásgyakorlás céljából van szükségük. A csoport módszerei tisztességtelenek. Az oknyomozásaikhoz használt információik ellenőrizetlenek és hamisak. Számos egykori titkosszolga van köztük, és pénzért bármilyen feladatra képesek. A Bellingcat,

Navalnij szervezetei, a Projekt, az iStories, az Insider – ezek mind összefüggenek egymással. Olyan komplex titkosszolgálati művelettel van dolgunk, amely nagy erőfeszítést és sok ügyességet igényel."

Amikor az újságírók és az aktivisták megpróbáltak védekezni a Kreml jogi fenyegetéseivel szemben, jogi tanácsadóikat erőszakos cselekményekkel is megfenyegették. Az orosz civil társadalom kilátásai egyre sötétebbek lettek. A 29-es csapat elnevezésű jogvédő szervezet, amely számos politikai indíttatású ügyben védte a vádlottakat – így Navalnijt is –, a hatósági zaklatások következtében kénytelen volt feloszlatni önmagát. Honlapjukat blokkolta az orosz cenzúra, azzal az ürüggyel, hogy a prágai székhelyű Freedom of Information Society civil szervezet mint „nemkívánatos szervezet" egyik anyagára utaltak egy linkben. A Meduza nevű honlapnak adott interjújában Jevgenyij Szmirnov, a 29-es csapat jogi képviselője beszélt a Kreml ellenük folytatott kampányáról: „Fenyegetéseket kaptunk. Azt mondták, hogy nemcsak a nyomozók, de kormányzati intézményekben dolgozó más emberek szemében is szálka a tevékenységünk. Ezért döntöttek úgy, hogy mindenáron kibombáznak minket." A Meduza maga csak azért maradhatott fenn, mert központját Lettországba helyezte át, csökkentette dolgozói létszámát, és az olvasóktól kért adományokat a működéséhez.

Az Oroszországban dolgozó külföldi újságírókat is célba vették. A Szabad Európa/Szabadság Rádiót 2,4 millió dollár büntetésre ítélték. A döntést a rádió az Emberi Jogok Európai Bíróságán megtámadta, ám még az ítélet előtt a Kreml befagyasztotta a számlájukat, és végrehajtókat küldött moszkvai irodájukba, hogy ingóságaikat lefoglalják. 2021 augusztusában a BCC-s Sarah Rainsfordot minden magyarázat nélkül kiutasították az országból, miután több mint két

évtizeden át foglalkozott Oroszországgal. Rainsford szerint a Kreml nem nézte jó szemmel a helyismeretét, folyékony orosz nyelvtudását és azt, hogy szót értett az átlag orosz emberekkel:

> „Az az igazság, hogy nem akarnak itt ilyen embereket látni. Minél kevesebben vannak olyanok, akik képesek az emberekkel beszélni, és meg is értik őket, meghallják a történeteiket, annál könnyebb dolguk van. Könnyebb olyanokat kezelni, akik nem ismerik mélyen az országot, és nem beszélik jól a nyelvet. Az elnyomó környezet egyre nehezebb helyzetet teremt. Támadják a független sajtót, az újságírókat, és az a nagyon kevés szakember, aki mégis marad, rendkívül nehéz körülmények között kénytelen Oroszországról beszámolni az oroszoknak."

Az OVD-Info nevű orosz nonprofit szervezet, amely a jogi eljárások adatait gyűjti és dokumentálja, arról számolt be, hogy a 2021. januári–februári tüntetéseket követő letartóztatások, közigazgatási és bűnügyi eljárások hulláma a modern Oroszország történetében példátlan méretű volt. Ez is arra mutat, hogy a hatóságokból teljesen hiányzik a polgárok szabad és békés gyülekezési joga iránti tisztelet. Sokkal inkább azon vannak, hogy minden eszközzel – beleértve a törvényteleneket is – megszüntessék a tüntetéseket. Andrej Kolesznyikov, a Carnegie Moscow Center vezető munkatársa szerint „Putyin úgy döntött, lezárja a hatalomban eltöltött első 20 évét, és belpolitikájában éppúgy, mint a külpolitikában a liberalizmus visszaszorítására helyezi a hangsúlyt. Az állam jelenleg nagyon őszinte brutalitásában, és képtelen bármilyen erőfeszítést tenni a normalizálódásért."

A Kreml hatalma attól függ, hogy milyen erővel szorítja össze a markát a társadalom körül, és ennek nagy ára van. Az államnak lojális és kíméletlen biztonsági apparátusra van szüksége az önkényes és népszerűtlen törvények alkalmazásának kikényszerítéséhez, ami tükröződik a biztonsági szolgálatok jelentősen megnövekedett költségvetésében is. A Projekt egy 2020-as oknyomozó vizsgálata feltárta, hogy exponenciálisan megnőtt azon orosz állampolgárok száma, akik polgártársaik viselkedését ellenőrzik, és megnőtt a rájuk fordított költségvetés is, tekintve az átlagnál jóval magasabb fizetésükre. Az FSZB költségvetése 2012 óta 70%-kal nőtt meg, ahogyan egyre több jól felszerelt rohamrendőrt küldtek ki az utcákra. A maszkos férfiak ma talán fölényben vannak Oroszországban, ám az a tény, hogy szükség van rájuk, felfedi a Kreml gyengeségét. Eszmék és ötletek nélkül, a nyitott szellemű és eltökélt fiatal generáció lázadásával a háttérben Putyin és tettestársai továbbra is félelemben fognak élni.

A szólásszabadság és a média elleni fellépés okát könnyű felismerni. A független újságírók nem veszélyt jelentenek az orosz emberekre; ellenkezőleg, hiszen az elszámoltathatóság kultúrájának megteremtésével épp a társadalom érdekében tevékenykednek. Ám a magas pozíciókban ülőket valóban megrémisztik, mert nekik igenis van rejtegetnivalójuk. Vitalij Borogyin, a Kremlnek az a szakértője, aki a riportereket a terroristákhoz hasonlította, mindent elkövetett az Open Media újságíróinak lejáratásáért, mondván, az én politikai bosszúm eszközei. „A szökevény Hodorkovszkij finanszírozza őket, az az oligarcha, aki jelenleg valamiféle politikai puccsot próbál végrehajtani Navalnij segítségével. Hogy lehet, hogy Hodorkovszkij hirtelen úgy döntött, újságíró lesz? Az biztos, hogy nem hivatásos újságíró – ő egy szélhámos gazember."

Putyin az olyan embereket használja azoknak az orosz polgároknak az ijesztgetésére, akik bevették a Kreml tanait, mint Navalnij és én. De van egy feltörekvő új generáció, azok a fiatalok, akik már a Szovjetunió felbomlása után születtek, és akik csak Putyin és tettestársai uralmát ismerik. A közvélemény-kutatások szerint ezek a fiatalok kevésbé bíznak a rezsimben, nekik nem elégséges az, ahogy Putyin azzal büszkélkedik, hogy ő vetett véget a „kilencvenes évek káoszának". Ezek a fiatalok a kilencvenes évek után születtek, a 2000-es évek elejének kőolajboomja alatt nőttek fel, majd elszenvedték az életszínvonal romlását, a polgári jogok degradálását és azt, hogy a rendszer egyre inkább a nacionalizmusra és a külföldi agresszióra támaszkodik. Ezek az eszközök az idősebb korosztályoknál talán működnek, de a fiatalabb generációknál nem. A 2021-es Nobel-békedíj Dmitrij Muratovnak, a *Novaja Gazeta* című bátor oknyomozó újság független főszerkesztőjének való odaítélése újabb lökés volt a nemzetközi közösség részéről az oroszországi szólásszabadság ügye számára.

Putyin csapdába került támogató bázisának szélsőséges elemei miatt. Korábban ki tudta játszani ezeket az embereket a mérsékelt hangok ellen. Ma viszont a szélsőségesek diktálják a politikáját, miközben a Kreml megrettenve tapasztalja, hogy elvesztette kapcsolatát a fiatalokkal, akik nem ülnek fel a Nyugatról szóló rémtörténeteknek és a társadalom állítólagos erkölcsi romlásáról szóló figyelmeztetéseknek. A VCIOM nevű orosz közvélemény-kutató intézet 2021. júliusi felmérése kimutatta, hogy a 30 év alatti oroszok egyértelműen elutasítják a személyi szabadságjogoknak, beleértve az azonos neműek házassághoz való jogának a démonizálását.

A Kreml pánikszerű válasza minderre az volt, hogy megpróbálta megakadályozni az Oroszországon kívülről érkező „nemkívánatos"

hírek és információk terjesztését. A sokat dicsért „szuverén internet projekt" a hírhedt kínai nagy tűzfal orosz változata, amely elszigeteli az országot a külvilágtól azzal, hogy megszűri a közösségi média nemkívánatos tartalmait. Ám ez megnyerhetetlen csata. Putyin sikeresen semlegesítette a nyomtatott sajtót és az audiovizuális műsorszórókat, ám az online információk kontrollálásával meggyűlik a baja. Korlátozta a Facebookot és a Twittert, betiltott oroszországi híroldalakat, ám nem volt képes teljesen blokkolni a tengerentúli forrásokat, a független orosz honlapok pedig áttelepültek Lettországba és Litvániába, és onnan folytatják működésüket. Azoknak az oroszoknak – többnyire a jól képzett, nagyvárosi fiataloknak –, akik alternatívát keresnek a Kreml hazugságaira, számos információs forrás áll rendelkezésre. Tudomást szerezhetnek a Putyin által Ukrajnában elkövetett atrocitásokról, és az orosz-ukrán vegyes családokban élőknek köszönhetően – hiszen több tízmillió orosznak élnek rokonai a határ túloldalán – megállíthatatlanul áramolnak be az okostelefonokkal készített képek Oroszországba.

Mindezek következtében ma két, egymástól elkülönülő orosz népességről beszélhetünk. Az egyik a televízió népe, az engedelmes többség, aki nemcsak fogyasztja, de el is hiszi Putyin propagandáját. A másik az internet népe, egy fokozatosan növekvő kisebbség, akik önállóan akarnak tájékozódni és dönteni. Ők vesznek részt az Ukrajna elleni háborút elítélő tiltakozásokon, a letartóztatás mellett azt is kockáztatva, hogy az előéletük miatt nem jutnak majd álláshoz. Számos családot megosztottak az idősebb, putyinista szülők és a nyitott gondolkodású fiatalok közti viták, amelyek ugyan rossz érzéseket váltanak ki, de legalább már megvitatják a témát a generációk, és ahogy egyre több információ derül ki Putyin háborús bűneiről és kudarcairól, a vita csak szélesedni fog.

A csecsenföldi tapasztalatok, ahol Putyin éveket töltött egy dacos nemzet leigázásával küzdve, megmutatták, milyen hatást gyakorolnak a közvéleményre az orosz áldozatok növekvő számáról szóló információk. Akkor a harcokban elpusztult katonák édesanyjai olyan nyomásgyakorló csoportot alkottak, amelyet a Kremlnek csak nehezen sikerült elhallgattatnia, és ma valami hasonló történik. Az orosz alkotmány szerint kizárólag hivatásos katonákat lehet harci övezetbe szolgálatra küldeni, a sorkatonák mentesülnek a háborús szolgálat alól. Ám a közösségi médiában számos anya számolt be arról, hogy a fiaikat háborúba küldték, miután azt hazudták nekik, hogy hadgyakorlaton fognak részt venni. A földrajzilag és etnikailag is távoli Csecsenfölddel szemben Ukrajna szlávok lakta, szomszédos ország, így az érzelmi hatás még erősebb lesz, mint a csecsen háborúk idején volt.

22. FEJEZET

EGY FÉNYESEBB JÖVŐ

Mélységes meggyőződésem, hogy Oroszország nincs arra ítélve, hogy a Vlagyimir Putyin által rákényszerített perszonalizált autokrácia elnyomó modelljének hatalmában maradjon. Hiszem, hogy szülőhazám képes a piacorientált liberális demokrácia előnyeivel megáldott, normális országgá válni. Akadnak, akik szerint ez nem lehetséges, ezt a történelem, a földrajz, az orosz nép mentalitása stb. kizárja. Amikor sok éve New Yorkban jártam, találkoztam a *New York Times* egyik neves szerzőjével, akinek a felmenői a 20. század elején vándoroltak ki Oroszországból. Szerinte az oroszok „genetikailag alkalmatlanok a demokráciára", szükségük van apafigurára egy olyan autokratikus uralkodó személyében, aki egyszerre bünteti és védelmezi őket. Ám nem csak amerikaiak áldozták fel önmagukat azokért egyetemes jogokért, amelyeket az Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata kihirdetett. Oroszok is harcoltak és haltak meg „az életért, a szabadságért és a boldogság kereséséért". Előbb vagy utóbb az oroszok is felépítik a demokráciájukat önmaguknak és gyermekeiknek.

Az orosz történetírás hagyománya, hogy a demokráciát az európai „Nyugattal" azonosítja, míg az autokratikus despotizmust az ázsiai „Kelettel". Nem azt állítom, hogy ezek a sztereotípiák helyesen írják le a jelen geopolitikai valóságát, csupán azt, hogy rögzültek a történelmünkben, mint az a kétféle kormányzati modell, amelyek mentén úgy érezzük, kettészakadtunk. Földrajzilag Oroszország Európa és Ázsia metszéspontjában terül el, ám az elmúlt fél évezredben a Nyugatnak volt rá nagyobb hatása. Minden valószínűsége megvan, még a jelenlegi nehéz idők ellenére is, hogy Oroszország megerősíti tartós kötődését az euroatlanti civilizációhoz, amelyhez maga is tartozik.

Nem sokkal 2003-as letartóztatásomat megelőzően gondolkodtam el az orosz történelem terhén, amely a nyugati nemzetekénél jóval nagyobb kihívást jelent számunkra. Ezt írtam, az 1990-es évek demokratikus kísérletére utalva: „Országunk történelme a jobbágyság és a szolgaság története. Ami a közelmúltban lezárult, mindössze rövid kivétel volt. És sajnos a társadalmunk pszichológiája is a jobbágyság pszichológiája. Ebben a helyzetben egy sikeres üzletembernek kötelessége támogatni a demokratikus folyamatokat, függetlenül a lehetséges problémáktól. Ez minden ember erkölcsi kötelessége – a gyermekeinknek tartozunk azzal, hogy részt veszünk e folyamatban." Bár optimista voltam a jövő kapcsán, nem hazudtam magamnak, és nem kicsinyeltem le az évszázados autokrata uralomnak mind az orosz állam jogi és politikai berendezkedésére, mind az orosz nép gondolkodására gyakorolt káros hatásait:

> „Sajnálatos módon mind a mai napig hiányoznak a civil társadalom intézményei, amelyek lehetővé tennék, hogy ezt a funkciót a politikai pártok és a közjogi szervezetek

> kezébe adjuk. Ez normális egy olyan társadalomban, mint a miénk, és egy olyan történelemmel, amilyen Oroszországé, ám küzdenünk kell a megváltoztatásáért. Mindenekelőtt az oktatással, a jövő generációinak felkészítésével. Ki kell mondanunk, hogy van választásunk.... igazi választásunk: az egyenruhás emberek és a civil társadalom között. Erőink nagyjából egyenlőek. És nem az a gond, hogy az egyik oldalnak vannak egyenruhái és fegyverei, míg a másiknak nincsenek. A gond a mentalitás."

Azért hoztam létre a Nyílt Oroszország szervezetet, hogy segítsem a civil társadalom hiányzó intézményeinek megteremtését, legfőképpen pedig azért, hogy megszüntessük az ország fejlődését akadályozó „jobbágymentalitást". Épp erre a mentalitásra utalt a *New York Times* szerzője, amikor arról beszélt nekem, hogy Oroszországban elképzelhetetlen a demokrácia. A történelmi determinizmus néven ismert nézőpontot fejezte ki, amely szerint Oroszország sorsa adott, meg nem változtatható, hogy az orosz történelem és az orosz mentalitás végső soron arról szól, hogy Oroszországnak örökké despotikus, központosított autokráciának kell maradnia.

De lássuk az erre vonatkozó történelmi bizonyítékokat! Tény, hogy a 13. század közepére Novgorod, Kijev, Pszkov és más városállamok kifejlesztettek egyfajta részvételen alapuló kormányzási formát, amelyben a polgárok kinyilváníthatták a véleményüket, a törvényeket tiszteletben tartották, és a nép eltávolíthatta a hatalomból az uralkodó fejedelmet. Nem olyan demokrácia volt, mint amit ma értünk e szó alatt, de hasonló volt ahhoz, ami Európa más részein

kialakult ugyanabban az időben. Aztán 1237-ben beütött a katasztrófa. A Kelet-Ázsia felől érkező mongol hordák lerohanták az orosz földeket, elfogták és rabszolgasorba vetették a lakosságot. A mongol igát 240 évig nyögte az ország, megzavarva gazdasági fejlődését, és visszavetve európai állammá való alakulásának folyamatát.

Régóta elfogadott közhelyek a gondolkodásunkban, hogy Oroszországot vaskézzel kell irányítani, hogy hatalmas mérete és etnikai, nyelvi, nemzeti sokszínűsége alkalmatlanná teszi a szabadságra és a demokráciára. Ezek miatt még Nagy Katalin is, aki pedig a liberális eszmék bajnokaként kezdte uralkodását, kénytelen volt az autokrácia megerősítéséhez fordulni.

> „Az Orosz Birodalom 32 szélességi fokot és 165 hosszúsági fokot fed le a bolygónk területéből. Az uralkodó abszolútum, mert csakis az egyetlen kézben összpontosuló hatalom képes olyan erővel fellépni, amely arányos egy ilyen hatalmas birodalom kiterjedtségével. A birodalom kiterjedése megköveteli az egy személyben megtestesülő abszolút hatalmat... Minden más kormányzati forma nemcsak káros lenne Oroszországra, de tönkre is tenné."

Mi lehetne ennél világosabb? Ahogy Nagy Katalin is leszögezte, Oroszország túlságosan nagy és irányíthatatlan ahhoz, hogy demokrácia legyen. Csakis a centralizált autokrácia erős keze tud összetartani egy ilyen sokféle, centripetális birodalmat, és lehet képes fenntartani a rendet.

A bolsevikok ebben az értelemben némiképp mások voltak, bár ők is centralizált despotizmust kényszerítettek rá az állítólag

felszabadítani akart munkásokra és parasztokra. Az 1960-as években a nagy író, Vaszilij Grosszman Oroszországot egy rabszolganőhöz hasonlította, akit Lenin buzgó fanatikusai tartanak fogva:

> „Lenin intoleranciája, a szabadság iránti megvetése, fanatikus hite, ellenfeleivel szembeni könyörtelensége voltak azok a tulajdonságai, amelyek győzelemre vitték ügyét. Oroszország – eleinte bizakodva és készségesen – követte őt a mérgező úton, amelyet égő udvarházak fénye világított meg... Majd megbotlott, visszanézett, és még inkább megrémült az előtte álló úttól. Ám Lenin vaskezének szorítása egyre erősebb lett... Míg a Nyugatot a szabadság termékenyítette meg, addig Oroszországot a szolgaság növekedése."

Vlagyimir Putyin megörökölte és ki is használta cári és szocialista elődjeinek kormányzati formáját. A mongolokhoz, Katalin cárnőhöz és Leninhez hasonlóan ő is autokratikus hatalmat gyakorol, azzal érvelve, hogy az elrontott jelcini évek demokráciája bizonyítja, hogy Oroszország erős, felülről irányított hatalmat igényel. De országunk sok évszázados autokráciájával szembeállítható egy másik eszmeáramlat is. Az orosz „nyugatosok" a despotizmus elutasítása és a nyugati értékek – az európai stílusú alkotmányosság és a társadalmi igazságosság – felé fordulás mellett érveltek. Ennek a nézetnek mindig is sok támogatója volt az orosz értelmiségiek között, és ezt a hagyományt támogatom magam is.

Kétségtelen, hogy majd egy évezredig az autokrácia volt az oroszországi kormányzati modell, bár mindeközben létezett a viszonylag

erős önkormányzatiság is, amelyet csak a sztálini idők romboltak le. Ám ebből nem következik, hogy Oroszország megváltoztathatatlan, hogy mindörökre kívül kell maradnia a szabad és demokratikus nemzetek közösségén.

Putyin számos jel szerint nem pusztán a legújabb, de a legutolsó is az orosz autokraták sorában. A világ változik, és egyetlen ország – beleértve Észak-Koreát is – sem rejtheti el archaikus gyakorlatát a világ szeme elől. A szovjet vezetők egykor a titkok falai mögé rejtőztek, elrejtve a visszaéléseiket, és tudatlanságban tartva a népet, ám a ma Oroszországán végigsöpör az átláthatóság szele. A külvilág beláthat az országba, és az oroszoknak is egyre több esélyük van, hogy kilássanak a külső világra. Putyin erre a belső elnyomás növelésével válaszolt, az ellenzék letörésével, az ő vonalát nem követő emberek és vállalkozások összezúzásával. Olyan vezető viselkedése ez, aki tudja, hogy ellenséges erők veszik körül, és egyre mélyebbre húzódik a bunkerébe, megparancsolva rettegő tábornokainak, hogy menjenek ki és verjék vissza a megállíthatatlan ellenség előrenyomulását.

Putyin azt a mítoszt használja ki, hogy a jelcini évek bizonyítják, hogy a liberális gazdasági rendszer és a demokrácia nem megvalósítható Oroszországban, és csakis ő, valamint az ő központosított autokratikus modellje tarthatja fenn Oroszország biztonságát. Ám a sikeres kormányzati modell imperatívusza az igazság, és a független közvélemény-kutatók adatai szerint az oroszok többsége úgy véli, hogy a kremli vezetés korrupt, nem az Oroszország iránt érzett szeretet, hanem a saját meggazdagodásuk vezeti. Erkölcsileg még a saját támogatói is elutasítják a rendszert, és ez is mutatja: elkerülhetetlenek a változások. Már nem a „mindenáron való stabilitás és folytonosság" az, amire az oroszok vágynak, hanem inkább a reformok.

Emberi jogi szakértők adatai szerint minden hatodik vállalkozót bíróság elé állítottak Oroszországban; több ezren vannak ma is közülük börtönben, többségük a korrupt igazságszolgáltatási rendszer koncepciós vádjai alapján. A Levada Center nevű tanácsadó központ szerint az oroszok mintegy 15 százaléka kényszerül megvesztegetni bürokratákat, állami alkalmazottakat. Az országot Putyin senki által meg nem választott, minden jogi felhatalmazástól mentes személyes klikkje irányítja; a parlamentet egyetlen párt, a putyini Egységes Oroszország Pártja uralja, amely pártot mindenkinek, aki boldogulni akar a gazdaságban, támogatnia kell. Ezek a korlátok eltántorították a társadalom legaktívabb tagjait, lenyomták a gazdaság teljesítményét, és a lakosság jelentős részében felkeltették a rezsim iránti elégedetlenséget.

Az Oroszországi Föderációnak új fejlesztési területekre van szüksége. Szüksége van korszerű infrastruktúrára, olcsó és gyors közlekedési hálózatra és korszerű iparra. Ez csak akkor valósulhat meg, ha az ország kiszabadul az elszigeteltségből, amelybe a jelenlegi rezsim taszította. A szükséges erőforrások rendelkezésre állnak, csak racionálisan kell felhasználni őket, és nem pedig a Kreml tettestársai lojalitásának cserealapjaként.

2021 márciusában száműzöttként Londonban voltam, és a telefon mellett várakoztam. Pár órája nem hallottam semmit a hazámról, és kezdtem aggódni. Ha az ember szülőhazájának sorsa a tét, komoly megpróbáltatás száműzetésben élni.

Az épp a regionális képviselők konferenciáján részt vevő Nyílt Oroszország szervezettől vártam híreket, a konferenciát a független önkormányzati képviselők hívták össze, hogy felkészüljenek

a következő választási fordulóra. Egy normális országban rutinszerű esemény lett volna, amely nem sok figyelmet vonz. De 2021 Oroszországa nem volt normális ország, ott másként álltak a dolgok. Moszkvai idő szerint délelőtt 10 órakor kezdődött a rendezvény, és pár perc múlva rohamrendőrök rontottak be, „Ne mozduljanak! Le vannak tartóztatva!" felkiáltásokkal.

Kétszáz férfit és nőt, fiatalokat és időseket, újságírókat és önkormányzati képviselőket vezettek ki a tanácskozásról és tuszkoltak rendőrségi autóbuszokba. Tiszteletre méltó emberekről beszélünk, mint amilyen Ilja Jasin, a moszkvai Krasznoszelszkij kerület vezetője, Jevgenyij Rojzman, az egykori jekatyerinburgi polgármester, a Nyílt Oroszországot vezető Andrej Pivovarov, Vlagyimir Kara-Murza, vagy épp a regionális képviselő, Julija Galjamina – de ez nem védte meg őket. Nem kaptak lehetőséget, hogy tiltakozzanak. Julija megpróbált rákérdezni az egyik rendőrnél, mégis mi rosszat tett – „Nem szegtem meg semmilyen törvényt, megválasztott önkormányzati képviselő vagyok" –, de nem kapott választ. Csak miután megbüntették és megintették őket egy moszkvai rendőrőrsön, ahová a letartóztatottakat vitték, árulták el nekik, hogy a bűnük „nemkívánatos szervezettel" való együttműködés volt.

A „nemkívánatosság" kérdése bonyolult ügy, de Putyin leegyszerűsítette: Putyin Oroszországában a Kreml dönti el, ki kívánatos, és ki nem az. A független politikai pártok, intézetek és tanácsadó csoportok nem meglepő módon az utóbbi kategóriába tartoznak. A hozzám kötődő Nyílt Oroszország Civil Mozgalom, ahogy a Modern Oroszországért Intézet külföldön szabadon működhet, de Oroszországban betiltották őket. A velük való együttműködés az Orosz Föderáció közigazgatási törvénye 20.33-as cikke szerint automatikusan őrizetbe vételt és 15

ezer rubeles pénzbírságot von maga után első „elkövetéskor", és a büntetési tételek minden további alkalommal nőnek.

Az önkormányzati konferencia elleni támadást követő napokban a rendőrök behatoltak a Nyílt Oroszország moszkvai koordinátorának, Marija Kuznyecovának a lakásába. Azzal az ürüggyel, hogy „nemkívánatos szervezetekkel" kapcsolatos dokumentumokat gyűjtenek be, elvitték a laptopját és a külső adathordozóit. Lerohanták az MBH Media nevű hírügynökségem irodáját, ahol számítógépeket és iratokat foglaltak le. Március 17-én a Kreml azt követelte a Twittertől, hogy tiltsa le az MBH-t az oldalán, és amikor ezt megtagadták, az orosz cenzúrahivatal, a Roszkomnadzor szándékosan lassította a Twitter sebességét Oroszországban.

Vlagyimir Putyin mára elhiszi, hogy azt mond az oroszoknak, amit csak akar. Mondhatja, hogy a fekete valójában fehér, és elvárja, hogy higgyünk neki – vagy legalábbis tegyünk úgy, mintha hinnénk. A Covid-járvány idején a Kreml azt tette, amit a többi európai állam, rendszeresen adatokat közölt a pandémiával kapcsolatos halálesetek számáról. Ám még a legfelszínesebb elemzések is nyilvánvalóvá tették, mennyire aluljelentik a valóságos oroszországi halálesetek számát. 2021. március 13-án, a Nyílt Oroszország elleni razzia napján például a putyinista állami média azt jelentette, hogy addig a napig 91 695 orosz állampolgár vesztette életét a járvány miatt. Ám egy szimpla pillantás a többlethalálozások számának – annak a számnak, amely azt mutatja, mennyivel többen haláloztak el az adott évben az előző évhez képest – statisztikájára megmutatta, hogy ez a szám meghaladta a 400 000-et. Amikor a neves demográfus, Alekszej Raksa rámutatott az ellentmondásra, azonnal eltávolították munkahelyéről, a statisztikai hivatalból.

A legaggasztóbb, hogy az emberek többsége úgy véli, ez normális, a kormányok így működnek. Az orosz emberek nem ostobák, tudják, hogy Putyin hazudott, mégsem volt se felháborodás, se tiltakozás. Az oroszokat arra kondicionálták, hogy *nem tehetünk semmit.* Egy felelőtlen, autoriter állam uralmának elnyomó évei elhitették az emberekkel, hogy az egyén tehetetlen az államgépezettel szemben. Két évszázada Alekszandr Puskin örök érvényű képet festett a málenkij cselovékról, a kis emberről, akit a cár bronz lovasszobrának lidérce üldöz végkimerülésig, míg be nem hódol neki, majd bele nem hal. Az orosz társadalom elfogadta, hogy a hatóságok bántalmazzák, zaklatják és becsapják, és nem tehet semmit, hogy ezt megváltoztassa. A Covid-halálokról szóló hazugságok, a modern gazdaság felépítésének kudarca, a polgári szabadságok lábbal tiprása, az újságírók és az ellenzéki politikusok üldözése, a korrupció megygyökereződése, a szólásszabadság eltiprása már megszokottá vált: mindössze egy vállrándítással, egy sóhajjal, esetleg néhány keserű viccel vesszük tudomásul a rendszert, amelyben élünk.

Ezt többé nem szabad elfogadnunk. Ideje véget vetni a belenyugvás mentalitásának. Eljött az ideje, hogy az oroszok megtudják, az egyén nem erőtlen, az állam pedig felelősségre vonható. És gyorsan kell cselekednünk, mert különben sosem javulhat a helyzetünk. Ha nem sikerül a magabiztos, tanult – jogaikkal és kötelességeikkel tisztában lévő, a nyílt, szabad civil társadalomért kiállni kész – új polgárok tömegét létrehoznunk, akkor Oroszország továbbra is az elnyomás súlya alatt fog nyögni. A Chatham House kutatóintézet egy 2021-es jelentése megmagyarázza, miért olyan sürgősek ezek a változások. „Ma sokkal alacsonyabbak az esélyei egy Putyin utáni, életképes demokrácia megteremtésének, mint az 1990-es években. Bár oroszok

két generációja nőtt fel a Szovjetunió összeomlása óta, ez javarészt Putyin alatt történt… egy valódi demokrácia esélyei rohamosan párolognak." Hogy ennek mi az oka?

> „Néhány, a Kreml által elfogadott és/vagy megtűrt intézettől eltekintve az orosz civil társadalom nem létezik, ergo nincs múltja, sem tapasztalata. Ez felveti annak a kérdését, hogy mennyire reális elvárás a demokratikus intézmények megjelenése Putyin távozását követően, amikor ma ezeknek az alapjairól sem beszélhetünk. Az 1990-es években a demokráciaéhség kompenzálta az intézmények és a szakértelem hiányát. Egyértelmű volt a nagyközönség számára, hogy mely demokratikus modell elfogadható és alkalmazható. Mára az akkori éhséget a csalódottság váltotta fel."

Ezért elengedhetetlen a bátor, független gondolkodású polgárok kinevelése, akik képesek lesznek a jövő demokratikus Oroszországát vezetni:

> „Az országnak új szakmai káderelitre, politikai döntéshozókra lesz szüksége, valamint a gyors mozgósításukhoz szükséges forrásokra. Ám az ennek eléréséhez szükséges feltételek ma hiányoznak, ezért hosszú időbe fog telni az új elit kifejlesztése, létrehozása a semmiből."

A Chatham House jelentése kijózanító, de talán túlságosan is pesszimista. Természetesen nem lesz könnyű felépíteni az új civil

társadalmat, amelyre Oroszországnak szüksége van, de már keményen dolgozunk rajta. A Nyílt Oroszország és más szervezetek szorgalmasan támogatják a fiatal generáció oktatását a szabadpiaci demokrácia értékeinek szellemében, hogy létrehozzák a civil aktivisták új osztályát, amelyről a Chatham House beszélt. Ez a generáció képes lesz kérdezni, számonkérni, kialakítani egy olyan társadalmat, amilyet sokan szeretnének látni.

Ez a feladat nagy kihívás. Putyin Oroszországának jelenlegi állapotai alapvetően különböznek a nyugati országokétól. Az Egyesült Államokban például sok szó esik az úgynevezett mély államról, amely – állítólag – rossz szándékú emberekből tevődik össze, akik úgy gyakorolnak befolyást az államra, hogy nyilvánosan nem is mutatkoznak. Ezek a feltételezések egészen a QAnon-típusú összeesküvés-elméletek nevetségességéig fokozódtak, amely szerint valójában egy Bill és Hillary Clinton vezette titkos sátánista, pedofil csoport irányítja az országot, és csakis Donald Trump tudja legyőzni őket. Ám Oroszországban a „belső állam" nem vicc, hanem maga a valóság. Mint azt bemutattam, ez az informális hatalom olyan hálózata, amely a törvények felett és azokon kívül áll, a privilégiumaiból él, és áthatja a teljes állami intézményrendszert. Putyin és a cimborái irányítják a törvényhozást és az igazságszolgáltatást, ők diktálják az ítéleteket a legfontosabb peres ügyekben, miközben dollármilliárdokat fölöznek le maguknak az állami ipar ellenőrzéséből.

Csak a kevesek elszámoltathatatlan autokráciájának – a kremli „belső állam" klikkjének – az orosz többség akaratát tükröző demokratikus intézmények javára való feladásával teljesedhetnek ki az ország lehetőségei. Korábbi kísérleteink a demokráciával – az 1917 februárja és a bolsevik forradalom közti rövid időszak, valamint

az 1990-es évek – ingatag alapokra épültek, és elbuktak. A siker érdekében a jövő Oroszországának biztos demokratikus alapokra kell épülnie. Olyanokra, amelyek Nyugaton régóta meghonosodtak, ahol a választók hangjának súlya van, és ahol a hatalmi ágak szétválasztásán túl érvényesül a fékek és ellensúlyok rendszere.

Amikor visszatekintek a Nyugaton töltött éveimre, mióta 2013 decemberében a Kreml felrakott egy német gépre, hogy az ismeretlenbe küldjön, mindig megdöbbenek, mennyit is változott Oroszország. Akkoriban, a Szocsiban rendezendő téli olimpia előtt az ország tett egy lépést afelé, hogy rendezze a kapcsolatait a Nyugattal. Barátommal és üzlettársammal, Platon Lebegyevvel, valamint a Pussy Riot tagjaival együtt engem is egyfajta gesztusként engedtek szabadon. Londonba érkezve úgy éreztem, van esély a hazám fokozatos demokratizálására, nem éreztem szükségét, hogy bekapcsolódjak a nemzetközi politikába.

Ám a dolgok változni kezdtek. Először ott volt a majdani forradalom 2014 februárjában, aztán jött a Krím megszállása, a Kreml beavatkozása a Donbászban, Asszad támogatása Szíriában, majd legvégül a 2022-es Ukrajna elleni invázió. Putyin nem érti, hogy az embereket mindenütt a szabadság motiválja. Ezért ismételgeti papagájként a régi refrént a „Nyugat machinációiról", az „Oroszországot körülvevő ellenségekről", és arról, hogy „aki nincs velünk, az ellenünk van".

Nem állhattam félre többé. 2014 márciusában Kijevbe repültem, és a Majdan téren szóltam a tömeghez. Arról beszéltem, hogy van egy másik Oroszország, nem csak a putyini Oroszország létezik. Van egy olyan Oroszország, amelyik jót akar, amelyik az ukránokkal

egyetemben egy demokratikus, európai úton látja a saját jövőjét. Három nappal a háború kitörése előtt a Donbászba repültem, hogy a reménynek ugyanezt az üzenetét vigyem el. Közben eldöntöttem, hogy fokozom társadalmi-politikai szervezetem, a Nyílt Oroszország tevékenységét.

Akkor még lehetett nyilvánosan politikai tevékenységet folytatni, ezért fiatal parlamenti és önkormányzati képviselőjelölteket támogattam; számos online kiadványt hoztam létre, és megszerveztem az „Elég volt!" kampányt Putyin cinikus manőverezése ellen, amelylyel elnöki mandátumát akarta meghosszabbítani. Tudtuk, hogy Putyin csak úgy nem fogja bedobni a törölközőt, de még volt remény az irányítható változásokra. Erre a reményre mért hatalmas csapást 2020-ban Putyin az alkotmány szégyenteljes átírásával, hatalma állandósításával: kétségtelenné vált, a szovjet totalitarianizmus visszatért. Embereket kezdek bebörtönözni pusztán mert kinyilvánították a véleményüket, ezzel is azt üzenve, hogy mindenki kétszer gondolja át, megéri-e a kockázatot megszólalni. Akik ezt az üzenetet nem voltak hajlandók meghallani, hamarosan megkapták a „külföldi ügynök" bélyeget, ami számos szakmában egyenlő a foglalkoztatási tilalommal, mások a „nemkívánatos szervezet tagja" státuszt kapták, ami már börtönnel jár, megint mások „szélsőségeseknek" nyilváníttattak, ami pedig hosszú évekig tartó súlyos börtönbüntetést von maga után. Mint említettem, újságíróink és majdnem minden kiadványunk „külföldi ügynöknek" minősült, alapítványainkat pedig „nemkívánatosnak" nyilvánították.

Szervezeteinknek és kiadványainknak oroszországi felfüggesztése a Kreml fenyegetése miatt nem jelenti a harc végét. Új munkamódszereket találtunk külföldön tevékenykedő szerkesztőségekkel,

Oroszországban álnéven író újságírókkal, fiatal politikai aktivis
táknak szervezett online – sőt, néha offline– képzésekkel. Számo
értékes segítséget és információt kapunk ma is a kormányzati rend
szerben dolgozó demokratikus beállítottságú támogatóinktól, em
berjogi ügyvédek nyújtanak segítséget aktivistáknak, újságíróknak
bloggereknek, mindenkinek, akik az állami üldöztetéssel szembe
védelemre szorulnak. Az ilyen módszerek önmagukban nem ve
zetnek hatalomváltáshoz Oroszországban, de van egy másik, jóva
ambiciózusabb célunk: amikor a jelenlegi rezsim elér az elkerülhe
tetlen összeomláshoz – mert elkerülhetetlen, önnön hibáinak súly
és öregedő vezetői sérülékenysége miatt –, biztosítanunk kell, hog
Oroszország ne essen vissza a tekintélyelvű uralom újabb korszakába

Ennek érdekében kettőzött erővel dolgozunk a fiatal generáci
oktatásán, a polgári jogok támogatásán, több száz független újságír
és civil aktivista továbbképzésén. Növeljük ellenzéki kiadványain
számát, és szövetséget keresünk más, az új Oroszország törvényeke
alapuló jövője iránt elkötelezett politikai erőkkel. A jelen globáli
politikai klímában ez nem könnyű feladat: a világ az autokráciá
felemelkedési hullámát éli át, az emberek óvatosabbak lettek a glo
balizációhoz fűződő változásokkal kapcsolatban, a politikusok el
vesztették a társadalmak bizalmát, és maguk a társadalmak sem
képesek választ adni a kihívásokra. Az egyszerű, könnyű megoldá
sokat ígérő populista politikusok indokolatlan támogatásra találtak
egyes országokban, különösen Kelet-Európa fiatal demokráciáiba
a társadalmi intézmények összeomlottak, és visszatért az autokrácia

A legfőbb aggodalmunk, hogy amikor Oroszországban bekö
vetkeznek a változások, az ország ne ezt az utat kövesse. Minde
probléma ellenére én hiszek a hazámban. Örülnék, ha Vlagyimi

Putyin fokozatosan megosztaná jelenleg birtokolt elnöki hatalmát egy tisztességesen választott parlamenttel, egy független igazságszolgáltatással és egy koalíciós kormánnyal. Örülnék, ha az új elnök a kompromisszumok embere lenne, békéltető, a polgári jogokat garantáló, az országnak az elmúlt 20 évben sok kárt okozó autokráciát elkerülő, az ellenzékkel együttműködésre és akár koalícióra is kész személy. Ám sajnos az események ilyetén alakulásának igen csekély az esélye. A „diktátor" szabály sablonjának elutasítása nem könnyű, és az oroszokat egyre jobban elkábította a populizmus egyszerűsége. A korlátlan elnöki hatalom, a személyi kultusz és az autokrácia mind a változások ellen hatnak, de a rendszer nagy feszültség alatt van. A politikai ellenzék elnyomása, a társadalmi mobilitás visszaszorítása, Putyinnak és a környezetének elöregedése, a kremli frakciók állandó belső konfliktusainak nem jogi úton történő intézése, a társadalmi párbeszéd elutasítása mind-mind a jelenlegi struktúrákon kívülről érkező politikusoknak teremt termékeny talajt. Putyin távozása után valószínűleg az általa kijelölt „utód" rövid uralkodása következik majd, amelyet elkerülhetetlen politikai válság követ, és aztán újraindítódik az ország, talán egy alkotmányozó nemzetgyűlésen keresztül elmozdul az elnöki autokráciától a demokratikus parlamenti és valóban szövetségi köztársaság felé. Nekünk, a demokratikus ellenzéknek és nyugati barátainknak ezt a jövőt kell bátorítanunk, és készen kell állnunk rá.

A jövőbeni demokratikus Oroszország azért fog kialakulni, mert a népe most már felismeri, hogy a szabadság jobb, mint a szabadságnélküliség, és hogy a szabad emberek társadalma képes a legjobban megbirkózni az emberiség előtt álló kihívásokkal. De belátjuk, hogy mielőtt másoktól követeljük a változást, magunknak is

hajlandónak kell lennünk megváltozni. Mindannyiunknak vannak hibái. Miközben elítéljük és megbélyegezzük a jelenlegi rezsimet – ami szükséges az állam reformjához, a társadalom gyógyításához –, nem feledhetjük: a megbocsátás fontosabb a büntetésnél. Haragra és bosszúra nem épülhet új társadalom. A valódi, tartós megoldás nem a számlák rendezése, hanem a mindenkinek hasznos intézmé- nyi reformok bevezetése.

Az én feladatom, a demokratikus ellenzék és nyugati barátaink feladata magában foglalja a jelenlegi oroszországi valóság életképes alternatívájának a megőrzését; magában foglalja azok segítését, akik készen állnak ezen alternatíva legénységeként tapasztalatot szerezni a politikai küzdelemben. Létrehoztunk az ország jövőjét szabadon megvitató platformokat, és továbbiaka is fogunk teremteni. Elmondtuk és továbbra is el fogjuk mondan írásban és filmeken az igazságot. Harcolunk, és továbbra is harcoln fogunk a politikai foglyok jogaiért, az elnyomó és alkotmányellene törvények ellen. Oroszországot jogállamként képzelem el, független igazságszolgáltatással és független parlamenttel, amely a költségvetés és a végrehajtó hatalmat ellenőrzi. Ha ezek a feltételek teljesülnek semmi ok nincs arra, hogy a jövőbeni Oroszországot ne üdvözöl jék a nemzetek globális közösségében önmaga és a Nyugat mély é őszinte kölcsönös hasznára.

A SZERZŐKRŐL

Mihail Hodorkovszkij a hatalmas Jukosz olajvállalat vezetőjeként a 2000-es évek elején Oroszország leggazdagabb és a *Forbes* magazin szerint a világ 16. legvagyonosabb embere volt. Demokráciapárti és korrupcióellenes nézetei miatt összetűzésbe keveredett Vlagyimir Putyinnal, és 2003-ban letartóztatták. Politikai megfontolásokból csalás vádjával bíróság elé állították és elítélték. Tíz évet töltött – az Amnesty International által politikai fogolyként számontartva – Putyin fogolytáboraiban. 2013. decemberi szabadon bocsátása óta Svájcban és az Egyesült Királyságban él. Jelenleg a Nyílt Oroszország nevű jótékonysági szervezet vezetője, amely az oroszországi politikai reformokat igyekszik segíteni, előmozdítani a szabad és tisztességes választásokat, az újságírók és a politikai aktivisták védelmét, a jogállamiságot és a médiafüggetlenséget. Az *Economist* szerint ő a Kreml legfontosabb száműzött kritikusa.

Martin Sixsmith Oxfordban, Leningrádban és a Sorbonne-on tanult orosz nyelv és irodalom szakon. Szlavisztikát tanított a Harvardon, disszertációját az orosz költészetről írta. 1980 és 1997 között a BBC

tudósítója volt Moszkvában, Washingtonban, Brüsszelben és Varsóban. 1997 és 2002 között a brit kormánynak dolgozott több kabinetminiszter kommunikációs igazgatójaként és sajtótitkáraként. Jelenleg író, műsorvezető és újságíró. Játékfilmek forgatókönyvírója, köztük a *Russia – The Wild East* című, de ő írta a *Putin's Oil and The Litvinenko File* forgatókönyvét is. Leghíresebb, 2009-ben megjelent regényét, a *The Lost Child of Philomena Lee*-t *Philomena* címmel, Steve Coogan és Judi Dench főszereplésével filmesítették meg, és számos Oscar-díjra jelölték.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A könyv szerzői szeretnék kifejezni köszönetüket Maria Logannek, Elena Cooknak, Albert DePetrillónak és Hana Teraie-Woodnak felbecsülhetetlen segítségükért e könyv létrehozásában.

NÉVMUTATÓ

Ahmatova, Anna 44
Albright, Madeleine 75
Alekszanjan, Vaszilij 187–188
Alekszejeva, Ljudmilla 298
Alekszandr Nyevszkij fejedelem 198, 270
Andropov, Jurij 69–70, 122, 270
Asch, Solomon 238
Asszad, Basar-al 217, 253, 258–261, 327

Baburova, Anasztaszia 299, 307
Badanyin, Roman 304
Bakatyin, Vagyim 68
Basztirkin, Alekszandr 122
Begun, Joszif 43
Berezovszkij, Borisz 82, 85, 96, 206, 295, 296, 298
Beyrle, John 117
Biden, Joe 75, 159, 254, 275, 285, 296
Bisztrov, Mihail 226
Bogacsova, Alekszandra 230
Bogdanov, Vlagyimir 284
Borogyin, Vitalij 302, 311
Bortnyikov, Alekszandr 114, 159, 241
Bosirov, Ruszlan 291
Brezsnyev, Leonyid 24, 64, 69
Browder, William (Bill) 109, 161–162, 164
Buffet, Warren 93
Bukato, Viktor 30
Butcsik, Mihail 226
Bush, George 102

Carey Reilly, Sarah 59
Cartledge, Bryan 42
Cepov, Roman 294
Clinton, Bill 62, 326
Clinton, Hillary 220, 223–225, 228–229, 231–234, 262, 326
Conway, Kellyanne 228
Cromwell, Oliver 243
Csaadajev, Pjotr 139–140
Csemezov, Szergej 122
Cserkeszov, Viktor 122
Csernyenko, Konsztantyin 270
Csubajsz, Anatolij 48–49

Daley, Tom 305–306
Deripaszka, Oleg 283–284
Dosztojevszkij, Fjodor 140, 196–197
Drezner, Daniel 281
Dzerzsinszkij, Feliksz 67, 72, 122
Dzsemal, Orhan 218

Ernszt, Konsztantyin 305
Esztyemirova, Natalja 299, 307

Feoktyisztov, Oleg 114
Flynn, Mike 228
Fradkov, Mihail 122

Gajdar, Jegor 48–49
Galjamina, Julija 322
Gates, Bill 93
Genscher, Hans-Dietrich 188
Gerascsenko, Viktor 31
Gorbacsov, Mihail 17, 24–29, 36, 40–43, 46, 48, 64, 67, 199, 242–243
Gore, Al 62
Gorgyievszkij, Oleg 42
Gudkov, Dmitrij 299
Grosszmann, Vaszilij 187
Guszinszkij, Vlagyimir 85, 96, 206
Gyumin, Alekszej 114

Hartman, Arthur 103
Hodorkovszkij, Borisz 90, 134
Hodorkovszkij, Pavel 32
Hruscsov, Nyikita 36
Illarionov, Andrej 126, 129, 143–144

Ivanov, Szergej 122
Ivanov, Viktor 122, 126, 130, 137

Jakovenko, Alekszandr 292
Jakunyin, Vlagyimir 166
Janukovics, Viktor 121, 261, 267
Jasin, Ilja 322
Jelcin, Borisz 17, 47–49, 52–53, 55, 60–63, 65–66, 71–73, 79–81, 83, 95, 104, 117, 123, 131, 137, 199–200, 203, 212, 237, 242, 249

Kadirov, Ramzan 112, 303
Kalinyin, Mihail 64, 255
Kaljagin, Borisz 37, 42
Kara-Murza, Vlagyimir 322
Kaszparov, Garri 42, 299
Kaszjanov, Mihail 104–105, 123, 126, 129, 136, 138, 213
Kaverzina, Irina 232
Kerimov, Szuleiman 284
Kirill pátriárka 122, 208–209
Kirijenko, Szergej 114
Kissinger, Henry 103
Kiszeljov, Dmitrij 305
Klejmenov, Kirill 290
Kolesznyicsenko, Tomas 37, 39
Kolesznyikov, Andrej 310
Kolokolcev, Vlagyimir 304
Koroljov, Szergej 114
Kosciusko, Jacques-Antoine 59
Kosztyin, Andrej 114
Kovalcsuk, Jurij 218
Kovalcsuk, Mihail 114
Kovaljov, Szergej 298
Krilova, Alekszandra 226, 230
Krjucskov, Vlagyimir 67
Krusinszkaja 30
Krutyihin, Mihail 271
Kuznyecova, Marija 323

Lebegyev, Platon 105–106, 124–126, 145, 151, 169, 176–177, 327
Lenin, Vlagyimir Iljics 25, 66, 319
Lennox, Annie 26–27
Lermontov, Mihail 300

Leszkina, Tatyjana 164
Leutheusser-Schnarrenberger, Sabine 145–146, 148
Litvinyenko, Alekszandr 293, 295
Lozé, Bernard 59
Lugovoj, Andrej 295
Lukasenko, Alekszandr 261

Magnyitszkij, Szergej 161–163, 188, 285
Mao Ce-Tung 270
Medvegyev, Dmitrij 118–121, 135, 166, 197, 213, 277–278
Merkel, Angela 188
Mihelszon, Leonyid 165
Miller, Alekszej 114, 284
Miłosz, Czesław 239
Mueller, Robert (Bob) 223–225, 227, 229, 231–233, 283
Muratov, Dmitrij 312

Nagy Katalin cárnő 319
Nariskin, Szergej 122, 240–241, 308
Navalnij, Alekszej 19, 119–120, 160, 164, 166–167, 220, 281, 285–286, 293–294, 296–301, 303, 308–309, 311–312

Obama, Barack 162, 228, 231

Patrusev, Nyikolaj 72, 74-76, 114, 122, 128, 166, 284
Peszkov, Dmitrij 167
Picsugin, Alekszej 104, 124–125, 134
Politkovszkaja, Anna 109, 294, 299, 307
Prigozsin, Jevgenyij 215–221, 223–226, 228–234, 258–259, 280, 303
Primakov, Jevgenyij 62, 197
Puskin, Alekszandr 246, 324
Putyin, Vlagyimir 7–19, 43, 65–67, 70–76, 79–89, 93–105, 107–117, 119–125, 127, 129–132, 135–138, 141, 143–144, 146–147, 151, 153–154, 156–160, 162–168, 177, 184–185, 188–190, 193–194, 196–219, 221–223, 225–227, 231–234, 236–237, 240–248, 251, 253–280, 282–286, 288–307, 310–315, 319–328, 330

Radcsenko, Kirill 218
Rainsford, Sarah 309–310
Raksa, Alekszej 323
Rasztorgujev, Alekszandr 218
Ratnyikov, Borisz 75
Reagan, Ronald 43, 64, 75, 236
Rizskov, Vlagyimir 240
Rojzman, Jevgenyij 322
Roldugin, Szergej 115
Rotenberg, Arkagyij 114, 115, 165
Rotenberg, Borisz 115
Rotenberg, Igor 284
Rothschild, Jacob 103
Rowley, Charlie 288–289, 292

Sachs, Jeffrey 48
Salamov, Varlam 187
Samalov, Jurij 165
Samalov, Kirill 165, 284
Samalov, Nyikolaj 166
Sanders, Bernie 229, 231
Saranszkij, Anatolij 43
I. Sándor cár 154, 157
III. Sándor cár 201
Scsekocsihin, Jurij 294
Schröder, Gerhard 286
Sevcova, Lilia 204

Sevcsenko, Anasztaszia 94
Shakespeare, William 14
Soros György 87, 93
Sturgess, Dawn 288–290
Sullivan, Jake 275

Szaharov, Andrej 43, 298
Szalje, Marina 110
Szecsin, Igor 95–96, 104–105, 114, 116–119, 121, 123, 126, 130, 136–137, 143, 184
Szedov, Alekszej 114
Szilajev, Ivan 47
Szimonov, Vlagyimir 37, 41
Szimonjan, Margarita 292
Szkabejeva, Olga 305
Szkripal, Julija 281, 286, 289
Szkripal, Szergej 11–12, 281, 286, 288–292
Szmirnov, Jevgenyij 309
Szobcsak, Anatolij 71, 81, 121, 294
Szobjanyin, Szergej 114
Szoldatov, Andrej 74
Szolzsenyicin, Alekszandr 187, 267
Szperanszkij, Mihail 154–155, 157
Sztálin, Joszif 80, 84, 118, 177, 205, 239, 241–244, 246, 270, 295
Szurkov, Vlagyiszlav 103

Thatcher, Margaret 36–44
Timcsenko, Gennagyij 114-115
Tkacsov, Ivan 114, 276
Tolokonnyikova, Nagyezsda ezt nem tudom, töröljük
Troickij, Artyom 27
Trump, Donald 223–225, 228, 231, 235, 247, 273–274, 326
Trump, Donald, ifjabb 228

Uljukajev, Alekszej 118–119

Vajno, Anton 114
Vekszelberg, Viktor 284
Vershbow, Sandy 132
Vologyin, Vjacseszlav 203
Volosin, Alekszandr 104–105, 129, 135

Warnig, Matthias 286

Zaharova, Maria 281
Zikov, Andrej 111
Zjuganov, Gennagyij 52
Zolotov, Viktor 120–121, 284
Zuckerberg, Mark 221–222

SZTE Klebelsberg Könyvtár
SZEGED
3.
X 355135

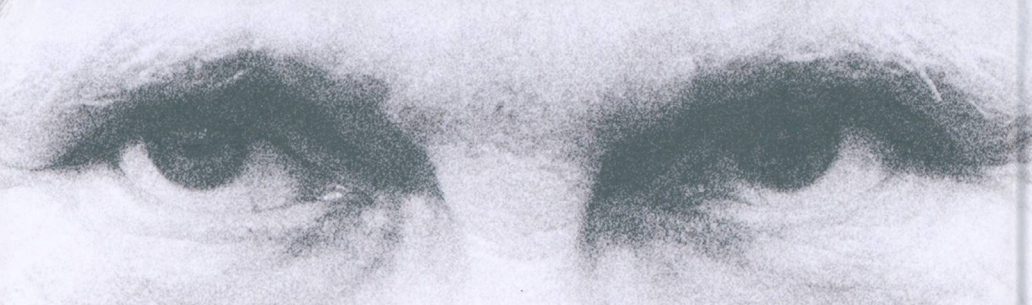

„Meglehetősen nyugodt alak vagyok, akit nem könnyű csak úgy megijeszteni. És mégis, némiképp aggódni kezdtem, mikor egy nap – szokás szerint – bekapcsolván az Ekho Moszkvi rádió adását a hírekben azt hallottam, hogy a Kreml vérdíjat tűzött ki a fejemre..."

MIHAIL HODORKOVSZKIJ Putyin álarca mögé látott. Olajmágnásként, Oroszország egyik leggazdagabb embereként felszólalt Putyin korrupt rendszere ellen, s ezért a Kreml megbüntette. Megfosztották vagyonától, és több mint tíz évig börtönbe zárták. Az immár szabad, de emigrációba kényszerített Hodorkovszkij új könyvében bepillantást enged nekünk a harcba, amelyet hazája megmentéséért vív. *Az Oroszország-feladvány*ban gyorselemzést ad arról, hogy miként ment félre a putyini Oroszország, bemutatja országa felemelkedését és bukását, saját útját a jellegzetes szovjet ifjúkortól az olajmágnási létig, majd hatásos belső képet fest a politikai ellenállásról.

Martin Sixsmithszel közösen jegyzett könyvében Hodorkovszkij páratlan éleslátással leplezi le a putyini maffiaklán erkölcstelenségeit, ugyanakkor igyekszik bemutatni a nyugati közönségnek, hogy miért muszáj szembeszállni a Kremllel ahhoz, hogy megalapozhassanak egy jobb jövőbe vezető utat.

SZERETEM A JÓ KÖNYVEKET KLUB
KÖVESS MINKET A FACEBOOKON!
4999 Ft
Jaffa Kiadó
JAFFA.HU
9 789634 757504